DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

Karşılaştırmalı Siyaset

Temel Konular ve Yaklaşımlar

Derleyenler:
Sabri Sayarı
Hasret Dikici Bilgin

2. baskı

TÜBA Türkiye Bilimler Akademisi 2014 Sosyal Bilimler En İyi Ders Kitabı

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

Derleyenler S. Sayarı - H. Dikici Bilgin Karşılaştırmalı Siyaset - Temel Konular ve Yaklaşımlar

DERLEYENLER
SABRİ SAYARI - HASRET DİKİCİ BİLGİN

KARŞILAŞTIRMALI SİYASET
TEMEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

KARŞILAŞTIRMALI SİYASET
TEMEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR
DERLEYENLER SABRİ SAYARI - HASRET DİKİCİ BİLGİN

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 439
SİYASET BİLİMİ 48

ISBN 978-605-399-313-1

KAPAK MEHMET ULUSEL

1. BASKI İSTANBUL, EKİM 2013
2. BASKI İSTANBUL, EYLÜL 2014

© BİLGİ İLETİŞİM GRUBU YAYINCILIK MÜZİK YAPIM VE HABER AJANSI LTD. ŞTİ.
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, NO: 43/A KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 52 59 - 311 52 62 / FAKS: 0212 297 63 14 • SERTİFİKA NO: 11237

www.bilgiyay.com
E-POSTA yayin@bilgiyay.com
DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN FAHRİ ARAL
TASARIM MEHMET ULUSEL
DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ • www.dizgievi.com
DÜZELTİ REMZİ ABBAS
DİZİN ÖZGÜR YILDIZ
BASKI VE CİLT SENA OFSET AMBALAJ VE MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
LİTROS YOLU 2. MATBAACILAR SİTESİ B BLOK KAT 6 NO: 4 NB 7-9-11 TOPKAPI İSTANBUL
TELEFON: 0212 613 38 46 / FAKS: 0212 613 03 21 • SERTİFİKA NO: 12064

İstanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
İstanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü tarafından kataloglanmıştır.

Karşılaştırmalı siyaset: temel konular ve yaklaşımlar / Derleyenler;
Sabri Sayarı, Hasret Dikici Bilgin.
258 p.: 59 pict.; 1 map; 2 charts; 19x24 cm.
Includes bibliographical references.
ISBN 978-605-399-313-1

1. Comparative government. 2. Political science - Study and teaching. 3. Politics and government.
I. Title. II. Sayarı, Sabri. III. Dikici Bilgin, Hasret.
JF51.K37 2013

KARŞILAŞTIRMALI SİYASET
TEMEL KONULAR VE YAKLAŞIMLAR

DERLEYENLER
SABRİ SAYARI - HASRET DİKİCİ BİLGİN

İçindekiler

v İçindekiler
xii Tablo, Grafik ve Şekiller
xii Yazarlar

xiii Önsöz
Ersin Kalaycıoğlu

1 Giriş
Sabri Sayarı - Hasret Dikici Bilgin

5 *1* Karşılaştırmalı Siyaset Alanının Gelişimi
Sabri Sayarı - Hasret Dikici Bilgin

6 Karşılaştırmalı Siyaset Alanının Kökenleri
8 Yeni Karşılaştırmalı Siyasetin Doğuşu
11 Siyasi Kalkınma ve Modernleşme
14 Kalkınmacılığa Karşı Alternatif Arayışları
16 Akılcı Seçim Teorileri (*Rational Choice Theories*) ve Yeni Kurumsalcılık (*New Institutionalism*)
19 Günümüzde Karşılaştırmalı Siyaset
22 Çalışma Soruları
22 Anahtar Sözcükler
22 Yararlanılan Kaynaklar
24 Çevrimiçi Kaynaklar

25 *2* Karşılaştırmalı Siyasette Yöntem
M. Emre Hatipoğlu

26 Neden Karşılaştırmalı Yöntem?
26 Karşılaştırmalı Yöntemin Temelleri
28 Karşılaştırmalı Yöntemde Önerme ve Çıkarım
31 Karşılaştırmalı Siyasette İlerleme: Önerme-Çıkarım İlişkisi
32 Karşılaştırmalı Yöntemde Gözlem Sayısı
32 Tek Vaka Çalışmaları
33 Az Vakalı Çalışmalar
34 Olabildiğince Benzer Sistemler Tasarımı (OBST)
34 Olabildiğince Değişik Sistemler Tasarımı (ODST)
35 Çok Vakalı Çalışmalar
36 Karşılaştırmalı Yöntemde Çözümleme Düzeyi
38 Birey Düzeyinde Çözümleme
39 Grup Düzeyinde Çözümleme
40 Sistem Düzeyinde Çözümleme
40 Düzeyler Arası Çözümleme ve Çıkarım
42 Çalışma Soruları
43 Anahtar Sözcükler
43 Yararlanılan Kaynaklar
44 Çevrimiçi Kaynaklar
44 Başvurulabilecek Diğer Kaynaklar

45 *3* Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler
Yunus Sözen

46 Demokratik Olmayan Rejimler (Diktatörlükler)
46 Diktatörlüklerin İncelenmesi Neden Önemlidir?
47 Diktatörlük Türleri
47 Linz ve Stepan'a Göre Diktatörlük Türleri
51 Linz-Stepan Sınıflandırması ve Rejim Salınımları
52 Geddes'e Göre Diktatörlük Türleri
55 Geddes Sınıflandırması ve Diktatörlüklerin Dayanıklılığı
56 Demokratik Rejimler
57 Demokrasinin Kökenleri?
59 Demokrasinin Usulleri ile Pekişmesi ve Karşılaştırmalı Siyaset
61 Dahl'a Göre Siyasal Demokrasinin Oluşması
62 Demokrasi Ne Değildir?
64 Tanım Tartışmaları Işığında Demokrasinin Tarihsel Gelişimi
67 Demokrasi ve Diktatörlük Arasında: Karma Rejimler
67 Seçimli Otoriterlik (*Electoral Authoritarianism*)
68 Hibrid Rejimler (*Hybrid Regimes*)
69 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Rejim Salınımları / Türkiye ve Arjantin Örnekleri
71 SORUNLU DEMOKRASİLER (*Defective Democracies*)
72 Çalışma Soruları

72 Anahtar Sözcükler
73 Yararlanılan Kaynaklar
74 İleri Okuma Listesi

75 *4* Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme
Yaprak Gürsoy
76 Otoriterleşmenin Tanımı
76 Otoriterleşmenin Yolları
76 Askeri Darbeler
78 Devrimler
79 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Yunanistan 1967 ve Şili 1973 Darbeleri
84 Muhalefetin Sindirilmesi
85 Demokratikleşmenin Tanımı
86 Demokratikleşme Teorileri
87 Modernleşme Teorisi
88 Tarihsel Sosyoloji
90 Geçiş Teorileri
93 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
İspanya 1978 ve Brezilya 1988
95 Otoriter Rejimlerin Sonu?
97 Çalışma Soruları
98 Anahtar Sözcükler
98 Yararlanılan Kaynaklar
99 Çevrimiçi Kaynaklar
99 İleri Okuma Listesi

101 *5* Siyasal Kültür
Ebru Ş. Canan-Sokullu
103 Siyasal Kültür Nedir?
104 ÇERÇEVE 5.1
Değişik Siyasal Kültür Tanımları
106 Siyasal Kültürün Boyutları ve Analiz Düzeyleri
107 Siyasal Sistem
107 Siyasal Süreç
108 Siyasal Çıkarımlar
109 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
İngiltere ve Fransa
112 Siyasal Kültürün Değişimi
112 Siyasal Alt Kültür
112 Kitle Kültürü ve Seçkinler Kültürü
113 ÇERÇEVE 5.2
Oydaşmalı Siyasal Kültürün Değişimine Bir Örnek Olarak Almanya

115 ÇERÇEVE 5.3
Siyasal Kültürde İslâm ve Demokrasi Diyalektiği: İtalya'da Kitle Kültürü ve Seçkinler Araştırması
116 Siyasal Toplumsallaşma
116 Siyasal Toplumsallaşmanın Ajanları
117 Sonuç ve Güncel Tartışmalar
119 Çalışma Soruları
119 Anahtar Sözcükler
119 Yararlanılan Kaynaklar
121 Çevrimiçi Kaynaklar

123 6 Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri
Sabri Sayarı
125 Siyasi Partilerin Kökenleri
127 Partilerin İşlevleri
131 Parti Örgütlenmesi
135 Parti Sistemleri
138 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Parti Sistemleri: İngiltere ve Almanya
141 Sonuçlar
142 Çalışma Soruları
142 Anahtar Sözcükler
142 Yararlanılan Kaynaklar
143 Çevrimiçi Kaynaklar

145 7 Seçimler ve Seçim Sistemleri
Hasret Dikici Bilgin
147 Seçimlerin Önemi ve Etkileri
150 Seçim Sistemlerinin Tanımı ve Sınıflandırılması
152 Çoğunluk Esasına Dayanan (*Majoritarian*) Seçim Sistemleri
152 Tek Turlu Dar Bölge (*Single Member District Plurality*) Çoğunluk Sistemleri
152 Dar Bölge İki Turlu (*Majority Runoff*) Çoğunluk Sistemleri
153 Alternatif Oy (*Alternative Vote*) Sistemi
153 Blok Oy (*Block Vote*) Sistemi
153 Nisbi Temsil Esasına Dayanan (*Proportional Representation*) Seçim Sistemleri
154 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Seçim Sistemleri ve Parti Sistemleri: İngiltere ve Kanada
155 Liste Usulü Nisbi Temsil Sistemi
155 Aktarılabilir Tek Oy Sistemi (*Single Transferable Vote*)
155 Nisbi Temsil Esasına Dayalı Seçim Sistemlerinde Orantılılığı Etkileyen Faktörler
155 Seçim Çevresi
156 Seçim Barajı
157 Karma (*Paralel*) Seçim Sistemleri

158 Sınırlı Oy (*Limited Vote*) ve Aktarılamaz Tek Oy (*SNTV-Single Non-Transferable Vote*) Sistemi
158 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Karma Sistemler: Almanya ve Yeni Zelanda
159 Seçim Sistemi Tercihinin Önemi ve Sonuçları
161 Hangi Seçim Sistemi?
161 Temsilde Adalet ve Orantılılık (*Proportionality*)
164 Yönetimde İstikrar
165 Kullanımda Basitlik ve Seçmen-Seçilen İlişkileri
166 Çalışma Soruları
166 Anahtar Sözcükler
166 Yararlanılan Kaynaklar
168 Çevrimiçi Kaynaklar

169 *8* Baskı Grupları ve Sivil Toplum
ZEYNEP ALEMDAR
170 Baskı Grupları
170 Kavram ve Gelişimi
171 Baskı Gruplarına Üyelik
172 Baskı Grupları - Devlet İlişkisi
172 Korporatizm ve Neo-Korporatizm
174 Çoğulcu Sistem
175 Baskı Gruplarına Yönelik Eleştiriler
176 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Korporatist ve Çoğulcu Sistemler: Avusturya ve ABD
178 Sivil Toplum
178 Kavram ve Gelişimi
179 Sivil Toplum Kuruluşları
180 Etkinliklerine Göre Sivil Toplum Kuruluşları
182 Sivil Toplum-Devlet İlişkileri
182 Sivil Topluma Yönelik Eleştiriler
184 Sonuç
184 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Çatışma Bölgelerinde Sivil Toplum: Lübnan ve Kuzey İrlanda
187 Çalışma Soruları
187 Anahtar Sözcükler
187 Yararlanılan Kaynaklar
188 İleri Okuma Listesi

189 *9* Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem
PELİN AYAN MUSİL
190 Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi Nedir?
193 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi Arasındaki Temel Farklar: İngiltere ve ABD

194 Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sisteminin Çeşitliliği
194 Yarı-Başkanlık Sistemi
196 Hükümet Sistemleri ve Siyasi Gelişime Etkileri
196 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Yarı-başkanlık Sisteminin Farklı Şekillerde Uygulanışı: Fransa ve Finlandiya
197 Meşruiyet Sorunu
198 Siyasi İstikrar
199 Temsil ve Hesap Verebilirlik
202 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Parlamenter ve Başkanlık Sistemlerinin Demokrasiye Etkileri: Arjantin-Yunanistan
204 Hükümet Sistemlerinin Ekonomik ve İnsani Gelişime Etkisi Var mı?
205 Sonuç ve "Hangi Sistem Daha İyi?" Tartışmasına Yönelik Eleştiriler
206 Çalışma Soruları
206 Anahtar Sözcükler
206 Yararlanılan Kaynaklar
207 İleri Okuma Listesi
207 Çevrimiçi Kaynaklar

209 *10* Karşılaştırmalı Ekonomi Politik
IŞIK ÖZEL
210 Karşılaştırmalı Ekonomi Politiğin Kurumsal Temelleri
210 Kavramlar ve Kurumsal Analiz
211 Kurumlar ve Ekonomik Gelişme
213 Demokrasi ve Ekonomik Gelişme
213 Devlet ve Piyasalar: Kural Koyucu mu Piyasa Oyuncusu mu?
214 Gelişmiş Ülkelerde Devlet ve Piyasalar
215 Sosyal Refah Devleti ve Türleri
217 "Kapitalizmin Türleri": Liberal ve Eşgüdümlü Piyasa Ekonomileri
218 Gelişmekte Olan Ülkelerde Devlet ve Piyasalar: Sanayi Politikası ve Devlet Kapitalizmi
218 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Almanya ve ABD
220 KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ
Güney Kore ve Türkiye
222 Uluslararası Ekonomi Politik
223 Dış Ekonomik Politikanın Belirleyicileri
223 Çıkar-Temelli Yaklaşım: Faktörler mi Sektörler mi?
225 "Dışarıdan İçeriye" (*Outside-In*): Uluslararası Dinamiklerin Ulusal Düzlemde Etkisi
226 Küreselleşme ve Devlet Egemenliği
227 Küreselleşmenin Dinamikleri: Sermaye ve Mallar Serbest Ama, Ya İnsanlar?
228 Çokuluslu Şirketler

229 Küreselleşme ve Gelişme Modelleri
230 Krizler ve Sonrası
231 Sonuç Yerine: Piyasaları Kurallarla Dizginlemek
232 Çalışma Soruları
233 Anahtar Sözcükler
233 Yararlanılan Kaynaklar

236 Bölüm Kapakları Resim Açıklamaları

237 Dizin

Tablo, Grafik ve Şekiller

39 Tablo 2.1 Avrupalı Bireylerin Türkiye'nin AB Üyeliğine Karşı Tutumları

40 Tablo 2.2 Avrupa'daki Meslek Grupları Temelinde Türkiye'nin AB Üyeliğine Destek

41 Tablo 2.3 Ülke Düzeyinde Türkiye'nin AB Üyeliğine Destek

42 Tablo 2.4 Çözümleme Düzeyi, Birimi, Farklı Düzeylerde Örnek Hipotezler

86 Tablo 4.1 Demokratikleşmenin Unsurları

91 Tablo 4.2 Stepan'a Göre İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Demokratikleşmenin Yolları

108 Tablo 5.1 Almond ve Verba'nın Yurttaşlık Kültürü Şeması

109 Tablo 5.2 Siyasal Kültürün Boyutları ve Örnekler

133 Tablo 6.1 Örgüt Yapısına Göre Siyasi Partiler

136 Tablo 6.2 Parti Sistemleri Sınıflandırılması

181 Tablo 8.1 Türkiye'de ve Dünyada Bilinen Bazı STKlar ve İlgilendikleri Alanlar

185 Tablo 8.2 STK Aktiviteleri Hakkında Bilgi Alınabilecek İnternet Adresleri

186 Tablo 8.3 Türkiye'deki Bazı Baskı Grupları ve Sivil Toplum Kuruluşları

96 Grafik 4.1 Yıllara Göre Dünyada Özgür Olan Ülkelerin Yüzdesi (1972-2011)

115 Grafik 5.1 İslâmi ve Demokratik Değerler Bağdaşır mı? (%) - 2006

192 Şekil 9.1 Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistemde Yasama ve Yürütmenin Oluşturulması

195 Şekil 9.2 Yarı-başkanlık Sistemi

Yazarlar

EBRU Ş. CANAN-SOKULLU

Bahçeşehir Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde doçent olarak görev yapmaktadır. 2005 yılında ISA tarafından Alexander George Makale Ödülü'ne layık görülmüştür. *Debating Security in Turkey: Challenges and Changes in the Twenty-First Century* (Lexington Books, 2012) adlı kitabın editörüdür.

HASRET DİKİCİ BİLGİN

Okan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesidir. Yakın zamanda yayımlanan çalışmaları arasında, "Foreign Policy Orientation of Turkey's Pro-Islamist Parties: A Comparative Study of AKP and REFAH" (*Turkish Studies*, 2008, 9[3]); "Civil Society and State in Turkey: A Gramscian Perspective" (*Gramsci and Global Politics: Hegemony and Resistance*, Routledge, 2009) ve Sabri Sayarı ile birlikte "Paths to Power: The Making of Cabinet Ministers in Turkey" (*Parliamentary Affairs*, 2011, 64[4]) bulunmaktadır.

IŞIK ÖZEL

Sabancı Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. *Regulation and Governance, Democratization, Journal of International Affairs* ve *New Perspectives on Turkey* gibi çok sayıda indeksli dergide makalelerinin yanı sıra çeşitli derleme eserlerde çalışmaları yayımlanmıştır.

M. EMRE HATİPOĞLU

Sabancı Üniversitesi'nde misafir öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Çalışmaları arasında "Uluslararası Uyuşmazlık: Yakın Zamandaki Bulgu ve Tartışmalar" (*Terrorism and Political Violence*, 2012) ve "ABD Dış Politikasında Kongre'nin Rolü" (*Yakın Dönem Amerikan Dış Politikası*, Nobel Akademik Yayıncılık, 2012) bulunmaktadır.

PELİN AYAN MUSİL

Anglo-American Üniversitesi'nde (Prag) Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümü öğretim üyesidir. *Authoritarian Party Structures and Democratic Political Setting in Turkey* (Palgrave Macmillan, 2011) adlı kitabın yazarıdır.

SABRİ SAYARI

Bahçeşehir Üniversitesi öğretim üyesidir. Yayıma hazırladığı bazı kitaplar şunlardır: (Alan Makovsky ile) *Türkiye'nin Yeni Dünyası: Türk Dış Politikasının Değişen Dinamikleri* (Alfa Basım, 2002); (Metin Heper ile) *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* (Kitap Yayınevi, 2008); (Donald Quataert ile) *Turkish Studies in the United States* (Indiana Univ Turkish Studies Dept, 2003); ve (Metin Heper ile) *The Routledge Handbook of Modern Turkey* (Routledge, 2012). Aralarında *The Middle East Journal, Middle East Quarterly, South European Politics and Society* ve *Turkish Studies*'in de bulunduğu çok sayıda uluslararası akademik derginin yayın kurulundadır.

YAPRAK GÜRSOY

İstanbul Bilgi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesidir. *Democratization*, *South European Society and Politics*, *Journal of Political and Military Sociology*, *Journal of Modern Greek Studies* ve *Turkish Studies* gibi birçok uluslararası hakemli dergide makaleleri yayımlanmıştır.

YUNUS SÖZEN

Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olduktan sonra Syracuse Üniversitesi'nde yüksek lisans, New York Üniversitesi'nde doktora derecelerini alan Sözen, halen Özyeğin Üniversitesi'nde yardımcı doçent olarak görev yapmaktadır.

ZEYNEP ALEMDAR

Okan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. *Turkish Civil Society and the EU: Domestic Politics Through International Organizations*, (VDM Verlag Dr. Müller, 2008) adlı kitabın yazarıdır. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, *New Perspectives on Turkey*, *Turkish Policy Quarterly* gibi dergilerde makaleleri yayınlanmıştır.

Önsöz

Siyaset biliminin altı ana dalından birisi olan karşılaştırmalı siyasetin bugün yaşayan belki de en önemli uzmanı olan Giovanni Sartori'nin ünlü bir tekerlemesi vardır: "Tek ülkeyi bildiğini ileri süren birisi hiçbir ülkeyi bilmez" (*one who knows one country, knows no country*). Bununla Sartori tüm siyasal konularda herhangi bir kurum, süreç, sistem veya davranışı anlamlandırabilmek için mutlaka karşılaştırmada bulunmamızın zorunlu olduğuna parmak basmıştır. Farkında olsak da olmasak da karşılaştırma yaşantımızın bir parçasıdır. Toplum içindeki konumumuzu belirlemek için kendimizi başkalarıyla karşılaştırırız. Boyumuzun uzun veya kısa olduğuna, derimizin renginin bizi toplumda farklı bir konuma getirip getirmediğine, toplumsal cinsiyet algısına, gelir veya servetimizin az veya çok olduğuna kendimizi başkalarıyla karşılaştırarak karar veririz. Okul hayatımızda sevdiğimiz, beğendiğimiz, özendiğimiz, hoşlanmadığımız arkadaşlarımızı da onların bize olan tutumlarını başka arkadaşlarımızla karşılaştırarak kararlaştırırız. Bu karşılaştırmaları yaparken herkesi de herkesle karşılaştırmadığımızı sosyolog ve sosyal psikologlar araştırmalarında ortaya koymuşlardır. Bizim yakın çevremiz için tanımladığımız bir atıf grubumuz (*reference group*) vardır ve o atıf grubuna göre kendi konumuzu tanımlarız. Dolayısıyla kendimizi Brad Pitt veya Angelina Jolie'ye göre daha yakışıklı veya alımlı bulup bulmadığımızı pek sorgulamayız, ama sınıf veya iş arkadaşlarımız, komşularımız veya takım arkadaşlarımıza göre nasıl olduğumuz önem taşır. Çünkü, bu ikinci gruptakiler bizim atıf grubumuzdakileri oluşturur. Onlardan daha yakışıklı olmak, daha hızlı koşmak, daha çok gol atmak, daha çalışkan veya daha serinkanlı (*cool*) olmak için uğraşırız. Bunları gerçekleştiremezsek, hatta sadece öyle olmadığını bile düşünsek kendimizi görece olarak geride kalmış, kaybetmiş, dışlanmaya müstahak olarak görebiliriz. Bu bizi mutsuzluğa, bezginlik veya yılgınlığa mahkûm

edebilir. Bazı durumlarda da psikolojik destek almadan içinden çıkamayacağımız bir depresyona bile girebiliriz.

Bireyin hayatında olduğu gibi toplumun hayatında da ve onun bir veçhesini oluşturan siyasal hayatta da karşılaştırma aynı derecede önemli bir rol oynar. Bir siyasal partinin güçlü olup olmadığını aldığı oy miktarı veya oranını diğer partilerle karşılaştırarak anlayabiliriz. Bir baskı grubunun insan ve mali kaynağına karşılaştırmalı olarak bakarak onun gücünün çok veya az olduğuna hükmedebiliriz. Bu karşılaştırmaları yapmadan siyasal hayatın süreçlerini, kurumlarını, ilişki ağlarını, siyasal olay ve olguların seyrini değerlendirmek olanaksızdır. Üstelik bir tek siyasal sisteme bakarak siyasal olguların ve olayların nasıl ortaya çıktığını, değiştiğini veya yok olduğunu anlamak olanaksızdır. Eğer bizim ülkemizin kişi başına gayrisafi geliri 2010 yılında 9.500 ABD doları ise bunun çok mu az mı olduğuna, ülkemizi başka ülkelerle karşılaştırmadan karar vermemiz nasıl mümkün olabilir? Örneğin, 2010 yılında Türkiye'nin kişi başına gayrisafi geliri 9.500 ABD doları iken Güney Kore'nin kişi başına gayrisafi geliri 19.890 ABD doları olduğunu Birleşmiş Milletler Dünya Kalkınma Raporu 2012 (World Development Report, 2012) istatistiklerinde okuduğumuzda ülkemizin iktisadi kalkınması hakkında ne diyebiliriz? Üstelik 1952-1953 yıllarında Kore'yi işgalden kurtarmak için Birleşmiş Milletler Kuvvetleri'ne katılan Türkiye'nin 1955'de kişi başına milli gelirinin 210 ABD doları, Güney Kore'nin ise 70 ABD doları olduğunu[1] ve böylece Türkiye'nin G. Kore'den o tarihte üç kat daha müreffeh olduğunu da biliyoruz. O zaman son elli beş yılda G. Kore'nin refahının muazzam hızla artarak Türkiye'nin iki katına ulaştığını da görüyoruz. Bu durumda Türkiye'nin gösterdiği iktisadi kalkınma başarısının G. Kore ile karşılaştırıldığında epeyce mütevazı olduğu sonucuna da ulaşıyoruz.

Siyaset biliminde karşılaştırma hem siyasal sistemler arası, hem de zaman aşırı olarak ve ender olarak da ikisi bir arada yapılır. Bu yolla siyasal olay ve olguların ortaya çıkışını, değişimini ve sonlanışını açıklayan etkenleri veya değişkenleri saptayarak, genel bilim yasaları çerçevesinde siyaset kurum, süreç ve koşullarını, bunların bireyin hayatına etkisini ve bireyin davranışlarının siyasal sonuçlarını açıklarız. Elinizdeki bu kitap Türkçede ender olarak var olan çalışmalardan bir tanesidir. Çok uzun bir süre Türkiye'deki karşılaştırmalı çalışmalar, ülkelerin sadece devlet kurumlarının veya anayasal kural ve yapılarının incelenmesiyle sınırlı kalmıştır. Bu çalışmalar da daha çok İngiliz, Fransız, Amerikan, Rus ve bir ölçüde de diğer Avrupa devletlerinin karşılaştırılmasından ibaret olmuşlardır. 1980'lerden itibaren az sayıda karşılaştırmalı çalışma Türkçe yayınlanmış olmakla birlikte, bunların arasında bireylerin davranışlarını, örneğin siyasal katılma, oy verme davranışı, siyasal karar alma süreçleri vb. konuları araştıranlar azınlıkta kalmıştır. Son birkaç yıldır siyasal olayın sadece anayasal kural ve kurumlarıyla sınırlı olmayan bir çerçevede karşılaştırmalı olarak araştıran çalışmalar, bazıları da ders kitabı olmak üzere yayınlanmaktadırlar. Prof. Dr. Sabri Sayarı ve Yrd. Doç. Dr. Hasret Dikici Bilgin tarafından derlenen *Karşılaştırmalı Siyaset: Temel Konular ve*

1 Bahri Yılmaz, "The Role of Trade Strategies for Economic Development: A Comparison of Foreign Trade Between Turkey and South Korea", *Russian and East European Finance and Trade*, 38(2), Mart-Nisan 2002, s. 60.

Yaklaşımlar adlı bu kitap çağdaş karşılaştırmalı yaklaşımın bir örneği olarak genç bir araştırmacı grubu tarafından derlenmiş Türkçede az sayıda örneği olan çalışmalardan birisidir. Siyaseti sadece devlete ilişkin olay ve olgular içine hapsederek incelemeyen yaklaşımların Türkçedeki iyi bir örneği de olacak olan bu çalışmanın bir atıf kitabı olarak da uzun yıllar okuyucuya hizmet vereceği görülmektedir. Arkadaşlarımızın bu çabaları takdire şayan olduğu gibi, siz okuyucuların da siyaset hakkındaki bilgi ve birikiminizi geliştirme fırsatı bularak ülkemizin siyasal gelişmelerini de daha iyi anlama ve değerlendirmeniz böylece mümkün olacaktır.

ERSİN KALAYCIOĞLU
Sabancı Üniversitesi, Tuzla, İstanbul

Giriş

Sabri Sayarı - Hasret Dikici Bilgin

Geçtiğimiz yüzyılın başlarından itibaren başta Amerikan üniversiteleri olmak üzere çeşitli üniversitelerin iktisadi ve idari bilimlerle ilgili fakültelerinde karşılaştırmalı siyasetin konuları derslerde işlenmektedir. Hukuk, kamu yönetimi, felsefe ve daha sonra siyaset bilimi bölümlerinde çalışan araştırmacılar farklı ülkelerin siyasi yaşamlarıyla ilgilenmişler ve araştırmalarının sonuçlarını öğrencilerine aktarmışlardır. 1950'li yıllardan itibaren ise karşılaştırmalı siyaset, siyaset biliminin bir alt alanı olarak konumunu pekiştirmiştir. Amerikan üniversiteleri uzun yıllar alanda hâkim olmuş, İkinci Dünya Savaşı sürecinde ve sonrasında Avrupa'dan ayrılan biliminsanları gittikleri Amerikan üniversitelerinde Avrupa'ya ait deneyimleri paylaşmaya başlamıştır. ABD'de karşılaştırmalı siyasete ilgi duyan araştırmacıların kurdukları akademik dernekler ve yayınladıkları kitap ve makalelerin Avrupa'daki siyaset bilimciler tarafından takip edilmesi, karşılaştırmalı siyasetin Avrupa üniversitelerinde de önemli bir alan haline gelmesini sağlamıştır. Bugün gelinen noktada bu alan özellikle lisansüstü çalışmalarda ayrı bir diploma programını oluşturmaktadır. Sadece siyaset bilimi bölümleri değil, uluslararası ilişkiler bölümleri de karşılaştırmalı siyasete ilişkin dersleri müfredatına eklemiştir.

Türkiye'de ise karşılaştırmalı siyasete olan ilgi ancak 1960'lı yılların sonuyla 1970'lerde oluşmaya başlamıştır. Bu dönemde henüz saha araştırmasına dayalı, birden çok ülkeyi karşılaştıran araştırmalardan bahsetmek pek mümkün değildir. Dönemin çalışmaları daha ziyade Amerikan üniversitelerinde eğitim alan genç araştırmacıların, karşılaştırmalı siyasetin yöntemi ve kavramlarını Türkiye siyasetini anlamak için kullanmaları söz konusudur. Türkiye'deki kurumlar, kalkınma süreçleri, sekülerleşme ve demokratikleşme gibi konular araştırmacıların ilgisini çeken ilk konular arasındadır. Karşılaştırmalı yöntemin Türkiye'de yeni bir yöntem olmasının yanı sıra, Amerikan üni-

versitelerine sağlanan devlet desteklerinin aksine alan araştırması yapılması için gereken mali desteğin eksikliği karşılaştırmalı siyasetin gelişimini geciktirmiştir. Ancak Amerikan üniversitelerinde Türkiye'nin karşılaştırmalı analizlerde ilgi çeken bir ülke haline gelmesi alanın Türkiye üniversitelerinde rağbet görmeye başlamasından çok daha önce gerçekleşmiştir.

Karşılaştırmalı siyaset alanının gelişiminin gecikmesinin bir başka nedeni Türkiye üniversitelerinde siyaset bilimi bölümlerinin yaşadığı sıkıntılarla ilişkilidir. İdeolojik kutuplaşma ve siyasi şiddeti izleyen askeri müdahaleler siyaseti ve siyaset bilimini üniversiteler için "hassas" konular haline getirmiştir. Bu durum 1980 sonrasında siyaset bilimi bölümlerinin yerine uluslararası ilişkiler bölümlerinin ön plana çıkarılmasını teşvik etmiş; siyaset bilimi bölümleri ya kapatılmış ya da uluslararası ilişkiler veya kamu yönetimi bölümleriyle birleştirilmiştir.[1] Bütün bu gelişmelere karşın, bir yandan ABD ve Avrupa üniversitelerinde özellikle yüksek lisans ve doktora eğitimi almak üzere giden öğrenciler karşılaştırmalı siyaset birikimini döndüklerinde çalışmaya başladıkları üniversitelere aktarmışlardır. Temel kavramlar ve yöntem bu şekilde yaygınlaşmaya başlamıştır. Uluslararası ilişkiler ile karşılaştırmalı siyasetin giderek birbirine yaklaşması, kurumsal düzenlemelere karşın karşılaştırmalı siyaset derslerinin üniversitelerde yaygın olarak müfredata dahil edilmesiyle sonuçlanmıştır.

Günümüzde Türkiye'deki üniversitelerde çalışan araştırmacıların karşılaştırmalı siyasetin konuları ve yöntemlerini kullanarak yaptıkları araştırmaların alanın en prestijli uluslararası dergilerinde yayınlanmaya başlaması oldukça sevindiricidir. Ancak bu noktada karşımıza bir dil engeli çıkmaktadır. Yurtdışında doktoralarını tamamlayarak Türkiye'ye dönen veya Türkiye'de doktora yapan akademisyenlerin önemli bir kısmı alanla ilgili dersleri İngilizce eğitim yapan üniversitelerde vermekte, yayınlarının çoğunluğunu yine İngilizce olarak yapmaktadır. Bu durum iki önemli soruna yol açmaktadır: Birincisi İngilizceyi akademik yayınları anlayacak kadar bilmeyenler literatürü izleyememektedir. İkincisi ise temel kavramların Türkçe karşılıklarının yerleşmemesidir. Bunların sonucunda şu anda Türkiye'de karşılaştırmalı siyasetin temellerini ortaya koyan pek az yayın bulunmaktadır. Söz konusu yayınların bir kısmı çeviri eserlerdir. Özgün eserler ise karşılaştırmalı siyasi sistemler üzerine odaklanmaktadır. Elbette her iki türden yayının da Türkçede bulunması çok önemlidir. Ancak tek tek ülkelerin siyasi sistemlerini inceleyen çalışmalar, ileride bahsedileceği gibi, karşılaştırmalı olma özelliğine sahip olmayıp, vaka çalışmalarının bir araya getirilmesinden oluşmaktadır. Daha da önemlisi temel kavramlara ve karşılaştırmalı yönteme yer vermedikleri için bu alanda daha sonra araştırma yapacak genç kuşaklara sınırlı rehberlik sunmaktadır.

Bu kitapta yer alan bölümleri bir araya getirme fikri işte bu eksikliğin tespitinden kaynaklanmıştır. Çalışmamızın temel amacı, karşılaştırmalı siyaset alanındaki temel teorilerin ve yaklaşımların kapsamlı bir değerlendirmesini yapmaktır. Alandaki konuların genişliği göz önünde tutularak, bu ciltte ele alınacak konuların sınırlanması gerekmiştir. Dolayısıyla, bu

1 Bu hususu Prof. Dr. Üstün Ergüder, Okan Üniversitesi'nde 3 Aralık 2011'de düzenlenen Siyasi İlimler Türk Derneği Lisansüstü Konferansı'nda yaptığı açış konuşmasında vurgulamıştır.

çalışmada günümüz siyaset biliminin en güncel ve en ön plandaki konularına yer verilmeye çalışılmıştır. Elbette ki, karşılaştırmalı siyaset bilimi bu kitapta ele alınan konulardan çok daha fazlasını içermektedir. Kitabın amacına uygun bir şekilde, katkıda bulunan yazarlarımızdan inceledikleri alt alanın başlıca teorilerini, yaklaşımlarını ve araştırmalarını saptamaları istenmiştir. Her bölüm ayrıca Karşılaştırmalı Vaka İncelemeleri sunarak yöntemin uygulanışına örnekler vermektedir. Bu yönüyle kitap, karşılaştırmalı siyaset alanının kapsamlı ve özgün bir değerlendirmesi olmanın yanı sıra bir ders kitabı olmayı da hedeflemektedir. Karşılaştırmalı siyaset kavramlarının Türkçe karşılıklarının dilde henüz yerleşmediği düşüncesiyle gerekli görülen yerlerde parantez içlerinde İngilizce kavramlara da yer verilmiştir.

1

Karşılaştırmalı Siyaset Alanının Gelişimi

SABRİ SAYARI - HASRET DİKİCİ BİLGİN

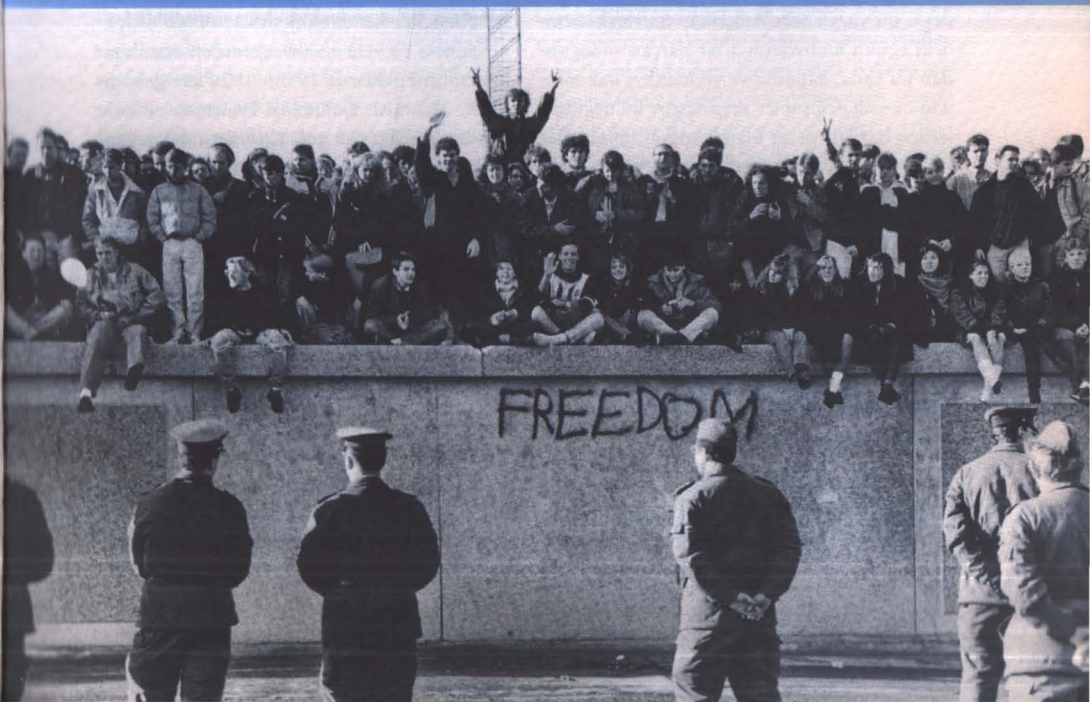

Karşılaştırmalı Siyaset, 20. yüzyılın başlarında siyaset biliminin önemli bir alt alanı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak karşılaştırmalı siyaset incelemelerinde önem kazanan birçok konu, daha karşılaştırmalı siyaset modern siyaset bilimi tarafından kabul gören bir alt alan olmadan çok önce siyaset felsefecilerinin ve sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Sözgelimi, en iyi devlet yönetimi biçimini arayan antik Yunan felsefecisi Aristo, yönetim ve hükümdarlık türlerini sınıflandırmış, incelemiş ve karşılaştırmıştır. Sonraki yüzyıllarda, Machiavelli, Montesquieu, Hobbes, Locke, Rousseau, Marx ve Weber gibi büyük siyaset ve toplum bilimcileri daha sonra karşılaştırmalı siyasette önemli konular arasına giren siyasi konulardan birçoğunu ele almıştır.

Karşılaştırmalı siyaset alanı, bundan neredeyse bir yüzyıl önce Amerikan üniversitelerindeki eğitim müfredatının bir parçası olduğundan bu yana, kapsamı ve yöntemleri bakımından önemli değişimler geçirmiştir. Bu değişimlerden bazıları genel olarak sosyal bilimlerdeki, özel olarak ise siyaset bilimindeki yeni yaklaşımların ve eğilimlerin ürünleri olmuştur. Diğer bir kısmı ise dünya siyaseti ve uluslararası ilişkilerdeki gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu bölümün amacı karşılaştırmalı siyaset alanının gelişimindeki ana eğilimleri incelemektir.

Karşılaştırmalı Siyaset Alanının Kökenleri

Karşılaştırmalı siyasetin kökenleri, siyaset biliminin 19. yüzyılın sonlarında Amerikan üniversitelerinde belli başlı bir çalışma alanı olarak ortaya çıkışına dayanmaktadır. O zamana kadar siyaset bilimi diye ayrı bir disiplin yoktu ve siyaset çoğu kez felsefe, hukuk ya da tarih üzerine verilen derslerde inceleniyordu. 1880'de Columbia Üniversitesi'nde Siyaset Bilimi Okulu'nun açılması siyaset biliminin ayrı bir araştırma ve öğretim alanı olarak kurulmasına yönelik ilk büyük adımı temsil ediyordu. 1903'te Amerikan Tarih Derneği'den (*American Historical Association - AHA*) ayrılarak Amerikan Siyaset Bilimi Derneği'nin (*American Political Science Association - APSA*) kurulması ise siyaset biliminin ABD'de ayrı bir akademik disiplin haline gelmesinde diğer bir önemli adımı oluşturmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, APSA'nın yıllık toplantılarında karşılaştırmalı devlete (*comparative government*) –1950'lere kadar alan bu adla anılıyordu– dair ayrı paneller düzenlenmeye başlamıştır ve bazı siyaset bilimciler kendilerini siyaset bilimi disiplini içindeki bu yeni alanın öğrencileri olarak tanımlamıştır (Wiarda 1993). 1920'lere gelindiğinde, Harvard, Columbia, Princeton ve Yale gibi önde gelen pek çok Amerikan üniversitesinde, lisans derslerinin yanı sıra, lisansüstü öğrencilere yönelik doktora programlarında dersler sunan siyaset bilimi bölümleri kurulmuş durumdaydı. Sonuç olarak, siyaset bilimi disiplini gelişim sürecinin daha ilk aşamasından itibaren ABD'de bu kapsamda yapılan çalışmalar ve profesyonel gelişimle yakından ilişkili hale gelmiştir (Munck 2007).

20. yüzyılın ilk on-yirmi yılı ile İkinci Dünya Savaşı sonrası arasında karşılaştırmalı siyaset giderek siyaset biliminin esas alanlarından biri olarak kabul görmeye başlamıştır. Her ne kadar pek çok Amerikalı siyaset bilimcinin esas öğretim alanı ve araştırma ilgileri Amerikan siyaseti ile ilgili olsa da, karşılaştırmalı si-

yaset bu dönemde ilgi çekmeye devam etmiştir. Amerikan üniversitelerindeki siyaset bilimi bölümlerinde, 1925 yılında on dersten ancak biri karşılaştırmalı siyaset alanındayken, bu oran 1945'te neredeyse beşte bire yükselmiştir (Bill ve Hardgrave 1982). Fakat gelişmelere karşın aynı dönemde karşılaştırmalı siyasetin kapsamı ve yöntemleri belirgin bir şekilde değişmemiştir. 1940'ların ortalarına kadar, alanda üzerinde çalışılan konular daha ziyade idari yapıların incelenmesi ile birkaç büyük Avrupa ülkesindeki siyasi kurumların yasal/anayasal yönleri olmuştur. Ayrıca alanda yapılan çalışmaların çoğu tek ülkeyi ele alan vaka incelemelerinden oluşuyordu ve bu incelemeler iki ya da daha fazla ülkedeki önemli siyasi meseleler ve süreçlerin sistemli bir şekilde karşılaştırılmasına dayanmıyordu.

1920'ler ve 1930'larda dünya siyasetindeki gelişmeler karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında önem kazanmıştır. Bu değişimlerden biri bazı Avrupa ülkelerinde demokratik rejimlerin çöküşü ve Almanya, Sovyetler Birliği ve İtalya'da totaliter rejimlerin ortaya çıkışıdır. Almanya'da demokratik sistemin çökmesi siyaset bilimcilerin dikkatini demokrasilerin zayıf yönlerine ve sorunlarına yöneltti, öte yandan kurumsal düzenlenmeler daha ciddi şekilde tartışılmaya başlandı. Çünkü, Weimar Cumhuriyeti anayasasının Avrupa'da demokratik anayasacılık için bir model olduğu düşünülüyordu (Daalder 1993). Benzer şekilde Almanya, Sovyetler Birliği ve İtalya'da totaliter rejimlerin yükselişi totalitarizmin kökenleri ve gelişmesine daha fazla ilgi duyulmasına sebep olmuştur. Dünyada yüzyıllardır çeşitli baskıcı sistemler var olmuş olsa da, totaliter rejimler tek parti yönetimine, karizmatik önderliğe, kitlelerin seferber edilmesine, faşizm ya da komünizm gibi kapsamlı bir ideolojiye ve toplumun, ekonominin ve siyasetin tüm yönleri üzerinde topyekûn denetim kurma stratejisine yaptıkları vurgu bakımından yeni bir siyasi fenomeni temsil ediyordu. Sonuç itibarıyla, siyaset bilimciler gerek ülke içinde kendi yurttaşlarına baskı ve şiddet uygulayarak, gerek (Almanya ve İtalya örneklerinde olduğu gibi) İkinci Dünya Savaşı'na giden yolun taşlarını döşeyen yayılmacı dış politikalar benimseyerek çok sayıda insanın ölümüne ve yıkımlara yol açan totalitarizmin doğasını ve işleyişini daha iyi anlamaya çalışmıştır.

Nazi Almanyası'nda demokrasinin yerine totaliter yönetimin geçişinin siyaset bilimi disiplini, özellikle de karşılaştırmalı siyaset için bir başka büyük sonucu daha olmuştur. Hitler'in iktidara yükselişi ve sistemli anti-Semitizm politikası Almanya'daki ve Alman iktidarının boyunduruğuna girmiş diğer Avrupa ülkelerindeki çok sayıda akademisyenin ve entelektüelin ABD'ye göçmesine neden olmuştur. Almanya'dan kaçan binlerce akademisyen, biliminsanı, yazar ve entelektüel arasında daha sonra siyaset bilimi disiplininde seçkin isimler haline gelen birçok kişi vardır. Avrupa'daki öğretim üyesi konumunu bırakanlar veya ABD'ye gelip doktora derecelerini buradaki üniversitelerden alanlar arasında ilk akla gelenler Otto Kircheimer, Franz Neumann, Karl Deutsch, Henry W. Ehrmann, Herman Finer, Hans Morgenthau, Karl Lowenstein ve Sigmund Neumann'dır. Avrupa tarihi ve siyasetine dair derin bir bilgiye sahip olan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikalı siyaset bilimcilerin arasına katılan mülteci akademisyenler gerek Avrupa ülkelerinin gerekse de to-

taliter rejimlerin toplumsal, siyasi ve ekonomik yönlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi bakımından karşılaştırmalı siyasetin kapsamını önemli ölçüde genişletmişlerdir (Daalder 1993).

Yeni Karşılaştırmalı Siyasetin Doğuşu

Bütün bu gelişmelere karşın, 1920'lerden itibaren alanın kapsamı ve kullanılan yöntemler konusunda özellikle genç kuşak karşılaştırmalı siyasetçiler arasında giderek artan bir hoşnutsuzluk söz konusu olmuştur. 1952'de, bir grup genç siyaset bilimci karşılaştırmalı siyaset alanında "gelinen nokta"yı tartışmak üzere Northwestern Üniversitesi'nde bir araya gelmiş ve ertesi yıl *American Political Science Review*'da alandaki eksikliklerin genel hatlarını çizen ve öneriler getiren bir rapor yayımlamıştır (Wiarda 1993). Northwestern toplantısının esas düzenleyicilerinden olan Roy C. Macridis, 1955 tarihli *The Study of Comparative Politics* adlı kitabında, bu eleştirileri ayrıntılarıyla ortaya koymuş ve karşılaştırmalı siyaset alanında yeni yönlerin oluşturulması için çağrıda bulunmuştur. Macridis geleneksel yaklaşımın beş kusuru olduğunu ileri sürmüştür. Birincisi, geleneksel yaklaşım dar görüşlüdür (*parochial*), zira dünyanın diğer ülkelerinin siyasal yaşamlarını dışarıda bırakma pahasına neredeyse tamamen büyük ölçüde Avrupa'ya odaklanmaktadır. İkincisi, geleneksel yaklaşım analitik ve açıklayıcı olmaktan ziyade tasvire (*descriptive*) dayanmaktadır. Üçüncüsü, büyük ölçüde kurumlara, anayasal ve genel olarak yasal düzenlemelere odaklandığı için fazlasıyla kuralcı (*formalistic*) ve yasalcıdır (*legalistic*). Dördüncüsü, siyaset bilimciler başka bazı ülkelerle olan benzerlikleri ve farkları saptamaya çalışmadan tek tek ülkelerin kendi kurumlarını incelemiş olduğu için geleneksel yaklaşım karşılaştırmalı da değildir. Beşinci olarak, Macridis'e göre, alandaki çalışmalar çoğu kez ampirik araştırma ve hipotezlerin sınanmasından ziyade anekdotlara dayanmaktadır (Ishiyama 2012).

Geleneksel yaklaşıma alternatif oluşturma arayışı ABD'de sosyal bilimlerin "davranışçılık"tan (*behavioralism*) hayli etkilenmeye başladığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Davranışçı Devrim'in (*Behavioral Revolution*) siyaset bilimi alanındaki araştırmalar ve öğretim üzerinde birçok etkisi olmuştur. Birincisi, davranışçılık yalnızca siyasi kurumlara odaklanmak yerine bireylerin siyasi davranışını tahlil etmek gerektiğini vurgulamıştır. İkincisi, daha "bilimsel" ve sınanabilir sonuçlara ulaşmak için niceliksel yöntemler ve veri toplama tekniklerini kullanmaya önem vermiştir. Üçüncüsü, davranışçılık siyaset bilimi, sosyoloji, ekonomi bilimi, psikoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerin farklı alanları arasındaki akademik sınırları kaldırarak disiplinlerarası araştırmaların yapılmasında merkezi bir rol oynamıştır (Munck 2007).

Bu anlamda davranışçı devrimi, 1950'lerden sonra ABD'de ortaya çıkan ve sosyal bilimlerde araştırma konularının birey ve grup davranışlarını içerecek şekilde genişlemesini, nicel araştırma tekniklerinin geliştirilmesini ve neden-sonuç ilişkileri kurulmaya çalışılmasını teşvik eden bir gelişme olarak tanımlayabiliriz.

Davranışçılığın artan etkisinin bir sonucu olarak, karşılaştırmalı analizin kapsamı ve yöntemleri 1950'ler ve 1960'larda önemli de-

recede genişlemiştir. Gerek bireysel siyasi davranış gerekse de siyasi partiler ve çıkar grupları üzerine yapılan yeni araştırmalar yapılmaya başlanmıştır. Siyaset bilimi ile diğer disiplinler arasındaki sınırlar önceki yıllara göre daha geçirgen hale gelmiş olduğu için, siyaset bilimciler psikoloji ve sosyoloji gibi diğer sosyal bilim disiplinlerinden kavramlar ve yaklaşımlar alarak kendi çalışmalarına eklemeye başlamışlardır. Bu da karşılaştırmalı siyasette siyasi kültür (*political culture*) ve siyasi sosyalleşme (*political socialization*) gibi yeni konuların araştırılıp incelenmesine yol açmıştır. Davranışsal yaklaşımı savunanlar, başta nicel yöntemler ve veri toplama olmak üzere araştırmanın yöntemine ayrıca önem vermişlerdir. Bu yeni ilgi alanlarının ortaya çıkmasının başlıca sonuçlarından biri kamuoyu araştırmalarında anket yönteminin kullanılmasıdır. Almond ve Verba'nın (1963) *Civic Culture: Public Attitudes and Democracy in Five Nations* başlıklı kitabı sistemli bir karşılaştırmalı yaklaşımla yurttaşlık kültürü (*civic culture*) gibi yeni kavramları anket bulgularıyla bütünleştirmesi bakımından çığır açıcı bir eserdir.

Yukarıda belirtildiği gibi, karşılaştırmalı siyasetteki geleneksel yaklaşıma yöneltilen esas eleştirilerden biri bu yaklaşımın kuramsız (*atheoretical*) olmasına ilişkindi. Büyük ölçüde bu eleştirilere karşılık olarak, 1950'ler ve 1960'lar teori geliştirmeye dönük bir dizi girişime tanıklık etmiştir. Bunların arasında en öne çıkanlar sistemler teorisi (*systems theory*) ve yapısal-işlevselciliktir (*structural-functionalism*). David Easton tarafından önerilen sistemler yaklaşımı, siyasi analizde kayda değer bir popülerlik kazanarak karşılaştırmalı siyasetin ana kavramsal araçlarından biri olmuştur. Easton 1953'ten itibaren sistemler yaklaşımını kullandığı birçok etkili eser yayımlamıştır (Easton 1953, 1965a, 1965b). Easton siyaseti toplumla olan ilişkisi çerçevesinde ele almıştır. Başka bir deyişle, Easton'a göre, siyasi sistem toplumdan gelen "girdiler"i (*inputs*) (belirli politikalara yönelik talebi ve bunlara verilen desteği) alır ve bu girdileri "çıktılar"a (*outputs*), yani politikalara dönüştürür. Easton'ın yaklaşımı yasama organları, mahkemeler ve hükümet gibi siyasi sistemin çeşitli parçaları arasındaki karşılıklı ilişkiye de vurgu yapmaktadır. Günümüzde girdi ve çıktı kavramlarını pek az sayıda siyaset bilimci kullanıyor olsa da, bir ülkenin siyasetini anlatmak için başvurulan "siyasi sistem" terimi (örneğin "Alman Siyasi Sistemi" ya da "Türk Siyasi Sistemi") karşılaştırmalı siyasetin zorunlu sözdağarcığının bir parçası haline gelmiş durumdadır.

Yapısal-işlevselcilik büyük ölçüde Gabriel Almond'ın çalışmasıyla ilişkilendirilmektedir. Easton'ın siyaseti bir sistemler yaklaşımı içinde kavramlaştırması Almond'ın karşılaştırmalı siyasete dair büyük bir teori geliştirme çabasının temelini oluşturmuştur. 1956'da Almond siyasi sistemleri belirli işlevler ve yapılara göre sınıflandıran bir tipoloji önermiştir. Almond'a göre (1956), dünyadaki tüm siyasi sistemler belirli işlevleri yerine getirmek durumundadır.

Bu işlevlerin arasında şunlar bulunmaktadır: Siyasi sosyalleşme (*political socialization*), bireylerin önemli siyasi mevkilere yerleştirilmesi (*political recruitment*), çıkarları ifade etme (*interest articulation*), çıkarları birleştirme (*interest aggregation*), siyasi iletişim (*political communication*), kural koyma (*rule making*), kuralları uygulama (*rule application*) ve kuralların değerlendirilmesi (*rule adjudication*).

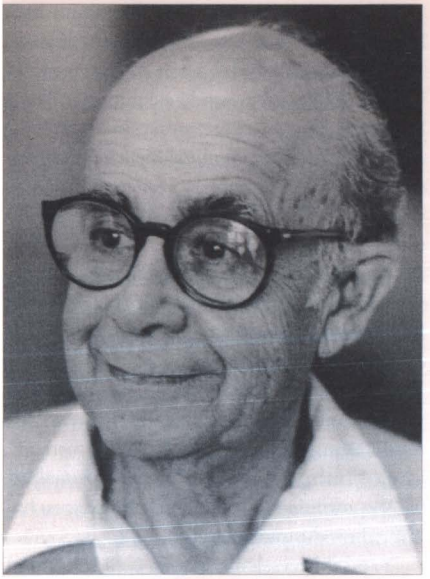

Gabriel A. Almond (1911-2002).

Bu evrensel işlevler siyasi partiler, çıkar grupları, meclisler ve mahkemeler gibi farklı siyasi yapılar ya da kurumlar tarafından yerine getirilebilmektedir. Almond'ın tezine göre iki ülke aynı siyasi yapılara sahipmiş gibi görünse de, bu yapıların işleyiş yolları ciddi derecede farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, bazı ülkelerde kurumsallaşmış çıkar grupları tarafından politikalar oluşturulurken, başka ülkelerde ise belirli gruplara ait çıkarlar daha çok enformel patronaj ağlarıyla ifade edilmektedir. Sonuç olarak, Almond siyasi sistemlerin esas işlevlerinin ne gibi şekillerde yerine getirildiğini (ya da getirilemediğini) incelemek suretiyle siyaset bilimcilerin iki ya da daha fazla sayıda ülke arasındaki benzerlikleri ve farkları saptayabileceğini ileri sürmüştür (Almond 1956; 1960).

Almond'ın yapısal-işlevselci yaklaşımı farklı ülkelerdeki siyasi meseleleri karşılaştırmak için geniş kapsamlı bir teori geliştirmeye çalışmaktadır. Almond'ın ve çalışma arkadaşlarının 1960'ta yayımladığı *Politics in Developing Areas* yapısal-işlevselciliği Afrika, Asya, Latin Amerika ve Ortadoğu'daki siyaseti karşılaştırmalı bir analize dökmeye yönelik ilk büyük girişimi temsil etmektedir (Almond ve Coleman 1960). Bu kitap, özellikle de Almond'ın önceki yazıları üzerine geliştirdiği giriş bölümü, pek çok genç akademisyenin ve doktora öğrencisinin Almond'ın kavramsal çerçevesinde sunulan kılavuz ilkelere dayanarak; gelişmekte olan ülkelerdeki alan araştırmalarına başladıkları 1960'ların başlarında araştırma gündeminin şekillenmesinde hayli etkili olmuştur (Wiarda 1993). Ne var ki çoğu durumda Almond'ın tasarısının Asya, Afrika ya da Ortadoğu'daki siyasi hayatı tahlil etmede pek az işe yaradığı ortaya çıkmıştır ki bunun birkaç sebebi vardır. Birincisi, Almond'ın evrensel olduğunu varsaydığı yedi işlev gelişmekte olan pek çok ülkede büyük ölçüde namevcuttu, zira bu işlevler Batılı demokratik kavramlara ve pratiklere dayanıyordu. İkincisi, yapısal işlevselciliğin muhafazakâr bir peşin hükmü vardı ve bu yaklaşımda her türlü siyasi sistemin esas amacının sistemin ayakta kalmasını güvence altına almak olduğu varsayılıyor ve bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmekte olan siyasi ve toplumsal değişim göz önünde bulundurulmuyordu. Üçüncüsü, Almond'ın yaklaşımında metodolojik ve kavramsal açıklık eksikti ve bu durum alan araştırması yapmak ve ampirik analiz için

veri toplama konusunda büyük sorunlar yaratıyordu (Chilcote 1981).

Siyasi Kalkınma ve Modernleşme

Yapısal-işlevselcilik ancak kısa bir süreliğine rağbet görürken siyasi kalkınma (*political development*) ve modernleşme 1960'larda karşılaştırmalı siyasetteki hâkim paradigmalar haline gelmiştir. Ciddi bir araştırma ve analiz alanı olarak siyasi kalkınmanın ortaya çıkışının çeşitli nedenleri bulunmaktadır.

İlk olarak, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sömürge sisteminin çözülmesi Asya, Afrika ve Ortadoğu'da bağımsız ülkelerin sayısının hızla artmasına zemin hazırlamıştır. Bunun sonucunda, gelişmekte olan ülkeler dünyada artan bir siyasi ve ekonomik öneme kavuşmuştur. Bu da pek çok sosyal bilimciyi, özellikle de iktisatçıları, sosyologları ve siyaset bilimcileri bağımsızlığını yeni kazanan devletleri araştırmaya yöneltmiştir. İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelere gösterilen akademik ilgi ABD'nin sağladığı finansal destekten etkilenmiştir. ABD küresel çıkarları olan büyük dünya güçlerinden biri haline geldikten sonra, Afrika, Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika'daki ülkelerin siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullarına dair daha fazla bilgi edinmeye çalışmıştır. Bu da önde gelen bazı Amerikan üniversitelerinde bölge araştırmaları merkezlerinin ve bölgesel enstitülerin kurulmasına yönelik fonların oluşturulmasına yol açmıştır. Söz konusu merkezler ve kurumlarda gelişmekte olan ülkelerin siyasi, ekonomik ve toplumsal yönlerine dair dersler açılmıştır. Bu merkezlerde çalışan akademisyenler dünyanın çeşitli bölgelerinde alan araştırması yapmak üzere fon almıştır. Bunun yanı sıra, devlet tarafından mali destek verilen Ulusal Savunma Yabancı Dil Programı (*National Defense Foreign Language Program*) gelişmekte olan ülkeler üzerindeki çalışmalarını dil eğitimi ile birleştirmeleri için lisansüstü öğrencilere burs sağlamıştır. Böylece, Asya, Afrika, Ortadoğu ve Latin Amerika'ya odaklanan karşılaştırmalı siyaset araştırmaları yapan ve bu konularda ders veren genç siyaset bilimcilerin sayısı hızla artmıştır (Wiarda 1993).

Üçüncüsü, siyasi kalkınma yaklaşımının karşılaştırmalı siyaset alanı içinde giderek artan popülerliği iktisadi kalkınma teorileri üzerine yapılan çalışmaların ve sosyologlar tarafından yürütülen toplumsal değişim ve modernleşme araştırmalarının etkisini yansıtmaktadır. Bazı iktisatçılar kalkınmayı çeşitli aşamalardan oluşan doğrusal bir büyüme süreci olarak görüyor, önde gelen bazı sosyologlarsa kalkınmanın "geleneksel" toplumdan "modern" topluma doğru bir gelişme şeklinde olduğunu öne sürüyordu. Bu teorisyenler gelişmekte olan ülkelerdeki toplumsal değişimin modernleşme sürecini kolaylaştıracağını veya onları Kuzey Amerika ve Avrupa'daki ülkelere giderek daha fazla benzemeye yönelteceğini varsayıyordu.

Bir yandan akademik kariyerinin başlangıcında olan genç siyaset bilimciler daha çok Afrika, Asya ve Ortadoğu'daki siyaseti incelemeye yönelirken diğer yandan bu araştırmacıların bakış açıları da kalkınmacı yaklaşımdan giderek daha çok etkilenmiştir. Böylelikle, siyasi kalkınma teorileri 1960'larda karşılaştırmalı siyasette hâkim hale gelmiştir. Siyasi kalkınma yaklaşımının temel varsayımı; gelişmekte olan ülkelerdeki siyasi değişimin demokratik-olmayan sistemlerden Batı modeli çoğulcu

demokrasiye yöneleceği ve bu yönelimin doğrusal olacağı şeklindeydi. Bu doğrusal demokratikleşme süreci adil ve serbest seçimler, rekabetçi parti sistemleri ve hukukun egemenliği gibi demokrasinin bazı temel yönlerinin kurumsallaşmasını da beraberinde getirecekti. Ülkeler siyasi açıdan gelişip Batı tarzı demokrasiye doğru ilerledikçe daha istikrarlı olacak, iç istikrarsızlık ve çatışmaların ortaya çıkma olasılığı da düşecekti.

Karşılaştırmalı siyasette kalkınmacı yaklaşımın ulaştığı popülerlik, konu üzerine yapılan çalışmaların sayısına da yansımıştır. Sosyal Bilimler Araştırma Konseyi Karşılaştırmalı Siyaset Komitesi'nin (The Committee on Comparative Politics of the Social Science Research Council - SSRC) himayesinde, 1960'lı yıllarda bir dizi derleme kitap yayımlanmıştır. SSRC Dizisi diye bilinen bu kitaplarda siyasi partiler ve siyasi kalkınma, iletişim ve siyasi kalkınma, bürokrasi ve siyasi kalkınma, siyasi kültür ve siyasi kalkınma, eğitim ve siyasi kalkınma, Japonya ve Türkiye'de siyasi modernleşme, siyasi kalkınmada krizler ve sonuçlar ile Batı Avrupa'daki siyasi kalkınmanın kökenleri ele alınmıştır. Siyasi kalkınmanın çeşitli yönlerine odaklanan bu büyük eserlerin yanı sıra, bir yandan bu konular üzerine çok sayıda kitap ve akademik makale yayımlanırken, çok sayıda öğrenci de doktora tezlerinde, kalkınmacı yaklaşımı yöntem olarak kullanıyor, tezlerini buna dayanarak yazıyordu.

Siyasi kalkınma ve modernleşme karşılaştırmalı siyasette hâkim paradigmalar haline geldiği sırada Türkiye, araştırma alanı olarak ciddi biçimde ilgi çeken ülkelerden biriydi. SSRC dizisinde Türkiye üzerine yedi makale ve Japonya ile Türkiye'nin modernleşmelerinin

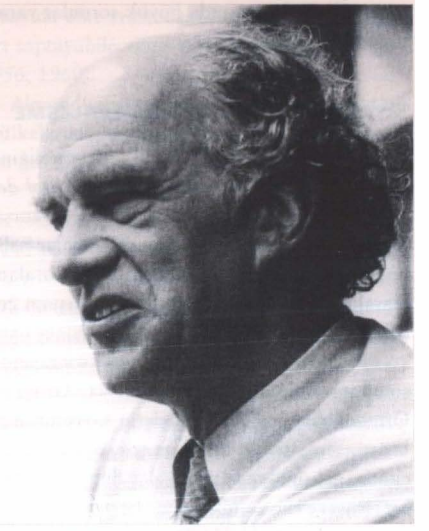

Dankwart Rustow (1924-1996).

kıyaslandığı ayrı bir kitap yer alıyordu (Ward ve Rustow 1964). Türkiye siyaseti üzerine yazılmış başka bazı kitaplar ile Türkiye'nin belirgin bir şekilde öne çıktığı daha genel karşılaştırmaya dayalı incelemeler de vardı. Amerikalı siyaset bilimcilerin Türkiye'ye duyduğu ilginin esas nedeni, ülkemizin siyasi kalkınma teorilerini destekleyen önemli bir vaka olarak görünmesiydi. Türkiye'nin cumhuriyetin ilk yıllarındaki sekülerleşme (*secularization*) ve modernleşme deneyimiyle, otoriter bir tek parti rejiminden çok partili siyasete geçişi doğrusal siyasi kalkınma sürecine uygun görünüyordu. 1960'lar ile 1970'lerde karşılaştırmalı siyaset alanında Türkiye hakkında yapılan incelemelerin artmasının bir diğer önemli sebebi, bu alanın önde gelen uzmanlarından biri olan

Dankwart Rustow'un Türkiye tarihi ve siyaseti üzerine derin bir bilgisinin olmasıydı. Rustow SSRC dizisine birkaç makale yazmıştı ve Japonya ile Türkiye'nin modernleşmesi hakkındaki kitabın editörlerinden biriydi. Rustow 1960'ların başlarından itibaren Türkiye siyaseti üzerine uzmanlaşan ve Türkiye'de alan araştırması yapan birçok genç Amerikalı siyaset bilimcinin eğitilmesinde de etkili olmuştu.

Kalkınmacı yaklaşımı kullanarak yapılan incelemelerin artması karşılaştırmalı siyasetin kapsamını oldukça genişletti. Çoğunlukla Batı Avrupa'yı merceğine alan geleneksel karşılaştırmalı siyaset incelemesinin aksine, 1960'lar ile 1970'lerde siyasi kalkınma ve modernleşmenin gördüğü rağbet Afrika, Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika'daki ülkelerin siyaseti üzerine çok sayıda kitap ve makalenin yayımlanmasına yol açmıştı. Bolca devlet desteği alan Amerikan üniversitelerinin doktora programlarında öğrenciler, tezleri için alan araştırması yapmak amacıyla dünyanın dört bir yanına seyahat ediyordu. Kalkınmacı yaklaşımın "altın çağı" sırasında, karşılaştırmalı siyaset neredeyse sadece Batı dışındaki siyasi sistemler ve süreçlerin incelenmesiyle özdeşleştirilir olmuştu.

Ne var ki, siyasi kalkınmanın teorik ve kavramsal dayanakları sayıları gitgide artan araştırmacı tarafından sorgulanmaya başlamıştı. Bu yaklaşımı ilk eleştirenlerden biri olan Huntington, 1965'te yayımladığı etkili bir makalede karşılaştırmalı siyasetteki siyasi kalkınma ve modernleşme teorilerinin merkezî varsayımlarını sorgulamıştır. Huntington gelişmekte olan birçok ülkedeki siyasi değişimin seyrinin siyasi kalkınma teorilerince öngörülenden ciddi derecede farklılık gösterdiğini kuvvetli bir şekilde öne sürmüştür. Değişmekte olan dünyadaki siyasi gelişim, otoriter yönetimden çoğulcu demokrasiye doğru ilerlemek yerine, etnik ve mezhepsel çatışmalar, askeri darbeler ve kişisel yönetimlerle, demokratik pratiklerle pek de ilgisi olmayan siyasi çürümeye ve istikrarsızlığa doğru yol almıştı. Huntington 1968 tarihli *Political Order in Changing Societies* başlıklı kitabında görüşlerini genişletmiş ve bu kitap sonraki yirmi yıl zarfında karşılaştırmalı siyasetteki en etkili kitaplardan biri olmuştur. Huntington'ın savına göre, gelişmekte olan ülkelerin ihtiyacı olduğu şey öncelikle düzen ve istikrardı. Huntington, kurumsallaşma olmadığında artan siyasi katılım ve seferberliğin demokrasiden ziyade istikrarsızlığa ve çatışmaya kapı araladığını ileri sürmüştür. Huntington'ın görüşleri düzen ve istikrarı yeğleyen muhafazakâr eğilim tarafından şekillenmiş olsa da, kalkınmacı yaklaşımın eksikleri ve kusurlarının vurgulanmasında hayli etkili olmuştur.

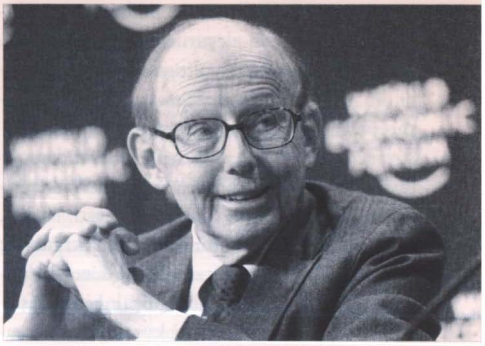

Samuel P. Huntington (1927-2008).

1970'lere gelindiğinde, siyasi kalkınma ve modernleşme karşılaştırmalı siyasetteki hâkim paradigmalar olmaktan çıkmış ve daha önceki popülerliğini önemli ölçüde kaybetmiş ve bu-

nun sonucunda kalkınmacı yaklaşıma yöneltilen birtakım temel eleştiriler ortaya çıkmıştır. Birincisi, ilk olarak Huntington'ın belirttiği gibi, bu yaklaşım gelişmekte olan dünyadaki siyasetin gerçekliğini yansıtmıyordu. İktisadi kalkınma ve toplumsal değişimin, liberal demokrasileri ortaya çıkaracağı yönündeki beklentiler gerçekleşmemiş ve altı boş çıkmıştı. Afrika, Asya, Ortadoğu ve Latin Amerika'daki ülkeler iktisadi ve toplumsal açıdan belli düzeyde kalkınmış olsa da, aralarından ancak birkaçı işleyen anayasal demokrasileri kurabilmişti. Bazıları çeşitli otoriter yönetimler altında yaşamaya devam ederken, diğerleri ise kalıcı demokratik rejimlere ulaşamadan sürekli siyasi kriz yaşıyor, askeri hükümetler ile seçilmiş sivil hükümetler arasında gidip geliyordu. İkincisi, kalkınmacı yaklaşımın ana temelini oluşturan Avrupa'daki tarihsel kalkınma ve devlet oluşumu süreçlerinin gelişmekte olan dünya ülkelerinde tekrarlanamayacağı da ortaya çıkmıştı.

Sonuçta, bu ülkelerdeki siyaseti, Avrupa'nın tarihsel deneyimine dayanan modeller ve kavramsal kategoriler temelinde analiz etmenin pek bir anlamı kalmamıştı. Üçüncüsü, modernleşme teorilerinde başvurulan geleneksel-modern ikiliğinin sorunlu olduğu görülmüştü. Ekonomik ve toplumsal kalkınma sayesinde "geleneksel" normların, değerlerin ve pratiklerin yerini Avrupa ve Kuzey Amerika'da yaygın olduğu gibi "modern" unsurların alacağı beklentisi aslında hayli gerçek dışıydı. Gelişmekte olan birçok ülkede, ekonomik ve toplumsal kalkınma "geleneksel" diye nitelendirilen (din, etnik aidiyet ve akrabalığa dayalı) kültürel değerlerin ve pratiklerin etkisinin azalmasına değil güçlenmesine sebep olmuştu. Tersine, gelişmekte olan çoğu ülkede, ekonomik ve toplumsal değişim dinsel ve etnik miraslara dayalı kültürel geleneklerin yeniden yapılanıp kuvvetlenmesiyle el ele ilerliyordu.

Kalkınmacılığa Karşı Alternatif Arayışları

Karşılaştırmalı siyasetteki siyasi kalkınma ve modernleşme yaklaşımlarının hızla yükselip sonra düşüşe geçmesinden sonraki dönem, alternatif paradigma arayışlarına sahne olmuştur. 1970'lerde, bu arayış her ikisi de önce Latin Amerikalı sosyal bilimcilerce önerilen, ardından Amerikalı siyaset bilimi camiasına taşınan iki yeni yaklaşımı ortaya çıkarmıştır: Bunlardan ilki bağımlılık teorisiydi (*dependency theory*). 1960'lardaki kalkınmacı incelemelerde uluslararası aktörlere ve onların ülkelerin iç siyaseti üzerindeki etkilerine pek ilgi gösterilmiyordu. Bağımlılık teorisinin ise bununla taban tabana zıt bir dayanağı vardı: Dış aktörlerin ülke içi siyasette büyük bir rol oynadığını ileri sürüyordu. Marksist ve neo-Marksist bakış açılarından ilham alan bağımlılık yaklaşımı az gelişmiş ülkelerin yaşadığı siyasi, toplumsal ve ekonomik sıkıntıların sorumluluğunu sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelere yüklüyordu. Daha özgül olarak, Latin Amerikalı ülkelerin karşı karşıya kaldığı kalkınma sorunlarının kendi kaynaklarını sömüren ve askeri müdahaleler ve çokuluslu şirketlerin hakimiyeti yoluyla ülkelerin iç siyasetini denetim altına almaya çalışan ABD'ye olan bağımlılıklarından kaynaklandığını iddia ediyordu. Bağımlılık teorisyenleri, siyasi kalkınma ve modernleşme yaklaşımlarının savunucularının aksine, Latin Amerikalı ülkelerin sanayileşmiş Batı'nın kendilerinden önce yaşadığı tarihsel deneyime bağlı ola-

rak doğrusal bir ekonomik ve siyasi değişim yolunu izleyeceğini beklemiyordu. Onlara göre, dünya kapitalist sisteminde ABD ve Latin Amerikalı ülkeler arasında yaşanan bağımlılık ilişkisi bu ülkelerin ekonomik açıdan kalkınıp siyasi açıdan ilerlemesinin önünde büyük bir engeldi (Cardoso ve Faletto 1979).

Bürokratik-otoritarizm (*bureaucratic authoritarianism*) 1970'lerde karşılaştırmalı siyasette kalkınmacı paradigmaya karşı olası bir alternatif olarak öne sürülen ikinci yaklaşımdı. Bu yaklaşımı Arjantinli siyaset bilimci Guillermo O'Donnell geliştirmişti. O'Donnell'ın teorisi Arjantin'in siyasi deneyimlerinden, yani askeri müdahalelerle demokrasinin lağvedilmesinden, ciddi şekilde etkilenmişti. Arjantin'deki siyasi değişimin seyri, gelişmekte olan dünyadaki birçok diğer ülke gibi, siyasi kalkınma teorisyenlerinin beklentilerine uymuyordu. O'Donnell'a göre, Latin Amerika'da ordunun iktidarı eline almasına yol açan siyasi krizlerin sebebi, yerli üreticilerin yüksek gümrük duvarları ve çeşitli teşviklerle ithalata karşı imtiyaz gördüğü ithal ikamecilik (*import substitution*) adı verilen ekonomik kalkınma politikasıydı. Bu ekonomik kalkınma modeli sürdürülebilir bir model değildi ve halkın yaşam koşullarını kötüleştiren bir ekonomik krize sebep olmuştu. Bunun sonucunda da ülkede siyasi ve toplumsal açıdan bir istikrarsızlık doğmuş, toplumda daha refah içinde yaşayan kesimler bundan dolayı kendilerini tehdit altında hissetmiş ve çıkarlarını korumak için yüzlerini orduya çevirmişti. O'Donnell'a göre, "ithal ikamecilik krizi"nin ardından iktidara gelen otoriter askeri rejimler ülkeyi subayların yanı sıra sivil bürokratların da katılımıyla yönetmeye çalışmıştı. Dolayısıyla bu tür yönetimler *bürokratik-otoriter yönetim* diye adlandırılmıştır (O'Donnell 1973).

Bağımlılık teorisi ve bürokratik-otoritarizm yaklaşımı kayda değer ilgi doğurmuşsa da, ikisi de karşılaştırmalı siyasette kalıcı bir etki bırakamamıştır. İkisi de indirgemeci olmakla ve gelişmekte olan ülkelerdeki siyasi ve toplumsal değişimin karmaşık yapısını basitleştirmekle eleştirilmişti. Siyasi sonuçların neredeyse sadece ekonomi tarafından belirlendiğini öngören ekonomik nedenselcilik (*economic determinism*) bu yaklaşımlara yöneltilen bir diğer eleştiriydi. Önceki siyasi kalkınma teorisi uluslararası güçlerin rolünü göz ardı etmekle suçlanırken; benzer mantıkla, bağımlılık yaklaşımı da ülke içindeki siyasi aktörlerin ve süreçlerin rolünü azımsamakla ve iç siyasette dış güçlerin etkisini mesnetsiz bir şekilde vurgulamakla eleştirilmiştir. Üstelik, bağımlılık teorisini eleştiren birçok kişi modern dünyadaki ülkeler arasındaki karmaşık ekonomik ilişkilerin sırf "sömürü" ve "emperyalizm" gibi ideolojik açıdan yüklü kavramlarla açıklanamayacağını öne sürmüştür. Bu noktada bürokratik-otoritarizm yaklaşımı da eleştirilerden payını almıştır. 1960'lar ile 1970'lerde Latin Amerika'daki askeri rejimlerin önceki dönemlerin tek adamdan oluşan diktatörlük yönetiminden ziyade yeni bir bürokratik yapıyı temsil ettiği genel bir kabul görmektedir. Askeri müdahalelerin kritik kriz dönemlerinde gerçekleştiği de teslim edilmektedir. Yine de O'Donnell'ın ithal ikameci sanayileşme politikası ile rejim çöküşleri arasında bir neden-sonuç ilişkisi kurma girişimi ekonomik nedenselciliğe fazlasıyla yaslanmakla eleştirilmiştir. Dahası, bürokratik-otoritarizm yaklaşımını eleştirenler onun ekonomik ve siyasi olaylar hakkındaki değerlendirmele-

rinde önemli hatalar ve sorunlar olduğunu iddia etmiştir (Wiarda 1993).

Akılcı Seçim Teorileri (*Rational Choice Theories*) ve Yeni Kurumsalcılık (*New Institutionalism*)

Kalkınmacılığa yönelik alternatif arayışlarından sonra karşılaştırmalı siyasette kurumlar ve özellikle de devlet üzerine yapılan çalışmalarda yeni bir hareketlenme başlamıştır. 1970'li yıllarda Latin Amerika, Asya ve Afrika'daki devletler birer aktör olarak incelense de Skocpol ve meslektaşlarının (1986) devletler üzerine yapılan araştırmalarla ilgili incelemeleri bu döneme damgasını vurmuştur.[1] Öte yandan, bu dönemde günümüzde de karşılaştırmalı siyasette en etkili iki teori olan akılcı seçim teorisi (*rational choice theory*) ve yeni kurumsalcılık (*new institutionalism*) teorileri rağbet görmeye başlamıştır.

Akılcı seçim teorisi ekonomi biliminin içinde ortaya çıkmıştır. Siyaset bilimindeki uygulaması ise yine bir iktisatçı olan Anthony Downs tarafından ortaya konulmuştur. Downs, siyasi aktörlerle iktisadi aktörlerin davranışlarının birbirine benzediğini, her iki tür aktörün de seçimlerini akılcı (rasyonel) bir biçimde yapmaya çalıştığını düşünmektedir. Akılcı seçim ise elindeki kaynakların kısıtlı olduğunun bilinciyle mümkün olan en az kaynak harcayarak (en az maliyetle) hedefine ulaşmak ve yapacağı seçimin getirisi, maliyetinden yüksekse öyle bir hedefe ulaşmak için çaba göstermektir (Downs 1957a, s. 137). Başka bir deyişle bireyler en çok fayda sağlayacağı seçimleri yaparlar (Munck 2002, s. 166). Akılcı seçimi bu şekilde tanımlayarak Downs, *An Economic Theory of Democracy* (1957b) isimli tarihi öneme sahip çalışmasında ise teorisini oy verme davranışına uygulamaktadır. Buna göre seçmenler de benzer şekilde vereceği oyun sonucunda elde edeceği kârı ve zararı hesaplayarak karar vermektedirler. Oy verme davranışına Downs'ın getirdiği bu yeni bakış açısı kısa zamanda siyaset bilimcileri etkilemiş, başta yine seçmen davranışını araştıran akademisyenler olmak üzere (örn. Riker ve Ordeshook 1968) farklı konular akılcı seçim teorisi etkisinde tartışılmaya başlamıştır. Seçmen çalışmalarıyla birlikte akılcı seçim teorisi özellikle koalisyon siyasetine ilgi duyan araştırmacıları etkisi altına almıştır. Riker'ın (1962) *The Theory of Political Coalitions* isimli kitabı koalisyon literatürünün öncü çalışmalarından biri olmuştur. Aynı dönemde Olson'ın (1965) yazdığı *The Logic of Collective Action* ise kamu yararı için ortak hareket edileceği zaman akılcı (rasyonel) davranan bireylerin, bu amaç için çaba sarf etmeyenlerin de kamu mallarından yararlanacağı düşüncesiyle birlikte hareket etmekten kaçınacağını ileri sürmüştür. Kamu seçimi teorisi (*public choice theory*) olarak bilinen bu yaklaşım insanların sadece bireysel değil birlikte hareket etmeyi gerektiren durumlardaki kararlarını ve davranışlarını incelemektedir. Burada bahsettiğimiz akılcı seçim kuramının öncü çalışmaları akademide büyük yankı uyandırmıştır ve bugün de siyaset biliminin temel eserleri arasında sayılmaktadır. Ancak yayınlandıkları dönemde etkileri yapısal işlevcilik ve siyasi kalkınma teorilerinin gördüğü rağbetin gölgesinde kalmıştır.

1 Karşılaştırmalı siyasette devlet üzerine yapılan araştırmaların kapsamlı incelemesi ve eleştirisi için bkz. Migdal 1997.

Akılcı seçim teorisi, siyasi kalkınmacılık alanındaki etkisini yitirmeye başladıktan sonra yeniden gündeme gelmiştir. 1980'li yıllarda başta Elster'in (1986) çalışmalarıyla, özellikle de 1990'larda teoriyi hem destekleyen hem de ciddi şekilde eleştiren çok sayıda araştırma yayımlanmıştır. İlk ortaya çıkış döneminde olduğu gibi en çok karşılaştırmalı siyasetin kamu tercihi, seçmen davranışı ve koalisyon siyasetiyle ilgili alt alanlarında akılcı seçim kuramı kullanılarak çalışmalar yapılmıştır. Oy vermek de bir tür kamusal tercih olarak değerlendirildiği için, akılcı seçim teorisi uygulamalarında ortak bir alan olarak düşünülmüştür. Karşılaştırmalı siyaset bakımından akılcılık ilkesinin kabul edilmesi, kültürel farklar veya özel şartlar ne olursa olsun, aktörlerin kendi çıkarına en uygun şekilde davranacağını varsayarak farklı bağlamlardaki aktörleri ve kurumları karşılaştırabilme olanağı sunmuştur. Bu nedenle, başta akılcılık kavramının kendisi olmak üzere teorinin üzerine kurulduğu temel varsayımları eleştiren çalışmalar bile bireylerin davranışlarının akılcı olmadığını iddia etmek yerine kavramı netleştirmeye, sınırlarını ortaya koymaya ve alternatif açıklamalar getirmeye çalışmışlardır. Kamu tercihi ve seçmen davranışı literatüründe bu dönemde daha sonra alanın başlıca eserleri olarak kabul edilen birtakım çalışmalar yayınlanmıştır. Bu çalışmalarda seçmenlerin, siyasetçilerin ve bürokratların kendi çıkarlarına göre hareket ettiği yani akılcı davrandığı varsayımından yola çıkılarak, neden insanların kendisine getirisinin pek fazla olmayacağını bilerek seçimlerde oy verdiği anlaşılmaya çalışılmıştır (Buchanan ve Tollison 1984). Mueller'in (1989; 1997; 2003) çalışmalarında daha çok Amerikan Kongresi'ndeki komite oylamaları incelenmiştir. Ancak, bulgular üzerinden bir formal model geliştirilerek, diğer temsili demokrasilerde seçim sistemi türüne göre oy verme kararının nasıl alınacağı örneklenmiştir. Bu model daha sonra pek çok çalışmada başta İngiltere olmak üzere farklı ülkeler için kullanılmıştır (Edlin vd. 2007; Grindle 1991; Grofman 1995; Peacock 1992; Udehn 1996).

Koalisyon siyaseti çalışmaları ise başından itibaren birden çok ülkede koalisyonların nasıl kurulduğunu, bakanlıkların koalisyon partileri arasındaki paylaşılmasını ve koalisyonların sona erme nedenlerini ele almıştır. Riker (1962) ile yakın dönemde Gamson (1961) bakanlıkların bölüşümünün partilerin sandalye oranlarına uygun yapılacağını yine her bir partinin akılcı davranacağı varsayımıyla ortaya koymuştur. Bu çalışmaları izleyen Swaan (1973) ve Dodd'ın (1976) çalışmaları da Avrupa'daki koalisyon hükümetlerini ele almıştır. Görüldüğü üzere akılcı seçim teorisinin karşılaştırmalı siyaset alanındaki başarılı uygulamalarından biri koalisyon siyaseti üzerine olmuştur. Bu alanda akılcılık varsayımı daha az eleştirilmiştir ve özellikle güncel koalisyon literatüründe hemen hemen her çalışma aktörlerin seçimlerini akılcılık ilkesine uygun yapacağını varsaymaktadır. Alanda en son yayınlanan çalışmalardan biri olan *Cabinets and Coalition Bargaining* (Strom vd. 2010), 17 Batı Avrupa ülkesinde İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kurulan bütün koalisyon hükümetlerini aktörlerin akılcı davranacağı varsayımına dayanarak karşılaştırmaktadır.

Ayrıca akılcı seçim teorisi hem akılcılığın tanımından hem de teorisinin temel ilkelerinden dolayı ciddi şekilde eleştirilmiştir. Öncelikle, bireylerin seçimlerini her zaman akılcı yap-

tıkları tartışma konusu olmuştur. Eleştirmenlere göre, insanların her zaman iyi tanımlanmış tercihleri yoktur; kısıtlı ve çoğu zaman yanlış bilgiyle hareket ederler (Simon 1972). En önemlisi akılcılığın temel varsayımı olan bireylerin sadece kendi çıkarları için hareket ettiği savının tersine toplumsal hayatın içinde bireysel çıkar edinemeyecekleri pek çok şey yaparlar (Green ve Shapiro 1994). Green ve Shapiro (1994) ayrıca insanların içinde bulundukları toplumsal, kültürel ve tarihsel koşulların tercihlerini etkilediğini, dolayısıyla her zaman bireyin kendi çıkarını düşündüğünü varsaymanın gerçek hayatta mümkün olmadığını öne sürmektedir. Teorinin matematik formülleri fazla kullanması yine eleştirilere neden olmuştur. Ekonomi alanındaki çalışmaların sonuçları, gerçek hayatla uyuşuyor olsa bile toplumsal ve siyasi araştırmalarda akılcı seçim teorisinin yönteminin gerçekçi olmayan ve sezgilere aykırı (*counterintuitive*) yanıtlar getirdiği iddia edilmiştir (Ward ve John 1999). Aldığı eleştirilere rağmen, teorinin yalın (*parsimonious*) olması en güçlü yanlarından biridir. Bu yönüyle iç tutarlılığı yüksektir. Kültürel unsurlarla ilgili kendisine yöneltilen eleştirileri ise bu unsurları da akılcılık üzerinde etkisi olan birer kurum olarak değerlendirerek aşmaya çalışmıştır. Bu bağlamda yakın zamanda akılcılığı savunan teorisyenler kültürel ve bilişsel etkenleri akılcılık teorisiyle birleştirme çabalarına çözümleyici anlatı (*analytical narrative*) adını vermişlerdir (Bates vd. 1998).

Akılcı seçim teorilerinin geçirdiği dönüşüm ve kurumları, teorisine dahil etme çabası karşılaştırmalı siyasette günümüzde etkili olan diğer teorinin, yeni kurumsalcılığın, gücünden kaynaklanmaktadır. Yeni kuramsalcılık 1960 ve 1970'lerde etkili olan yapısal-işlevciliğe tepki olarak ortaya çıkmış bir dizi teoriden oluşmaktadır. Yapısal-işlevcilik kurumlar arasındaki etkileşimleri ele alırken, yeni kurumsalcılık kurumların kendilerinin ve kurumları yönlendiren kuralların bireyler ve politikalar üzerindeki etkisi üzerine odaklanmaktadır. Kurumların bireyler üzerindeki etkisi ise iki yönden ele alınmıştır. Aralarında Douglass North'ın (1990) da olduğu birinci gruptaki yazarlar, kurumları koydukları kurallarla bireylere diğer bireylerin olası davranışları hakkında bilgi sağlayan oluşumlar olarak ele almaktadır. Bireyler, diğer bireylerin bu kuralların getirdiği sınırlamalara uygun davranacağını bilerek, kendi seçimlerini yapmaktadırlar. Diğer yaklaşım ise kültürel temellidir. Buna göre insanlar sadece stratejik davranmazlar, belli bir dünya görüşünün sınırları içinde hareket ederler. Kurumlar bu noktada ahlâki ve bilişsel değerleri temsil ederler.

Yeni kurumsalcılık teorilerinden biri olan tarihsel kurumsalcılık (*historical institutionalism*) kurumların hem bilgi sağlama hem de kültürel bir çerçeve çizme özelliği olduğunu kabul etmektedir.[2] Buna göre kurumlar toplumsal gruplar arasında iktidarın asimetrik şekilde dağılmasını sağlamaktadır. Öte yandan, bireylerin kurumların koyduğu kurallar ve sınırlar içerisinde hareket etmesi, zaman içinde seçimlerde ve davranışlarda bir süreklilik oluşturmaktadır. Her eylem ve karar daha önceki eylemlerin etkisini taşımaktadır. Dolayısıyla tarihsel deneyim, aktörlerin o anda ve gelecekte atacakları adımı etkilemektedir. İzlek bağımlılığı veya patika bağımlılığı (*path depen-*

2 Tarihsel kurumsalcılık hakkında ayrıntılı inceleme için bkz. Thelen 1999.

dency) olarak adlandırılan bu durum aynı kurumsal yapının içinde hareket eden kişilerden sonra gelenin kendisinden önce gelenlerle benzer davranmasına neden olmaktadır. Her ülkede bu izlekler veya patikalar farklı şekillendiği için benzer durumlarla karşılaşan ülkelerde bile sonuçlar farklı olabilmektedir (Hall ve Taylor 1996, s. 941). Ülkelerin farklı kamu politikaları geliştirmeleri de yine tarihsel kurumsalcı etkenlerle açıklanmaktadır. Karşılaştırmalı siyasette bu teorinin en çok kullanıldığı alanlardan biri dolayısıyla kamu politikalarının seçimi ve emek-sermaye ilişkileridir. Özellikle gelişmiş ülkelerde çalışma hayatıyla ilgili düzenlemeler bu yaklaşımla incelenmiştir. Soskice'nin (1990) sanayileşmiş ülkelerdeki emek politikalarıyla ilgili karşılaştırmalı çalışması bu alanda bilinen örnekler arasındadır. Benzer şekilde Luebbert (1991) iki dünya savaşı arasında Avrupa ülkelerinde sınıf ilişkilerini karşılaştırarak ülkelerde faşizm, sosyal demokrasi ve liberalizmin ortaya çıkış süreçlerini anlamaya çalışmıştır.

Yeni kurumsalcılığın bir diğer türü akılcı seçim kurumsalcılığıdır (*rational choice institutionalism*). Bu yaklaşım akılcı seçim teorisinin klasik ilkelerini benimsemektedir. Siyaseti ise Olson'ın tarif ettiği şekilde bir tür kolektif eylem ikilemi olarak görür ve kurumların bu ikilemi çözmeyi mümkün kılacağını iddia eder. North'ın (1990) kurumlar üzerine yaptığı çalışma bu alanın öncü çalışmaları arasındadır. Bir bakıma akılcı seçim teorisinin günümüzdeki kollarından biri olarak düşünülebilir. Devletin yeniden rağbet gören bir araştırma konusu haline gelmesi bu yaklaşımın içinde değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra demokratikleşme süreçlerinde farklı ülkelerde kurumların işleyişi (Przeworski 1991; Geddes 1994) ve Avrupa Birliği'ndeki kurumsal reformlar (Tsebelis 1994) da akılcı seçim kurumsalcılığının rehberliğinde incelenen konular arasındadır. Bu tür kamu politikaları karşılaştırmaları özellikle Latin Amerika ülkeleri için (örn. Geddes 1994) yapılan çalışmalarda kullanılmıştır.

Sosyolojik kurumsalcılık (*sociological institutionalism*) ise örgüt teorisinin bir alt dalı olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, kültürü bir tür kurum olarak tanımlamaktadır. Bireyler kültürel kurumların kurallarına göre sosyalleşirler ve daha sonra bu çerçevede hareket ederler. Devletler ve hükümetler de benzer şekilde kültürel değerlerin etkisi altında kararlar alırlar. Kurumlara yönelik sosyolojik yaklaşımın belki de en ilginç savlarından birisi, akılcı seçim olarak kabul edilen davranış biçimlerinin de içinde bulunulan kültür tarafından şekillendirildiğidir (Hall ve Taylor 1996, s. 949). Karşılaştırmalı siyasette, sosyolojik kurumsalcılığın rehberliğinde yapılan araştırmalar arasında, hiyerarşik olarak örgütlenmiş çeşitli kurumların işleyişinin karşılaştırmasıyla birlikte farklı kültürlerdeki devlet algısının kamu politikalarını farklılaştırması bulunmaktadır. Örneğin Soysal (1994), Avrupa ile ABD'deki göç politikalarını farklı kültürlerdeki devlet algısı üzerinden karşılaştırmıştır.

Günümüzde Karşılaştırmalı Siyaset

Devlet kurumlarını ve yasaları inceleyen bir araştırma alanı olarak ortaya çıkan karşılaştırmalı siyaset, baştan beri değerlendirmeye çalıştığımız gibi birçok aşamadan geçmiştir. Bugün karşılaştırmalı siyaset, ana hatlarıyla siya-

si sistemlerin sistematik bir şekilde karşılaştırmasını yapmayı, genel farkları, benzerlikleri, süreçleri, eğilimleri ve örüntüleri ortaya çıkarmayı hedefleyen bir çalışma alanıdır (Wiarda 1991). Bir dönem kapsamının darlığıyla eleştirilen karşılaştırmalı siyaset günümüzde geniş bir yelpazede pek çok konuyu ele almaktadır. Son yirmi yılda alanda üzerine en çok araştırma yapılan konular arasında başta demokratik kurumlar (siyasi partiler, seçim sistemleri, federal ve üniter devlet yapısı, bürokrasi vs.) olmak üzere ekonomi politikaları ve reformlar (refah devleti, kapitalizm, küreselleşme vs.), toplumsal aktörler ve dinamikler (toplumsal hareketler, din, patronaj ağları vs.), devletlerin ortadan kalkması ve yeni devletlerin kurulmasına yol açan gelişmeler (savaş, devrim, etnik çatışma vs.) ile rejim incelemeleri bulunmaktadır (Munck ve Snyder 2007). Bu çalışmaların önemli bir kısmı günümüzde en önemli karşılaştırmalı siyaset dergileri olan *Comparative Politics*, *Comparative Political Studies* ve *World Politics*'te yayımlanmaktadır.

Çalışmaların kapsamının genişlemesiyle yakından ilişkili bir başka gelişme, akademik disiplin olarak karşılaştırmalı siyaset ile uluslararası ilişkiler arasındaki mesafenin daralmasıdır. Her ikisi de siyaset biliminin alt alanı ola-

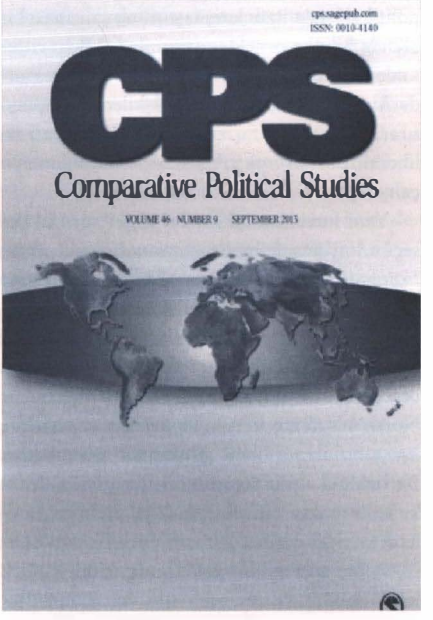

Alanın önde gelen uluslararası dergileri.

rak ortaya çıkan bu iki alandan karşılaştırmalı siyaset, siyasi sistemlerin unsurlarını ele alırken, uluslararası ilişkiler daha çok siyasi sistemler arası ilişkilere odaklanmaktadır. Ancak zaman içinde her iki alt alanda yapılan çalışmalara getirilen eleştiriler, karşılaştırmalı siyasetçilerin uluslararası faktörleri de araştırmalarına dahil etmesine, benzer şekilde uluslararası ilişkilercilerin ülkelerin dış siyasetini etkileyebilecek iç dinamikleri daha iyi anlamak için çaba göstermeye yöneltmiştir. Caporaso (1997), iki alt alanın birbirine yaklaşmasının getireceği yararlara vurgu yaparak, araştırma projelerinin bu yönde tasarlanması gerektiğini öne sürmektedir. Yine başta *World Politics* olmak üzere önemli dergiler her iki alana ait yazıları kabul etmektedir. Bu yöndeki çağrılar genel olarak sosyal bilimlerde disiplinlerarası çalışmaların gördüğü rağbetle de ilişkilendirilebilir. Söz konusu genel eğilimi, karşılaştırmalı siyaset de izlemiş, özellikle karşılaştırmalı tarih ve siyasi sosyolojinin konuları ve yöntemleri karşılaştırmalı siyasetçiler tarafından kullanılmaya başlamıştır.

Kapsamın genişlemesi sadece ele alınan konular bakımından değil, coğrafi olarak da söz konusudur. Kitle iletişim araçlarındaki gelişme siyaset bilimcilerin alan araştırması için daha uzak yerlere gidebilmesini sağlamaktadır. Ayrıca çoğu ülkeyle ilgili veriler dijital ortamda araştırmacılara sunulmaktadır. Karşılaştırmalı siyaset alanında ABD üniversitelerinin ve öğretim elemanlarının ağırlığı devam etse de, bu alanın yaygınlaşması Avrupa'da da karşılaştırmalı siyasetle ilgili derslerin ve alanda yetişmiş araştırmacıların sayısını artırmıştır. Başta İtalya'daki büyük üniversiteler olmak üzere, Avrupa'daki üniversiteler ABD örneğini izleyerek alan araştırmalarına ve veri toplama çalışmalarına öncelik vermektedirler. Avrupa Siyasi Araştırmalar Birliği (*European Consortium for Political Research - ECPR*) APSA modeli bir kuruluş olarak faaliyet göstermektedir.

Disiplinlerarası perspektifin giderek daha etkili olmasının yanı sıra karşılaştırmalı siyaset eklektik (farklı görüşlerden düşüncelerden ve kaynaklardan beslenen) bir hale gelmiştir. Hakim bir ideolojiden ziyade farklı ideolojiler araştırmaların temeline yerleşmiştir. Nitel ve nicel yöntemler birleştirilmeye çalışılmaktadır (King, Keohane ve Verba 1994). Önceki yıllarda her bir döneme damga vuran belli bir konu varken, günümüzde pek çok konu araştırılmaktadır. Benzer şekilde 1960'lı ve 1970'li yıllarda belirli bir hâkim teoriden söz etmek mümkünken, günümüzde birden çok teori etkilidir. Ayrıca büyük teorilerin (*grand theories*) yerini sosyo-ekonomik yapının bütününü açıklama kaygısı veya hedefi olmayan orta büyüklükteki teoriler almıştır. Dolayısıyla karşılaştırmalı siyaset bu süreçte tümdengelimcilikten (*deduction*) tümevarımcı (*inductive*) bir yapıya evrilmiştir.

Çalışma Soruları

1. Karşılaştırmalı devlet ile karşılaştırmalı siyaset arasındaki farkı anlatınız.
2. Easton geleneksel karşılaştırmalı siyaset çalışmalarını nasıl eleştirmiştir?
3. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra karşılaştırmalı siyasetin gelişmesinin nedenleri nelerdir?
4. Yeni Karşılaştırmalı Siyaset nedir, geleneksel karşılaştırmalı siyasetten farkı nedir?
5. Yapısal-işlevcilik teorisini açıklayınız.
6. Siyasi kalkınma teorisi nedir, nasıl eleştirilmiştir?
7. Bağımlılık teorisi nedir?
8. Yeni kurumsalcılık teorisini ve türlerini açıklayınız.
9. Akılcı seçim teorisine yöneltilen eleştirileri açıklayınız.
10. Günümüzde karşılaştırmalı siyasetin özellikleri nelerdir?

Anahtar Sözcükler

Yapısal-işlevcilik, Davranışçı Devrim, **Siyasi Kalkınmacılık,** Modernleşme, **Bağımlılık Teorisi,** Bürokratik-Otoritarizm, **Akılcı Seçim Teorileri,** Yeni Kurumsalcılık, **Sistemler Teorisi,** Çözümleyici Anlatı

Yararlanılan Kaynaklar

Almond, G. A., "Comparative Political Systems", *Journal of Politics* 18, Ağustos 1956, s. 391-456.

Almond, G. A. ve J. S. Coleman, *The Politics of Developing Areas*, Princeton University Press, Princeton, 1960.

Almond, G. A. ve S. Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

Almond, G. A. "Introduction: A Functional Approach to Comparative Politics", der. Almond, G. A. ve J. S. Coleman, *The Politics of Developing Areas* içinde, Princeton University Press, Princeton, 1960, s. 3-64.

Bates, R., Greif A., Levi M., Rosenthal J. L. ve B. Weingast, *Analytical Narratives*, Princeton University Press, Princeton, 1998.

Bill, J. A. ve R. L. Hardgrave, *Comparative Politics*, University Press of America, Washington, D.C., 1982.

Buchanan, J. M. ve R. D. Tollison, *The Theory of Public Choice - II*, University of Michigan Press, 1984.

Caporaso, J. A., "Across the Great Divide: Integrating Comparative and International Politics", *International Studies Quarterly* 41(4), 1997, s. 563-592.

Cardoso, F. H. ve E. Faletto, *Dependency and Development in Latin America*, University of California Press, California, 1979.

Chilcote, R. N., *Theories of Comparative Politics: The Search for a Paradigm*, Westview, Boulder, CO, 1981.

Daalder, H., "The Development of the Study of the Comparative Politics", der. H. Keman, *Comparative Politics: New Directions in Theory and Method* içinde, VU University Press, Amsterdam, 1993.

De Swaan, A., *Coalition Theories and Cabinet Formations: A Study of Formal Theories of Coalition Formation Applied to Nine European Parliaments after 1918*, Elsevier Science & Technology, Amsterdam ve New York, 1973.

Dodd, L. C., *Coalitions In Parliamentary Government*, Princeton University Press, Princeton, 1976.

Downs, A., "An Economic Theory of Political Action in a Democracy", *The Journal of Political Economy* 65(2), s. 135-150.

Easton, D., *The Political System: An Inquiry into the State of Political Science*, Alfred A. Knopf, New York, 1953.

—, *A Framework for Political Analysis*, Prentice-Hall, Englewood, NJ, 1965a.

—, *A Systems Analysis of Political Life*, John Wiley, New York, 1965b.

Edlin, A. S., A. Gelman ve N. Kaplan, "Voting as a Rational Choice: Why and How People Vote to Improve the Well-Being of Others", *Rationality and Society* 1. http://works.bepress.com/aaron_edlin/42 (Erişimtarihi: 05.06.2012), 2007.

Elster, J., *Rational Choice*, New York University Press, New York, 1986.

Gamson, W. A., "A Theory of Coalition Formation", *American Sociological Review* 26, 1961, s. 373-382.

Geddes, B., *Politician's Dilemma: Building State Capacity in Latin America*, University of California Press, California, 1994.

Green, D. P. ve I. Shapiro, *Pathologies of Rational Choice Theory: A Critique of Applications in Political Science*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.

Grindle, M. S., *Public Choices and Policy Change: The Political Economy of Reform in Developing Countries*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1991.

Grofman, B. N., *Information, Participation, and Choice: An Economic Theory of Democracy in Perspective*, University of Michigan Press, 1995.

Hall, P. A. ve R. C. R. Taylor, "Political Science and the Three New Institutionalisms", *Political Studies* 44(5), 1996, s. 936-957.

Huntington, S. P., "Political Development And Political Decay", *World Politics* 17(3), 1965, s. 386-430.

—, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968.

Ishiyama, J. T., *Comparative Politics: Principles of Democracy and Democratization*, Wiley-Blackwell, New York, 2012.

King, G., R. O. Keohane ve S. Verba, *Designing Social Inquiry: Scientific Inference in Qualitative Research*, Princeton University Press, Princeton, 1994.

Levi, M., "A Model, A Method, and A Map: Rational Choice in Comparative and Historical Analysis", der. M. I. Lichbachve ve A. S. Zuckerman, *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 19-41.

Luebbert, G. M., *Liberalism, Fascism, or Social Democracy: Social Classes and The Political Origins of Regimes in Interwar Europe*, Oxford University Press, New York, 1991.

Macridis, R. C., *The Study of Comparative Government*, Random House, New York, 1955.

Migdal, J. S., "Researching the State", der. M. I. Lichbachve ve A. S. Zuckerman, *Comparative Politics: Rationality, Culture, and Structure* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 162-192.

Mueller, D. C., *Public Choice II*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1989.

—, *Perspectives on Public Choice: A Handbook*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1997.

—, *Public Choice III*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2003.

Munck, G. L., "Rational Choice Theory in Comparative Politics", der. H. Wiarda, *New Directions in Comparative Politics* içinde, Westview Press, Boulder, CO, 1991.

Munck, G. L. ve R. Snyder, "Debating the Direction of Comparative Politics", *Comparative Political Studies* 40(1), 2007, s. 5-31.

North, D. C., *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1990.

North, Douglass Cecil, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, çev. G. Çağalı-Güven, Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002.

O'Donnell, G., *Modernization and Bureaucratic-Authoritarianism: Studies in South American Politics*, Institute of International Studies, Berkeley, 1973.

Peacock, A. T., *Public Choice Analysis in Historical Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 1992.

Przeworski, A., *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and La-*

tin America, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Riker, W. H., *The Theory of Political Coalitions*, Yale University Press, New Haven, 1962.

Riker, W. H. ve P. C. Ordeshook, "A Theory of the Calculus of Voting", *The American Political Science Review* 62(1), 1968, s. 25-42.

Simon, H. A., "Theories of Bounded Rationality." *Decision and Organization* 1, 1972, s. 161-176.

Skocpol, T., P. B. Evans ve D. Rueschemeyer, *Bringing the State Back* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1986.

Soskice, D., "Wage Determination: The Changing Role of Institutions in Advanced Industrialized Countries", *Oxford Review of Economic Policy* 6(4), 1990, s. 36-61.

Soysal, Y. N., *Limits of Citizenship: Migrants and Postnational Membership in Europe*, University of Chicago Press, Chicago, 1994.

Strom, K., W. C. Müller ve T Bergman, *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democractic Life Cycle in Western Europe*, Oxford University Press, Oxford, 2010.

Tsebelis, G., "The Power of the European Parliament as a Conditional Agenda Setter", *American Political Science Review*, 1994, s. 128-142.

Udehn, L., *The Limits of Public Choice: A Sociological Critique of the Economic Theory of Politics*, Routledge, Londra ve New York, 1996.

Ward, H. ve P. John, "Targeting Benefits for Electoral Gain: Constituency Marginality and the Distribution of Grants to English Local Authorities", *Political Studies* 47(1), s. 32-52.

Ward, R. E. ve D. A. Rustow, *Political Modernization in Japan and Turkey*, Princeton University Press, Princeton, 1964.

Wiarda, H. J., *Introduction to Comparative Politics*, Wadsworth, Belmont, CA, 1993.

Wiarda, H., der., *New Directions in Comparative Politics*, Westview Press, Boulder, CO, 1991.

Çevrimiçi Kaynaklar

European Consortium for Political Research, http://www.ecprnet.eu/.

Social Science Research Council, http://www.ssrc.org/.

American Political Science Association, http://www.apsanet.org/.

International Political Science Association, http://www.ipsa.org/.

Siyasi Ilimler Türk Derneği, http://www.siyasiilimler.org.tr/icerik/giris/.

Türk Sosyal Bilimler Derneği, http://www.tsbd.org.tr/.

2

Karşılaştırmalı Siyasette Yöntem

M. EMRE HATİPOĞLU

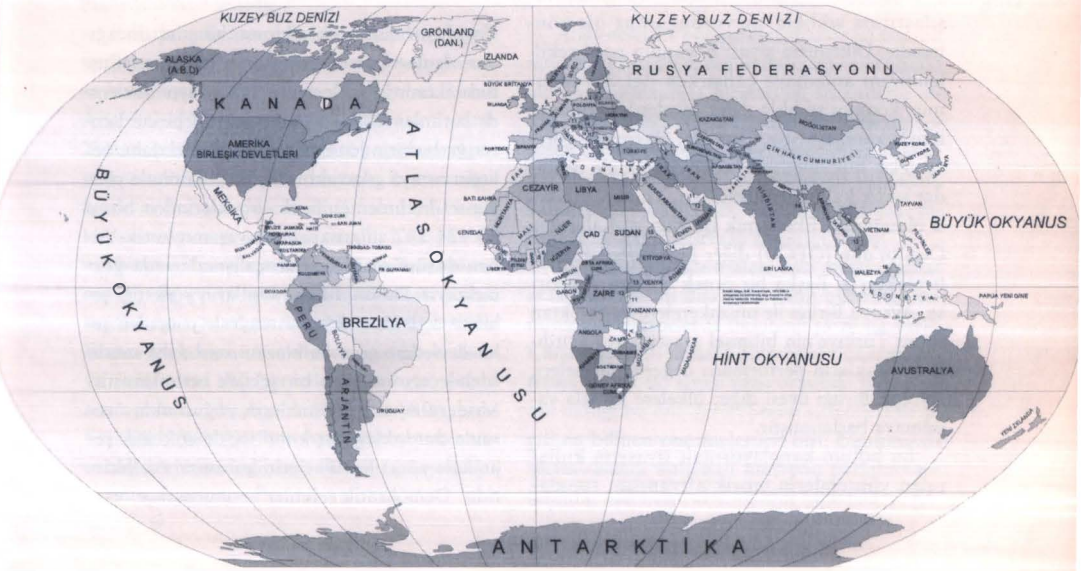

Neden Karşılaştırmalı Yöntem?

Olgu ve vakaları birbirleriyle karşılaştırmak, etrafımızda olanları anlamlandırmak için sıklıkla başvurduğumuz bir yöntemdir. Bir topluluğa girdiğimizde kendi kimliğimizi farklı boyutlarda, örneğin cinsiyetimiz, mesleğimiz, doğduğumuz şehir, siyasi görüşlerimiz ve hatta tuttuğumuz takımlar üzerinden, diğerleri ile karşılaştırarak anlamlandırırız. Bu karşılaştırma süreci bize diğerleriyle hangi yönlerden benzer ve hangi yönlerden farklı olduğumuz konusunda bir temel vermeye yardımcı olur. Kendimize eğitimli, popüler, çalışkan gibi sıfatları yakıştırıyorsak, farkında olmadan (veya farkında olarak) içinde bulunduğumuz topluluğun ortalama bir bireyiyle bir kıyaslama yapıyoruz demektir.

Siyaset biliminde de gözlemlediğimiz davranışlar, kurumlar, olaylar ve benzeri birçok siyasi kavram ve olguyu anlamlandırırken karşılaştırma sıklıkla başvurduğumuz bir yöntemdir. Ülkemizin siyasi hayatının nasıl şekillendiğini anlamaya çalışırken ilgi duyduğumuz konuyu sıklıkla diğer ülkelerdeki benzerleriyle karşılaştırırız. Örneğin, ülkemizde göreve gelen hükümetlerin bütçe disiplinine ne kadar sadık kaldığını incelerken, Türkiye'yi üyesi olduğumuz Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) diğer üyeleriyle karşılaştırmaktayız. Başka bir örnek vermek gerekirse, Avrupa Birliği ile müzakerelere başladıktan sonra Türkiye'nin bilimsel araştırmaya ayırdığı kaynakların performans değerlendirmeleri, Avrupa Birliği üyesi diğer ülkelere kıyasla yapılmaya başlanmıştır.

Bu bölüm karşılaştırmalı siyasette kullanılan yöntemlerin teorik altyapısını sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda, karşılaştırmalı yöntemin tarihsel gelişimi hakkında kısa bir özet verecek ve sınıflandırma ve yanlışlanabilirlik (*falsifiability*) gibi temel kavramları okurla tanıştıracaktır. Bu kavramlar, karşılaştırmalı siyasette nasıl önerme ve çıkarım yapılabileceğine dair bize önemli ipuçları sunacaktır. Bunun yanı sıra siyaset biliminde betimsel (*descriptive*) çıkarım ile neden-sonuç ilişkisine dayanan çıkarımlar arasındaki farklar üzerinde özellikle durulacaktır. Ayrıca, siyaset bilimcilerinin çalışmalarında, neden-sonuç ilişkisine dayanan çıkarımlar yapmak için hangi araştırma tasarımlarını kullandıkları örneklenmektedir. Bu amaç çerçevesinde, kullanılan vaka sayısı, çözümleme düzeyi gibi kavramlar etraflıca tartışılacaktır.

Karşılaştırmalı Yöntemin Temelleri

Karşılaştırmanın ilk adımını, karşılaştıracağımız olguların derinlemesine betimlenmesi oluşturmaktadır. Farklı siyasi olgular aynı düzlemde betimlendikçe, bu olguların birbirine benzer ve birbirinden değişen özellikleri daha belirgin ortaya çıkacaktır. Siyaset biliminde yöntemsel betimlemenin ilk örneklerinden birini İÖ 424-347 yılları arasında yaşamış antik-Yunan düşünürü Platon'un çalışmalarında görmekteyiz. Platon, filozof-kralların yönettiği şehir-devletlerinin diğer sistemlerle yönetilen şehir-devletlere göre halklarını nasıl daha mutlu edebileceğini detaylı bir şekilde betimlemiştir. Modern siyaset bilimcilerin yoğunlukla üzerinde durdukları bir konu ise demokratik rejimlerle yönetilen ülkelerin kurumsal özellikleridir. Demokratik rejimler betimlendikçe, ara-

larında ortak ve ayrışan noktalar ortaya çıkmaktadır. Örneğin, dünyada demokrasinin en güçlü kök saldığı ülkelerden ikisi olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Fransa'nın siyasi yapılanmasını yakından incelediğimizde, iki ülkenin birbirlerine benzer birçok özelliğini görebiliriz; bağımsız yargı, tabana yayılmış sivil toplum örgütlerinin çokluğu, dünya ortalamasının üzerinde okuma-yazma oranı, evrensel seçme ve seçilme hakkı gibi. Bu benzerliklerin yanı sıra, ABD ve Fransa'nın siyasi yapıları, birçok açıdan da birbirlerinden ciddi bir ayrışma göstermektedirler. Örneğin, ABD federal, Fransa ise üniter bir devlet olarak yapılanmayı seçmiştir; ABD'de başkanlık sistemi uygulanırken, Fransa'da yarı-başkanlık sistemi benimsenmiştir. ABD'de yüksek mahkeme üyeleri görevlerini hayat boyu sürdürürken, yüksek mahkemenin Fransa'daki muadili Anayasa Konseyi'nin üyelerinin görev süresi bir defaya mahsus dokuz senedir.

Belli bir yöntem dahilinde belirlenmiş tanımlamalar, siyasi olguların *sınıflandırılmasını* kolaylaştıracaktır. Platon'un öğrencisi olan Aristoteles, İÖ 4. yüzyılda 160'a yakın antik Yunan şehir-devletinin siyasi yapılanmalarını sistemli bir şekilde betimlemiş, bunun akabinde ise bu sistemlerin ideal formlarını krallık, aristokrasi ve anayasa temelli halk yönetimi; bu ideal formların bozulmuş hallerini ise tiranlık, oligarşi ve ayaktakımının diktası olarak sınıflamıştır. Modern zamanlara dönüp, ABD-Fransa karşılaştırmasına devam edersek, dünya üzerindeki demokratik sistemlerin, yönetim açısından, başkanlık (örneğin ABD), yarı-başkanlık (örneğin Fransa) ve parlamenter sistemler (örneğin İngiltere) olarak üçe ayrıldığını görmekteyiz.

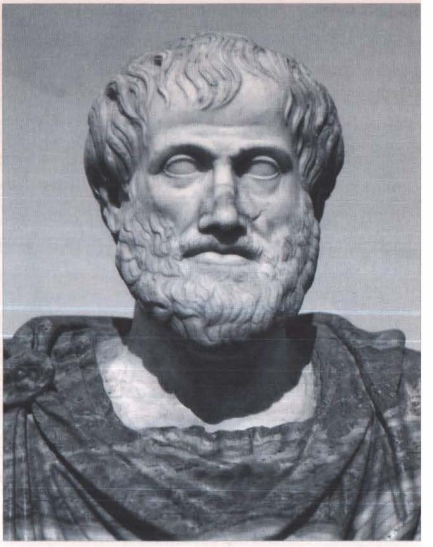

Aristoteles.

Aristoteles'in hocası Platon'dan en önemli farkı hangi siyasi sistemin daha iyi veya ahlâki olduğunu bir tarafa bırakıp bu sistemlerin insan hayatı üzerinde ne gibi bir etkisi vardır sorusunu irdelemiş olmasıdır. Aristoteles'in eserlerindeki bu ön koşulsuz, önyargısız yaklaşım, kendisini birçok siyaset bilimcinin gözünde tarihteki ilk karşılaştırmalı siyasetçi yapar.

Bu tür sınıflandırmalar, bize siyasi olgular arasında düzenli ilişkilerin olup olmadığı konusunda önermelerde bulunma şansı da verir. Karşılaştırmalı siyaset alanındaki önermeler, temel olarak iki siyasi olgu arasında bir ilişkinin olduğunu öne sürer. Seçim sistemleri ile ilgili en bilinen önermelerden biri, çoğunlukçu seçim sistemi kullanan ülkelerin parlamentolarında, nisbi temsil sistemini kullanan parla-

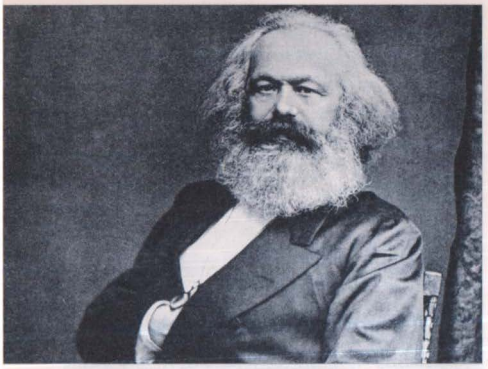

Karl Marx (1818-1883).

mentolara nazaran daha az siyasi parti bulunduğudur. Başka bir konuda, siyaset-ekonomisi alanında benzer geçerliliği olan bir önerme de demokratik ülkelerin, otoriter rejimlerle yönetilen ülkelere nazaran daha müreffeh olduğudur. Siyaset biliminde bu iki önermeye benzer sayısız örnek bulabiliriz.

Bu tür önermeler arasında doğaları gereği yanlışlanabilir (*falsifiable*) olanların, yani hipotezlerin (denence) özel bir yeri vardır. Yanlışlanabilir önermeler, siyaset biliminde olgucu (pozitivist) yaklaşımın temelini oluşturur. Yanlışlanabilir önermelerin geçerlilikleri, ampirik (görgül) kanıtla belirlenir (dolayısıyla yanlışlanabilir önermeler yanlış olmak zorunda değildir, tersine çoğu zaman bu önermelerin doğru olmasını isteriz). Örneğin, bir ülkede insanların birbirlerine duyduğu güven duygusu arttıkça o ülkedeki demokratik kurumların pekişeceği önermesi yanlışlanabilir bir önermedir. Bu hipotezin geçerliliğini test etmek için, birkaç ülkede hem insanların birbirlerine duydukları güven oranını hem de bu ülkelerde demokratik kurumların ne kadar pekiştiğini ölçüp aralarındaki ilişkiye bakabiliriz. Eğer güven oranı ve kurumsal pekişme arasında bir bağıntı varsa, hipotezimiz desteklenmiş olur; ancak verilerimiz böyle bir bağıntıyı desteklemiyorsa, hipotezimiz doğrulanmaz. Diğer taraftan Karl Marx'ın tüm dünyada olacağını öngördüğü uluslararası işçi devrimi yanlışlanabilir bir önerme değildir. Birçok marksist düşünüre göre söz konusu devrimin olmayışı, Marx'ın öngördüğü koşulların oluşmamasından kaynaklanmaktadır. Bu önkoşulların varlığını ise devrim ispatlayacaktır. Dolayısıyla, önkoşulların var olduğu fakat devrimin olmadığı, yani gözlemlenmesi halinde hipotezin yanlışlanacağı bir durum kuramsal olarak imkânsızdır.

Karşılaştırmalı Yöntemde Önerme ve Çıkarım

Karşılaştırmalı siyasette sıklıkla kullandığımız iki ana çıkarım türü vardır: *Betimleyici* ve *nedensel* (sebep-sonuç ilişkisine dayanan) çıkarım. Karşılaştırmalı siyasette, betimlemeye çalıştığımız birçok siyasi olguyu bütünüyle görmek veya ölçmek imkansızdır. Betimleyici çıkarımlar, tümünü bir seferde göremediğimiz veya kavrayamadığımız siyasi bir olgunun ne olduğunu anlamak için elimizdeki verilerden bir resim elde ermeye çalışır. Örneğin, Türkiye'de seçmenlerin Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne (TBMM) ne kadar güven duyduğu sorusunun cevabını arayan bir araştırmacının elli milyonun üzerindeki seçmenle birebir görüşmesi imkânsızdır. Dolayısıyla, böyle bir sorunun cevabı ancak betimleyici bir çıkarımla elde edilebilir. Araştırmacı bu cevaba ulaşmak için kısıtlı sayıda insanı içeren bir örneklem oluştu-

rup, bu örneklemin tüm seçmen nüfusunu temsil ettiğini öne sürebilir. Bu örneklemden elde edilen veriler, Türk seçmenleri için yapılacak betimsel çıkarımların temelini oluşturacaktır.

Türkiye'deki seçmenin tutumlarını betimleyecek örneklemi, araştırmacının sokakta gördüğü birkaç kişi ya da internet üzerinden cevap aldığı birkaç düzine bilgisayar kullanıcısı oluşturabilir. Ancak bu iki örneklemde, Türkiye genelini temsil etmekten uzaktır. Araştırmacının bir şehrin sokağında oluşturduğu örneklemde, köyde yaşayanlara veya gün boyunca genellikte işinde ya da okulunda olması gereken işçi veya öğrencilere rastlama şansı oldukça az olacaktır. Benzer şekilde, Türk seçmenleri arasında hem internet kullanan, hem de internet üzerinden gelen bir ankete cevap verecek zaman ve ilgisi olanlar oldukça ufak bir grubu temsil edecektir. Tahminen bu grup, Türkiye geneline göre daha genç, eğitimli ve siyasi konulara normalden daha çok ilgi gösteren bir grup olacaktır. TBMM'ye duyulan güven konusundaki betimsel çıkarımlarının bilimsel olmasını isteyen bir araştırmacı, bu konuda Türk seçmenlerinin genel eğilimini temsil edeceğine inandığı bir örneklem seçmek zorundadır. Anket araştırmacıları, istatistiki yöntemler kullanarak seçilmiş 1.200-1.500 civarı kişinin cevaplarından, bir ülkenin seçmenlerinin tercihlerini yaklaşık yüzde beşlik bir hata payıyla belirleyebilmektedirler.

Nedensellik ilişkisine dayanan çıkarımlar ise bazı nedenlerin (bağımsız değişkenlerin) gerçekleşmesinin, kuramsal bir çerçeve içinde, bir sonucun (bağımlı değişkenin) ortaya çıkmasına yol açtığını öne sürer. Bu tür neden-sonuç ilişkilerini inceleyen çalışmaları, fizik, kimya, biyoloji gibi doğa bilimleri ve mühendislik çalışmalarında sıklıkla görmekteyiz. Örneğin, bir ortamdaki sıcaklığın artmasının o ortamdaki gazların hacmini artıracağı, klasik kimyanın en bilinen önermelerindendir. Bu önermede bağımlı değişken olan gaz hacminin bağımsız değişken olan ortam sıcaklığına bağlı olduğunu görüyoruz.

Bir bağımlı ve bir bağımsız değişken arasındaki kesin, istisnasız bir şekilde tespit edilmiş ilişkilere kanun demekteyiz. Örneğin, ortam sıcaklığı ve gaz hacmi arasındaki ilişki o kadar sağlam kuramsal temellere oturtulmuş ve farklı ortamlarda yapılan testlerle doğrulanmıştır ki, bir *kanun* (Charles Kanunu) olarak nitelendirilmektedir. Sosyal bilimlerin ana öğesi olan insan ve onun oluşturduğu örgütlerin davranışlarında içsel olarak var olan tahmin edilemezlikten dolayı siyaset biliminde bu tür kanunlara rastlamamaktayız. Dolayısıyla, karşılaştırmalı siyasette rastladığımız önermeler, çoğunlukla olasılık savları üzerine kuruludur. Örneğin, parlamenter rejimle yönetilen ülkelerde, ekonomik krizin erken seçim üzerine etkisine baktığımızda, ekonomik krizler ülkenin erken seçime gitme *olasılığını* arttırır önermesi konu üzerindeki bilimsel tartışmayı ileri götürecek cinstendir. Ekonomik krizler ülkeleri erken seçime *götürür* önermesi ise oldukça keskin ve bilgi dağarcığımıza kayda değer bir ekleme yapmayacak bir önermedir; ekonomik kriz yaşamış ama erken seçime gitmemiş tek bir vaka bile bu kesinlikte bir önermeyi araştırmacıların dikkatinden düşürmeye yeterlidir. İki değişken arasında her koşulda kesin, istisnasız ve olasılığa bağlı olmayan ilişkiye kanun demekteyiz. Sosyal bilimlerde çoğunlukla olasılıklardan konuştuğumuz için kanunlara rastlamayız. Siyaset biliminde *kanun* olmaya en yakla-

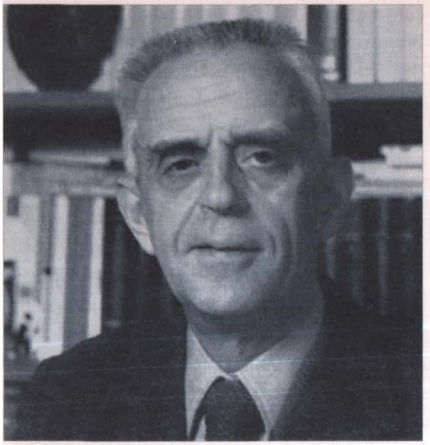

Maurice Duverger (1917-...).

şan en popüler iki önerme Duverger'in Kanunu ve Demokratik Barış Önermesi'dir.

Bir bağımlı değişkendeki değişmeyi açıklayacak birden çok bağımsız değişken olduğunda, ana bağımsız değişkenimiz dışında kalan olası açıklamaları denetlememiz (kontrol etmemiz) gerekir. Kimya örneğimize dönersek, ortam ısısı ve gaz hacmi arasındaki ilişkiyi incelerken, bir ortamdaki gaz hacmini etkileyebilecek diğer olası etmenlerin (gazın bulunduğu ortamın kendi hacmi, basıncı vb.) kontrol edilmesi gerekir. Kontrol değişkenleri sabit tutulduğunda, ana bağımsız değişkenimizle bağımlı değişkenimiz arasındaki ilişki devam ediyorsa, kurduğumuz bağıntıdan yapacağımız çıkarımın kesinliği artar.

Karşılaştırmalı siyasette de birçok konuyu benzer bir şekilde, nedensellik çerçevesi içinde incelemekteyiz. Bir seçmenin seçim günü oy kullanması, bir meslek grubunun siyasette etkinlik göstermesi, bir topluluğun hükümeti protesto etmeye karar vermesi ya da devletlerin emekliler için bütçelerinden ne kadar pay ayırdıkları gibi bağımlı değişkenler karşılaştırmalı siyasetçilerin ilgisini çeken ve bağımsız değişkenlerle açıklamaya çalıştıkları sayısız siyasi olgudan birkaç tanesidir. Bu bağımlı değişkenleri açıklamak isterken, kullanacağımız bağımsız değişkenler de açıklamak istediğimiz olguyla farklı şekillerde ilişkilendirilebilir.

Bir topluluğun hükümeti protesto etme kararını (bağımlı değişken) ele alalım. Hükümetin aldığı bir kararı onaylamayan bir topluluğun, bu konuda hükümeti protesto etme kararını birçok bağımsız değişken etkileyebilir. Bu etmenler, bağımlı değişkenimizle yapısal olarak (örneğin, protestonun olacağı ülkelerde protesto edenlere bir cezai yaptırım olup olmadığı), kültürel olarak (örneğin, protestonun o toplum tarafından ne denli bir meşru hak olarak görüldüğü), ilişki temelinde (örneğin, bir topluluğun hükümetle olan ideolojik yakınlığı) ve birim temelli (örneğin, topluluğun kendi içinde ne kadar iyi örgütlendiği) gibi birçok şekilde ilişkilendirilebilir. Bağımlı değişkenimiz ile bağımsız değişkenimiz arasında kurulacak böyle bir ilişkiden birçok hipotez çıkarılabilir; "protestonun meşru bir hak olarak görüldüğü ülkelerde, hükümetin aldığı bir kararı onaylamayan bir topluluğun bu konuda hükümeti protesto etmesi daha ihtimal dahilindedir" bu tür bir hipotezdir. Bu hipotezin geçerliliği test edilirken, diğer olası etmenler de kontrol edilmelidir.

Değişkenler arasında nedensellik ilişkisini incelerken dikkat etmemiz gereken başka bir konu da bu değişkenleri nasıl ölçeceğimizdir. Karşılaştırmalı siyasette gerek betimleyici gerekse nedensel çıkarım yapmak için aralarında

bağıntı kuracağımız değişkenlerin sayılar ya da temel gruplandırmalar üzerinden (düşük-orta-yüksek gibi) ölçülebilmesi gerekir. Siyasi kavram ve olguların ölçülüp ölçülemeyeceği, uzun zamandır siyaset bilimcileri arasında tartışma konusu olmuştur. Bazı siyaset bilimciler, güven ya da kayırmacılık gibi birçok siyasi kavramın, sayılarla ölçülemeyecek kadar karmaşık kavramlar olduğunu öne sürmektedirler. Bu araştırmacıların birçok savı dikkate değer ve düşünce biçimimizi zenginleştirmekte olsa da, bu ünite karşılaştırmak için her türlü siyasi kavram ve olgunun ölçülebileceğini varsaymaktadır. Ölçülemeyen kavramları birbirleriyle karşılaştırmak kuramsal olarak mümkün değildir. Pozitif siyasal bilim, incelediği bütün değişkenlerin ölçülebileceğini varsayar.

Karşılaştırmalı Siyasette İlerleme: Önerme-Çıkarım İlişkisi

Siyaset biliminde karşılaştığımız her bağıntı (*correlation*), bir neden-sonuç ilişkisine (*causation*) işaret etmez. Örneğin, Dünya Bankası'nın bazı çalışmaları, bir ülkenin ekvatora olan yakınlığı ile o ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyi arasında ters bir bağıntı olduğuna işaret etmektedir. Bu bağıntı, kendi başına bir neden-sonuç ilişkisi kurmak için oldukça zayıf kalmaktadır. Ancak bu bağıntıyı, daha güçlü kuramsal bir kavram içinde anlamlandırmak da mümkündür. Sanayi devrimini yaşayan ilk ülkelerin ekvatora görece uzak olan İngiltere ve Kuzey Avrupa ülkeleri olması, bu ülkeleri gerek üretim için ihtiyaç duydukları hammaddeleri sağlamak gerekse ürettikleri malları satmak için ekvatora yakın olan ülkeleri sömürmeye yöneltmiştir. Sömürü sisteminin, sömürge ülkelerinin ekonomilerinde yarattığı tahrip ise günümüzde bile rahatça gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla, buradaki sebep-sonuç ilişkisi, sanayi devrimini ilk yaşayan ülkelerin dünya üzerinde nerede olduğuyla ilgilidir. Çünkü kendini sanayi devriminin uzağında bulan ülkeler, uzun vadeli ekonomik gelişme açısından dezavantajlı duruma düşmüşlerdir. İlk sanayileşen ülkelerin ekvatora uzak olması ise büyük oranda tesadüftür.

Karşılaştırmalı siyasette çıkarım, ampirik destekle varlıklarını ispatladığımız bağıntıların belirli bir kuramsal hikâye çerçevesinde neden-sonuç ilişkisine dönmesidir. Ünlü siyaset bilimci Gabriel Almond (1996, s. 52) kuram ile desteklenmeyen verileri, "çıkarım yapma yetisi olmayan detaylı hikâyeler" olarak nitelemiştir. Verileri destekleyen bir kuramın sağladığı çıkarımlar ise bir araştırmacıya kendi içinde tutarlı başka önermeler de sunacaktır. Araştırmacı da, bu kuramın sunduğu yeni önermeleri test etmeye koyulacaktır. Karşılaştırmalı siyasette birçok kuramın evrimi ise, bu önerme-test etme-çıkarım-yeni önerme deviniminden kaynaklanmaktadır.

Zenginlik düzeyi ile oy verme arasında birebir bağıntı bulan bir araştırmacıyı ele alalım. Araştırmacı, bir bireyin mali durumu ile oy vermeye yatkınlığı arasındaki ilişkiyi "oy vermenin maliyeti" kuramına bağlayabilir; zengin bireylerin, işlerinden zaman ayırıp oy vermeye gitme şansları daha yüksektir. Aynı bağıntıyı farklı kuramlarla da açıklamak mümkündür; "sorumlu vatandaş kuramı", zengin olan bireylerin daha eğitimli olduğunu, eğitimli bireylerin de oy vermeyi bir sorumluluk olarak gördüğünü, dolayısıyla zengin bireylerin yüksek eğitim seviyelerinden dolayı oy vermeye daha

yatkın olduklarını öne sürecektir. Ancak, aynı önermenin desteklediği iki kuramın birbirleriyle çelişebilecek başka önermeleri de olabilir. Örneğin, iki kuramın görece geçerliliğini karşılaştırmak isteyen bir araştırmacı, Türkiye gibi seçimlerini tatil günleri yapan bir ülkede oy verme davranışına bakabilir. Böyle bir durumda, zenginlik seviyesi ile oy verme davranışı arasında hâlâ birebir bağıntı varsa, oy maliyeti kuramı yanlışlanmış, sorumlu vatandaş kuramı da desteklenmiş olur ki, tatil günü oy vermenin maliyeti görece olarak, zengin, orta halli ya da fakir, herkes için eşit olacaktır. Dolayısıyla, dinlenmesinden zaman ayırıp oy vermeye giden seçmenlerin daha yüksek bir vatandaşlık sorumluluğu taşıdığı önerilebilir.

Karşılaştırmalı Yöntemde Gözlem Sayısı

Siyaset bilimini doğa bilimlerinden ayıran en önemli unsur, önermelerin doğruluk derecesinin doğa bilimlerindeki gibi laboratuvar ortamında test edilemez olmasıdır. Hiçbir araştırmacı, ekonomik kriz ve erken seçimle ilgili bir önermenin doğruluğunu ölçmek için farklı ülkeleri ekonomik krize sokma yetisine sahip değildir; kuramsal olarak böyle bir güce sahip olsa da, bir araştırmacının bu ülkeleri ekonomik krize sokması ahlâki açıdan kabul edilemez. Laboratuvar ortamının avantajlarını kullanamayan, yani bağımlı değişkenle ana bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi, dış faktörlerin etkisinden arınmış olarak test edemeyen karşılaştırmalı siyaset bilimcileri, nedensel çıkarımlarını sistematik gözleme, sınıflandırma ve mantıksal olarak tutarlı yanlışlanabilir hipotezlerin test edilmesine dayandırırlar. Bu hipotezlerin test edilmesi ise ilk olarak sorduğumuz soruyla ilgili vakaların belirli yöntemler çerçevesinde belirlenmesi ve sonrasında da seçilen vakaların detaylı incelenmesiyle olur.

Tek Vaka Çalışmaları

Anlaşılması ve çözümlemesi zor olan, araştırmacının geldiği kültürden farklı ve derinlemesine araştırılması ciddi kaynaklar gerektiren vakalarda, araştırmacılar tek vaka çalışmalarını (single case study) tercih etmektedir. Örneğin, Çin Halk Cumhuriyeti'nin iç bölgelerindeki köy seçimlerini inceleyen Batılı bir siyaset bilimcinin, gerek zaman gerekse maddi kaynak açısından hipotezlerini zenginleştirecek ikinci bir vaka üzerinde uzmanlaşması (Rusya'nın Sibirya kırsalındaki kırsal köy seçimleri gibi) oldukça zor olacaktır.

Her ne kadar tek vaka çalışmalarına karşılaştırmalı siyasette sıklıkla rastlasak da, bu tür çalışmaların siyasi olguları birbirleriyle karşılaştırmak ve aralarındaki olası sebep-sonuç ilişkilerini irdelemek konusundaki katkıları sınırlıdır. Bu çalışmalardaki en önemli sorun, bağımlı değişken ile ana bağımsız değişken arasındaki nedenselliği açıklarken, olası diğer açıklamaları denetlememeleridir. Başka bir deyişle, tek bir vakada tespit edilen bağıntıyı açıklayabilecek birden çok faktör olduğunda, *aşırı belirlenme* (*overdetermination*) problemi ile karşılaşmaktayız.

Her ne kadar nedensel çıkarım konusunda bize anlamlı bilgi sunamasa da, tek-vakalı çalışmalarda izlenecek betimlemenin üslûbu önemlidir. Bu betimlemeler, söz konusu vakayı var olan siyasi kuramları geliştirecek şekilde yapılabilir. Örneğin, Çin köylerindeki ihtiyar meclisi seçimlerinde adayların iktidardaki Çin

Komünist Partisi'ne olan yakınlığını betimleyen araştırmacı, bulgularını yerel seçimler literatüründeki ana kavramlarla (rant, nepotizm, kaynak dağıtma vs.) bağdaştırabilir. Genel kuram inşa etmeye yönelik bu tür *nomotetik* yaklaşımlar, böyle bir çalışmanın dünyadaki yerel siyaset yazınına eklemlenmesini mümkün kılacaktır. Diğer taraftan, araştırmacı incelediği vakayı genelleştirme ve karşılaştırma kaygısı olmadan, olabildiğince detaylı ve mükemmel betimleyeceği ve açıklayacağı *ideografik* yaklaşımı da benimseyebilir. İdeografik vaka çalışmaları, tarih disiplininde de sıklıkla kullanılan bir tekniktir.

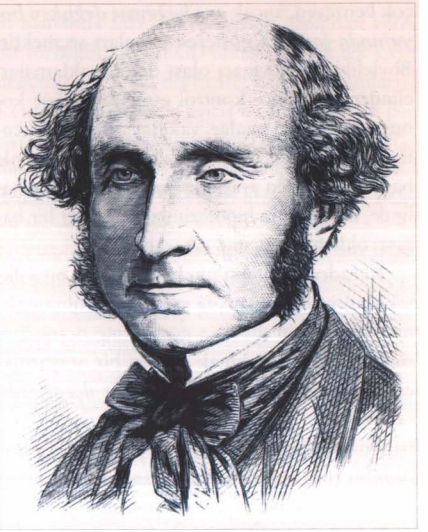

John Stuart Mill (1806-1873).

Az Vakalı Çalışmalar

Az vakalı çalışmalar, bir taraftan cevaplamak istediğimiz sorunun derinlemesine tasvir edilerek çözümlenmesine, diğer taraftan da olası diğer açıklamaları olabildiğince kontrol etmeye imkân tanır. Modern karşılaştırmalı siyasetin en önemli temsilcilerinden Barrington Moore, 1966 tarihli ünlü çalışması *Diktatörlük ve Demokrasinin Sosyal Kökenleri*'nde (*Social Origins of Dictatorship and Democracy*) tarımsal toplumların sanayileşmenin etkisiyle nasıl bir modernleşme süreci yaşayabileceklerini ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya ve Japonya özelinde incelemiştir. Moore, bu az vakalı karşılaştırma sonucunda toplumların modernleşme sürecinde takip edebilecekleri yolları üç ana kategoride sınıflandırmıştır: Faşizm, komünizm ve demokrasi.

Daha önce de belirtildiği üzere, bağımlı değişkenimiz ile bağımsız değişkenimiz arasındaki ilişkiyi, olası diğer açıklamaların etkisinden arınmış olarak açıklamak önemlidir. Ancak, sosyal olgular oldukça karmaşıktır; iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklarken, bu ilişkiyi benzer şekilde açıklayacak birçok alternatif bağımsız değişken olabilir. Dolayısıyla az vakalı çalışmalarda, ana bağımsız değişkenimiz ile bağımlı değişkenimiz arasındaki bağıntıyı incelerken bütün olası diğer açıklamaları kontrol etmek oldukça zor olabilir. Bu zorluğu aşmak için az vakalı çalışmalarda vaka seçerken, temelini ünlü 19. yüzyıl düşünürü John Stuart Mill'in attığı iki strateji izlemekteyiz; *olabildiğince benzer sistemler tasarımı* ve *olabildiğince değişik sistemler tasarımı*.

Olabildiğince Benzer Sistemler Tasarımı (OBST)

OBST'de yanlışlanabilir hipotezimizi test etmek için izlenilen strateji, birbirlerine olabildiğince

çok benzeyen, ancak *ana bağımsız değişken boyutunda farklılık gösteren* vakaları seçmektir. Böylelikle araştırmacı olası diğer açıklamaları elinden geldiğince kontrol etmiş olur. Söz konusu diğer açıklamalar, vakalar arası değişkenlik göstermediği için, ana bağımsız değişkenle bağımlı değişken arasında bir ilişki çıkması halinde, bu ilişkinin hipotezimizi destekler bir bağıntı olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Karadeniz Bölgesi'nin bir ilçesinde bir yüksekokul ya da üniversite yerleşkesi bulunmasının bu ilçelerin dışarıya göç verme oranı üzerindeki etkisine bakmak isteyen bir araştırmacıyı ele alalım. Bu araştırmacı, *bir ilçede yüksek öğretim yerleşkesinin bulunmasının* (ana bağımsız değişken) o ilçenin *dışarıya göç verme oranını* (bağımlı değişken) azaltacağını önermektedir. Bir ilçede yüksek öğrenim kurumu yerleşkesinin varlığının dışında birçok etmen o ilçenin göç verme oranını belirleyebilir. Dolayısıyla araştırmacı rastgele bir ilçeyi incelediğinde, o ilçede yüksek öğretim kurumu yerleşkesi olmasına rağmen yüksek göç oranı olduğunu gözlemleyebilir. Tek bir vakada gözlemlenen bu yüksek oran, elimizdeki hipotezi yanlışlamaz. Karşılaştırmalı metot kullanan araştırmacı, ana bağımsız değişkenle bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi incelerken, muhtemel diğer açıklamaları *kontrol etmeli*, başka bir deyişle diğer açıklamaların etkisinden bağımsız olarak bu ilişkiyi açıklamalıdır.

Olabildiğince benzer sistemler tasarımı kullanan araştırmacı, ilk olarak olası diğer açıklamaların ne olduğunu saptayacaktır. Bir ilçedeki ortalama eğitim seviyesi, ilçenin il merkezine uzaklığı, tarımın ilçe ekonomisindeki rolü gibi birçok etmen o ilçenin dışarıya göç verme oranını etkileyebilir. Araştırmacı, bu diğer boyutlarda birbirine benzer birkaç ilçe seçecektir. Ancak bu ilçelerin yüksekokul yerleşkesi barındırma konusunda farklılık göstermesi gerekir. Araştırmacı, muhtemel diğer açıklamaların kontrol edildiği bu ortamda, yüksek öğrenim yerleşkesi bulunan ilçelerin dışarıya göç verme oranının diğer ilçelere göre daha düşük olduğunu gözlemlerse, hipotezine ampirik destek sağlamış olur. Olası diğer açıklamaların kontrol edilmesine rağmen ana bağımsız değişkenimiz ve bağımlı değişkenimiz arasında bir bağıntı yoksa, araştırmacının hipotezi yanlışlanmış olur. Burada dikkat edilmesi gereken başka bir husus da bağımlı değişken (yani göç oranı) değerlerinin vaka seçimi yaparken araştırmacıyı ilgilendirmediğidir.

Olabildiğince Değişik Sistemler Tasarımı (ODST)

ODST'da yanlışlanabilir hipotezimizi test etmek için izlenilen strateji, birbirinden olabildiğince farklı, ancak "ana bağımsız değişken boyutunda benzerlik gösteren" az sayıda vakayı seçmektir.

Yüksekokul yerleşkesi ve göç oranı üzerine olan örneğimize devam edersek; ODST kullanan bir araştırmacı birçok boyutta farklılık gösteren, ancak hepsinin de bünyelerinde yüksekokul yerleşkesi bulunan az sayıda ilçedeki göç oranlarını hesaplayacaktır. Benzer şekilde, araştırmacı birçok konuda farklılık gösteren, ancak hiçbirinde yüksekokul yerleşkesi bulunmayan birkaç ilçedeki göç oranlarına da bakacaktır. Her iki gruptaki göç oranlarının hem *grup içinde* benzerlik hem de *gruplar arasında* farklılık göstermesi, bir ilçede yüksekokul yerleşkesi bulunması ile o ilçenin

dışarıya göç verme oranı arasında bir bağıntı olduğuna işaret eder. Eğer yüksekokul yerleşkesine ev sahipliği yapan ilçelerdeki göç oranı diğer gruba göre düşükse, hipotezimiz desteklenmiş olacaktır.

Çok Vakalı Çalışmalar

Geçtiğimiz altmış sene boyunca, gerek dünya siyasetinde ve sosyal bilimlerde gerekse teknolojide tanık olduğumuz gelişmeler karşılaştırmalı siyasette çok vakalı çalışmaları en gözde araştırma tasarımlarından biri yapmıştır (Chilcote 1994, Przeworski 2009). 1950'lerde sömürge devletlerin bağımsızlıklarını kazanmaları ve 1990'lı yılların başında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla dünyadaki devlet sayısı neredeyse ikiye katlanıp 200'e yaklaşmıştır. Son yirmi seneden beri artan bilgisayar internet kullanımı da, yüzlerce ve hatta binlerce gözlemi içeren veritabanlarına erişimi ve buradan elde edilen verilerin işlenmesini oldukça kolay hale getirmiştir. Bu gözlemler, bir birimden belirli bir süre boyunca periyodik olarak toplanan *zaman serisi* (örneğin, 2000-2010 yılları arası Türkiye'deki yıllık enflasyon oranları), belirlenmiş bir zamanda farklı birimlerden toplanan *kesitsel* (örneğin, 2010 yılında Ortadoğu ülkelerindeki enflasyon oranları) ya da birçok farklı birimden belirli bir süre zarfında toplanan *kesitsel-zaman serisi* (örneğin, 2000-2010 yılları arasında tüm Ortadoğu ülkelerindeki yıllık enflasyon oranları) şeklinde olabilir.

Zaman serisi verisi, bir kavram hakkında belirli bir birimden periyodik olarak toplanan verilerdir (örneğin, Tükiye'nin yirmi yıl boyunca kaydedilmiş yıllık dış ticaret hacmi rakamları). *Kesitsel veri* ise bir kavram hakkında aynı zamanda farklı birimlerden toplanan veridir (örneğin, 34 OECD ülkesi için tek tek kaydedilmiş 2012 yılı dış ticaret hacmi rakamları). *Kesitsel-zaman serisi verisi* farklı birimlerin periyodik olarak ölçülmesinden elde edilen veridir (örneğin, 34 OECD ülkesi için tek tek kaydedilmiş 2000-2012 yılları arası yıllık dış ticaret hacmi rakamları).

Çok vakalı çalışmaların en önemli avantajı, ana bağımsız değişkenimiz ile bağımlı değişkenimiz arasındaki olası bağıntıyı incelerken, çok sayıda alternatif açıklamayı kontrol etme olanağı vermesidir. Ayrıca, kullanılan vaka sayısının onlarca, yüzlerce ve hatta binlerce olması, bulguların genellenebilirliğini önemli ölçüde artırmaktadır. Ancak bu genellenebilirlik sağlanırken az vakalı çalışmalarda görmeye alışık olduğumuz detaylı betimlemelerden çoğunlukla feragat etmek gerekmektedir (Landman 2008). Örneğin, dünya üzerindeki seçimleri nisbî temsil ve çoğunlukçu olarak ayıran bir araştırma, bu iki sınıftaki seçim sistemlerinin kendi içerdikleri farklılıkları görmezlikten gelecektir. Çoğunlukçu sistemlerin içinde gördüğümüz, tekli devredilebilir oy sistemleri (*single transferable vote*), alternatif oy sistemi (*alternative vote*) gibi farklı sistemler çözümlememizde bir rol oynamayacaktır. Bir siyasi kavram veya bulgu, genellikle coğrafi ve zaman açısından kısıtlı gözlemler üzerinden geçerlilik kazanır. İnşa edilen bir kavram ya da varlığına dair kanıta rastlanan bir bulgu, farklı birim, bölge ya da zaman dilimlerinde de geçerliliklerini koruyorlarsa, bu kavram ve bulguların genellenebilirlikleri güçlenir. Örneğin, Avrupa'da sivil toplum kuruluşları (STK) hakkında yapılan çalışmalarda, bu STK'ların çoğunlukla muhafazakâr veya progresif olarak gruplandı-

rıldıklarını varsayalım. Eğer bu gruplama, Asya'daki STK'ları anlamamıza da yardımcı oluyorsa, genellenebilirliği güçlü bir kavram ortaya çıkmış demektir. Siyasi bulguların genellebilirliğini de benzer bir mantık çerçevesinde ele alabiliriz. Bazı araştırmacılar, gelişmekte olan ülkelere yapılan dış yardımın son yirmi senedir o ülkelerin ekonomilerine olumlu etki yaptığını bulmuşlardır. Ancak, araştırmacılar, bu ilişkinin Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra ortaya çıktığını görmüş, Soğuk Savaş döneminde ise dış yardım ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Dolayısıyla, alınan dış yardım ve gösterilen ekonomik büyüme arasında var olduğu öne sürülen ilişkinin geçerliliği, Soğuk Savaş sonrasıyla kısıtlı kalmış, bu ilişki İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemine genellenememiştir. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus da, genellenebilirliğin de derecelere sahip olmasıdır. Kavram ya da bulguların genellenebilirliği "var" veya "yok" gibi kesin çizgilerle ayrılmamalıdır.

Çok vakalı çalışmalardan elde edilecek çıkarımlar konusunda dikkat edilmesi gereken başka bir husus da ünlü siyaset bilimci Giovanni Sartori'nin (1970) siyaset bilimcileri uyardığı *kavramsal sünme* (conceptual strecthing) riskidir. Çok vakalı bir çalışma, bir siyasi kavramın zaman ve mekândan bağımsız olarak tüm vakalara uyduğunu varsayabilir. Araştırmacı, bu varsayımın doğru olmadığı durumların farkına varmazsa, söz konusu kavramı sündürüp bu farklı durumlara uydurmaya çalışacaktır. Bu riski siyasi partilerde parti üyelerinin rolü sorusunu çok vakalı çalışma tasarımıyla cevaplamaya çalışan bir araştırmacı üzerinden örnekleyelim. Siyasi partilerin örgütlenmesi, aktiviteleri ve hükümetle olan ilişkileri, gerek parti programları gerekse kanunlarla detaylı olarak belirlendiği İngiltere veya Türkiye'de, bir parti üyesinin parti içinde birçok farklı konuda sürekli olarak faaliyet gösterme şansı vardır. ABD'de ise siyasi partiler oldukça gevşek bir çerçevede örgütlenmişlerdir. ABD'de parti merkezleri İngiltere ve Türkiye'deki durumun aksine bir süreklilik göstermezler; burada partilerin ana görevi, seçimlerden seçimlere parti üyelerini örgütlemektir. Dolayısıyla, Amerika'daki parti üyelerinin parti içinde ne kadar etkin olduklarını ölçmek için seçim kampanyalarına bakmak daha doğru bir yol olacaktır. Ülkeler arası siyasi parti yapılanmalarındaki bu çeşitliliğin farkında olmadan veri toplayan bir araştırmacı, İngiltere ve Türkiye'deki parti üyesi etkinliği kavramını ABD'ye uygulamaya çalışırsa, araştırmacının verilerinde, ABD'deki birçok parti üyesi partilerinde olduklarından daha az etkin olarak gözükecektir.

Karşılaştırmalı Yöntemde Çözümleme Düzeyi

Modern siyaset biliminde, siyasi hayata etkisi olan her olgu veya aktör, ne kadar yalın ve basit, ya da karmaşık ve betimlemesi zor olursa olsun, araştırma konusu olabilir. Bireyler, dernekler, belediyeler, seçim sistemleri, enerji politikaları, ceza kanunları ve hatta okul aile birlikleri ve uluslararası hayvan hakları örgütleri bile karşılaştırmalı siyaset araştırmacıları tarafından detaylı olarak incelenmektedir. Bu durum, 1950'lere kadar gördüğümüz az sayıdaki ülkenin siyasi sistemlerini karşılaştıran klasik siyaset bilimi çalışmalarından ciddi bir farklılık göstermektedir. Karşılaştırmalı siyasette gözlemlediğimiz bu çeşitliliğin temelinde iki ana

ABD Kongre Binası.

gelişme yatmaktadır: İkinci Dünya Savaşı'nın bitişiyle birlikte sömürge devletlerin bağımsızlığını kazanması ve bu ülkelerin bağımsızlıklarını elde etmelerinden sonra gözlemlediğimiz demokratikleşme dalgaları.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında bazı imparatorlukların yıkılması ve sonrasında *dekolonizasyon* süreci sonucunda sömürge devletler bağımsızlığını kazanmış, dünya üzerindeki ülke sayısı neredeyse iki katına, 200 civarına çıkmıştır. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin birçoğu siyasi sistemlerini kurarken, halk desteğine dayanan demokratik sistemleri de kurmayı istemişlerdir. Bu istek, siyasi sistemleri hem genel olarak hem de kamu borçlanması, belediye bütçeleri, anayasa mahkemelerinin yapısı gibi parçaları dikkate alarak derinlemesine anlama ihtiyacını doğurmuştur. Bu yeni sistemlerin pekişmesi sürecinde ülkelerin tecrübeleri arasında birçok benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkmıştır. Bazı ülkeler başarılı bir şekilde sistemlerini pekiştirirken (Güney Kore ve Japonya gibi), bazı ülkeler uzun süre seçim-darbe-ara rejim kısır döngüsünden kurtulamamışlardır (Nijerya ve Peru gibi). Ülkelerin deneyimlerinin arasındaki bu farkın, nereden kaynaklandığının cevabını arayan birçok araştırmacı, anayasa, seçim sistemi tasarımı ya da ordunun siyasetteki rolü gibi üst yapıyı ilgilendiren açıklamaların ötesine geçmiş ve toplumu oluşturan en temel öğe olan bireyin siyasi tutum ve tercihlerine odaklanmıştır. Bu araştırmacıların temel savı, demokratik kurumların pekişmesinde o toplumu oluşturan bireylerin sisteme olan inancı, birbirlerine olan hoşgörüsü, temel hak ve hürriyetlere ilişkin düşünceleri gibi siyasal inanç ve tutumlarının demokratik bir toplumun bekası için oldukça önemli olduğudur. Birey düzeyindeki inanç ve tutumların ne olduğu (betimleme) ve bu inanç ve tutumların demokratik kurumların pekişmesi üzerindeki etkisi (bağıntı) üzerine sorulan sorular be-

raberlerinde çok sayıda yanlışlanabilir hipotezi de üretmişlerdir. Temelinde istatistiki örneklem ve analiz yöntemi yatan bu anketler, özellikle 1970'li yıllardan itibaren karşılaştırmalı siyaset biliminin temel yapıtaşlarından biri olmuştur.

Bireylerin siyasi inanç, tutum ve hareketlerinin ülke siyasetini etkilemesi şüphesiz demokratik ülkelere özgü değildir. Yakın zamanda Arap Baharı'nda gördüğümüz gibi otoriter rejimle yönetilen ülkelerde de bireyler, siyasi aktörler olarak önemli bir rol oynayabilmektedir. Küreselleşmenin dünya üzerinde insanların birbirleriyle kolayca iletişim kurmasını mümkün hale getirmesiyle, bireylerin gerek kendi ülkelerinde gerekse uluslararası arenadaki siyasi etkileri daha da artmıştır. Ayrıca, bireyler çoğunlukla siyasi hareketlerini benzer fikirleri paylaştıkları diğerleriyle örgütlenerek, dernek, sivil toplum kuruluşları vb. gruplar üzerinden yürüttüklerini gözlemlemekteyiz. Hatta günümüzde, Facebook, Twitter ve cep telefonları üzerinden gerçekleşen anlık örgütlenmeler de bireylerin siyasi hayata katılımlarını mümkün kılmaktadır.

Modern siyasette farklı doğadaki olgu ve oyuncular arasında gördüğümüz etkileşim, siyaset bilimcileri ülkeyi temel alan karşılaştırmaların ötesine geçmeye ve farklı oyuncuların siyasi hayatı nasıl etkilediklerini anlama yoluna itmiştir. Bu oyuncuları, siyasete hayata olan etkisi en basit olan seçmenlerden, en karmaşık ve milyonlarca insanın hayatını her gün etkileyen ülkelere ve hatta uluslararası kuruluşlara kadar sıralayabiliriz. Bu siyasi oyuncuları sistematik bir şekilde kavramsallaştırmak, karşılaştırmalı metodun en önemli görevlerinden biridir. Siyaset biliminde, bu geniş yelpazeye yayılan oyuncuları üç ana düzeyde sınıflandırmaktayız: Birey, grup ve sistem. Karşılaştırmalı metodu kullanan bir araştırmacının vermesi gereken en önemli kararlardan biri de, araştırmasının temelini oluşturacak hipotezlerini hangi çözümleme düzeyinde tasarlayacağıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta da aynı sorunun cevabının farklı çözümleme düzeylerinde (*unit of analysis*) aranabileceğidir.

Birey Düzeyinde Çözümleme

Bireylerin siyasi hayatta oynadığı rollerin daha belirgin hale gelmesi, birçok siyaset bilimciyi gerek ülke içi gerekse ülkeler arası projelerle bireylerin siyasi tercih, düşünce ve hareketlerini anlamaya itmiştir. Özellikle seçim öncesi görülen seçmen davranışı anket çalışmaları, ülke içinde yürütülen birey düzeyindeki siyasi çalışmaları sıklıkla örnekler. Buna benzer birçok çalışma da bireylerin siyasi davranışını ülkeler arasında karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Avrupa ülkelerinde yürütülen *Eurobarometer*, Afrika ülkelerinde yürütülen *Afrobarometer* ve Latin Amerika ülkelerinde yürütülen *Latinobarometro* projeleri, bu bölgelerdeki ülkelerin vatandaşlarına aynı soruları sormakta ve sonuçlar üzerinden bölge ülkelerindeki seçmen davranışlarının benzerliklerini ve farklılıklarını karşılaştırmaktadır.

Tablo 2.1, Avrupa'da Türkiye'nin AB'ye üyeliğini kim destekler sorusunu bireysel düzeyde çözümlemektedir. Bu örnekte çözümleme birimi 2005 yılında Avrupa genelinde yapılan *Eurobarometer* anketine katılan bireylerdir. Bu ankette, sorulan düzinelerce sorunun bir tanesi de anketi cevaplayan bireyin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini destekleyip desteklemediğiydi. **Tablo 2.1**'de ankete katılan

TABLO 2.1
Avrupalı Bireylerin Türkiye'nin AB Üyeliğine Karşı Tutumları

Birey no.	Yaş	Cinsiyet	Yaşadığı yer kent mi, kırsal mı?	Sizce Türkiye coğrafi olarak Avrupa'ya ait midir?	Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğini destekliyor musunuz?
1	75	Erkek	Kırsal	Tamamen katılmıyorum	Hayır
2	58	Erkek	Kent	Kısmen katılıyorum	Evet
3	67	Kadın	Kent	Tamamen katılıyorum	Evet
4	69	Kadın	Kent	Kısmen katılıyorum	Evet
5	38	Kadın	Kırsal	Tamamen katılıyorum	Hayır
6	28	Kadın	Kent	Kısmen katılıyorum	Hayır
7	16	Erkek	Kent	Kısmen katılıyorum	Evet
8	40	Kadın	Kent	Kısmen katılmıyorum	Hayır
9	69	Kadın	Kırsal	Kısmen katılıyorum	Evet
10	24	Kadın	Kırsal	Kısmen katılıyorum	Evet

Kaynak: Eurobarometer 63.4 (2005).

16.900 kişi içinden rastgele seçilmiş on kişinin cevapları, bu kişilerin bazı demografik özellikleri ve Türkiye üzerine olan düşünceleriyle birlikte listelenmiştir. Listeden görüldüğü üzere her bir gözlem (vaka) bir bireye eşdeğerdir. Bu veriler üzerinden, Avrupalı bireylerin Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğine olan tutumları hakkında birey bazında yanlışlanabilir hipotezler çıkarılabilir. Daha yaşlı bireylerin Türkiye'nin üyeliğine görece karşı olduğu, bu tür bir hipotezdir.

Grup Düzeyinde Çözümleme

Siyasi davranışlar söz konusu olduğunda bireyler oldukça seyrek olarak kendi başlarına hareket ederler. Vakıf, dernek, kulüp, meslek grupları, mahalle meclisleri, siyasi partiler ve benzeri birçok resmi ve gayriresmi topluluk, bir toplumun siyasi hayatında önemli rol oynar. Bu gruplar, kimi konularda üyelerini mobilize edebilir, önem verdikleri konular için toplum genelinde farkındalık yaratmaya çalışabilir, gerektiğinde diğer gruplarla birlikte veya kendi başlarına hükümete bazı politikaları izlemesi için baskı uygulayabilir. Bu grupların hareket biçimleri, örgütsel yapılanmaları, gerek bireylerle gerekse devletin organlarıyla olan ilişkileri, siyaset biliminde grup düzeyindeki çözümlemelerin konularından birkaçını örnekler.

Bir önceki örneğimize devam edersek, bir araştırmacı Avrupa'da Türkiye'nin AB üyeliğine olan destek konusunu grup düzeyinde ele almak isteyebilir ve Türkiye'nin AB üyeliğine Avrupa içindeki farklı meslek gruplarının nasıl yaklaştığını sorabilir. Tablo 2.2, Avrupa'daki bazı meslek gruplarının Türkiye'nin AB üyeliğine olan genel destek seviyelerini göstermektedir. Bu tablodan kolayca görülebileceği üzere Avrupalı öğrenciler ve çiftçilerin çoğunluğu Türkiye'nin AB üyeliğine destek verirken diğer meslek gruplarında genel olarak Türkiye karşıtlığı söz konusudur.

TABLO 2.2
Avrupa'daki Meslek Grupları Temelinde Türkiye'nin AB Üyeliğine Destek

Meslek grubu	Destek oranı
Çiftçi	% 51,9
Emekli	% 39,0
Öğrenci	% 50,6
İş sahibi / Esnaf	% 41,4
Beyaz yaka / Yönetici	% 40,8
Mavi yaka / İşçi	% 41,8

Kaynak: Eurobarometer 63.4 (2005) verilerinden yazarın hesabı.

Sistem Düzeyinde Çözümleme

Birey ve gruplar, siyasi hayattaki eylemlerini ve birbirleriyle ilişkilerini bir sistem içinde yürütürler. Siyasi rejim bir sistemi, bu rejimi oluşturan kanunlar, anayasa, çeşitli resmi ve gayriresmi kurumlar da bu sistemin parçalarını örnekler. Karşılaştırmalı siyasette, sistem düzeyinde çözümleme yapan birçok araştırmacı, siyasi aktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin farklı sistemlerde farklı şekilleneceği öncülünden hareket eder. Örneğin, yöneticilerin seçimle başa geldiği, halkoyuyla onanmış ve azınlıkların haklarının korunduğu bir anayasaya sahip, kuvvetler ayrılığının kurumsallaşmış olduğu demokratik rejimlerin ekonomilerine yabancı sermaye girişinin, otoriter rejimlere göre daha yüksek seviyelerde olduğunu gözlemlemekteyiz. Demokratik rejimlerde yönetici erkin, kendini kurumsal olarak piyasayı inandırıcı bir biçimde kısıtlayabilmesi, bu yöneticilerin yatırımlara keyfi olarak el koyma riskini azaltacak, bu riskin azalması da demokratik rejimlere olan sermaye girişini arttıracaktır. Sermaye sahipleri bu ülkelere yatırım yaptıkça, bu ülkelerdeki ekonomi ve refah seviyesi de gelişecektir. Otoriter rejimlerde ise yönetici azınlığın bir sermaye sahibinin yatırımlarına hukuksuz bir şekilde el koymasını önleyecek kurumlar genellikle bulunmaz. Örneğin, diktatörlükle yönetilen bir ülkede mahkemelerin diktatörün isteğine karşı gelip sermaye sahibi lehine yürütmeyi durdurma kararı vermesi beklenemez. Bunu önceden bilen sermaye sahipleri de diktatörlük rejimi ile yönetilen ülkelere yatırım yapmaktan genel olarak kaçınacaklardır. Nitekim, elimizdeki ampirik kanıtlar da sistem seviyesinde geliştirdiğimiz bu hipotezleri destekler niteliktedir; demokratik rejimlerin ekonomilerinde yabancı sermaye girişi oranları daha yüksektir (Jensen 2003) ve demokratik toplumlar, otoriter akranlarına göre daha müreffeh bir yaşam sürmektedirler (Przeworski vd. 2000).

Türkiye'nin AB üyeliğine destek sorusunu sistem düzeyinde de farklı şekillerde ele alabiliriz. Bu destek seviyesine ülke ortalamaları temelinde bakabilir ya da hükümetteki partilerin ideolojik eğilimlerinin başta oldukları ülkelerin Türkiye'nin üyeliğine olan yaklaşımlarına bir etkisi olup olmadığını sorabiliriz. **Tablo 2.3**, 2005'teki *Eurobarometer* çalışmasının yürütüldüğü 24 AB ülkesinin sistem seviyesindeki verileriyle bu ülkelerde Türkiye'nin AB üyeliğine olan ortalama desteği listelemektedir. Bu veriler üzerine yürütülecek istatistiki analizler, sistem düzeyindeki bağımsız değişkenlerle bir ülkenin Türkiye'ye destek seviyesi arasında anlamlı istatistiki bağıntı bulması mümkündür.

Düzeyler Arası Çözümleme ve Çıkarım

Tablo 2.3, çözümleme düzeyleri, bu düzeylerle eşleşen çözümleme birimlerini ve Türkiye'nin AB üyeliğine destek konusunda farklı düzeylerde geliştirdiğimiz hipotezleri özetlemekte, ayrıca bu düzeylerde başka konularla

TABLO 2.3
Ülke Düzeyinde Türkiye'nin AB Üyeliğine Destek

Ülke Adı	Ülke içinde Türklerin nüfusa oranı (%)	İşsizlik oranı (%)	Ekonomik büyüme oranı (%)	Kişi başına düşen gayrisafi milli hasıla (ABD $)	2004 sonrası üye ülke?	Hükümetin siyasi ideolojisi	Türkiye'nin AB üyeliğine destek oranı (%)
Almanya	2,91	11,1	0,75	31.364	Hayır	Sol	21,1
Avusturya	1,75	5,2	2,46	33.377	Hayır	Sağ	11,2
Belçika	0,72	8,4	1,71	32.127	Hayır	Sol	35,5
İngiltere	0,10	4,8	2,17	32.731	Hayır	Sağ	49,7
Çek Cumh.	0,00	7,9	6,32	20.362	Evet	Sol	36,2
Danimarka	0,57	4,8	2,45	33.214	Hayır	Sağ	29,7
Estonya	0,01	7,9	10,15	16.548	Evet	Sağ	28,2
Finlandiya	0,05	8,4	2,92	30.684	Hayır	Sol	30,5
Fransa	0,38	8,8	1,90	29.809	Hayır	Sol	23,0
Güney Kıbrıs	0,04	5,3	3,95	24.407	Evet	Sol	19,9
Hollanda	1,20	5,2	2,05	35.105	Hayır	Sağ	38,6
İrlanda	0,01	4,3	6,18	38.578	Hayır	Sol	47,8
İspanya	0,00	9,2	3,61	27.377	Hayır	Sol	52,4
İsveç	0,38	7,7	3,16	32.723	Hayır	Sol	50,4
İtalya	0,03	7,7	0,66	28.144	Hayır	Sağ	36,8
Letonya	0,00	8,7	10,60	13.040	Evet	Sol	41,5
Litvanya	0,00	8,3	7,80	14.197	Evet	Sol	48,7
Lüksemburg	0,09	4,5	5,43	68.319	Hayır	Sol	22,0
Macaristan	0,01	7,2	3,90	16.955	Evet	Sol	54,5
Polonya	0,00	17,7	3,62	13.784	Evet	Sağ	59,3
Portekiz	0,00	7,6	0,76	21.294	Hayır	Sol	61,6
Slovakya	0,01	16,2	6,67	16.164	Evet	Sağ	40,3
Slovenya	0,00	5,7	4,49	23.498	Evet	Sağ	53,5
Yunanistan	0,09	9,8	2,24	24.640	Hayır	Sol	26,4

Kaynak: Eurobarometer 63.4 (2005) verilerinden yazarın hesabı, Comparative Manifestos Project, Dünya Bankası, 2005 Senesi verileri.

ilgili hipotez örnekleri de sunmaktadır. Bu tablodan da görebileceğimiz gibi, belirli bir siyasi konunun irdelenmesinde karşılaştırmalı yöntemi farklı düzeylerde kullanabiliriz. Ancak, bir düzeydeki çözümlememizden edindiğimiz bulgularımız, sadece o düzeydeki birimleri bağlar. Eğer hipotezlerimiz, Avrupalı bireylerin tutumları hakkındaysa, verilerimizi bu bireylerden toplamamız gerekir. Daha yüksek bir düzeydeki verileri bireylere genellemek, çıkarımlarımızı mantıksal olarak tutarsız hale getirir. Örneğin, Türkiye'nin AB üyeliğine ortalama destek düzeyi düşük bir ülkenin, tüm vatandaşlarını Türkiye karşıtı olarak tanımlamak mantıksal olarak geçerli değildir. Bu tutarsızlık, bizi ekolojik yanılgıya (*ecological fallacy*) götürür. Bu durumun tersi, yani birey bazında gözlemlenen bazı ilişkileri grup veya ülke bazına genellemek de çıkarımlarımızı bireysellik yanılgısına (*individualistic fallacy*) götürecektir.

TABLO 2.4
Çözümleme Düzeyi, Birimi, Farklı Düzeylerde Örnek Hipotezler

Çözümleme düzeyi	Çözümleme birimi	Türkiye'nin AB üyeliğine Avrupa'da destek üzerine hipotezler	Diğer örnek hipotezler
Birey	Birey	Avrupalı seçmenlerin yaşları ilerledikçe, Türkiye'nin AB üyeliğine olan destekleri azalacaktır.	Eğitim seviyesi artan bir birey, başka siyasi görüşlere karşı daha hoşgörülü olur.
Grup	Dernek, mahalli meclis, takım, STK	Avrupalı çiftçi ve öğrenciler, diğer meslek gruplarına göre Türkiye'nin AB üyeliğine daha sıcak bakmaktadır.	Çevre ve eğitim politikaları üzerinde yoğunlaşan derneklerin üyelerinin ortalama yaş oranı, diğer derneklere göre daha düşüktür.
Sistem	Devlet, anayasa biçimi, seçim sistemi, ülke, uluslararası kuruluş	Bir AB ülkesindeki işsizlik oranıyla o ülkede Türkiye'nin üyeliğine olan destek oranı arasında ters bir orantı vardır.	Demokratik ülkelerde yürürlüğe konulan anayasaların ömrü daha uzun olur.

Çalışma Soruları

1. Aşağıdaki ifadelerin hangisi yanlışlanabilir, hangisi yanlışlanamaz?
   a. Yaşlı seçmenler, muhafazakâr partilere oy vermeye eğilimlidir.
   b. İktidardaki partiler, kendi partilerine mensup belediyelere merkezi bütçeden daha fazla kaynak aktarırlar.
   c. Gelecekte, insanların hayalini kurduğu ütopik bir ülke var olacaktır.
2. Günlük hayatımızda da sıkça rastladığımız ekolojik yanılgıya bir örnek veriniz. Bu yanılgıdan kurtulmak için nasıl bir yol izlemek gerekir?
3. "Evrensel insan haklarını gözetme konusunda gösterilen çaba ülkeden ülkeye değişmektedir."
   a. Yukarıdaki önerme, betimsel çıkarıma mı nedensel çıkarıma mı işaret eder? Neden?
   b. Yukarıdaki önermeyi destekleyecek veriyi nereden bulabilirsiniz? İnternetten kısa bir araştırma yapınız.
   c. Sizce bu önerme neden geçerli olabilir ya da olmayabilir?
4. "Demokratik ülkeler insan haklarını daha çok gözetirler."
   a. Yukarıdaki önerme, betimsel çıkarıma mı nedensel çıkarıma mı işaret eder? Neden?
   b. Bu önermeyi test edecek bir hipotez yazınız.
   c. Bu hipotez, hangi seviyede çözümleme gerektirmektedir?
5. Karşılaştırmalı yöntem kullanan çalışmalarda kullanılan vaka sayısıyla yapılan betimlemelerin detayı arasında nasıl bir ilişki vardır?

6. "İnsanların bir toplum içinde birbirine duyduğu güven, o ülkenin demokratik kurumlarını daha güçlü pekiştirir." Neden-sonuç ilişkisine dayalı bu önermenin geçerliliğini (a) birey seviyesinde ve (b) ülke seviyesinde test edecek iki araştırma tasarımı sununuz.
7. Metinde verilen Karadeniz'de göç örneğini tekrar ele alalım. Sizce böyle bir araştırmadan elde edilecek bulgular, Türkiye'nin diğer bölgelerine (Akdeniz Bölgesi, Doğu Anadolu Bölgesi gibi) ne derecede genellenebilir olacaktır? Neden?
8. "Başkanlık rejimlerinde anayasa reformları daha hızlı hayata geçirilir" önermesinde bağımlı değişken ve bağımsız değişken nelerdir? Bağımlı değişkeni açıklayacak başka hangi siyasi etmenler olabilir?
9. Sizce Türkiye'deki belediyelerin engelli vatandaşlarımızın günlük hayata katılımlarındaki rollerini araştırırken, ülkemizi diğer hangi ülkelerle karşılaştırmalıyız? Neden?
10. AB üyesi ülkelerde Türkiye'nin AB üyeliğine olan ortalama destek, bu ülkelerin bazı özellikleriyle birlikte **Tablo 2.3**'te sıralanmaktadır. Sizce bu özelliklerin hangilerinin bu ülkelerde Türkiye'ye olan destekle bağıntısı vardır? Bu bağıntılar neyle açıklanabilir?

Anahtar Sözcükler

Hipotez, Veri, **Ampirik Kanıt**, Çıkarım, **Gözlem Sayısı**, Bağımlı Değişken, **Bağımsız Değişken**, Kontrol, **Çözümleme Düzeyi**, Genellenebilirlik

Yararlanılan Kaynaklar

Kitap ve Makaleler

Almond, G., "Political Science: The History of the Discipline", der. R. E. Goodin ve H. Klingemann, *The New Handbook of Political Science* içinde, Oxford University Press, Oxford, 1996, s. 50-96.

Chilcote, R. H., *Theories of Comparative Politics: The Search for a Paradigm Reconsidered*, Westview Press, Boulder, CO, 1994.

Jensen, N., "Democratic Governance and Multinational Corporations: Political Regimes and Inflows of Foreign Direct Investment", *International Organization* 57, 2003, s. 587-616.

Landman, T., *Issues and Methods in Comparative Politics: An Introduction*, 3. baskı, Routledge, Londra, 2008.

Lijphart, A., "Comparative Politics and Comparative Method", *American Political Science Review* 65, 1971, s. 682-93.

Moore, B., *The Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Beacon, Boston, 1966.

Mill, J. S., *A System of Logic*, 1843, www.gutenberg.org/ebooks/27942. (Erişim tarihi: 15.04.2012).

Przeworski, A., "Is the Science of Comparative Politics Possible?", der. Goodin, R. E., *The Oxford Handbook of Political Science* içinde, Oxford University Press, Oxford, 2009.

Przeworski, A. ve H. Teune, *The Logic of Comparative Social Inquiry*, Wiley-Interscience, New York, 1970.

Przeworski, A., Alvarez, M., Cheibub, J. A. ve F. Limongi, *Democracy and Development*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Sartori, G., "Concept Misinformation in Comparative Politics", *American Political Science Review* 64, 1970, s. 1033-1053.

Çevrimiçi Kaynaklar

Afrobarometer. www.afrobarometer.com (Afrika ülkelerinde insanların demokrasi ve yönetişim konularına yönelik tutumları üzerine verilerin sunulduğu site).

Dünya Bankası Yönetişim ve Yolsuzluğu Önleme Veritabanı. Google'da arama metni: "WBI Governance & Anti-Corruption Data" (Gelişmekte olan ülkelerin siyasi kurumlarının özelliklerini içeren kesitsel-zaman serisi veritabanını kullanıcılara sunan site).

Eurobarometer. ec.europa.eu./public_opinion/index_en.htm (Avrupa Birliği'nin üye ve aday ülkelerde kamuoyunun farklı konularda gelişimini gözlemlemek için yaptığı anketleri içeren site)

Üniversitelerarası Siyasi ve Beşeri Araştırmalar Konsorsiyumu (Inter-University Consortium for Political and Social Research - ICPSR). www.icpsr.umich.edu (700'ün üzerinde akademik kurumsal üyesi olan ve 500.000'in üzerinde veri bloğu içeren site).

Latinobarometro. www.latinobarometro.org/latino/latinobarometro.jsp (Latin Amerika ülkelerinde yıllık yapılan anketleri içeren site).

Türkiye İstatistik Kurumu Göç İstatistikleri. www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=38

World Values Survey. www.worldvaluessurvey.org (1990 yılından itibaren dünya üzerindeki birçok ülke vatandaşlarının farklı konular hakkındaki tutum ve değerlerini ölçen Dünya Değerler Anketi Serisinin verilerini içeren site)

Başvurulabilecek Diğer Kaynaklar

Collier, D., "New Perspectives on the Comparative Method", der. D. A. Rustow ve K. P. Erickson, *Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives* içinde, HarperCollins, New York, 1991, s. 9-12.

Dogan, M. ve A. Kazancigil, *Comparing Nations: Concepts, Strategies, Substance*, Blackwell, Oxford, 1994.

Eckstein, H., "Case-study and Theory in Political Science", der. F. I. Greenstein ve N. W. Polsby, *Handbook of Political Science: Strategies of Inquiry* içinde, Adison-Wesley, MA, 1975.

Faure, A. M., "Some Methodological Problems in Comparative Politics", *Journal of Theoretical Politics* 6, 1994, s. 307-22.

Russett, B. ve J. O'neal, *Triangulating Peace: Democracy, Interdependence, and International Organizations*, W.W. Norton, New York, 2001.

Skocpol, T. ve M. Somers, 1980. "The Uses of Comparative History in Macrosocial Inquiry." *Comparative Studies in Society and History* 22: s. 174-197.

3

Siyasi Rejimler: Demokrasiler ve Diğer Sistemler

YUNUS SÖZEN

Bu çalışmada siyaset biliminin bir alt-dalı olan karşılaştırmalı siyaset literatüründeki siyasal rejimler tartışmaları anlatılmakta, önce demokratik olmayan rejim sınıflandırmaları, daha sonra demokratik rejim tanımları, en son olarak da bu iki rejim tipinin arasında kalan karma rejimler incelenmektedir. Bölümün asıl amacı rejim tanımlarına açıklık getirmek olsa da, farklı rejim tanımlarının karşılaştırmalı siyaset araştırmalarının sonuçlarını nasıl etkilediği de yazının bütünleştirici teması olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Demokratik Olmayan Rejimler (Diktatörlükler)

Bu yazıda, demokratik olmayan rejimler için genel bir kavram olarak diktatörlük[1] kullanılmaktadır. Bu kavramın Türkçedeki olumsuz ideolojik çağrışımlarına rağmen kullanılmasının nedeni, demokratik olmayan rejimlerin alt-tipleri için kullanılan otoriter, totaliter gibi kavramların aynı zamanda genel kategori için kullanılmasının yanlış anlamalara yol açması ihtimalidir. Aşağıda diktatörlükleri neden çalıştığımız kısaca açıklandıktan sonra, karşılaştırmalı siyaset biliminde bu konuda yapılmış çeşitli sınıflandırmalar tartışılmaktadır. Ayrıca, bu tartışma sırasında farklı sınıflandırmaların demokratikleşme olgusuna bakarken farklı nedensel ilişkileri görebilmemizi nasıl sağladığı da irdelenmektedir.

Diktatörlüklerin İncelenmesi Neden Önemlidir?

Brooker *demokratik olmayan rejimler* adlı kitabında bu rejimleri incelemek için beş farklı neden sayar (Brooker 2000, s. 1-3). Brooker'a göre birinci neden, son demokratikleşme dalgasından sonra dahi diktatörlüklerle yönetilen çok sayıda ülke olmasıdır. İkincisi, 21. yüzyılın başında diktatörlüklerin bölgesel hatta küresel düzeyde yükselişe geçmesidir. Üçüncüsü, diktatörlüğün dünya tarihinde en yaygın rejim tipi olmasıdır. Dördüncüsü, tarihsel önemlerinden dolayı siyaset biliminin gelişiminde demokratik olmayan rejimlerle ilgili çalışmaların önemi ve bu konuda oluşmuş ciddi birikimdir. Son olarak da, diktatörlüklerin bize demokratik rejimlerle ilgili birçok alanda (iktidarın kişiselleştirilmesi, siyaset yapma şekilleri gibi) karşılaştırmalı bir bakış açısı olanağı sunmalarıdır.

Siyaset biliminin diktatörlükleri niçin incelediğini anlamlandırmak için Brooker'ın beşinci nedenini ayrıntılı şekilde ele almak yararlı olacaktır. Öncelikle, diktatörlükler demokrasilerle siyasal rejim olma özelliğini paylaşırlar. Bu rejimlerde de devletle toplum arasında bağlar vardır, siyaset ödülleri ve cezaları (adaleti) belli bir kalıba göre dağıtır, yönetenler yönetilenlerin rızasını devşirmek için (meşruiyetlerini sağlamak için) çeşitli yöntemler uygular ve bu rejimlerde de "hizipçilik, siyasal çekişme ve mücadele" vardır (Geddes 1999, s. 121).

Ayrıca aynı demokrasiler gibi diktatörlükler de kendi içlerinde çok çeşitlidirler:

1 Aristoteles, tek kişinin yönettiği rejimlerden, tek kişinin toplumun çıkarı için yönettiği rejime monarşi, kendi çıkarı için yönettiğine de tiranlık der (1996). Türkçede de diktatörlüğün, tiranlığa benzer bir anlam taşıdığı söylenebilir. Ancak diktatörlük birçok siyaset bilimci tarafından çok partili adil seçimlerin olmadığı rejimlerin genel adı olarak kullanılır (Przeworski vd. 2000), burada da modern siyaset biliminin kullandığı şekliyle kullanılmaktadır.

> "Yönetim kadroları ve toplumsal destek için farklı gruplara ve toplumun farklı kesimlerine dayanırlar. Karar verme usulleri, liderleri seçme ve veraseti düzenleme şekilleri [yöneticilerin değişim örüntüleri], topluma ve muhaliflere yanıt verme biçimleri birbirlerinden farklıdır" (Geddes 1999, s. 121).

Kısaca, diktatörlüklerde de siyaset vardır ve dolayısıyla, onlar da aynı demokrasiler gibi siyasal rejim çalışanlar için birer laboratuvardır. Ancak son yıllarda *diktatörlük tiplerine* siyaset biliminin ilgisinin artmasının en önemli nedeni bu rejimlerin sadece kendi içinde farklılaşması değildir, bu farklılaşmanın aynı zamanda demokratikleşmeyi etkileyen bir olgu olduğu fikridir. Bir ülkedeki diktatörlük tipi o ülkenin demokratikleşip demokratikleşemeyeceği ve eğer demokrasiye geçebilirse demokrasinin hangi alanlarında zorluk yaşayabileceği hakkında bize fikir verir.

Bu fikir farklı diktatörlük tiplerinin demokrasiye geçiş ve demokrasinin pekişmesi sırasında farklı "kısıtlar ve olanaklar sunduğu" iddiasına dayanır. Bir başka ifadeyle, bu iddiaya göre demokratikleşme olgusunu tam olarak açıklayabilmek için demokrasilerin içinden çıktıkları diktatörlüklerin iç işleyiş mantıklarını çözmek zorunludur (Linz ve Stepan 1996; Geddes 1999; Huntington 2000). Kısacası, her diktatörlük biçiminin siyaseti ve toplumu düzenleme şekli, önce bu diktatörlüklerin yıkılması, sonra da demokratik geçişin sonuçları bakımından kendine özgü zorluklar çıkartır. O halde demokratikleşme literatürünün önemli bir kısmında kabul görmüş bu düşünceye göre bir ülkede demokratikleşmeyi anlayabilmek için hangi tip diktatörlüğün demokratikleşmekte olduğunu da çalışmak zorunlu hale gelir.

Diktatörlük Türleri

Linz ve Stepan'a Göre Diktatörlük Türleri[2]

Linz ve Stepan'ın 1996'daki taksonomisi, Linz'in otoriter ve totaliter rejim ayrımına dayansa da, bu sınıflandırmayı iki farklı rejim tipi ekleyerek geliştirir. Bu iki kategoriyi eklemelerinin nedeni, otoriter kategorisinin aşırı kapsamlı hale gelmesi (kapsadığı rejimlerdeki çeşitliliğin çok artması) ve totaliter rejimlerin çoğunluğunun bazı temel özelliklerini kaybetmeleridir (Linz 2000; Brooker 2000). Linz ve Stepan, diktatörlük tiplerini, çoğulculuk, ideoloji, mobilizasyon (kitlelerin harekete geçirilmesi) ve liderlik gibi dört ölçüte göre ayrıştırır. Bu dört ölçütte aldıkları değerlere göre de diktatörlükler otoriter (authoritarian), totaliter (totalitarian), post-totaliter (post-totalitarian), sultancı (sultanistic) olarak dört ayrı ideal tip oluşturur. Bu ölçütlere göre ayrıştırılan dört rejim tipinin ortak noktasıysa *hiçbirinde çok partili adil seçimlerin olmamasıdır.*

Franco İspanya'sı (1939-1979), Salazar Portekiz'i (1932-1974), Türkiye'de tek parti dönemi (1923-1950) ve tarihteki bütün askeri rejimlerle örneklenebilecek otoriter rejim tipi yukarıda sayılan dört ölçüte göre belirli özellikler gösterir (Linz ve Stepan 1996, s. 42-44). Bu rejim tipinde geniş ekonomik ve sosyal çoğulculuk (*pluralism*) bulunur. Yani rejim ekonominin yönetimini tekeline almaz (üretim ve bölüşüm politikalarının tamamının merkezden planlanmaması gibi) ve birçok toplumsal grubun ör-

2 Bu sınıflandırmanın buradaki tartışması birincil olarak Linz ve Stepan'ın (1996) *Problems in Democratic Transition and Consolidation* kitabına, ikincil olarak da Linz'in (2000) *Totalitarian and Authoritarian Regimes* (*Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev. Ergun Özbudun, 3. baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2012) kitabına dayanmaktadır.

İspanya'da 1939'da iç savaştan sonra Madrid'te Falanjist'leri selamlayan Francisco Franco (1982-1975).

gütlenmesine ses çıkarmaz. Ancak bir diktatörlük çeşidi olan bu rejimde siyasal çoğulculuğun, yani rejimden bağımsız siyasal grupların siyasette varlık gösterebilmeleri olgusunun önünde elbette ciddi kısıtlar vardır. Yine de Linz ve Stepan bu konuda da otoriter rejimlerde sınırlı ve sorumsuz da olsa bir siyasal çoğulculuk bulunabileceğini iddia ederler. Bu rejimlerdeki her çeşit çoğulculuğun kökeni genelde otoriterlik öncesi rejime dayanır – halihazırda var olan devletten bağımsız grupların otoriter rejim kurulduktan sonra tamamen bastırılmamasına. Linz'e göre bu rejimler ayrıntılandırılmış ve yaşamın birçok alanında rehber bir ideoloji yerine daha şekilsiz ve oynak yönetim zihniyetlerine dayanırlar (Linz 2000, s. 162-163). Bu zihniyetlerse, siyasal konularda özellikle liderliğin tavırları konusunda etkili olsalar da, toplumsal yaşamın her alanında (din, ekonomi ve spor gibi) doğru ve yanlış davranış konusunda belirleyici değildirler. Bu rejimlerde geniş bir kitle mobilizasyonuna da rastlanmaz. Sonuçta da rejimin meşruiyet temelleri, kitlelerin rejimin sembolleri ve ideolojisi doğrultusunda mobilize edilmesinden çok, rejimin ekonomik performansına dayanır. Bu rejimlerin liderlik kadroları da önceden tahmin edilebilir bazı normlara göre hareket eder ya da bu kurallar ve normlar liderlerin davranışlarını (keyfiyetini) kısıtlar. Ayrıca, otoriter rejimler lider istihdamında da çok katı kurallara göre hareket etmez, otoriter rejimin ana politik kurumunun dışından da (kilise, bürokrasi, çıkar grupları gibi) devşirme (co-optation) yoluyla rejimin yöneticilik konumlarına erişmek mümkündür.

Nazi Almanyası, Stalinist Rusya, erken dönem Doğu Avrupa komünizmleri gibi rejimlerle örneklenen totaliter rejimler, Linz ve Stepan'a göre bu dört değerlendirme ölçütü açısından diktatörlükler arasında otoriter rejimin diğer kutbunu oluşturur (Linz-Stepan, 1996, s. 40-42). Totaliter rejimlerde siyasal çoğulculuk bulunmadığı gibi ekonomik ve toplumsal çoğulculuk da bulunmaz. Yönetici parti bütün bu alanlarda hem hukuki (*de jure*) olarak hem de gerçekte (*de facto*) bütün kontrolü elinde tutar. Kadınlar, gençler gibi toplumsal gruplar partinin kolları olarak örgütlenir ve devletten bağımsız örgütler kuramazlar, dini örgütler ve devletin idari yapısı da otonomisini (özerkliğini) kaybeder. Kısaca, totaliter rejim kurulmadan önce var olan çoğulculuk tamamen yok edilir. Bu rejimlerde ayrıntılı ve yol gösterici bir ideoloji hayatın hemen tüm alanlarında yol gösterir (hangi sporun ideolojiye uygun olduğundan, ne çeşit kıyafetin ideolojik amaçlarla örtüştüğüne kadar) ve yurttaşlara ulaşılabileceğine inanılan bir ütopya sunar. Hem liderler hem de bireylerin davranışlarının ve görevlerinin meşruiyet kaynağını da bu ideolojiye uygunluk ve bağlılık oluşturur. Bu rejimlerde kitle mobilizasyonu rejimin düzenlediği et-

Sovyetler Birliği'nde 1930'larda çekilen soldaki fotoğraftaki kişiler, daha sonra yokedilmiş, temizliği gerçekleştiren Stalin, sonra basılan kitaplardaki fotoğrafta tek başına kalmıştır.

kinliklerde hem yaygın hem de yoğun bir şekilde yapılır. Bir başka ifadeyle, hem ülkenin hem de toplumsal yaşamın her köşesinde yurttaşlar rejime ve ideolojiye bağlılıklarını toplu bir şekilde gösterirler. Ayrıca, ideolojinin ve partinin gösterdiği doğrultuda siyasete katılmak önemli addedilir ve kendine dönük, bireysel yaşam küçümsenir ve kötülenir. Liderlik ölçütüne göre, bu rejimler hukuk tarafından kısıtlanmayan ve çoğunlukla karizmatik liderler tarafından yönetilir. Liderler öngörülemez şekilde hareket eder ve bu durum hem yönetici sınıf için hem de yönetilenler için güvenilmez bir ortam yaratır. Örneğin, Linz ve Stepan, Stalin liderliği zamanında, 1930'da dokuz Sovyetler Birliği Politbüro üyesinden, 1937 yılına geldiğimizde beşinin ya yok olduğu ya da öldürüldüğünü belirtir (1996, s. 46). Son olarak totaliter rejimlerde yöneticiler, partiye olan bağlılıklarına ve parti mekanizmalarında gösterdikleri başarıya göre seçilirler.

Yine Linz ve Stepan'a göre, 1953'te Stalin'in ölümünden sonra komünist blok ülkeleri gittikçe totaliterlikten uzaklaşmışlardır ancak otoriter rejimlere de dönüşmemişlerdir, bu durum Linz ve Stepan'ın otoriter-totaliter ayrımına dayanan tipolojilerini genişletip post-totaliter rejim sınıfını eklemelerine neden olmuştur (Linz-Stepan, 1996, s. 42-51). Brejnev dönemi Sovyetler Birliği, Kadar dönemi Macaristan, Jaruzelski dönemi Polonya veya Honeker dönemi Doğu Almanya rejimleriyle örneklenebilecek post-totaliter rejimler ya da tekdüzeleşmiş totaliter rejimler, esasen totaliter rejimlerin bir şekilde devrimci heyecanlarını kaybetmeleriyle oluşur. Post-totaliterlik Linz ve Stepan'a göre "birbirleriyle ilişkili üç sürecin sonucu olarak ortaya çıkar: [Totaliter rejimlerin] yö-

neticilerinin bilinçli bir şekilde totaliter rejimi yumuşatmaları ve o rejimde reform yapmalarıyla (tercihen totaliterlikten uzaklaşma); totaliter rejimlerin yapılarının içlerinin boşalmasıyla ve rejim kadrolarının sisteme olan ideolojik inançlarının erozyona uğramasıyla (çürümeyle totaliterlikten uzaklaşma); sosyal, kültürel ve hatta ekonomik anlamda totaliter kontrole karşı koyan veya bu kontrolden kurtulabilmiş alanların oluşmasıyla (toplumsal fetihle totaliterlikten uzaklaşma)" (Linz-Stepan, 1996, s. 51). Çoğulculuk, bu totaliterlikten uzaklaşan rejimlerde halen çok sınırlı olmasına rağmen yine de totaliter rejimlere göre daha fazla görülür. Örneğin, partinin ötesinde devletin idari yapısının da siyasal kararlar verme kapasitesi artar, ayrıca sosyal ve ekonomik alanlarda da çoğulculuk deneyimlenmeye başlar. Gazeteleriyle, dergileriyle, ikinci bir yeraltı kültürü oluşur. Partinin ekonomik tekeli gevşer. İdeoloji alanında, rehber ideoloji halen tekelci varlığını sürdürür ve sorgulanamaz, ancak liderlik kadrolarında ve bireylerde bu ideolojiye olan inanç azaldığı için ideolojinin içi boşalır. Bundan dolayı rejimin meşruiyet temeli bu ideolojiye dayanmaktan çok rejimin ekonomik performansına dayanmaktadır. Kitle mobilizasyonu halen yaygın bir şekilde yapılır ancak yoğunluğu azalır. Rejime bağlılık eylemleri, katılanlar için sıkıcılaşır. Liderlik yine totaliter rejimler gibi partiden devşirilir ancak karizmatik liderler yerini bürokratik-teknokratik liderlere bırakır (örneğin Stalin figüründen Brejnev figürüne doğru geçiş) ve artık partideki kadroların çoğu ideolojik bağlılıktan çok kariyeristler ve fırsatçılardan oluşur.

Linz ve Stepan'ın incelenecek son rejim tipi Weber'den ödünç aldıkları kavrama dayanan

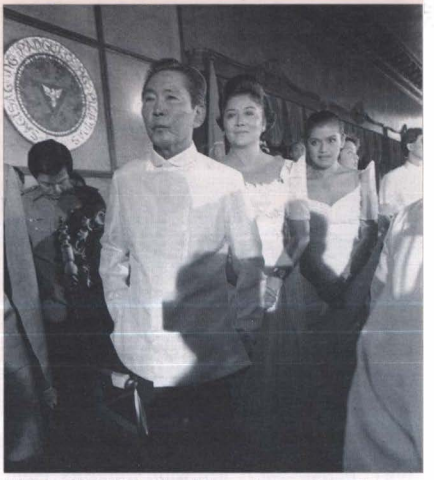

Filipinler diktatörü Ferdinand Marcos (1917-1989) ve karısı.

Patrimoniyalizmin[3] daha aşırı bir şekli olan Sultancı rejimlerdir (Linz-Stepan, s. 51-54). Bu rejim tipini Duvalier yönetimindeki Haiti, Markos yönetimindeki Filipinler, Çavuşesku yönetimindeki Romanya, Şah dönemindeki İran, Somoza yönetimindeki Nikaragua örnekler. Bu rejimlerde siyasal çoğulculuk yoktur ama kısıtlı da olsa ekonomik ve sosyal çoğulculuk vardır. Ancak bu rejimlerin en temel özelliği olan liderin sonsuz keyfi davranma özgürlüğünden dolayı (hukuk devleti ve kurumsallaşmanın olmamasının yarattığı), kimse yöneticinin (despotun) müdahalesinden muaf değildir. Bu rejimlerde tam anlamıyla bir ideoloji hatta otoriter rejimlerdeki gibi belli bir zihniyet bile yoktur, sadece liderin aşırı yüceltilme-

3 Weber Patrimoniyalizmi yöneticinin (liderin) idareyi ve orduyu kişisel aletleri olarak gördüğü geleneksel tahakküm biçimi olarak tanımlar (Swedberg, 2005, s. 195).

si vardır (lider kültü). Görüntüdeki ve muhtemelen liderin yazdığı/yazdırdığı kitaplara dayanan ideoloji de bir yalancı ideolojidir. Kitle mobilizasyonu düzenli ve örgütlü bir şekilde yapılmaz ancak devletin paramiliter güçleri tarafından sultanın/despotun hedefe koyduğu gruplara karşı düzenlenir. Bu aşırı şekilde kişiselleşmiş ve keyfi liderlik örüntüsünde, akrabalık hısımlık ilişkileri öne çıkar ve yöneticilerin konumu lidere kişisel bağlılıklarına göre belirlenir. Ayrıca, bu rejimlerde liderin önünde hukuki hiçbir engel olmadığı gibi, liderlerin rejimin ideolojisinin temel ilkeleri tarafından kısıtlandığı totaliterlikten farklı olarak ideolojik engeller de bulunmaz – örneğin Stalin'in üretim araçlarını özelleştirmesi gibi bir durum söz konusu olamazdı.

Linz-Stepan Sınıflandırması ve Rejim Salınımları

Diktatörlük tanımlarının açıklanmasından, rejimlerin dayanıklılıkları tartışmasına geçersek, Linz'e göre her rejim tipi kendini yeniden üretecek mekanizmalara sahip olsa da, tarihsel olarak bu dört rejim tipinin birinden ötekine bir ülkenin siyasal rejiminde salınımlar olması mümkündür. Örneğin, Linz Küba'nın Castro öncesi sultancı rejimden sonra, kısa bir belirsizlik dönemini takiben totaliterliğe, oradan da post-totaliterliğe geçtiğini belirtir (Linz, 2000, s. 10).

Kendi aralarındaki salınımlara ek olarak, Linz ve Stepan bu farklı diktatörlük ideal tiplerinin demokrasiye geçişte ve demokrasinin pekişmesinde de önemli etkileri olduğunu belirtirler: Herhangi bir ülkede demokrasiye geçiş yollarından hangilerinin mümkün olduğunu ve demokrasiyi pekiştirme konusunda siyasal aktörlerin görevlerinin neler olduğunu belirlemek gibi (Linz-Stepan, 1996, 55). Rejim tanımları tartışmalarından ziyade demokratikleşme konusunun bir parçası olması nedeniyle, bu konuyu derinlemesine incelemek yerine diktatörlük tipinin demokratikleşmeye etkisi konusunda sınıflandırmanın önemini vurgulamak adına birkaç örnek vermek yeterli olacaktır. Örneğin Linz ve Stepan'a göre, diktatörlükten demokrasiye geçiş yollarından müzakere merkezli olanı (muhalefetle iktidar arasındaki müzakereler sonucu demokratikleşme), sadece otoriter rejimlerde ve daha kısıtlı olarak da bazı post-totaliter rejimlerde mümkündür. Bu demokratikleşme şekli rejimin içinde demokratik güçlerle müzakereye açık ılımlıların, rejimin dışında da muhalefetin örgütlenme olanağının olmadığı totaliter ve sultancı rejimlerde gerçekleşemez. Demokrasiye geçişi tamamlamak ve pekiştirmek hukuk devleti, sivil toplum ve çoğulculuğun sorunlu olarak da olsa var olduğu otoriter rejimlerde, diğer rejim tiplerine göre daha kolaydır. Sultancı rejimlerse aşırı kişiselleşmiş yönetim, düşük kurumsallaşma, hukuk devletinin ve sivil özgürlüklerin olmaması gibi nedenlerden dolayı, rejim yıkılsa bile demokratik rejime geçişin çok zor olduğu ortamlardır. Bundan dolayı da sultancı rejimlerde demokratik geçişi ve pekişmeyi arzulayan aktörlerin önünde demokratik siyasal kurumlar kurmak dışında, "sivil toplum, anayasacılık, hukuk devleti, ekonomik toplum, profesyonel bir bürokrasi" oluşturmak gibi üstesinden gelmek çok zor bir görevler silsilesi vardır[4] (Linz-

4 Sultancı rejimlerin incelenmesi konusunda Chehabi ve Linz'in (1998) editörlüğünü yaptığı *Sultanistic Regimes* kitabı ve sultancı rejimlerden demokrasiye geçiş konusunda da aynı kitaptan Snyder'in (1998) "Paths out of Sultanistic Regimes: Combining Structural and Voluntarist Perspectives" makalesi yararlı kaynaklardır.

Stepan, 1996, s. 56, bütün tartışma için: s. 55-65). O halde sultancı bir rejim yıkılırsa demokrasi yerine başka bir diktatörlüğün kurulması çok yüksek ihtimaldir.

Geddes'e Göre Diktatörlük Türleri

Geddes demokrasilerle (Geddes terminolojisinde otoriter olmayan) diktatörlükleri (Geddes terminolojisinde otoriter) ayrıştırırken, minimalist demokrasiye (özellikle aşağıda tartışılan Przeworski'nin tanımına) yakın bir tanım kullanır. Bu tanıma göre, bir rejimde muhalif partiler yasaklanmışsa veya ciddi kurumsal engellerle karşılaşıyorsa; ya da yönetici parti hiçbir zaman yürütmenin kontrolünü kaybetmediyse ve meclisteki sandalyelerin en az üçte ikisini her seçimde kontrol edebiliyorsa, o rejim *diktatörlük* sayılır (Geddes 2003, s. 71).

Linz ve Stepan diktatörlükleri çoğulculuk, ideoloji, mobilizasyon ve liderlik ölçütlerine göre sınıflandırırken, Geddes sınıflandırmasında yönetime erişimi kimin kontrol ettiği ve siyaseti kimin etkilediği ölçütlerini kullanır.

Ancak Geddes, bu özellikleri gösteren bir rejimi diktatörlük olarak kodlamadan önce en az üç yıl yaşaması gerektiği koşulunu da ekler (3 yıldan az yaşarsa Geddes o rejimleri ara yönetim olarak tanımlıyor ve rejim olarak kabul etmiyor). Geddes'e göre bu koşulun gerekçesi, istikrarsızlık dönemlerinin ve ek olarak geçici askeri riyaset müdahalelerinin (vetocu müdahalelerin) liderleri seçme ve siyaseti belirleme konusunda belirli bir düzen içinde hareket etmemeleri yani rejim özellikleri göstermemeleridir (Geddes 2003, s. 69-79). Bu şekilde diktatörlük kategorisine giren rejimleri belirleyen Geddes, diktatörlük sınıflandırması yaparken Huntington'ınkinden kısmen de olsa etkilenir ve diktatörlük tiplerini onunla aynı şekilde adlandırır: Tek-parti, askeri, kişisel ve bu saf rejim tiplerinin birleşimlerinden oluşan karma tip (Huntington, 2000, s. 126-137; Geddes, 1999, s. 121; Geddes, 2003, s. 71). Ancak Geddes hem diktatörlük tiplerinin tanımlarını hem de farklı diktatörlük tiplerinin iç işleyiş mantıklarını ve dolayısıyla da yıkılma nedenlerini Huntington'a göre daha iyi somutlaştırdığı ve sosyal bilimsel yalınlık içinde incelediği için, burada Linz ve Stepan'a alternatif diktatörlük sınıflandırması olarak onunki tartışılmaktadır.

Geddes diktatörlükleri sınıflandırırken yönetime erişimi kimin kontrol ettiği ve siyaseti kimin etkilediği temel ölçütlerini kullanır (Geddes 1999, s. 123). Buna göre "askeri rejimlerde bir subaylar grubu kimin yöneteceğine ve siyasete etki edebileceğine karar verir. Tek-parti rejimlerinde, siyasal pozisyonlara erişimine ve siyaset yapma süreçlerine, başka partiler hukuken var olsa ve seçimlerde yarışsa da, tek bir parti hükmeder. Kişisel rejimler hem askeri hem de tek-parti rejimlerinden siyasal pozisyonlara ve bu pozisyonların faydalarına erişimin bir bireysel liderin takdirine bırakılması bakımından farklılaşır" (Geddes 1999, s. 121). Geddes'e göre kişisel rejimlerde, lider askeri darbeyle gelmiş olabilir, üniforma taşıyabilir veya kendini destekleyecek bir parti kurmuş olabilir, ancak bu rejimlerde ordunun ve partinin bağımsız karar verme gücü yoktur, belirleyici olan liderin keyfi iradesidir. Ayrıca bu çeşit diktatörlüklerin çok büyük çoğunluğu ya darbeyle ya da bir siyasal partinin rakiplerini ortadan kaldırmasıyla ortaya çıkar. O halde kişisel rejimler ancak diktatörlük kurulduktan sonra-

ki süreç içinde oluşur ve güç rekabeti içindeki liderlerden birinin, kişisel olarak (ordunun veya partinin gücüne iktidarı için bağımlı olmadan) rekabet halinde olduğu hiziplere ve liderlere üstünlük sağlamasıyla oluşur (Geddes 1999, s. 121-122).

Brezilya (1964-1985), Arjantin (1943-1946, 1955-1958, 1966-1973, 1976-1983) ve Türkiye'de (1980-1983)[5] örneklenebilecek askeri rejim genelde Latin Amerika'da görülür (örnekler için: Geddes 2003, s. 225-232). Yukarıda da belirtildiği gibi, Geddes'e göre her askeri darbeyle gelen diktatörlük askeri rejim oluşturmaz. Çünkü askeri darbelerden sonra öne çıkan bir darbe lideri asker, bir kurum olarak ordu yerine, tek başına siyaseti ve yönetimi belirlemeye başlayabilir. Böyle bir süreç, özellikle Afrika'da ve Ortadoğu'da birçok ülkede darbelerin kişisel rejime dönüşmesiyle deneyimlenmiştir (Geddes 1999, s. 122-125). Geddes, askeri rejimleri diğer diktatörlüklerden ayıran en belirgin özelliklerinin, onların kurumsal bütünlük yönündeki çıkarları olduğunu söyler.

Geddes'e göre askeri rejimlerin yıkılmasının en önemli nedeni onların iç bütünlük kaygısıdır. Askerler siyasal güce sahip olmanın askeri disiplini bozacağına inanmaya başlarlarsa iktidarı bırakmak isterler.

Ordunun kurum olarak yönetirken en büyük kaygısı ordunun bütünlüğünü, hiyerarşisini ve disiplinini bozmamaktır, onlar için en kötü sonuç da ordunun kendi içinde çatışacağı bir iç savaşa sürüklenmektir. Bundan dolayı, askeri darbe yapıp yapmamaya karar verirken de yönetimden ayrılıp ayrılmama kararında da, bütün subaylar bütünlük içinde hareket etmek motivasyonuna sahiptirler (ve çıkarları beraber hareket edilmediği durumlarda zedelenir). Bundan dolayı, Geddes'in askeri rejimler modelinde, subaylar kurumsal bütünlüğü bozmak istemedikleri için, ilk hareket eden subaylar grubu diğerlerini de peşinden sürüklemek açısından önemli bir avantaj elde eder (Geddes 1999, s. 125-129).

Türkiye (1923-1950), Meksika (1929-2000) Sovyetler Birliği (1917-1991), Polonya (1947-1989) ile örneklendirilebilecek tek-parti rejimleri, demokratikleşme öncesi Doğu Avrupa rejimlerinin ve var olan komünist rejimlerin çoğunluğunu kapsar (örnekler için bkz. Geddes, 2003, s. 225-232). Bu rejimlerde çıkarların ordunun bütünlük kaygısıyla şekillendiği askeri rejimlerden farklı olarak, siyasetçiler demokratik rejimlerdeki meslektaşları gibi çıkarlara sahiptirler: Siyasal kararları yönlendirmek, maddi yararlar sağlamak, güç ve etki etmek istemek gibi (Geddes 1999, s. 129). Bu rejimin içindeki hizipler (bölünmeler) de demokratik rejimlerdeki gibi siyasal kararlar veya liderlik pozisyonlarının nasıl doldurulacağı konusunda kurulabilir. Ayrıca, bu hiziplerin kazançlarını amaçları doğrultusunda beraber hareket etmek, artırmak, anlaşmazlık durumlarında da kayıpları çok büyük olmaz (askeri rejimlerden farklı olarak). Örneğin kimin lider olacağı konusunda ayrışılsa bile tek-partinin iktidarda kalması, partinin içindeki azınlık pozisyonuna yararlar sağlamaya devam etmektedir (Geddes 1999, s. 129-130).

İspanya'da Franco (1939-1979), Portekiz'de Salazar/Caetano (1932-1974), Uganda'da Obote ve İdi Amin (1966-1971, 1971-

5 Geddes Türkiye'deki 1960-1961 rejimini, üç yıl iktidarda kalma koşulunu yerine getirmediği için ara yönetim olarak tanımlar (2003, s. 231).

1979), Kamerun'da Biya (1983-) yönetimleriyle örneklendirilebilecek Geddes'in kişisel rejimler (diktatörlükler) kategorisi, Afrika'da ve Ortadoğu'daki birçok diktatörlüğü kapsar. Bu rejim tipi içerdiği rejimler bakımından kabaca Linz ve Stepan'ın sultancı rejimleriyle, sivilleşmiş otoriter diye adlandırdıkları otoriter rejimlerin (İspanya, Portekiz örneklerindeki gibi) bir alt dalı olan kategorinin birleşmesinden oluşmaktadır (Geddes 2003, s. 71; Linz-Stepan, 1996, s. 110-112, 117). Geddes'e göre, lider daha sonra bir parti kursa da ya da ordudan da gelse, bu rejimlerde kararlar kurumlar (ordu, parti gibi) tarafından değil, yönetici lider tarafından verilir. Ayrıca bu rejimlerde hizipleri ayrıştırmak parti veya ordu gibi somut bir referansın eksikliğinden dolayı daha zordur. Kişisel diktatörlüklerde lider otoritesini çevresindekilere doğrudan kazanç (kanun çerçevesinde veya kanunsuz bir şekilde) ve yararlar sağlayarak ayakta tutar. Bu rejimlerde de tek-parti rejimleri gibi potansiyel liderlerin çevresinde hizipler oluşur. Ancak bu rejim tipinde yönetimin çevresindeki grupların çıkarları tek-parti rejimindeki hiziplerin çıkarlarına göre farklı biçimde şekillenir. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, tek-parti rejiminde yönetici partinin politikaları (ekonomiyle, sağlıkla, eğitimle ilgili politikaları gibi) ne olursa olsun partinin içindeki azınlık grubun (hizbin) da çıkarı-

1923-1950 döneminin Türkiye'si dünyada otoriter niteliklere sahip tek-parti rejimlerine örnek olarak gösterilir. 1936'da Ankara'da bir Cumhuriyet Bayramı kutlamasında öğrenciler.

nadır. Halbuki kişisel diktatörlüklerde belirleyici olan liderin izlediği kamu politikaları değil onun doğrudan dağıttığı diğer yararlardır. Bundan dolayı bu rejimde liderin dar çevresinin dışında kalındığı anda yarar yok olacaktır. Geddes, liderin grubundan dışlananların sadece yararının yok olmasından değil ödemek zorunda oldukları maliyetlerden de bahseder: Yoksulluk, sürgün, hapis ve hatta suikasta kurban gitme tehlikesi gibi. Tek-parti ve kişisel diktatörlükler arasındaki ikinci fark, tek-parti rejimlerinde yönetici hizip diğer hizipleri dışladığı zaman, bu hizbin yönetimden elde edeceği yararlar artmadığı halde, kişisel diktatörlüklerde yönetici grup ne kadar dar olursa kişisel liderin dağıtacağından alınacak payın o kadar yükseleceği olgusudur (Geddes 1999, s. 130).

Geddes Sınıflandırması ve Diktatörlüklerin Dayanıklılığı

Çeşitli diktatörlükleri tanımlayıp, iç işleyiş mantıklarını bu şekilde açıklayan Geddes, daha sonra Linz ve Stepan gibi, diktatörlüklerin iç işleyişleriyle rejim salınımları (diktatörlüklerin yıkılması, demokratikleşme) arasında nedensel bağlar kurmaya çalışır. Bu konuda, kısaca Geddes'in en fazla enerjisini harcadığı diktatörlüklerin iç yapısı ve onların dayanıklılığı arasındaki ilişkiyi irdelemesini özetlemek, onun sınıflandırmasının siyaset bilimi açısından önemi konusunda fikir verebilir. Askeri rejimlerde, yöneticilerin çıkarları ordunun iç bütünlüğüyle doğrudan bağlı olduğu için, bu rejimlerde yönetici subay grupları arasında hizipleşme (parçalanma) olduğu anda, ordunun içindeki bütün gruplara ülkeyi yönetmeyi bırakıp kışlaya çekilmek çekici gelmeye başlar. Aynı şekilde hizipleşme, liderlik çatışmaları, veraset krizleri olan tek-parti ve kişisel diktatörlüklerdeyse, askeri rejimlerde olduğu gibi iç-bütünlük kadroların çıkarını oluşturmadığı için sonuç farklı olur. Bu ayrışma durumlarında tek-parti ve kişisel diktatörlüklerde yönetimi bırakma konusunda bir ortaklaşma olmaz, aksine olağanüstü durumlar haricinde kadroların çoğu çıkarlarını yönetimde kalmakta görürler (Geddes 1999, s. 131). Askeri rejimlerdeki bu iç istikrarsızlık sebebinden dolayı, bu rejimler, diğer iki diktatörlük tipine göre çok daha kırılgan rejimlerdir. Örneğin Geddes'in hesaplarına göre, askeri rejimler ortalama dokuz yıl yaşadığı halde, bu rakam kişisel diktatörlüklerde onbeş, tek-parti rejimlerinde yirmi üç yıldır (Geddes 1999, s. 131-132).

Geddes'e göre tek parti rejimlerinin kişisel rejimlerden fazla yaşamalarının sebebiyse, kişisel rejimlerin liderlikte veraset sorununu çözme konusunda tek-parti rejimine kıyasla yaşadıkları sıkıntılar (örneğin liderin ölümü halinde); kişisel rejimlerin toplumsal desteğinin dar bir çevrenin üstüne oturmasından dolayı ayaklanma ihtimalinin, tek parti rejimine göre daha yüksek olması; ekonomik felaket dönemlerinde liderin çevresine yararları dağıtamayacak duruma gelmesi ihtimalinden dolayı ekonomik çöküşlere karşı duyarlı olmalarıdır (Geddes 1999, s. 132-135). Bu üç rejim tipinin kırılganlık farkı ekonomik krizlere dayanma yetenekleriyle çok açık bir şekilde örneklenebilir. Ekonomik krizler her türlü siyasal rejimin yani demokratik rejimlerin de diktatörlüklerin de devamlılığını ya da dayanıklılığını olumsuz etkiler. Ancak Geddes'in diktatörlük tiplerine göre ekonomik krizlerin rejimlerin dayanıklılığını etkileme oranları çok büyük farklar gösterir. Örneğin, askeri rejimler yıkılmadan önceki yıl,

kişi başına düşen gelirin büyüme oranı yüzde 0,4'tür, bu düşük bir büyüme oranıdır ancak ekonomik kriz bile değildir. Kişisel diktatörlüklerde bu oran yüzde 0,5 oranında küçülmedir, yani kişisel diktatörlüklerin yıkılması için ekonomik sıkıntıların çok daha büyük olması gerekmektedir. Dikkat çekici derecede dayanıklı tek-parti rejimlerindeyse bu oran yüzde 4 oranında küçülmedir yani büyük bir ekonomik kriz olmadan tek-parti rejimlerini sarsmak çok zordur (Geddes 1999, s. 136).

Diktatörlük tartışmasını ikisi de karşılaştırmalı siyaset literatüründe çok kullanılan sınıflandırmayı değerlendirirken akılda tutmak gereken bir notla bitirmek yararlı olabilir. Sosyal bilimsel sınıflandırmaları iki ölçüte göre değerlendirmek gerekir. Birinci değerlendirme ölçütü, sınıflandırmanın çalıştığı konunun içine giren örnekleri ne kadar başarılı veya ampirik gerçekliğe uygun bir şekilde dizebildiğine yoğunlaşır. Örneğin, Franco dönemi İspanya'sı, Linz ve Stepan'ın sınıflandırmasında otoriter rejim kategorisine, Geddes'inkindeyse kişisel diktatörlük kategorisine girer. Burada sorun bu iki sınıflandırmadan hangisinin Franko rejiminin gerçekliğini daha iyi yansıttığıdır. İkinci ölçütse, belki de birincisinden daha önemli olan, bu sınıflandırmalardan çıkan kavramların ve kategorilerin nedensel açıklamalara ve öngörülere temel oluşturabilme kapasitesini göz önünde tutar. Bu ölçüte göre yapılan bir değerlendirme diktatörlüklerin dayanıklılığını, ya da demokratikleşmenin herhangi bir bağlamda izlediği patikayı Geddes'in diktatörlük tipolojisinin mi yoksa Linz ve Stepan'ınkinin mi daha iyi açıkladığına veya öngörebildiğine yoğunlaşır.

Demokratik Rejimler

Demokrasi kavramının geniş bir hayal gücünü harekete geçirebilme kapasitesinden dolayı, bu kavram özellikle son zamanlarda sembolik gücü siyaseten çok yüksek bir kavram haline gelmiştir (Dunn 1993, s. 239-266). Demokrasi, birbirlerinden çok farklı siyasal projelerin ve siyasal eylemlerin gerekçelendirmesi için kullanılmaktadır. Birçok siyasal tartışmada çoğu zaman her karşıt pozisyon dayanak noktasının demokratik ilkeler olduğunu iddia etmektedir. Bu durum, demokrasi kavramının aşırı esneyip sosyal bilimler açısından kullanılmasını zor bir hale gelmesi tehlikesini doğurmaktadır. Christopher Hollins demokrasiyi şöyle tanımlamıştır: "Moskova'da başka, Roma'da bir başka şey. Sudan'da bir üçüncü ve bizim buralarda bir dördüncü" (Stromberg 1996, s. 4). Bu yazıda bu zorluk üç yolla aşılmaya çalışılmaktadır: Modern liberal demokrasinin klasik demokrasiden farkı açıklanarak; demokrasi kavramının, siyaset biliminin nitel (kalitatif) ve nicel (kantitatif) araştırmalarında kullanılan usul-temelli (prosedürel) tanımları tanıtılarak; demokrasinin siyaset bilimine göre ne olmadığı tartışılarak. Bu yazıda yapılan tanımla çelişecek şekilde, bir siyaset teorisyeni tamamen başka ilkelere dayandırarak, farklı bir demokrasi modeli tahayyül edebilir veya bir siyasetçi demokrasiyi kendi gücü ve çıkarına uygun şekilde tarif edebilir. Burada bu tariflerin yanlışlığı veya doğruluğu tartışılmamaktadır, onun yerine demokrasinin siyaset biliminin ampirik araştırmalarında kullanılan tanımının üzerinden geçilmektedir. Bundan dolayı buradaki tartışmayla bu alternatif tanımlarla ilgili sadece şu şekilde bir yorum yapabilmek

mümkün olacaktır: Bu teorisyenin ya da bu siyasetçinin demokrasi tarifi modern liberal demokrasinin kurumlarını temel alan siyaset biliminin usul-temelli tanımına göre demokrasinin dışına düşmektedir.

Demokrasinin Kökenleri?

Modern siyasal rejimlerin dağılımının diktatörlüklere göre diğer karşıtını ise demokrasiler oluşturur. Ancak günümüzde demokrasi diye adlandırdığımız liberal temsili anayasal hükümet sisteminin bütün tarih boyunca demokrasiden anlaşılan siyasal rejim olduğunu düşünmemek gerekir.

İÖ 6. ve 4. yüzyıllar arasında 200 yıla yakın bir süre yaşayan Atina demokrasisi bugün demokrasi dediğimiz sistemden farklıydı ve bugün demokrasi denilen sistemin en temel kurumunu (seçimler) Atinalı demokratlar oligarşik (zenginlerin/aristokratların yönetimi) olarak adlandırıyorlardı.

Bu derinden farklı demokrasi anlayışının temel yönetim fikri, sırayla yönetmek ve yönetilmek olarak tanımlanabilir. Bu ilkeyi hayata geçiren en temel siyasi kurumlar da sadece meclis değil, aynı zamanda 500'ler konsülü, mahkemeler ve yöneticilik pozisyonlarıdır. Bu kurumlardan meclis, her yurttaşın katılabildiği ve eşit söz hakkına sahip olduğu bir kurumdu ve Atinalıların meclisi bütün önemli siyasal konuların konuşulabildiği devasa bir yürütme organı (çağdaş parlamenter sistemdeki bakanlar kurulunun karşılığı) gibi çalışırdı. 500'ler konsülü günlük hükümet işleriyle beraber mecliste hangi konuların tartışılacağını belirleme yetkisine sahipti. Bu kurulda kimlerin yer alacağı ve bu konsülün başkanının kim olacağı kura çekilerek ve rotasyon (sırayla) usulleri kullanılarak belirlenirdi. Günümüzdekine göre çok daha geniş olarak hem cezai, hem siyasi yetkilere sahip olan mahkemeler, siyaseten Atina demokrasisinin en önemli organlarından biridir. Bazen karar verici jürinin bin kişinin üstüne çıkabildiği Atina mahkemelerinin çağdaş mahkemelerin görevlerine ek olarak kanunları ve kararnameleri geçersiz kılma, herhangi bir siyasal pozisyona aday olanların niteliklerini gözden geçirme gibi yetkileri vardı. Bu yargıçların olmadığı geniş yetkili halk mahkemelerinin üye seçiminde de mahkeme günü adını yazdıranlar arasında kur'a yöntemi kullanılırdı. Son olarak birkaçı hariç (generaller gibi) önemli yönetici pozisyonları da kendilerini aday gösteren yurttaşlar arasından kur'a yöntemiyle (generallerse seçimle) belirlenirdi (Hansen, 1999; Blackwell, 2003; Stockton, 1990).

Atina demokrasisinde birçok önemli karar kur'a ve rotasyon sistemiyle belirlenen yöneticiler ve kurumlar tarafından belirlendiğine göre, Atina demokrasisiyle bugünkü demokrasi arasındaki ayrımı doğrudan demokrasi ve karşısında yer alan modern temsili demokrasi olarak yapmak yetersiz bir değerlendirme olur. Yurttaşlar topluluğunun doğrudan kendi kendini yönetmediği Atina sisteminin modern temsili hükümet sistemleriyle asıl farkı yöneticilerin seçilme yöntemleri (seçimler ve atama yerine kur'a, rotasyon gibi) ve sürekli bir devridaim halindeki yöneticilerin (modern anlamda bürokratlar ve politikacılar) yönetilenlerden otonomisinin olmamasıdır. Bir başka ifadeyle asıl fark sırayla yönetme ve yönetilme modeliyle (Atina demokrasisi), temsilcilerin ve bürokratların ortaklaşa yönettiği (modern demokrasi) sistem arasındadır (Manin 1997, s. 28).

Kısaca, klasik ve modern demokrasi arasındaki fark birinin doğrudan diğerinin dolaylı (temsili) olması değil, birinde yurttaşların sırayla yönetmesi diğerindeyse siyasal elitin yönetmesidir.

Bu konudaki esas önemli soru, Atinalı demokratların neden kur'a ve rotasyon gibi yöntemleri yönetici belirlerken seçim yerine tercih ettikleridir. Sorunun yanıtı Atinalı demokratlara göre çok basittir: Kur'a demokrasinin, seçimler oligarşinin yönetici seçme yöntemidir. Çünkü seçimler, tekrar seçilebilmeyi mümkün kıldığı için, yönetici bir sınıf oluşturmaya müsait bir ortam sağlar ve kur'a her isteyen yurttaşa eşit yönetici olma ihtimali sunarken (kur'ayı kazanma olasılığı), seçimler bunu garanti edememektedir. Aksine seçimler bazı toplumsal özellikler bakımından seçkinleşmiş olanları tercih etmektedir – daha zenginler, uzmanlar gibi (Manin 1997, s. 8-41; Finley 1988).

O halde modern demokrasilerin temel işleyiş mantığı Atina demokrasisinden farklıdır ve gerçekten de modern liberal temsili hükümet sisteminin kurucularından bazıları da kendi önerdikleri sistemi Atina demokrasisinden özel olarak ayrıştırmışlardır. Örneğin Amerikan temsili sisteminin kurucularından Madison, demokrasi adını verdiği sistemi (Atina katılımcı demokrasisini) şiddetli bir eleştiriye tabi tuttuktan sonra, temsili sistemde seçilmişlerin asıl görevinin yurttaşların fikirlerini yönetimde yansıtmak değil, o fikirleri daha rafine hale getirmek ve geliştirmek olduğunu söyler (1961 [1787], s. 82). Bu modern temsili sistem, alt-sınıfların bazı taleplerini de içererek zaman içinde kurumsal anlamda Aristo'nun melez sistemine benzer bir birleşim haline gelmiştir – demokrasi ve oligarşinin bazı konularda birleşiminden oluşacak şekilde (Pasquino 2009, s. 297-307).

Sonuçta da demokrasi teorisyeni Manin'in belirttiği gibi modern liberal demokrasi oligarşik ve demokratik öğelerin birleşiminden oluşan bir melez rejimdir: Birincisi, liberal demokrasilerde yöneticilerin yönetilenlerden ciddi miktarda otonomileri vardır. Yani siyasi karar verirken geniş özgürlükleri vardır, hukuki olarak bağlayıcılığı olan taahhütler, geri çağırma prosedürleri yoktur (oligarşik öğe), ancak yine de halkın temsilcilerine kısıtlı katılım yöntemleriyle ve ifade ve basın-yayın özgürlükleriyle kendilerini hatırlatma mekanizmaları mevcuttur (demokratik öğe). Modern demokrasilerde hukuki hesap verebilirlik yoktur ve seçimler neden oy verdiği belirsiz seçmenin iradesini yansıtmaktan yoksundur (oligarşik öğe), ancak aynı seçimler zayıfça da olsa bir sonraki seçimlerde kaybetmemek için yönetenlerin hesap vermesi gereken bir ortam yaratır (demokratik öğe). Seçimler klasik demokrasinin kur'a, rotasyon mekanizmaları gibi yönetime eşit katılım sağlamaz (oligarşik öğe) ama en azından kimin elit olacağı konusunda eşit söz hakkı verir (demokratik öğe) (1997, s. 236-238). İşte bu çağımızda baskın olan gelenek katılımdan çok temsil ve kamu yararından çok bireyin özgürlüğünü vurgulayan, klasik demokrasi anlayışıyla ilişkisi gergin olan ancak zamanla evrensel oy hakkını ve seçimleri içselleştirmiş modern liberal gelenektir. Aşağıda bugün demokrasi diye adlandırdığımız bu karma rejimin usul-temelli tanımı yapılmaktadır.

Demokrasinin Usulleri ile Pekişmesi ve Karşılaştırmalı Siyaset

Demokrasinin tanımı iki farklı boyutta yapılabilir. Demokrasinin tek boyutlu tanımı, Joseph

Schumpeter'in demokrasi modeline dayanan, minimalist veya seçimci demokrasidir. İki boyutlu tanımın kaynağı, ilk boyutta tarif edilen çok partili rekabetçi seçimlere, özgürlüklerle ilgili bazı prosedürleri ekleyen Robert Dahl'in siyasal (çoğulcu) demokrasi anlayışıdır.[6] Demokrasi tanımları kısmında tartışılan üçüncü kavramsa (pekişmiş veya konsolide olmuş demokrasi kavramı) diğerlerine göre farklılık gösterir. Çünkü bu tanım demokrasinin içeriği yerine, seçimler ve özgürlükler boyutlarıyla tanımlanan demokrasinin, bir ülkede kalıcılaşıp kalıcılaşmadığıyla ilgilidir, yani demokratik rejimlerin istikrarıyla ilişkilidir.

Tek boyutlu demokrasi tanımını, bu kavramın adil çok partili seçimlerle tanımlanması gerektiğini iddia eden Joseph Schumpeter'in minimalist demokrasi kavramsallaştırması oluşturur. Schumpeter tartışmasını, klasik demokrasi diye tanımladığı, demokrasiyi halkın iradesinin ortak iyi için yansıtılması olarak gören anlayışın eleştirisiyle başlatır (1962, s. 250). Ona göre, demokrasinin klasik tanımının içerdiği ortak (kamusal) iyiyi bulmaya çalışmak hem imkânsızdır, hem de azınlıkta kalanları dışlama potansiyeli taşıdığı için tehlikelidir. Ayrıca, halkın iradesi Schumpeter'e göre halihazırda var olan bir şey değildir, manipülasyonlar sonucu oluşur ve rasyonel değildir (s. 250-256). Bu nedenle, Schumpeter, klasik demokrasi yerine hayatın gerçekliğini daha iyi yansıttığına inandığı bir demokrasi tanımı önerir. Bu tanıma göre, demokratik yöntem siyasal kararları vermek için oluşturulmuş bir kurumsal düzenlemedir. Bu düzenlemede bireyler halkın oyu için rekabet ederek güce erişirler (s. 269). Seçmenlerin de sadece partiler tarafından tayin edilen siyasal elitlerden hangisinin hükümeti oluşturacağı konusunda ve hükümetin sona erdirilmesi noktasında yetkileri vardır (s. 272, 282). Öyleyse Schumpeter'in tanımına göre bir ülkede her yurttaşın oy verdiği ve aday olabildiği çok partili adil seçimler varsa, bu durum o ülkenin demokrasi sayılması için yeterlidir.[7]

Joseph Schumpeter (1883-1950).

6 Burada tanımları ayrıştırmak için kullanılan boyut kavramı için bkz. Bollen ve Paxton (2000), 'Subjective Measures of Liberal Democracy'.

7 Schumpeter demokrasinin özgürlükleri garanti etmediğini iddia ediyor. Ancak, eğer her vatandaşın siyasal liderlik için yarışma sırasında kendini seçmenlere tanıtma hakkı varsa, bu herkes için ciddi bir miktar tartışma özgürlüğü ve basın-yayın özgürlüğü demektir diye de ekliyor (1962, s. 272).

Dahl'in modern demokrasi (*poliarşi*) tanımıysa demokrasiyi seçimlerin üzerine özgürlükleri de ekleyerek iki boyutta tanımlar. Dahl'in kendi sistemine demokrasi demememesinin sebebi, bu kavramı bütün vatandaşların tercihlerine tamamen ya da neredeyse tamamen yanıt veren varsayımsal/kuramsal sistemler için saklamasıdır. Dahl var olan modern çoğulcu demokrasileriyse poliarşi (buradan sonra; siyasal demokrasi) olarak adlandırır (1971, s. 1-2).

Dahl'a göre bir ülkede siyasal demokrasinin oluşması için belli asgari usuller var olmalı ve bunlar hukuk devleti tarafından korunmalıdır.

Dahl'ın saydığı usullerden ilk dördü, Schumpeter'in minimalist demokrasisinin yani tek boyutlu demokrasi tanımının şartlarıdır. Bir başka ifadeyle seçmenlerin tamamının oy verme hakkına sahip olduğu adil çok partili seçimlerin hükümeti belirlediği sistemin kurallarıdır. Daha sonrakilerse, demokrasinin ikinci boyutunun şartlarıdır. Bu Dahl tarafından eklenen şartlar, çok partili seçimlerin gerçekten adil olabilmesi için iki seçim arasındaki dönemde var olması gereken muhalefet etme özgürlüklerini düzenler: İfade, basın-yayın ve örgütlenme özgürlükleri. Çünkü bu özgürlükler olmadığı sürece, seçimler kapalı oy, açık sayım kuralına göre yapılsa bile, bu seçimler gerçekten adil olamaz. Örneğin, basının büyük çoğunluğunun hükümetin kontrolünde olduğu ve muhalefetin görüşlerini seçmenlere duyuramadığı bir sistemdeki seçim rekabetinde, doğrudan seçim hilesi olmasa bile, iktidarın yarışa çok ileride başlayacağı açıktır (Dahl, 2001, s. 111-112). Sonuçta, demokrasinin iki boyut üzerinden tanımı (adil seçimler ve özgürlükler), onun tek boyutlu minimalist tanımını (sadece çok partili seçimler) kapsamakla kalmaz, aynı zamanda anlamlı kılmaya çalışır.

Siyasal demokrasinin bu asgari prosedürel kurallarına Schmitter ve Karl, kendi deyimleriyle iki tane ön şart ekler. Bunlardan birincisi, seçilmiş organların anayasal yetkilerini seçilmemiş organların (ordu gibi) ezici muhalefetine maruz kalmadan kullanabilmeleri kuralıdır (1995, s. 73). Bu kural bir ön şart olmaktan ziyade siyasal demokrasinin birinci maddesinin somutlaştırılması olarak okunabilir. Schmitter ve Karl'in ikinci yaptıkları, ek siyasal demokrasinin yukarıdaki yedi şartının tamamının anlamlı olabilmesi için gerçekten bir ön şart olarak okunabilir: Devletin kendi kendini yönetebilmesi (ezici dış etkilerden bağımsız karar alabilme) kuralı (s. 73-74).

Burada son olarak, demokrasinin usul-temelli tanımının içeriğiyle ilgili olmayan bir kavram tartışılmaktadır: Seçimler ve asgari özgürlüklerle tanımlanmış demokrasinin bir siyasal rejimde kalıcı olup olmadığını ölçmeye çalışan demokrasinin pekişmesi kavramı.[8] O halde, pekişme olup olmadığını çalışabilmek için bir ülkenin önce demokrasiye geçmiş ve ilk iki boyuttaki koşulları gerçekleştirmiş olması gerekir. Linz ve Stepan, demokrasinin alışkanlık haline gelerek istikrar sağlamasını araştıran bu boyutunu üç ayrı alanda tanımlar. Birincisi, davranışsal pekişme, eğer hiçbir önemli siyasal grup demokratik rejimi

8 Pekişme kavramı, geçiş kavramıyla beraber demokratikleşme literatürünün son dönemlerdeki ana akımının temel kavramlarından biri olmuştur. Ancak, bu kavram bu akımın içinden ve dışından çok ciddi eleştirilere uğramıştır. Burada bu kavram sadece tanırılmaktadır, demokratikleşme literatüründeki geçerliliği tartışılmamaktadır.

Dahl'a Göre Siyasal Demokrasinin Oluşması

1. Devlet politikası hakkındaki hükümet kararları üzerindeki kontrol yetkisi anayasal olarak seçilmiş organlarda toplanmalıdır.

2. Seçilmiş organlar, baskının nispeten nadir olarak görüldüğü, sık sık yapılan ve dürüstçe idare edilen seçimlerle işbaşına gelmelidir.

3. Pratik olarak bütün yetişkinler organların seçiminde oy hakkına sahip olmalıdır.

4. Pratik olarak bütün yetişkinler hükümetteki seçimle belirlenen organlara seçilebilme olanağına sahip olmalıdır.

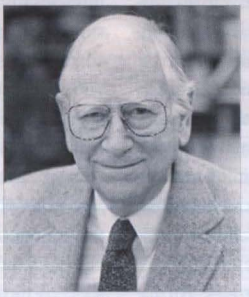

Robert Dahl (1915-...)

5. Vatandaşların geniş tanımlanmış siyasi meselelerle ilgili ciddi cezaların tehdidi olmaksızın kendilerini ifade edebilme özgürlüğü olmalıdır.

6. Vatandaşlar alternatif bilgi kaynaklarına ulaşma imkânına sahip olmalıdırlar. Bundan da öte, alternatif haber mevcut olmalı ve bunlar kanunlar tarafından korunmalıdır.

7. Vatandaşlar, aynı zamanda bağımsız siyasal partileri ve menfaat gruplarını içine alan nispeten bağımsız kuruluş ve organizasyonları şekillendirebilme hakkına sahip olmalıdır" (Dahl 1982, 11; Schmitter ve Karl 1995, 73'den; ayrıca bu kuralların daha geniş açıklamaları için: Dahl 2001, 99-114).

yıkmak istemezse ve demokrasiye geçildikten sonraki seçilmiş hükümet, demokrasinin yıkılmasını engellemek sorunuyla uğraşmak zorunda kalmazsa oluşur. İkinci alan, tavırsal pekişme, çok ciddi ekonomik kriz zamanlarında bile toplumsal kesimlerin büyük çoğunluğu demokrasinin içinde siyasal değişim dışında bir rejim değişikliği (diktatörlük) düşünmüyorlarsa gerçekleşir. Üçüncü alan, anayasal pekişme, siyasal toplumdaki bütün aktörler, politik çatışmanın var olan demokratik normlara ve kurallara göre çözülmesini içselleştirdilerse ortaya çıkar (1996, s. 3-7).

Kısacası, eğer önemli siyasal ve toplumsal aktörler (siyasi partiler, önemli toplumsal kesimler gibi), demokrasi dışında bir ideal rejim tahayyülüne sahip değillerse (demokratik sistem karşıtı destek zayıfsa) ve çatışmalarını demokratik anayasal normlar çerçevesinde çözmeyi alışkanlık haline getirdilerse; demokrasi, Przeworski'nin deyimiyle "kasabadaki tek oyun" haline gelmiş, yani pekişmiştir (1991, s. 26; Linz ve Stepan 1996, s. 5).

Karşılaştırmalı siyaset çalışmalarında, bu birbirini kapsayan üç kavram da (minimalist demokrasi, çoğulcu demokrasi ya da siyasal demokrasi ve demokrasinin pekişmesi) kullanılmaktadır. Ancak, her tanımla araştırmacının kazandığı ve kaybettiği sosyal bilimsel iyiler vardır ve her kavram her karşılaştırmalı siyaset yönetimiyle kolayca kullanılamaz. Örneğin, demokrasiyi sadece adil seçim boyutuna göre tanımlamak ve ülkeleri ona göre kodlayarak araştırmada kesinliği arttırmak mümkündür. Ülkelerde çok partili adil seçimlerin olup olmadığını ölçmek hem kolaydır hem de niteliksel yargılarda bulunmak gerekmediği için hata yapma ihtimali düşer. Bundan dolayı Lip-

set (1960), Huntington (2000), Przeworski[9] (1991, 2000) gibi birçok siyaset bilimci ufak farklarla bu Schumpeterci demokrasi tanımını kullanmaktadır. Bir başka deyişle, bu tek boyutlu tanım, çok partili adil seçimlerin varlığını veya yokluğunu tespit etmek gibi somut bir duruma dayandığı için, araştırmada kesinliği arttırır ve kolay ölçülebilir. Bu sebeple, özellikle çok örneklemli istatistiksel yöntem kullanan karşılaştırmalı siyaset bilimciler tarafından tercih edilir. Demokrasinin iki boyutlu siyasal demokrasi veya benzeri tanımlarının kullanımında, araştırmacı özgürlük seviyesinin ölçümünde kişisel yargılara başvurmak zorunda kalacağı için, bir miktar kesinlikten feragat etmek zorunda kalır – bir ülkede ifade özgürlüğünün durumunu kesin olarak değerlendirmenin zorluğu gibi sebeplerden dolayı. Ancak karşılığında araştırması derinlik kazanır. Bu yüzden derinlemesine az örneklemli araştırma yapan birçok siyaset bilimci demokrasinin bu tanımını kullandığı gibi, çok örneklemli istatistiksel araştırmalarda demokrasi değişkenini özgürlük boyutunu da içerecek şekilde ölçüp kodlamaya çalışan birçok siyaset bilimci vardır (Coppedge ve Reinicke 1990; Jaggers ve Gurr 1995; Bollen ve Paxton 2000). Demokrasinin pekişmesi tartışmasınıysa, rejimlerin dayanıklılığı gibi somut olarak ölçmek çok zor, gelecekle ilgili bir boyut da içerdiği için yoğun, derinlemesine araştırma yapmak gerektirmektedir (Schedler 2001, s. 67-70). Bu yönüyle de derinlemesine vaka analizine daha uygundur.

Dolayısıyla, demokrasinin tek boyutlu tanımı sosyal bilimciye kolay ölçülebilirlik ve kesinlik sağlarken onu derinlikten feragat etmek zorunda bırakır.

Demokrasi Ne Değildir?

Daha önce belirtildiği gibi, demokrasi kuvvetli duygulara hitap eden ve birçok siyasal projeye göre olumlu bir sembol olduğu için, çoğu zaman yukarıdaki tanımlamaların sınırını aşan ve başka kavramların kapsamına giren özelliklerle birlikte anılır (toplumsal adalet, ekonomik eşitlik veya iyi yönetim gibi). Aşağıda, siyaset biliminin yukarıda özetlenen tanımlarına göre demokrasinin ne olmadığı tartışılarak kavramsal sınırları somutlaştırılmaktadır.

"Demokrasi ne değildir?", tartışmasında belki de vurgulanması gereken en önemli konu; usul-temelli demokrasi tanımlarında, seçimlerle iktidar olan hükümetin davranış biçiminin ve demokratik rejimin yarattığı sonuçların, demokrasinin tanımının bir parçası olmamasıdır. Huntington'ın belirttiği gibi "seçimlerden çıkan hükümetler, beceriksiz, yiyici, dar görüşlü, sorumsuz olabilirler; kişisel menfaatlerinin egemenliği altında bulunabilirler; kamu yararının gerektirdiği politikaları kabul etme yeteneğinden yoksun olabilirler. Bu nitelikler o hükümetleri arzu edilmez kılar ama, demokrasiye aykırı kılmaz" (2010, s. 22). Bu tartışma Schmitter ve Karl'ın, "Demokrasi Nedir... Ne Değildir" başlıklı makalelerinin demokrasinin ne olmadığını tartıştıkları kısmında yaptıkları iki belirlemeyle koşuttur. Bunlardan birincisi, "demokrasilerin diğer devlet şekillerine oranla daha etkin bir ekonomik yapıya sahip olma-

9 Örneğin Przeworski demokrasileri "partilerin seçim kaybettiği sistem" olarak tanımlar (1991, 10). Daha sonra da benzer şekilde Przeworski ve diğerleri, demokrasilerle diktatörlükler arasındaki dikotomik ayrımlarını, sonuçları hakkında belirsizlik olan çok partili seçimlere dayandırırlar. Bu tanıma göre, demokrasilerin seçimlerinde iktidar partisinin kaybetme ihtimalinin olması gerekir (2000, 13-30).

ları gerekmediğidir". İkincisi, "demokrasilerin idari yönden etkin olmaları gerekmemesidir" (1995, s. 77). Örneğin, demokratik bir ülkede yöneticiler ekonomiyi kötü yönetiyor olabilir, idari yönden ciddi aksaklıklar var olabilir veya çok dar bir çıkar grubuna hizmet ediyor olabilir. Bütün bunlara rağmen, o ülkede çok partili adil seçimler ve temel özgürlükler (ifade, basın-yayın, örgütlenme) varsa, demokrasinin iki boyutlu tanımına göre (siyasal demokrasi) o ülkenin siyasal rejimi demokrasidir.

"Demokrasi ne değildir?", konusunda ikinci tartışılması gereken konu, demokrasiyle eşitlik arasındaki ilişkidir. Demokrasi, siyaset biliminin yukarıdaki tanımlarına göre, sadece siyasal eşitlikle ilişkili bir kavramdır, bu demokratik bir ülkede derin ekonomik ve başka türlü eşitsizlikler (sembolik statü eşitsizlikleri gibi) veya ayrımcılık (cinsiyet veya etnik ayrımcılıklar gibi) olabileceği anlamına gelir. Bu ayrımcılıklar ve eşitsizlikler, yukarıda sayılan temel usulleri ihlâl etmediği sürece o ülke bu tanımlara göre demokratik olarak kabul edilir. Bir başka ifadeyle, ekonomik bölüşümün daha sağlıklı olduğu toplumlarda demokrasiye geçmek daha kolay olabilir veya demokratik rejimin istikrarı olumlu etkilenebilir; ancak bu ekonomik eşitsizliğin yüksek olduğu rejimlerin de demokrasinin kabul edilmemesi gerektiği anlamına gelmez. Ancak, demokrasilerin ekonomik eşitsizliğe açık olmaları, demokrasilerin liberal piyasa ekonomisini ya da açık bir ekonomik düzeni benimsemeleri gerektiği anlamına da gelmez (Schmitter ve Karl 1995, s. 78). Devletin ekonomiye yurttaşların (özellikle de alt sınıfların) refahı için yoğun bir şekilde müdahale ettiği demokrasiler de vardır, usuller ihlâl edilmediği sürece bu rejimler de siyaset biliminin tanımına göre eşit derecede demokratiktir.

Üçüncü olarak, bir rejimin demokratik olması için istikrarlı olması gerekmez. Demokrasi ve istikrar kavramları arasındaki ilişkinin iki ayrı yüzü vardır. Birincisi, yönetimde (yürütmede) istikrar ve siyasette düzen ile demokrasi arasındaki ilişkidir. Demokrasiler diktatörlüklerden daha düzenli veya istikrarlı bir yönetim olmayabilirler (Schmitter ve Karl 1995, s. 78). Parti çatışmalarının olduğu, koalisyonların gerçekleşebildiği, toplumsal grupların çıkarları doğrultusunda örgütlenebildiği, her kafadan bir ses çıkan demokrasiler daha karmaşık ve istikrarsız bir görüntü çizebilirler. Ancak demokrasinin yukarıdaki tanımında siyasetin estetiği veya nasıl göründüğü önemli değildir (siyasetin estetiği kavramı için: Lijphart 1991, s. 83). Hatta, yönetimde istikrarın en önemli kaygı haline gelmesinin, yönetimde istikrar en başarılı şekilde görünür siyasal kavganın olmadığı diktatörlüklerde oluşacağı için, otoriter hevesleri körükleyerek demokratik rejimin istikrarını kötü etkileme ihtimali vardır. Demokrasi istikrar ilişkisi tartışmasının ikinci yüzü, pekişme tartışmasıyla da karşımıza çıkan demokratik rejimin dayanıklılığıyla (istikrarıyla) ilgilidir. Bir ülkenin demokrasi tanımına uyup uymaması, o ülkede demokratik rejimin dayanıklılığıyla (rejim istikrarı) veya demokrasinin ne kadar kırılgan olup diktatörlüğe dönüşmesi ihtimali olduğuyla ilişkili değildir. O halde, demokratik rejimin istikrarı, demokrasinin tanımının bir parçası değilse, eşit derecede demokratik siyasal sistemler arasında istikrarlılık açısından çok büyük farklar olabilir. Huntington, bu konuda verdiği örnekte, 1984 yılının başında yapılan bir ölçümde hem Nijerya'nın hem de

Yeni Zelanda'nın demokrasilerinin aynı seviyede olarak ölçüldüğünü belirtir. Ancak, Nijerya demokrasisi aynı yılın sonunda yıkılmıştır, yine de kısa süre sonra yıkılmış olması Nijerya'nın o yılın başında demokrasi olduğu gerçeğini değiştirmez (Huntington 2000, s. 22-23).

Son olarak, karşılaştırmalı siyasetin tanımlarına göre, demokrasi halkın iradesinin yönetime yansıması değildir. Bu konu Atina demokrasisi ile modern demokrasi farkları konusunda uzunca tartışıldığı için burada tekrar edilmeyecektir, sadece modern demokrasinin modern devlet yöneticilerine ve temsilcilere geniş hareket alanı bıraktığını hatırlatmak yeterli olacaktır. 19. yüzyılda ilk örneklerini görmeye başladığımız modern demokratik rejimlerin, o zamandan bugüne bir doğrusallık içinde geliştiği ve dünyaya yayıldığı fikri de yanlıştır, ancak bu konudaki karşılaştırmalı siyaset tartışması ayrı bir başlıkta tartışmayı gerektirecek kadar geniştir. İstikrarlı bir yönetim demokrasinin bir koşulu olmadığı gibi halkın iradesinin yönetime yansıması gerektiği fikrinin de demokrasinin usul-temelli tanımıyla bir ilişkisi yoktur.

Tanım Tartışmaları Işığında Demokrasinin Tarihsel Gelişimi

Modern demokrasilerin gelişimi dalgalar halinde olmuştur. Huntington, son iki yüzyıl içinde tarihsel olarak demokrasilerin dalgalar halinde arttığını ve azaldığını belirtir ve üç demokratikleşme dalgası ve iki ters dalga tespit eder (2000, s. 25-43).

Birinci uzun demokratikleşme dalgasının (1828-1926) kökleri Amerikan ve Fransız devrimlerinde olsa da, demokratik rejimlerin ortaya çıkması için 19. yüzyılı beklemek gerekecektir. Bu yavaşça oy verme hakkının genişlediği dönemde Huntington'ın değerlendirmesine göre, bir bütün yüzyıl boyunca Amerika, İngiltere, Fransa ve daha sonra İtalya, Arjantin gibi 30'dan fazla ülkede asgari düzeyde demokratik kurumlar kurulmuştur. Ancak, bu dalganın sonuna doğru demokrasi eğilimi yavaşlamıştır ve tersine dönmeye başlamıştır (2000, s. 29-30). Huntington birinci ters dalgayı (1922-1942) Mussolini'nin faşist hareketinin İtalya demokrasisini yıktığı tarihte başlatır. Ayrıca, bu diktatörlüklerin moda olduğu dönemi 1933'te Hitler'in iktidarı ele geçirdiği Almanya, 1926'daki Portekiz, 1930 Arjantin, Brezilya'daki askeri darbeler gibi birçok ülkeyle örnekler. Özetle, savaş sonrası yabancılaşmanın ve 1929 Büyük Buhranı'nın damgasını vurduğu 1920'lerde ve 30'larda egemen siyasal gelişim, özellikle o dönemin genç demokrasilerinde, geleneksel ve otoriter yönetim biçimlerine ya da totalitarizme dönme şeklindedir (s. 30).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ikinci kısa demokratikleşme dalgası (1943-1962) sırasında Batı Almanya, İtalya, Japonya gibi savaş kaybeden ülkeler hariç Üçüncü Dünya'dan da Türkiye, Kosta Rika, Brezilya gibi ülkeler demokratikleşmiştir. Ancak, bu kısa dönemin sonuna doğru tekrar bir otoriterleşme dalgası başlamıştır (s. 31). Huntington'ın ikinci ters dalga (1958-1975) dediği bu dönemde, özellikle Latin Amerika'daki hemen hemen bütün ülkelerde askeri darbelerle demokratik rejimler yıkılmıştır. Ancak bu ters dalga Latin Amerika'yla sınırlı değildir, Pakistan, Kore, Yunanistan gibi birçok ülkede de demokrasiler çökmüştür. Bir "hesaba göre, bu dönemde, 1958'de dünyadaki 32 işler demokrasiden

üçte biri, 1970'lerin ortalarında otoriterleşmişti" (s. 33).

Huntington üçüncü demokratikleşme dalgasını (1974-) 1974 yılında Portekiz'deki diktatörlüğün bir askeri darbeyle yıkılmasıyla başlatır. Bu kuvvetli demokratikleşme dalgası ilk olarak Güney Avrupa ülkeleri Portekiz, Yunanistan ve İspanya'yı sarmış, 1970'lerin sonunda Latin Amerika'ya yayılmaya başlamış, daha sonra da Asya'ya ve Doğu Avrupa ülkelerine sıçramıştır (s. 34-37). Huntington'ın hesaplamalarına göre, 1922'de demokratik devletlerin tüm devletlere oranı yüzde 45,3'tür, 1942'de ters dalganın sonucu olarak bu oran yüzde 19,7'ye gerilemiştir, 1962'de tekrar yüzde 32,4'e çıkmıştır ve 1973'te ikinci ters dalganın sonunda tekrar yüzde 24,6'ya inmiştir. Üçüncü dalga sırasında kitabın yazıldığı tarih olan 1990'daysa bu oran tekrar yüzde 45 seviyesine ulaşmıştır (s. 39).

Huntington bu sonuçlara ulaşırken, demokrasi tanımı olarak siyasal demokrasiyi kullandığını söyler[10] ancak 19. yüzyıl için siyasal demokrasideki her yetişkin yurttaşın oy verme hakkı koşulunu, yetişkin erkeklerin yüzde 50'sinin oy hakkına sahip olması şeklinde gevşetir (2000, s. 19-29). Bunun dışında diğer önemli kavramı olan dalgayı şu şekilde tanımlar: "Bir demokratikleşme dalgası, belli bir zaman diliminde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru gerçekleşen ve aynı dilimde aksi yöndeki geçişlerden çok daha fazla sayıdadır. Bir dalgada genellikle, tam demokratikleşmeyen siyasi sistemlerde liberalleşme veya kısmi demokratikleşmeler de söz konusu olur" (s. 26). Demokrasi ve dalga kavramlarını bu şekillerde tanımladıktan sonra dünyadaki bütün bağımsız ülkeler içinde demokratik olan ülkelerin oranlarına bakarak demokrasinin yukarıda anlatılan iniş ve çıkışlarını tespit eder.

Bu analiz, Doorenspleet tarafından, Huntington'ın demokrasi tanımındaki tutarsızlıklar ve Huntington'ın kendi dalga tanımıyla çelişecek şekilde demokratik rejimlerin tarihsel salınımını anlayabilmek için oranları kullanması nedeniyle eleştirilmiştir (2005, s. 37-39). Bu eleştirilerden daha önemli olan ikincisine yoğunlaşacak olursak, Doorenspleet, Huntington'ın oranlara bakmasının, onun tam da kendi dalga tanımıyla çeliştiğini iddia eder. Huntington'ın dalga tanımında belli bir zaman diliminde demokratik olmayan rejimlerden demokratik rejimlere doğru gerçekleşen geçişler aksi yöndekinden fazla olmalıdır demektedir. Ancak, Doorenspleet demokratik rejimlerin oranlarına bakarak bunu tespit etmenin mümkün olmadığını iddia eder – dünyadaki toplam ülke sayısı rejim tipinden bağımsız değişmediği için. Örneğin, iki dünya savaşı arasındaki dönemde, demokratik birçok ülke Almanya tarafından işgal edilmiştir, bu durum demokratik ülkelerin oranını düşürmüştür, oysa ki bu işgal edilen ülkelerde demokratik rejim yıkılıp diktatörlük kurulmamıştır. Ya da 1960'larda Afrika'da sömürge ülkelerinin bağımsızlaşma sürecinde, yeni kurulan ülkeler diktatörlük olarak kurulmuştur, ancak bu ülkeler diktatörlüğe geçmemişlerdir. Halbuki ülke sayısı arttığı

10 Huntington bu yazıda, minimalist tek boyutlu demokrasi tanımı kullananlara örnek olarak verilmiştir. Aynı şekilde, Bollen ve Paxton da onu minimalist tanımı kullananlar arasında saymıştır (2000, s. 60). Ancak, Huntington, kendi çalışmasında kullandığı tanımı tasvir ederken Schumpeterci minimalist tanımını kullandığını belirttikten hemen sonra, ustelik hiç ayrıştırmadan Dahl'ın poliarşi tanımını kullandığını belirterek bir belirsizlik yaratmaktadır (2000, s. 19).

fakat demokrasi sayısı artmadığı için demokratik ülkelerin oranı düşmüştür; bu da Huntington tarafından yanlış olarak ters dalga olarak okunmuştur (2005, s. 39).[11]

Sonuç olarak Doorenspleet, Huntington'ın dalga tanımını kullanırken bu tanıma daha uygun olduğunu düşündüğü bir yöntem kullanmıştır. Bu yönteme göre, demokrasinin tarihsel dalgalanmalarını ölçerken her yıl için diktatörlüklerden demokrasilere geçişlerin sayısını demokrasilerden diktatörlüklere geçişlerden çıkartmak gerekmektedir[12] – Huntington gibi demokrasilerin oranlarını hesaplamak yerine. Ayrıca, Doorenspleet hesaplamalarında ayrı ayrı olarak demokrasinin hem tek boyutlu, hem de iki boyutlu tanımlarını kullanmıştır (2005, s. 39-46). Bu düzeltmelerden sonra yaptığı hesaplamalarda, Doorenspleet Huntington'dan farklı sonuçlara ulaşmıştır. Doreenspleet'e göre, birinci dalga (1893-1924) çok daha geç başlamaktadır (her iki demokrasi tanımındaki her yetişkin vatandaşın oy verme hakkı kuralını işlettiği için). Birinci ters dalga (1924-1944) ve ikinci dalga (1944-1957) kabaca Huntington'ın kategorizasyonuyla örtüşse de, Doorenspleet, Huntington'ın çok yoğun bir demokrasiden uzaklaşma olarak nitelediği ikinci ters dalganın olmadığını iddia eder. Onun yerine 1957-1974 yılları arasındaki dönemi, demokrasiye ve diktatörlüğe geçiş sayılarının birbirlerine yakın olduğu bir ara denge dönemi olarak (*intermezzo*) tanımlar. Son olarak da Huntington'la yine kabaca örtüşen üçüncü dalga demokratikleşmeye (1976-1989), 1989-2001 yıllarını kapsayan ayrı bir dördüncü dalga demokratikleşme ekler. Bu dördüncü dalganın demokratikleşmenin en kuvvetli ve küresel dalgası olduğunu iddia eder. Bu dönemde, kırkyedi ülkede demokrasiye geçiş olurken sadece on sekiz ülke diktatörlüğe geçmiştir (2005, s. 46-52).

Dolayısıyla, Huntington ve Doorenspleet demokrasinin ve dalganın tanımları ve ölçümlerinde farklılaştıkları için modern demokrasinin tarihsel gelişimini farklı olarak okumuşlardır.

Sonuç olarak, demokrasilerin sayısı son iki yüzyılda doğrusal bir şekilde artmamıştır ve dalgalanmalar yaşanmıştır. Ayrıca, hemen her sosyal bilimsel araştırmada olduğu gibi bu konuda da, farklı sosyal bilimcilerin kavramları tanımlama ve ölçme yöntemlerindeki farklar ulaştıkları sonuçları da farklılaştırmıştır.

Demokrasi ve Diktatörlük Arasında: Karma Rejimler

Özellikle üçüncü dalga demokratikleşmenin ardından çok partili adil seçimleri gerçekleştirmeye başlayan birçok ülkede özgürlükler ve hukuk devleti gibi konularda ciddi sorunlar yaşanmıştır. Bu durum, demokrasi çalışmaları içinde demokrasi ve diktatörlüklerin özelliklerini birleştiren, demokrasi ve diktatörlüklerin arasında kalan geniş gri alandaki karma rejim tiplerini çalışanların sayısının artmasına neden olmuştur. Burada karma rejimler bu gri alandaki rejimlerin ortak adı olarak kullanılmaktadır ve bu kategorinin altında da üç somut rejim tipi tartışılmaktadır. Bir başka ifadeyle, karma rejim kavramsallaştırmaları üç ana kategoriye

11 Huntington bu konuda kısmen de olsa şu şekilde savunulabilir: Huntington'ın demokratikleşme dalgası tanımlaması sadece diktatörlükten demokrasiye geçişlerin sayısını değil, aynı zamanda, diktatörlüklerdeki liberalleşmeyi veya kısmi demokratikleşmeyi de göz önünde bulundurmaktadır. O halde, sadece rejim değişikliği sayısına göre daha akışkan bir ölçüt kullanmaktadır.

12 Elbette Doorenspleet bu çıkan rakamları aynı zamanda standardize etmiştir (2000 yılındaki ülke sayısına göre).

bölünmektedir ve ilk olarak diktatörlüğe en yakın olan *seçimli otoriterlik*, sonra diktatörlükle demokrasinin ikisinden de özellikler barındıran *hibrid rejimler*, en son olarak da demokrasiye yakın özellikler gösteren *sorunlu demokrasiler* irdelenmektedir (farklı şekilde uygulasa da bu üçlü ayrım için bkz. Schedler 2006, s. 2-7).

Literatürdeki gri alandaki rejim tiplerinin tanımlarının üzerinden geçmeden önce bu kategorizasyonla ilgili birkaç belirleme yapmak yararlı olacaktır. Öncelikle, karma rejimleri çalışabilmek için çok partili adil seçimlerin olduğu demokrasi, karşısında da bu şekilde seçimlerin olmadığı diktatörlükler bulunan dikotomik (ikili) tanımlarının ötesine geçmek gerekir – en azından özgürlükleri de göz önünde bulunduran iki boyutlu bir demokrasi tanımı gibi. İkinci olarak, karma rejim tiplerinin hepsinde çok partili seçimler vardır ve her biri seçimlerin ötesinde bir demokrasi tanımının kurallarının birinde ya da daha çoğunda ciddi sorunlar yaşar. Ancak gri alanda yer alan bu rejimlerden bazısı daha koyu bazısı daha açık gri alanda yer alır. Bazı karma rejimler demokrasiye daha yakındır, bazıları diktatörlüğe daha yakındır; yani seçimler konusunda bile ciddi sorunları vardır. Üçüncü olarak, karma rejimler, bir rejim demokrasiye veya diktatörlüğe doğru evrilirken geçici olarak var olmak zorunda değildir, bu rejimler de kendilerini yeniden üretecek mekanizmalara sahip olabilirler. Kısaca, bu rejimler de demokrasiler ve diktatörlükler gibi istikrarlı/dayanıklı olabilirler. Son olarak, karma rejimlerin alt-tiplerinin aralarındaki farklar somut değildir. Bir rejimin hangi karma rejim alttipine ait olduğunu belirleyebilmek için bağlama duyarlı yargılarda bulunmak gerekir.

Seçimli Otoriterlik (Electoral Authoritarianism)

Literatürde, bu bağlama uygun bir yargıda bulunmak gerektiği için; tam olarak hangi rejimlerin seçimli otoriterlik tanımının içine girdiği tartışmalı da olsa, Miloseviç döneminde Sırbistan, Putin döneminde Rusya, Furimori döneminde Peru, 1990'larda Malezya gibi ülkelerin bu rejim alt-tipine örnek oluşturduğu genel kabul görür (Levitsky ve Way 2002, s. 52). Çok partili seçimler ve demokratik kurumlar görüntüde varolduğu halde temelde otoriter özellikler taşıyan bu rejimler, seçimli otoriterlik haricinde siyaset biliminde ufak farklarla yalancı-demokrasiler (Diamond 1996, s. 25) veya rekabetçi otoriterlik (Levitsky ve Way 2002) gibi kavramlarla da tanımlanmaktadır. Bir rejimin işleyişinde seçimlerin önceden bilenemezliğini etkileyecek kadar manipülasyon varsa bu rejim seçimli otoriterlik olarak adlandırılır.[13] Bu rejimlerde iktidar, bir yandan seçimlerin sağladığı meşruiyeti kullanmak isterken, diğer yandan o seçimlerle gelen belirsizliğini yok etmek ister (Schedler 2002, s. 37). Kısaca Schedler seçimli otoriterliği demokrasi vaazı veren ama otoriterlik uygulayan, ancak çok bariz bir şekilde de baskı uygulamayan rejimler olarak tanımlar (2006, 7). Seçimli otoriter rejimlerin demokratik gibi görünen kısımları her yurttaşın seçimlere katılabilmesi, az da olsa çoğulcu olması (muhalif partiler seçimlere katılabiliyor), az da olsa yarışmacı olması (muhalif partiler sandalye de kazanabiliyor) ve az da olsa açık olması (kitlesel ve çok bariz baskı yok muhalefetin üstün-

13 Bu noktada, Bunce ve Wolchik'in rekabetçi otoriter rejimlerde bazen iktidar partilerinin seçimleri kaybedebildiklerini belirttikleri önemli makaleyi unutmamak gerekir (2010, s. 43-68).

de, belirli ve kısıtlı baskı var) gibi özellikleridir (2006, s. 3). Ancak bu sistemlerde aynı zamanda seçim rekabetinin adaletini etkileyecek ölçüde otoriter manipülasyon vardır: Sorunlu seçim kuralları, muhalif partilerin ve adayların dışlanması, siyasal özgürlüklerin ciddi şekilde kısıtlanması, muhalefetin medyaya ve seçim kampanyası kaynaklarına erişiminin engellenmesi, muhalif seçmenlere resmi ve gayri-resmi sınırlar uygulanması, seçim ihlâlleri gibi (2002, s. 39). Seçimli otoriter rejimler yani seçimlerin sonuçlarının önceden bilinmesi veya anlamsızlaşması esasen şu üç kısıtlamadan en az biriyle oluşabilir: 1) Rekabetçi seçimler vardır ama seçilenlerin üzerinde kapsamlı ve önemli siyasal alanların çoğunu kapsayacak derecede anayasal olarak yetkisi olmayanlardan gelen bir baskı vardır; 2) çok ciddi seçim gücü olan bir parti ve takipçileri seçim sürecinden dışlanmıştır; 3) iktidar tarafından muhalefet boğulmuştur, yani siyasal demokrasinin muhalefet etme özgürlükleriyle ilgili maddeleri çok ciddi şekilde kısıtlanmıştır ve devlet kurumları (en önemlisi yargı olmak üzere) iktidar partisinden özerkliğini kaybetmiştir (Sözen 2010, s. 334-335).

Hibrid Rejimler (*Hybrid Regimes*)

Hibrid rejimler kategorisi burada Karl'ın yaptığına benzer şekilde, seçimli otoriterlik gibi otoriter öğelerin ağır bastığı veya sorunlu demokrasiler gibi demokratik öğelerin ağır bastığı rejimler yerine bu iki alt dalın arasında kalmış rejimler için kullanılmaktadır (1995, s. 72-86).

Bu Diamond'un belirsiz rejimlerine de yakın bir tanımdır. (2002, s. 229-231). Bu rejimler demokrasi ve otoriterliğin özelliklerini daha eşit bir şekilde birleştirirler. Çok partili seçimler vardır ve seçim sonuçları belirsizdir – minimalist demokrasinin kurallarını yerine getirirler. Ancak bu rejim tipinde özgürlükler boyutunda normlar ihlal edilebilir, bazı geniş toplumsal kesimler hukuken olmasa da gerçekte siyasete katılabilme kapasitesinden uzak olabilirler, ordu sivillerin iç işlerine karışmasını engelleyebilir, güvenlik siyasetini belirleyebilir, yargı zayıf olabilir, ulusal düzeyde çoğulculuk olsa da, klientalizm ve zorlama yerel düzeyde yaşanabilir (Karl 1995, s. 73-74 ve 80-82). Orta Amerika ülkelerini çalışan Karl'ın bu konudaki örnekleri, 1990'ların Nikaragua, El Salvador gibi ülkeleridir, ancak bu ülkelere ordunun siyaset içindeki konumundan dolayı ve özgürlükler alanındaki sıkıntılardan dolayı 1990'ların Türkiye'si de eklenebilir.

Sorunlu Demokrasiler (*Defective Democracies*)

Bu rejimlerde demokratik seçimler vardır ve demokratik rejimlerle birçok özelliği paylaşırlar, ancak bu rejimler demokrasinin bazı öğelerini ihlâl ederler (Schedler 2006, s. 4). Örneğin O'Donnell'ın Arjantin, Peru, Filipinler ve bazı Doğu Avrupa demokrasileri gibi çok sayıda ülkeyle örneklediği delegasyoncu demokrasi tanımındaki rejimlerin, denge ve fren mekanizmaları ve hukuk devletiyle ilgili ciddi sıkıntıları vardır ve siyasetçilerin hesap verebilirlikleri düşüktür[14] (1994, s. 55-69; 1998, s. 112-126). Daha geniş olarak kullansa da, Zakaria'nın hukuk devleti eksikliği ve özgürlük ihlalleri olan demokrasiler için kullandığı liberal olmayan demokrasiler tanımının

14 O'Donnell bu rejimlerin sadece minimalist demokrasinin değil aynı zamanda poliarşinin kurallarının tamamına da uyduklarını iddia eder (1994, s. 55-56; 1998, s. 112).

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Rejim Salınımları / Türkiye ve Arjantin Örnekleri

Türkiye ve Arjantin'de demokrasiye ilk geçişten sonra demokrasi ve diktatörlük arasında rejim salınımları olmuştur. Ayrıca her iki ülkede de karma rejim tipleri kurulmuştur. Ancak bu iki benzer ülkenin rejim salınımları örüntüsü arasında önemli bir fark vardır: Türkiye'deki rejim salınımları Arjantin'e göre daha dar bir makasta gerçekleşmiştir. Bir başka ifadeyle, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Türkiye'de ne siyasal demokrasi ne de diktatörlük kurumsallaşmış olarak uzun süre yaşamışken, Arjantin siyasal tarihinde hem diktatörlüğün hem de siyasal demokrasinin tam olarak kurumsallaştığı dönemler olmuştur.

Arjantin'in ilk demokrasiye geçiş deneyimi, demokrasinin birinci dalgası sırasında 1916 yılında yapılan adil seçimler sonucu gerçekleşmiştir. Bu deneyim 1930 yılında bir askeri darbe sonucu sona ermiştir. Kısa bir süre sonra askeri yönetim sivilleşmiş ancak yönetime gelen muhafazakârlar iktidardaki kontrollerini demokratik seçim dışı yöntemlerle sürdürmüşlerdir. Ancak 1943 yılında gerçekleşen bir başka askeri darbe bu muhafazakâr yönetimi de yıkmıştır. Bu darbenin düzenleyicilerinden olan albay Juan D. Peron ise darbe sonrası dönemde gittikçe popülerleşerek 1946 yılında kapalı oy açık sayım ilkesine uygun yapılan başkanlık seçimleriyle iktidara gelmiştir. 1946 yılından sonra, üst üste hilesiz çok partili seçimleri kazanan Peronist parti 1955 yılında bir darbeyle yıkılana kadar iktidarda kalmıştır. 1958 yılında asker tekrar kışlasına çekilmiş ve görevi sivillere bırakmıştır. Ancak bu da tam bir siyasal demokrasi getirmemiştir. 1958'den 1966 yılına kadar süren bu dönemin en önemli özelliği ülkedeki en büyük siyasal güç olan Peronistlerin seçimlere katılmasının çeşitli yollarla engellenmesidir. 1966 yılında ise tekrar bir askeri darbe olmuş ve askerler ülkeyi yedi yıl yönettikten sonra 1973 yılında yönetimi bırakmak zorunda kalmışlardır, ancak Arjantin'deki baş döndürücü rejim salınımları sona ermemiştir. 1973-1976 yılları arasındaki kısa demokratik seçimlerin gerçekleştiği dönemden sonra 1976 yılında bir başka askeri darbe sonucu Arjantin siyasal rejimi tekrar yıkılmıştır. 1976 darbesi sonucu kurulan askeri yönetim de bir önceki darbe gibi yedi yıl sürdükten sonra 1983 yılında yıkılmıştır. Bu rejimi takiben üçüncü dalga demokratikleşme sırasında kurulan son Arjantin demokrasisi yıkılmadan bugüne kadar gelmiştir.

Adnan Menderes (1899-1961).

Türkiye'nin ilk demokrasiye geçiş deneyimi ise demokrasinin dünyadaki ikinci dalgası sırasında 27 yıllık tek parti döneminin (Cumhuriyet Halk Partisi) sona erdiği 1950 yılında gerçekleşmiştir. Bu tarihte yapılan çok partili adil seçimler sonucu Demokrat Parti iktidara gelmiştir. 1950 yılından Türkiye Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi 1960 yılında Demokrat Parti'yi iktidardan indirene kadar özellikle son dönemlerindeki geniş özgürlük ihlallerine rağmen bu parti adil seçimlerle iktidarda kalmıştır. Türkiye'de 1960'tan günümüze hilesiz seçimlerin düzenlendiği dönemlerde gerçekleşen daha dolaylı müdahale-

Juan Peron (1895-1974) ve eşi Eva Peron (1919-1952).

leri saymazsak 1960-1961, 1971-1973, 1980-1983 yılları arasında üç defa ordu yönetime müdahale etmiştir. 1983 yılındaki son geçiş sonrasında ise ordunun siyasette etkisi devam etse de Türkiye siyasal rejimi tam anlamıyla bir kesinti olmadan bugüne ulaşmıştır.

Ancak Arjantin ve Türkiye siyasal rejim salınımlarının ve bu ülkelerdeki bazı rejimlerin nasıl tanımlanacağı konusu bu çok kısa tarihsel özette yansıtılana göre çok daha karmaşıktır. Tanımlar konusunda birbirleriyle ilişkili üç ayrı tartışma alanı öngörebiliriz. Birincisi, açıkça demokratik olmayan rejimlerin farklı sınıflandırmaların içinde hangi diktatörlük tipi altında değerlendirilmesi gerektiği konusudur – örneğin Türkiye tek parti rejimi Linz ve Stepan'a göre nasıl sınıflandırılmalıdır sorusu gibi. Linz ve Stepan sınıflandırmasının bakımından değerlendirilirse, Arjantin diktatörlüklerinin tamamı sorunsuzca otoriter rejim tipinin örneklerini oluşturur. Geddes'in sınıflandırmasına göreyse,[1] 1955-1958, 1966-1973, 1976-1983 dönemleri askeri rejim tipinin örnekleridir, Peron dönemi Arjantin'inin büyük kısmıysa (1949-1955) kişisel rejimdir (2003, s. 227). Türkiye örneğinde de Linz ve Stepan sınıflandırmasına göre bütün diktatörlükler (1923-1950, 1960-1961, 1971-1973, 1980-1983) tek parti dönemi nispeten daha tartışmalı olarak da olsa otoriter rejim olarak kabul edilebilir (Linz 2000, s. 159-184, Özbudun 1981, s. 79-98). Geddes'e göreyse 1923-1950 tek parti rejimi, 1980-1983 askeri rejim, diğerleriyse 3 yıldan az yaşadığı için ara yönetimdir (2003, s. 231). Kısaca İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra iki ülkede de askeri darbeler yaşanmıştır, ancak Arjantin'de iki defa (1966-1973; 1976-1983) ordu yönetici rejimler kurmuşsa da, Türkiye'de askeri rejimlerin hiçbiri yönetici rejime dönüşmemiştir.

İkinci tartışma alanı, demokrasilerle diktatörlüklerin veya karma rejimlerin sınırlarının nasıl çekileceğine ilişkindir. Örneğin, Arjantin'de çok partili hilesiz seçimlerin olduğu ancak muhalefetin ciddi şekilde kısıtlandığı Peron dönemi ve en büyük siyasal grubun dışlandığı 1958-1966 arası dönemler veya Türkiye'de aynı şekilde hilesiz seçimlerin olduğu ancak ordunun siyasette çok etkili olduğu 1990'ların ikinci yarısı veya uzun süreli tek parti iktidarlarının yaşandığı dönemler demokrasi olarak değerlendirilebilir mi? Demokrasinin en somut tek boyutlu tanımına dayanarak demokrasi ve diktatörlükler arasında dikotomik (ikili) ayrım yapan sınıflandırmalarda bile bu örnekler sorun yaratmaktadır. Örneğin demokrasi diktatörlük ayrımını seçim temelli yapan Przeworski ve diğerleri, yönetimde değişme ilkesine uymadığı şeklinde yorumladıkları için Demokrat Parti dönemini bir diktatörlük tipi olarak kodlarlar (2000, s. 68; yönetimde değişim kuralı için: s. 23-28). Geddes de daha önce tartışıldığı gibi, seçim kaybetmeyen yönetici partinin meclisin de en azından üçte ikisini kontrol ettiği dönemleri diktatörlük saydığı için Peron dönemini kişisel rejim olarak tanımlar. Demokrasinin iki boyutlu siyasal demokrasi tanımı veya türevlerinin penceresinden bakarsak, iki ülkede de demokrasi (*poliarşi*) ola-

1 Geddes sadece İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde de devam eden diktatörlükleri sınıflandırır.

rak tanımlanabilecek dönem iyice azalmaktadır. Türkiye sadece 1960'ların ortasından sonra 1980 yılına kadar siyasal demokrasi olmasa da bu rejim tipine yaklaşmıştır denebilir, zaten bu kavramı ortaya atan Dahl da bu dönemin bir kısmı için Türkiye'yi *tam-poliarşiden* bazı bakımlardan uzaklaşan *yakın-poliarşi* olarak tanımlar (1971, s. 8-9). Arjantin'inse siyasal demokrasinin (demokrasinin iki boyutlu tanımının) koşullarını 1983 geçişinden sonra gerçekleştirdiği söylenebilir. Zaten bu dönem için siyaset bilimcilerin tartışmaları Arjantin'in siyasal demokrasisinin pekişmiş olarak kabul edilip edilemeyeceği veya neden pekiştiği üzerinedir, yani tartışmalar demokrasinin üç boyutlu tanımına yoğunlaşır (Linz ve Stepan 1996, s. 190-204; Levitsky 2003, s. 244-268). Bu tartışmalarla ilgili olarak Levitsky "1990'lara geldiğimizde Arjantin demokrasisinin pekişmiş olduğunun geniş kesimler tarafından kabul edildiği" yorumunu yapar (2003, s. 244). O halde, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arjantin'de uzun dönemli yönetici diktatörlükler kurulduğu gibi siyasal demokrasi de kurumsallaşmıştır, Türkiye'deyse bu dönemde her ikisi de tam olarak kurumsallaşmamıştır.

Üstteki tartışmayla yakından ilişkili üçüncü tartışma konusuysa, bu iki ülkedeki karma rejimlerin nasıl tanımlanması gerektiği konusudur. Demokrasinin tek boyutlu tanımının ve rejimlerin ikili ayrımlarının (demokrasi karşısında da diktatörlük gibi) ötesinde kavramsal bir çerçeve gerektiren karma rejimlerin doğası konusunda ciddi tartışmalar vardır. Örneğin, Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde hilesiz seçimleri kısa kesintiler haricinde gerçekleştirdiğine ancak hiçbir zaman da siyasal demokrasi olamadığına göre; bu ülkenin değişik dönemleri hangi karma rejim tanımı altında sınıflandırılmalıdır? Bu tartışma bu incelemenin sınırlarını aştığı için, kullanılan kavramsal stratejiye veya yapılacak niteliksel yargılara göre Türkiye'nin belli bir döneminin hem seçimli otoriterlik olarak hem de sorunlu demokrasi olarak da tanımlanabileceğini söylemek yeterli olacaktır.

kapsamı da sorunlu demokrasi kategorisinin altına girebilecek rejimleri kapsar – ancak Zakaria'nın liberal olmayan demokrasilerinin özgürlük ihlallerinin çok geniş olanları daha önce tartışılan karma rejim tiplerinde sınıflandırılmalıdırlar (1997, s. 22-43). Kısaca sorunlu demokrasilerde genelde sorunlar hukuk devleti, siyasal mesuliyet/hesap verme, parti sistemi, bürokratik sağlamlık/dürüstlük gibi alanlarda oluşur.

Sonuç olarak, sadece herhangi bir rejimin hangi karma rejim tipi olarak sınıflandırılması gerektiği sorununun yanı sıra karma rejim tipleri arasında da kavramsal olarak sınır çekmek de çok zordur. Burada literatürdeki karma rejim tanımlarından bazılarına dayanarak, bu şekilde bir sınıflandırmanın bütün sorunlarına rağmen, karma rejimler üçe bölünmüştür.[15]

Otoriterliğin alt dalı olarak seçimli otoriterlik, ne otoriterlik ne demokrasi olan hibrid rejimler ve demokrasinin bir alt dalı olarak sorunlu demokrasiler.

15 Bu şekilde bir sınıflandırma birden çok kavramsallaştırma stratejisini birleştirdiği için ve hibrid rejimlerle bir taraftan seçimli otoriterlik öbür taraftan sorunlu demokrasiler arasındaki sınırı net bir şekilde çizemediği için sorunludur. Ancak literatürde kullanılan kavramları iyi yansıttığı için bu incelemenin amacına uygun olduğu düşünülmüştür.

Çalışma Soruları

1. Diktatörlüklerin incelenmesi neden önemlidir?
2. Linz ve Stepan sınıflandırmalarındaki dört ayrı diktatörlük tipini hangi ölçütlere göre birbirinden ayırır ve nasıl tanımlar?
3. Geddes'e göre hangi diktatörlük tipi en kırılgandır ve neden?
4. Atina demokrasisi ve modern demokrasinin en önemli farkları nelerdir?
5. Demokrasinin tek boyutlu ve iki boyutlu tanımları arasındaki farklar nelerdir?
6. Demokrasinin pekişmesi ne demektir?
7. Karşılaştırmalı siyaset bilimciler farklı demokrasi tanımlarını tercih ettikleri zaman ne kazanırlar ve ne kaybederler?
8. Demokrasi, siyaset bilimine göre ne değildir?
9. Huntington ve Doorenspleet demokrasinin dalgaları konusundaki çalışmalarında ne gibi farklı sonuçlara ulaşmışlardır ve buldukları sonuçlardaki farklılıkların nedenleri nelerdir?
10. Literatürdeki karma rejim tanımları ve bu farklı karma rejimlerin birbirlerinden farkları nelerdir?

Anahtar Sözcükler

Diktatörlük, Otoriter, **Totaliter,** Post-totaliter, **Sultancı rejimler,** Askeri rejim, **Tek-parti rejimi,** Kişisel rejimler, **Demokratik pekişme,** Seçimli otoriterlik, **Sorunlu demokrasi**

Yararlanılan Kaynaklar

Aristotle, *The Politics and the Constitution of Athens*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Blackwell, C. W., *Demos: Classical Athenian Democracy*, The Stoa Publications, 2003.

Bollen, K. A. ve P. Paxton, "Subjective Measures of Liberal Democracy", *Comparative Political Studies* 33, 2000, s. 58-96.

Brooker, P., *Non-Democratic Regimes*, Palgrave, New York, 2000.

Bunce, V. ve S. L. Wolchik, "Defeating Dictators: Electoral Change and Stability in Competitive Authoritarian Regimes", *World Politics* 62, 2010, s. 43-86.

Chehabi, H. E. ve J. J. Linz, *Sultanistic Regimes*. Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998.

Coppedge, M. ve W. H. Reinicke, "Measuring Polyarchy", *Studies in Comparative International Development* 25, 1990, s. 51-71.

Dahl, R. A., *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, 1971.

—, çev. B. Kadıoğlu, *Demokrasi Üzerine*, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001.

Diamond, L., "Is the Third Way Over?", *Journal of Democracy* 7, 1996, s. 20-37.

—, "Thinking about Hybrid Regimes", der. L. Diamond ve M. F. Plattner, *Democracy: A Reader* içinde, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2002, s. 229-243.

Doorenspleet, R., *Democratic Transitions: Exploring Structural Sources of the Fourth Wave*, Lynne Rienner Publishers, Boulder CO, 2005.

Dunn, J., "Conclusion", der. J. Dunn, *Democracy: The Unfinished Journey, 508 BC to AD 1993* içinde, Oxford University Press, Oxford, 1993, s. 239-266.

Finley, M. I., *Democracy: Ancient and Modern*, Rutgers University Press, New Brunswick, 1988.

Geddes, B., "What Do We Know About Democratization Twenty Years?", *Annual Review of Political Science* 2, 1999, s. 115-144.

—, *Paradigms and Sand Castles: Theory Building and Research Design in Comparative Politics*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2003.

Hansen, M. H., *The Athenian Democracy in the Age of Demosthenes*. The University of Oklahoma Press, Norman, 1999.

Huntington, S. P., *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, çev. E. Özbudun, Kilit Yayınları, Ankara.

Jaggers, K. ve T. R. Gurr, "Tracking Democracy's Third Wave with the Polity IV Data", *Journal of Peace Research* 32, 1995, s. 469-482.

Karl, T. L., "Hybrid Regimes of Central America", *Journal of Democracy* 6, 1995, s. 72-86.

Levitsky, S., "Argentina: from Crisis to Consolidation (and Back)", der. J. I. Dominguez ve M. Shifter, *Constructing Democratic Governance in Latin America* içinde, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2003, s. 244-268.

Levitsky, S. ve L. Way, "The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy* 13, 2002, s. 51-65.

Lijphart, A., "Constitutional Choices For New Democracies", *Journal of Democracy* 2, 1991, s. 72-84.

Linz, J. J., "Totalitarian and Authoritarian Regimes", der. F. I. Greenstein ve N. W., Polsby *Handbook of Political Science* içinde, Addison Wesley Press, Reading, Massachusetts, 1975, s. 175-411.

—, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev. E. Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1982.

—, *Totalitarian and Authoritarian Regimes, with a Major New Introduction*, Lynne Rienner Publishers, Boulder ve Londra, 2000.

Linz, J. J. ve A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 1996.

Lipset, S. M., *Political Man: The Social Bases of Politics*, Doubleday & Company, Inc., Garden City, New York, 1960.

Madison, J., A. Hamilton ve J. Jay, *The Federalist Papers*, Mentor, New York, 1961.

Manin, B., *The Principles of Representative Government*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

O'Donnell, G., "Delegative Democracy", *Journal of Democracy* 5, 1994, s. 55-69.

—, "Horizontal Accountability in New Democracies", *Journal of Democracy* 9, 1998, s. 112-126.

Özbudun, E., "The Nature of the Kemalist Political Regime", der. A. Kazancıgil ve E. Özbudun, *Atatürk: Founder of a Modern State* içinde, C. Hurst & Company, Londra, 1981, s. 79-102.

Pasquino, P., "Machiavelli and Aristotle: The Anatomies of the City", *History of European Ideas* 35, 2009, s. 397-407.

Przeworski, A., *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Przeworski, A., M. E. Alvarez, J. A. Cheibub ve F. Limongi, *Democracy and Development: Political Institutions and Well-Being in the World, 1950-1990*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

Schedler, A., "Measuring Democratic Consolidation", *Studies in Comparative International Development* 36, 2001, s. 66-92.

—, "The Menu of Manipulation", *Journal of Democracy* 13, 2002, s. 36-50.

—, "The Logic of Electoral Authoritarianism", der. A. Schedler, *Electoral Authoritarianism: The Dynamics of Unfree Competition* içinde, Lynee Rienner Publishers, Boulder, 2002, s. 1-23.

Schmitter, P. C. ve T. L. Karl, "What Democracy

Is...and Is Not", der. L. Diamond ve M. F. Plattner, *The Global Resurgence of Democracy* içinde, The Johns Hopkins University Press, Baltimore ve Londra, 1995, s. 49-62.

—, "Demokrasi Nedir...Ne Değildir", çev. L. Gönenç, der. L. Diamond ve M. F. Plattner, *Demokrasinin Küresel Yükselişi* içinde, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 67-81.

Schumpeter, J. A., *Capitalism, Socialism, and Democracy*, Harper Torchbooks, New York, 1962.

Snyder, R., "Paths out of Sultanistic Regimes: Combining Structural and Voluntarist Perspectives", der. H. E. Chebabi ve J. J. Linz, *Sultanistic Regimes* içinde, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1998, s. 49-82.

Sözen, Y., "Politics of the People: Hegemonic Ideology and Regime Oscillation in Turkey and Argentina", Yayınlanmamış doktora tezi, New York Üniversitesi, 2010.

Stockton, D., *The Classical Athenian Democracy*, Oxford University Press, Oxford, 1990.

Stromberg, R. N., *Democracy: A Short, Analytical History*, M.E.Sharpe, Armonk, New York, 1996.

Swedberg, R., *The Max Weber Dictionary: Key Words and Central Concepts*, Stanford University Press, Stanford, California, 2005.

Zakaria, F., "The Rise of Illiberal Democracy", *Foreign Affairs* 76, 1997, s. 22-43.

İleri Okuma Listesi

Dahl, R. A., *Demokrasi Üzerine*, çev. B. Kadıoğlu, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2001.

Huntington, S. P., *Üçüncü Dalga: Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, çev. E. Özbudun, Kilit Yayınları, Ankara.

Linz, J. J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, çev. E. Özbudun, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, Ankara, 1982.

Özbudun, E., *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

Schmitter, P. C. ve T. L. Karl, "Demokrasi Nedir...Ne Değildir", çev. L. Gönenç, der. L. Diamond ve M. F. Plattner, *Demokrasinin Küresel Yükselişi* içinde, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 67-81.

Schumpeter, Joseph A., *Kapitalizm, Sosyalizm, Demokrasi*, çev. H. İlhan, Alter Yayınları, Ankara, 2010.

Tilly, Charles, *Demokrasi*, çev. E. Arıcan, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2011.

4

Rejim Değişiklikleri: Otoriterleşme ve Demokratikleşme

YAPRAK GÜRSOY

Rejim değişiklikleri ile otoriterleşme ve demokratikleşme kavramları, tanımlaması güç ve karşılaştırmalı siyaset alanında çalışan yazarlar tarafından bugüne kadar farklı şekillerde ifade edilmiş olgulardır. Rejim değişikliklerini aslında bir süreç olarak algılamak mümkündür. Nitekim rejim değişikliklerini açıklayan teoriler, otoriterleşmeden ziyade demokratikleşmeye vurgu yapmaktadır. Günümüz dünyasında demokratikleşme idealize edilmektedir ve dolayısıyla daha "iyi" ve "güzel" olanı açıklamak daha önemli ve çekicidir. Ancak demokratikleşme teorileri çoğu kez içlerinde otoriterleşmenin açıklamasını da barındırmaktadırlar. Demokrasiyi mümkün kılan koşullar belirtilirken, bu koşulların var olmadığı durumlarda otoriter rejimlerin devam edeceği veya demokrasinin çökeceği de literatürde açık veya kapalı bir şekilde ifade edilmektedir.

Literatürde karşılaşılan bu durumdan ötürü, burada teorik açıdan detaylı olarak demokratikleşme incelenecektir. Ancak demokratikleşme teorilerinden önce otoriterleşmenin yolları olarak *askeri darbeler, devrimler ve muhalefetin sindirilmesi* irdelenecektir. Rejim değişikliği teorileri ise üç ana başlık altında; modernleşme, tarihsel sosyoloji ve geçiş teorileri olarak mercek altına alınacak ve her bir teorinin açıklaması ve eleştirisi sunulacaktır.

Otoriterleşmenin Tanımı

Otoriterleşmeyi tanımlamak için demokrasiden yola çıkmak mümkündür, çünkü demokrasiden geriye atılan adımlar otoriterleşmenin habercisidir. Örneğin, bir siyasi parti veya silahlı kuvvetler gibi bir grubun demokrasiye olan bağlılığının azaldığı durumlar demokrasinin tehlikeye girdiğine işaret etmektedir. Ancak elbette böyle bir tehlike mutlaka rejimin çökeceği manasına gelmemektedir. Gerçek manada otoriterleşme ancak demokrasinin tanımında olmazsa olmaz koşullardan bazılarının ortadan kalktığı durumlarda söz konusudur. Başka bir ifadeyle, seçme ve seçilme hakkının, bireysel özgürlüklerin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün açık bir şekilde ihlâl edildiği durumlarda otoriterleşme gözlemlenmektedir. Kısacası, rejimin ana karakterlerinin sona ermesi demokrasinin çöküşünü ifade etmektedir. Yapılan bu tanımdan demokrasinin karşıtı olarak sadece otoriter rejim anlaşılmamalıdır. Her iki rejimin arasında yarı-demokrasiler şeklinde kabaca ifade edilebilecek siyasi sistemler olduğu gibi, totaliter (komünist, faşist gibi) rejimlerin de varlığı unutulmamalıdır. Burada"otoriterleşme" demokrasinin yıkılması olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, demokrasiden otoriter veya totaliter bir rejime geçiş mümkündür.

Otoriterleşmenin Yolları

Otoriter rejime geçişler tarihten bugüne üç ana yolla gerçekleşmiştir (daha detaylı bir değerlendirme için bkz. Linz 1978, s. 80-86). Bu yolları askeri darbeler, devrimler ve baskı uygulayarak ve asimile ederek muhalefeti sindirme olarak adlandırabiliriz.

Askeri Darbeler

Özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda gözlemlenen otoriterleşme süreçlerinin önemli bir kısmı askeri darbe yoluyla gerçekleşmiştir. Bu yıllarda, Latin Amerika ve Afrika ülkeleri başta ol-

Türkiye'de 12 Eylül 1980'de gerçekleştirilen askeri darbeden sonra Milli Güvenlik Konseyi'nin beş generali ve atamış oldukları Danışma Meclisi üyeleri.

mak üzere birçok yerde, devletin kurumlarından biri olan silahlı kuvvetler siyasete şiddet kullanarak müdahale etmiş; parlamentoyu ve seçimle görev almış hükümeti feshetmiştir. Askerlerden oluşturulan bir konsey veya tek bir askerin liderliğinde hareket eden bir grup ülke yönetimini devralmıştır. Elbette darbeler sadece yarı-demokrasi veya demokrasi olarak adlandırılan rejimlerde değil, otoriter rejimlerde de gerçekleşmiştir. Ancak yerini aldığı rejimin niteliği her ne olursa olsun, başarıyla tatbik edilmiş tüm darbeler baskıcı yönetimler kurmuşlardır. Kimi zaman bu tarz yönetimler kısa süreli olmuş ve darbeler seçimler yoluyla demokratikleşmenin kapılarını aralamışlardır. Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 yıllarında yaşanan müdahalelere benzer vakalarda otoriter bir rejim kurulmadan, kısa süreli askeri yönetimlerle düzgün işlemediği düşünülen demokrasiler onarılmaya çalışılmıştır. Ancak başka ülkelerde yapılan darbelerin birçoğu kısa süreli olmamış ve askeri rejimlerin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Silahlı kuvvetlerin siyasete müdahalesi üç yıl gibi uzun bir süre devamı ettiyse ve darbeyi gerçekleştiren askerler ülke idaresini tamamen ele alarak yönetimlerini kurumsallaştırdılarsa, darbenin rejim değişikliği ile sonuçlandığı hükmüne varmak ve bir askeri rejimin kurulduğunu söylemek mümkündür.

Darbeler incelenirken kuşkusuz akıllara gelen en önemli sorulardan biri silahlı kuvvetlerin niçin kendi ülkeleri içinde darbe yoluyla otori-

ter rejimler kurduklarıdır. Bu soruya karşılaştırmalı siyaset alanında iki ayrı cevap verilmiştir. İlk olarak askeri müdahaleleri toplumların siyasi olarak az gelişmiş olması ile açıklamak mümkündür. Örneğin siyasi kurumların düzgün çalışmadığı, bu kurumların meşru olmadığı, halkın siyasete katılımının az olduğu ve sivil toplum kuruluşlarının zayıf kaldığı ülkelerde askeri müdahaleler daha fazla gözlemlenmektedir (Finer 1988, s. 77-126, 110-127; Huntington 1968, s. 192-198). Siyasi ve ekonomik sistemin krizde olduğu ülkelerde kendini milli kimlikle özdeşleştirmiş ve devletin çıkarlarını korumakla yükümlü olduklarını düşünen ordular, ulusal çıkarları koruduklarını gerekçesiyle darbelere girişmiştirler. Krizler ayrıca askeri müdahaleleri meşru kılan fırsatları da beraberinde getirmiştir. Siyasi liderlerin beceriksiz ve yozlaşmış olarak algılandığı toplumlarda subayların yönetimi ele geçirmesine karşı çıkacak halk kitleleri yoktur. Nitekim halk desteğini arkasına alamayacaklarını düşünen sivil liderler de müdahalelere direnememektedir. Kısacası, siyasi sistemin ve kurumların kriz içinde olduğu ve meşru görülmediği vakalarda askeri darbeler için hem gerekçeler artmakta hem de bu darbeleri gerçekleştirecek uygun zemin hazırlanmaktadır (Finer 1988, s. 20-76; Nordlinger 1977, s. 85-95).

İkinci olarak, silahlı kuvvetlerin iç kültürü de askeri darbeler ile ilintilidir. Çeşitli yazarların da belirttiği gibi askerlerin sivil yöneticilere bağlı kalma ve darbelerden kaçınma ihtimalleri belirli toplumsal ve demokratik değerlerin içselleştirildiği durumlarda daha yüksektir (Huntington 1985, s. 70-79; Janowitz 1960, s. 420). Ancak ordunun kendi çıkarlarını korumak ve silahlı kuvvetlerin bekasını sağlamak amacıyla müdahalelerde bulunduğu fikri de göz ardı edilemeyecek kadar önemli bir savdır. Silahlı kuvvetlerin kurumsal çıkarları arasında şunlar sayılabilir: Yeterli miktarda mali kaynağı, silah ve mühimmatı elinde bulundurmak; sivil siyasetçilerin askeriyenin terfi ve eğitim gibi iç işlerine karışmaması; toplum nezdinde yüksek itibar ve konuma sahip olmak; ordunun varlığını tehlikeye sokabilecek ve gereksiz görülen iç ve dış savaşlara girmemek. Bu ve benzeri çıkarlarının tehdit altında olduğuna inanan subaylar ordunun profesyonelliğini korumak adına askeri darbe girişimlerinde bulunmuşlardır. Silahlı kuvvetlerin kurumsal çıkarları yanında askerlerin belli bir sınıftan geldiği ülkelerde, sınıf çıkarlarının da tehlikede olduğu izlenimi otoriterleşmeye sebep olmaktadır. Bu bağlamda yukarıda açıklanan kriz durumları ile silahlı kuvvetlerin çıkarları arasında da önemli bir ilişki vardır. Ülkenin kriz içinde bulunduğu dönemlerde askerlerin kurumsal, sınıfsal ve hatta bazen kişisel çıkarları da tehdit altına girmektedir ve darbe yollu otoriterleşme tetiklenmektedir (Nordlinger 1977, s. 63-85).

Her ne kadar darbeler Soğuk Savaş dönemine rastlayan yıllarda daha sık karşılaşılan bir otoriterleşme yolu olsa da, günümüzde hâlâ askeri müdahalelere rastlamak mümkündür. Mısır, Ekvator, Fiji, Filipinler, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Moritanya, Solomon Adaları, Haiti, Tayland ve Mali Cumhuriyeti 2000 yılından itibaren darbe veya teşebbüsü yaşamış ülkelerden bazılarıdır.

Devrimler

Devrimler darbelere kıyasla dünya tarihinde çok daha ender rastlanan ve günümüzde de pek sık gözlemlenmeyen bir otoriterleşme yoludur. Devrimleri darbelerden ayıran en önem-

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Yunanistan 1967 ve Şili 1973 Darbeleri

Soğuk Savaş'ın ortalarında Yunanistan ve Şili'de gerçekleşen ve otoriter rejimler kuran askeri darbeler birbirlerine benzer sebeplerle meydana gelmişlerdir. Her iki ülkede de komünist rejim kuracaklarını düşündükleri sol siyasi liderlerin tehdidi karşısında radikal subaylar demokrasiyi feshetmiş ve yönetimi ele geçirmişlerdir. Literatürün ele aldığı açıklamalarla örtüşecek şekilde sol ve komünist tehdidine karşı ülkenin ve kurumlarının çıkarlarını koruduklarını iddia eden silahlı kuvvetlere mensup subaylar darbeleri gerçekleştirmişlerdir.

Yunanistan'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında patlak veren ve ülkeyi sol ve sağ olarak ikiye bölen iç savaşı, Amerika'nın da desteğiyle sağ gruplar ve silahlı kuvvetler kazanmıştır. Bunun akabinde kurulan yarı-demokratik rejimde sol görüşler ve partiler bastırılmıştır. Ancak 1961 yılından sonra kurulan Yorgo Papandreu liderliğindeki Merkez Birlik Partisi sağa karşı kendi tabiriyle "boyun eğmez bir direniş" başlatmıştır. Parti 1964 yılında seçimleri kazanmış ancak Kral'ın siyasete müdahaleleri sonucu 1965 ve 1967 yılları arasında siyasi krizler meydana gelmiştir. Bu yıllarda başta Merkez Birlik Partisi olmak üzere birçok çevreden silahlı kuvvetlerin iç savaş sonrasında kazandığı siyasi ayrıcalıklarının iptal edilmesi yolunda istekler gelmiştir. Ayrıca Papandreu'nun oğlu Andreas Papandreu'nun da ordu içinde sol tandanslı bir darbe girişiminde bulunmak istediği iddiaları dile getirilmiştir. Merkez Birlik Partisi'nin yükselişini kendi kurumsal çıkarlarına tehdit olarak algılayan bir grup alt rütbeli subay 21 Nisan 1967'de Kral Konstantin'i de yanlarına alarak bir darbe gerçekleştirmiştir.

Augusto Pinochet (1915-2006).

Şili'de ise sol-sağ çatışması 1960'lı yıllarda giderek artmış ve 1970 yılında Marksist ideolojiyi destekleyen Salvador Allende'nin başkanlık seçimlerini kazanmasıyla birlikte doruk noktasına ulaşmıştır. Yunanistan'da Merkez Birlik Partisi ile karşılaştırıldığında Allende ve onu destekleyen Halkçı Birlik koalisyonu çok daha radikal önerilere sahip olmuştur. Allende'nin siyasi politikası kendi deyişiyle "Şili Usulü Sosyalizm'e Doğru"dur. Bu politikanın bir sonucu olarak, Allende döneminde merkezi Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan şirketlere ait bakır madenleri ve 500 kadar özel şirket kamulaştırılmıştır. Ayrıca Allende radikal bir toprak reformu yaparak toprak ağalarına ait arazileri köylülere dağıtmayı hedeflemiştir. Allende'nin açıkça Marksist olan ideolojisi ve politikaları toprak sahiplerini, iş çevrelerini, Katolik Kilisesi'ni, sağcı Milliyet Partisi'ni ve ABD'yi rahatsız etmiştir. Ekonomik krizle birlikte protestolar, grevler ve lokavtlar artmıştır. Mayıs 1973'de Şili Yüce Mahkemesi ve Ağustos 1973'te Temsilciler Meclisi Allende karşıtı kararlar almış, Allende'nin politikalarını ve silahlı kuvvetleri yeniden yapılandırmaya çalışmasını kınamışlardır. Ülke içinde ve dışında giderek artan baskıdan da destek alan silahlı kuvvetler 11 Eylül 1973'te Genelkurmay Başkanı General Augusto Pinochet liderliğinde bir darbe gerçekleştirmiş ve yönetime el koymuştur.

Yunanistan ve Şili'de gerçekleşen darbeler benzer sebeplerle meydana gelmiş olsalar da birçok açıdan birbirleriyle farklı özelliklere sahiptirler. Yunanistan'da "Albaylar Cuntası" olarak adlandırılan rejim, toplumun neredeyse hiçbir kesimi tarafından destek

Yunan cuntasının devrilmesi sırasında Atina'da yapılan bir gösteri (1974).

görmemiş fakat rejime karşı kitle ayaklanmaları da yaşanmamıştır. Yunanistan'daki rejimin hem silahlı kuvvetlerin bir kısmı hem de halk nezdinde meşru görülmemesi, cuntanın 1974 yılında ani bir şekilde düşmesinin sebeplerinden biridir. Cunta, Temmuz 1974'te Kıbrıs'ta adayı Yunanistan'a bağlamak amacıyla bir darbe girişiminde bulununca Türkiye Cumhuriyeti buna sert tepki vermiş ve komşusuyla savaşma noktasına gelen rejim çökmüştür. Eski merkezsağ partisi lideri Konstantin Karamanlis liderliğinde Yunanistan'da demokrasi kısa bir süre içinde tekrar kurulmuştur. Cunta liderleri ise yargılanmış ve ömür boyu hapse mahkûm edilmişlerdir.

Şili'de ise Pinochet rejimine özellikle ilk yıllarında sağcı kesimler destek vermiştir. Rejimin destekçilerinin varlığı otoriter sistemin daha uzun bir süre devam etmesine ve demokrasiye geçiş döneminde rejim liderlerinin önemli ayrıcalıklar almalarına sebep olmuştur. 1980 yılında otoriter rejimin hazırladığı anayasa, tartışmalı bir referandum ile halk tarafından kabul edilmiştir. Bu anayasaya göre Pinochet sekiz yıl daha Şili Başkanı olarak görevine devam etmiştir. Bu sürenin sona ermesinin ardından 1988 yılında yeni bir referandum yapılmış ve bu halk oylamasında Pinochet kaybetmiştir. 1990 yılında yerine demokratik yollarla Patricio Aylwin başkan olarak seçilmiştir. Ancak eski diktatör 1998 yılına kadar Genelkurmay Başkanı olarak kalmış, bu tarihten sonra da senatör olarak siyasette kendine yer bulabilmiştir. 2006 yılındaki ölümüne kadar aleyhine açılan yargılama süreçlerinin hiçbirinin sona ermemiş olması ve otoriter rejimin 17 yıl kadar uzun bir süre devam etmiş olması Pinochet rejiminin Yunanistan'daki Albaylar Cuntası'ndan ne ölçüde farklı olduğunu göstermek için yeterlidir.

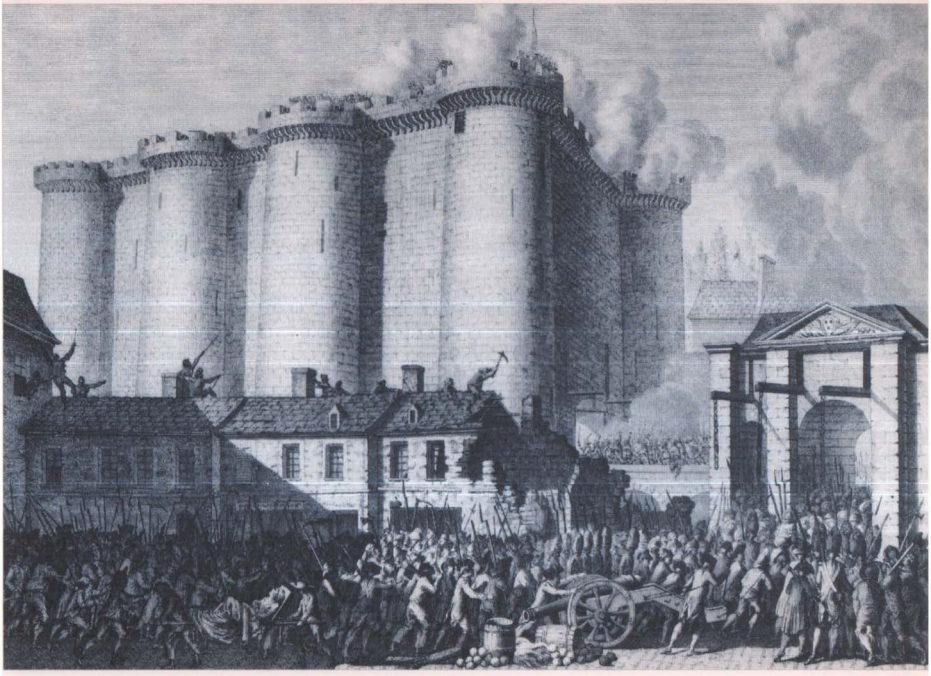

Fransız Devrimi sırasında ünlü Bastille hapishanesinin halk tarafından ele geçirilmesini tasvir eden bir gravür (14 Temmuz 1789).

li özelliklerden biri sadece siyasi sistemi veya yönetici kadrosunu değiştirmeleri değil aynı zamanda ülkenin sosyal yapısını da tamamen yeniden düzenlemeleridir. Bu tanım göz önüne alındığında aslında devrimlerin niçin tarih sayfalarında seyrek yer aldığını anlamak da mümkündür. Zira bir ülkenin siyasi ve sosyal yapısını tümden değiştirmek oldukça güçtür ve ancak birçok nadir koşulun bir araya gelmesiyle ortaya çıkabilecek bir hadisedir.

Devrimleri alttan ve üstten gelen devrimler olarak ikiye ayırmak gerekir. Üstten gelen devrimlerde halk kitleleri harekete geçmiş olsa bile devrimi asıl gerçekleştiren kesim seçkinlerdir. 1923'te Türkiye veya 1868'de Japonya örneklerinde görüldüğü gibi tepeden inme devrimlere ön ayak olan seçkinler, kimi zaman eski rejimin içinden çıkmış askeri ve/veya sivil bir seçkin grubudur (Trimberger 1978). 1989-1990 yılları arasında Çekoslovakya, Macaristan, Polonya, Bulgaristan ve Doğu Almanya örneklerinde görülen ve Sovyetler Birliği'nin hâkimiyetinden kurtulup komünist rejimleri yıkan devrimlerde ise eski rejimlerin içinden gelen seçkinlerle bir-

Rusya'da Ekim Devrimi sırasında St. Petersburg'da bir gösteri (1917).

likte muhalefet gruplarının liderleri de önemli rol oynamışlardır.[1] Tepeden inmeci bu devrimlerde halk kitleleri harekete geçmiş, protestolar ve eski rejimlere başkaldırılar gerçekleşmiştir. Buna rağmen devrimler kansız, şiddetin az yaşandığı ve seçkinlerin etkisinin daha fazla hissedildiği bir çerçevede meydana gelmiştir.

Alttan gelen devrimlerde ise tepeden inmeci ihtilallerin aksine halk kitlelerinin isyanları, protestoları ve değişim sürecine katılımları çok daha yoğun ve kimi zaman kanlı olmuştur. Bu devrimlerde de seçkinlerin şüphe götürmez etkileri söz konusudur. Ancak göreceli olarak eski rejime başkaldıran kitle hareketi devrimin yönünü ve sonuçlarını belirlemektedir. Alttan gelen devrimler tarihte sadece birkaç ülkede yaşanmıştır. Bu vakalar tarih sırasına göre şunlardır: Fransa (1789), Rusya (1917), Çin (1911-1949), Küba (1959), İran (1979) ve Nikaragua (1979). Bu ülkelerin tamamında devrimler eski otoriter rejimi yıkmış ve yerine otoriter veya (bazılarında ama hepsinde değil) ko-

1 Doğu Avrupa ülkelerinde 1989-1990 yılları arasında yaşanan tepeden inmeci devrimler, otoriter değil, aksine demokratik rejimler kurmuşlardır. Ancak rejim değişikliğinin yolu benzer olduğu için burada diğer devrimlerle birlikte ele alınmaktadır.

münist rejimler kurmuşlardır. Bir başka ifadeyle, alttan gelen devrimlerin hiçbirinde bugüne kadar demokrasiye geçiş yaşanmamıştır. Dolayısıyla, bu tarz ihtilalleri otoriterleşmenin bir yolu olarak incelemek gerekir.

Hangi koşullarda alttan gelen devrimler gerçekleşmektedir? Literatürde bu soruya cevap vermeye çalışan ilk ve en önemli düşünürlerden biri kuşkusuz Karl Marx'tır. Marx'a göre devrimler bir ekonomik sistem ve üretim tarzından diğerine geçerken kaçınılmaz bir şekilde gerçekleşecek olan sosyal olgulardır. Marx gelişmiş kapitalist ülkelerde komünist devrimin gerçekleşeceğini düşünmüş olsa da, bu amaç doğrultusunda ortaya çıkan Rus ve Çin ihtillaleri gibi devrimler aslında kapitalizmin olgunlaşmadığı ülkelerde gerçekleşmiştir. Bu da Marksist teorinin devrimlerin sebeplerini ekonomik koşullara indirgeyen savının doğru olmadığı izlenimini doğurmuştur.

Çeşitli yazarlar ekonomik sistemin koşullarına veya halkın kendini üst sınıflarla karşılaştırarak hak ettiği şartlara sahip olmadığına inanmasına (göreli yoksunluk) vurgu yapmışlardır (Gurr 1970; Paige 1975). Ancak günümüz literatüründe sadece halk kitlelerinin durumlarını açıklamaya çalışan teorilerin yetersiz olduğu fikri benimsenmiştir. Alttan gelen devrimleri açıklamak için ekonomik açıklamaların yanında devletin halkın taleplerine cevap verme yetisi (Huntington 1968, s. 274-278) veya kitle hareketinin örgütlenme kapasitesi gibi siyasi koşulların da irdelenmesi gerekmektedir (Tilly 1978). Örneğin, Theda Skocpol'a göre Fransa, Rusya ve Çin devrimleri, devletlerin özellikle yurtdışından gelen savaş gibi baskılar sonucunda zayıfladığı anlarda gerçekleşmiştir. Toprak ağalarından bağımsız olan köylü sınıfının başkaldırarak kendilerine hükmeden arazi sahiplerini saf dışı bırakması sonucunda devleti yeniden yapılandırmak isteyen ve köylü sınıfının isyanı olmasa sadece marjinal kalacak olan seçkin grupları bir fırsat yakalamış ve ülke yönetimini siyasi ve sosyal yapıyı değiştirmek üzere ele geçirmişlerdir (1979).

Alttan gelen devrimlerde ayrıca ideolojinin de etkisini unutmamak gerekir. Halk kitlelerinin içinde bulundukları durumları ve idealize ettikleri sistemi şekillendiren ideolojiler ayrıca toplumu bir araya getirip aynı amaç doğrultusunda isyana ve eyleme yönlendiren önemli araçlardır. Birliktelik sağlayacak güçlü bir ideolojinin var olmadığı isyanlara nazaran, ideolojik fikirlerin etkin ve başarılı bir şekilde kullanıldığı aralıksız devam eden başkaldırıların alttan gelen devrimlere dönüşme ihtimali daha kuvvetlidir.

Arap Baharı olarak adlandırılan ve 2010 yılından beri Tunus, Mısır, Libya ve Yemen'deki protestolar sonucunda yıkılan otoriter yönetimler, günümüzde de halk kitlelerinin rejim değişikliklerinde ne kadar etkili olabildiklerini göstermektedir. Ancak Arap Baharı'nı yaşayan ülkelerde alttan gelen devrim yaşanıp yaşan-

Mısır'da 2012'de cumhurbaşkanı seçilen ama 3 Temmuz 2013'te ordunun darbesiyle devrilen Muhammed Mursi (1951-...).

madığına karar vermek için henüz erkendir. Yıkılan yönetimlerin yerine kurulan hükümetlerin hem siyasi hem de sosyal mânâda eski rejimlere kıyasla ne gibi değişiklikler yapacaklarının bir süre gözlemlenmesi ve yukarıda belirtilen tanıma göre devrim niteliğine sahip olup olmadıklarına karar verilmesi gerekmektedir. Ayrıca Arap Baharı'nın neticesinde demokratik rejimlerin kurulup kurulmayacağı da hâlâ kesinlik kazanmamıştır.

Vladimir Putin (1952-...).

Muhalefetin Sindirilmesi

Muhalefetin sindirilmesi yöntemi ile otoriterleşme diğer yollara göre iki açıdan farklılık gösterir. İlk olarak, darbe ve devrim yoluyla otoriter rejimlere geçiş çoğu zaman ani ve net bir şekilde gerçekleşmektedir. Hatta bu vakalar incelendiklerinde eski rejimin sona erip yeni yöneticilerin iktidara geldiği tarih bazen kesin olarak belirtilebilmektedir. Muhalefetin sindirilmesi yoluyla otoriter rejimlere geçişte ise belirgin bir tarih vermek zordur. Zira bu yolla rejim değişikliği daha çok bir sürece işaret eder ve bir zaman aralığını kapsamaktadır. Bu yolu diğer yöntemlerden ayıran ikinci özellik ise otoriterleşmenin çoğu zaman karışık bir rejim, örneğin yarı-otoriter veya rekabetçi otoriter bir sistem kurmasıdır (Levitsky ve Way 2002). Bu tip rejimlerde serbestçe düzenlenen seçimler düzenli olarak gerçekleşmektedir ancak yönetimin demokratik sayılabilmesi için gerekli diğer koşullar yerine getirilmemiştir.

Aynı darbeler ve devrimlerde olduğu gibi muhalefeti sindirme yöntemi de kimi zaman demokrasileri yıkmaktadır. Örneğin 1990'lı yılların başında Peru'da veya 2000'li yıllarda Venezuela'da görece demokratik olan siyasi sistem, otoriter bir rejime doğru kaymıştır. Bununla birlikte, bu yol otoriter rejimlerin çürümesi sonucunda ortaya çıkan iktidar karşıtı grupları kontrol altına almak için de kullanılmıştır. Özellikle Soğuk Savaş'ın sonunda yıkılan komünist rejimlerin bazılarının ardından, Vladimir Putin liderliği altındaki Rusya'da görüldüğü gibi beklenenin aksine demokratik rejimler inşa edilmemiştir. Belli bir liberalleşme döneminin sonunda, demokrasi geleneğinin eksikliğinden ve siyasi partiler ile sivil toplum kuruluşlarının zayıflığından yararlanan iktidarlar, gücü giderek daha fazla tekellerine alarak yarı-otoriter rejimler kurmuşlardır. Diğer bir ifadeyle, demokratikleşme sürecinde olan bazı post-komünist ülkelerde bu süreç baltalanmış ve siyasi muhalefet tam olarak ortadan kaldırılmasa da kayda değer bir varlık göstermesi engellenmiştir.

Rekabetçi otoriter sistemlerde iktidar, devletin kaynaklarını haksızca kendi çıkarları için kullanmakta, muhalefetin medyaya erişimini engellemekte, iktidara karşı çıkan siyasileri, sivil toplum örgütlerini ve bağımsız gazeteci ve yazarları tehdit etmekte, izlemekte,

yurtdışına kaçmaya zorlamakta veya tutuklamaktadır (Levitsy ve Way 2002, s. 53). Kimi zaman iktidar partisi veya hükümet liderleri doğal kaynaklar gibi devlete gelir getiren imkânları muhalefeti satın almak veya asimile etmek için kullanmaktadır. Benzer bir şekilde iktidarı destekleyen grupların sadakatini temin etmek amacıyla yeni iş olanakları yaratılmakta ve çoğunlukla devletin resmi dairelerinde olan bu işlere iktidarın yandaşları getirilmektedir. Kısacası, baskı ve asimile etme gibi sert veya yumuşak birçok yöntemle muhalefet sindirilmekte ve iktidar grubunun halktan aldığı destek ve seçimleri tekrar kazanma ihtimali kuvvetlendirilmektedir. Ancak ne seçimler ne de rekabet tam anlamıyla feshedilmemektedir.

1990'lı yıllarda birçok ülkede muhalefeti sindirme yöntemiyle otoriter rejimlere kayış yaşanmıştır. Örnek olarak Arnavutluk, Ermenistan, Gana, Hırvatistan, Kenya, Malezya, Sırbistan, Ukrayna ve Zambiya sayılabilir. Günümüzde Viktor Orban liderliğindeki Macaristan'da da benzer bir otoriterleşme süreci yaşandığı kimi çevreler tarafından dile getirilmektedir. Görüldüğü gibi darbelere nazaran bu yöntemle otoriterleşme sayıca artmaktadır. Bu yükselişin en önemli sebeplerinden biri Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte dünya kamuoyunda demokrasilere olan vurgunun artması ve bunun en meşru rejim olarak algılanması gösterilebilir. Artık açıkça otoriter bir rejim kurmak güçleşmiştir. Dolayısıyla, birçok otoriter lider dünya kamuoyu tarafından kınanmak yerine daha az göze çarpan yöntemler kullanmaktadır.

Demokratikleşmenin Tanımı

Demokratikleşmeyi bir ülkede düzenli olarak gerçekleştirilen serbest ve adil siyasi seçimlerin başlaması olarak tanımlamak mümkündür. Ancak bu tarz bir tanım, göz ardı edilemeyecek bir şekilde indirgemecidir, çünkü kuşkusuz demokrasi sadece düzenli seçimlerin yapılmasından ibaret değildir. Dolayısıyla, basın, ifade ve örgütlenme gibi liberal kişisel özgürlüklerin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün seçme ve seçilme hakları ile birlikte kabul edilmeye başlanmasını demokratikleşme olarak tanımlamak daha doğrudur. Dolayısıyla, demokratikleşme, seçme ve seçilme hakları ile beraber kişisel özgürlüklerin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün uygulanma sürecidir.

Otoriter bir rejimden demokrasiye geçişte *liberalleşme*, *geçiş ve konsolidasyon* diye adlandırılabilecek üç unsurdan bahsetmek mümkündür. Bu üç unsurun tanımları **Tablo 4.1**'de de detaylandırıldığı gibi toplumda giderek derinleşen ve pekişen bir demokrasi algısına işaret eder. Ancak unsurlar her zaman ve her koşulda birbirlerini takip etmeyebilirler. Bazı otoriter rejimler uzun süre liberalleşme aşamasında kalabilirken, kimi ülkeler demokrasiye geçişi tamamlayıp konsolidasyon safhasının sonunu getiremeyebilir. Örneğin, Türkiye demokrasiye ilk kez çok partili seçimlerin yapıldığı 1946 yılında geçmiştir, ancak 60 yılı aşkın bir demokrasi deneyiminden sonra konsolidasyon sürecini henüz tamamlayamamıştır. Benzer şekilde teorik olarak bakıldığında liberalleşmenin sonucu her zaman demokratikleşme olmamaktadır. Kimi zaman otoriter rejimlere geri dönüşler yaşanabilmektedir.

TABLO 4.1
Demokratikleşmenin Unsurları

Liberalleşme	Siyasi karar vericiler serbest ve adil seçimler yoluyla toplum tarafından sorumlu tutulmazlar. Ama otoriter rejim yarı-sadık muhalefete, yani rejime karşı çıkmayan ancak sadece bazı politikaları eleştirebilen muhalefete tahammül etmektedir. Ayrıca rejim aşağıdaki hususların bazılarında veya tamamında açılım yapmıştır: İnsan hakları, Muhalefet siyasi partisi veya partileri, Basın özgürlüğü Görece bağımsız örgütler.
Geçiş	Bu unsurda aşağıdaki gelişmelerin bazılarını veya hepsini benzer bir sırada gözlemlemek mümkündür: Otoriter rejimi yönetenler arasında rejimin niteliği ve izlenecek politikalar konusunda açık fikir ayrılıkları ve çatışmaları doğar. Muhalif gruplar otoriter rejimi yönetenlerle pazarlık yapar ve anlaşmaya varır. Otoriter rejimin gücünü sınırlayacak kanunlar çıkar. Yurttaşlara eşit haklar tanıyan yeni bir anayasa yürürlüğe girer. Serbest ve adil kurucu seçimler gerçekleşir.
Konsolidasyon (sağlamlaşma)	Toplumdaki siyasi açıdan önemli her grup demokratik rejime tutumsal ve davranışsal olarak saygılı ve bağlıdır. Bu bağlamda aşağıdaki koşullar da yerine getirilmiştir: Seçimleri kaybedenler dahil bütün önemli siyasi aktörler demokratik kurallar çerçevesinde tekrar seçimlere katılmayı tercih eder, demokrasi tanımına aykırı sosyal hareket, ihtilâl veya darbe gibi faaliyetlere girişmezler. Her grup diğer bir grubun da aynı şekilde düşündüğüne inanır ve toplum içinde rejim konusunda bir güven ortamı hâkim olur. Demokrasi karşıtı veya rejimi yıkma amacı güden önemli gruplar yoktur ve böyle önemli bir grubun varlığından şüphe dahi edilmez.

Kaynaklar: O'Donnell ve Schmitter 1986; Gunther, Puhle ve Diamandouros 1995; Linz ve Stepan 1996; Schneider ve Schmitter 2004.

Demokratikleşme Teorileri

Demokratikleşmeyi incelerken üç teorik yaklaşımdan bahsetmek mümkündür (benzer bir literatür özeti için bkz. Grugel 2002, s. 46-67). Yukarıda da belirtildiği gibi teorik yaklaşımlar aslında sadece demokratikleşmeyi değil aynı zamanda otoriterleşmeyi de açıklamaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar bu teorilerin bir kısmında ana sorunsal demokratikleşme gibi gözükse de, açıklamaların genel manada rejim değişikliği üzerinde durduğunu da unutmamak gerekir.

Demokratikleşme teorileri, demokrasinin çıkışını sebep sonuç ilişkisi içinde incelemektedir. Her teorik açıklamada olduğu gibi demokratikleşmede de her yaklaşım belli ölçüde genelleme yapabilme iddiasındadır. Bir başka deyişle, her teori birçok vakayı kapsayan açıklamalar sunmaktadır. Ancak elbette, teorilerin her ülkede gerçekleşen rejim değişikliklerini tüm detayları ile öngörmeleri mümkün değildir. Genelleme için belli bir oranda indirgemecilik kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla, demokratikleşme teorileri irdelenirken herhangi bir vakayı tüm karmaşıklığıyla ne kadar

detaylı olarak açıkladıkları gibi bir kıstas yerine, kanıtlar ile ne kadar tutarlılık gösterdikleri, genelleme yapabilme kapasiteleri ve var olan açıklamaların üzerine ne kadar yeni bilgi ekleyebildikleri gibi ölçütlerle değerlendirmek gerekmektedir. Burada incelenecek ve üç ana başlık altında toplanacak teoriler, bu açılardan literatürde kabul görmüş ve etkileri günümüzde de devam eden açıklamalardır. Sundukları savlar çerçevesinde bu teoriler ayrıca birbirlerine alternatif izahatlar sunmaktadırlar.

Modernleşme Teorisi

1950'li yıllardan sonra kabul gören ancak günümüzde artık sıkça eleştirilen bir teori olmasına rağmen, modernleşme teorisi literatürde önemini koruyan açıklamalardan biridir. Öncelikle bu teori kendinden sonra gelen birçoklarına ön ayak olmuş ve literatürün gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca modernleşme teorisinin sunduğu bazı açıklamaların günümüzde geçerli olabileceğini ve önemini yitirmediğini iddia etmek de mümkündür. Sezgisel olarak bu teori oldukça güçlüdür. Bunun sonucunda da politik çevreler ve konuyla ilgilenen kişiler tarafından hâlâ kabul görmektedir.

Adından da anlaşılacağı gibi modernleşme teorisi, demokrasiyi modernitenin bir parçası olarak algılar. Kabaca tarım odaklı, feodal ve geleneksel toplumlardan, kapitalist, sanayileşmiş, rasyonelleşmiş ve ulus-devlet çerçevesinde örgütlenmiş toplumlara geçişi ifade eden modernite kavramı, her ülkede benzer değişikliklerin er veya geç yaşanacağını varsayar. Özellikle 19. yüzyılda İngiltere, Avrupa ve Kuzey Amerika'yı kapsayan ve "Batı dünyası" olarak tabir edilen bölgelerde gerçekleşen değişimlerin diğer kıtalar ve "geri kalmış" toplumlarda da paralel seyredeceği inancı modernite anlayışında yer bulmaktadır (Bauman 1993).

Bu varsayımlardan yola çıkan modernleşme teorisi de demokratikleşmeyi neredeyse doğal kabul edilen değişim sürecinin bir parçası olarak kabul eder. Bu teorik çerçevenin kurucusu olan Seymour Martin Lipset'e göre (1959) ekonomik büyüme ile diğer alanlarda ilerleme arasında önemli bir birliktelik vardır. Ekonomik gelişmişlik beraberinde sosyal ve siyasi gelişmişliği de getirmektedir. Bu bağlamda, demokratikleşme kapitalizmin bir sonucudur. Lipset, ekonomik gelişmenin birbirine bağlı dört önemli değişimi tetiklediği için demokratikleşmeyi doğuracağını düşünmüştür. Bu değişimler, varlık ve zenginlik, eğitimli geniş bir orta sınıf, ilkel kimliklerin azalacağı ve laiklik gibi kavramların güçleneceği bir kültürel yapı ve alt sınıflardaki radikalleşmenin azalması olarak özetlenebilir. Aslında bu değişimlerden en sonuncusu, yani alt sınıflardaki değişim, belki de en önemlisidir, çünkü artan zenginlik ve eğitim seviyesi sınıflar arası çatışmayı azaltacaktır. Lipset, kapitalizm ile birlikte, piramit görünümüne sahip (yani alt sınıfların çoğunlukta olduğu) bir toplum yapısından, demokrasiye çok daha yardımcı olan elmas şeklinde (yani orta sınıfların çoğunlukta olduğu) bir yapıya geçileceğini savunmuştur.

Lipset ile birlikte birçok yazar modernleşme teorisine aynı dönemlerde katkı yapmıştır. Örneğin, Gabriel Almond ve Sidney Verba (1963) siyasi kültüre odaklanmış ve demokrasilerin ancak belli kültürlerde tohumlarını ektiklerini belirtmişlerdir. Bu yazarlara göre, demokrasiye olanak sağlayan yurttaşlık kültürü (*civic culture*), toplumda dar görüşlü (*parochial*) ve boyun eğen (*subject*) değerlerin daha az

benimsendiği, ancak daha güçlü olan katılımcı (*participant*) siyasi değerleri dengeledikleri durumlarda ortaya çıkmaktadır. Yurttaşlık kültürünün olduğu ülkelerde, vatandaşlar, seçimlerin sonuçları gibi siyasi olaylarla yakından ilgilenmekte, farklı düşünceleri ve siyasi görüşleri hoşgörüyle karşılamakta, sivil toplum kuruluşları ve yerel hükümetler gibi kurumlara iştirak etmekte ve aralarında sivil işbirliğine ve güvene açık olmaktadırlar. Almond ve Verba'nın ve onlar gibi siyasi kültüre vurgu yapan yazarların eserleri (örneğin Diamond 1999) siyasi kültür ile demokratikleşme arasında bir bağ kurarak modernleşme teorisinin ana görüşüne, yani ekonomik, sosyal ve politik değişimlerin birbirlerini tetiklemekte ve takip etmekte olduğu fikrine destek olmuşlardır.

Modernleşme teorisi birçok açıdan eleştirilmiştir. İlk olarak, teorinin Batı merkezci olduğunu vurgulamak gerekir. Avrupa ve Kuzey Amerika'da gerçekleşen dönüşümün diğer bölgelerde de ortaya çıkacağı varsayımı gerçeklerle örtüşmemektedir. Örneğin bağımlılık teorisi düşünürleri, Batı ülkelerinin sanayileşirken içinde bulundukları uluslararası şartlarla kıyaslandığında, bugün gelişmekte olan toplumların çok daha farklı bir ortamda olduklarını belirtmektedirler (Cardoso ve Faletto 1979). Bugün artık kapitalizm bir uluslararası sistem haline gelmiştir. Çekirdek toplumlar kapitalizme daha önce geçmiş oldukları için çevre ülkelerin ekonomik kalkınması daha güçtür.

Bağımlılık teorisi için asıl sorunsal demokratikleşme değil, dünya ekonomisi içinde çevre ülkelerin sömürüden kurtulup nasıl bağımsız hale gelebilecekleridir. Ancak modernleşmeyi doğrusal ve daima ilerici olarak gören fikirlere teorinin eleştirisi önemli ve demokratikleşme açısından can alıcı olmuştur. Zira modernleşme teorisindeki, ekonomik gelişmişliğin kaçınılmaz olarak demokrasiyi doğuracağı fikrinin fazla iyimser olduğu anlaşılmıştır. Guillermo O'Donnell'ın (1973) Latin Amerika ülkeleri üzerine yaptığı çalışına, ekonomik büyüme ve kapitalizmin, demokrasi ile değil tam tersine otoriterleşme ile sonuçlandığı yönünde bulgular sunmuştur. Kapitalizme geçiş sürecinde burjuvazinin eli güçlenmiş ve işçi sınıfını bastırmak için devlet ve özellikle de silahlı kuvvetler ile işbirliği yaparak otoriterleşmenin kapılarını açmıştır.

Modernleşme teorisi her ne kadar bugün güncelliğini yitirmiş gibi gözükse de demokrasi ile ekonomik gelişmişlik arasındaki bağı çürütmek zordur. Nitekim Przeworski ve Limongi de 1997 yılında yaptıkları çalışmada, varlıklı ülkelerde rejimin daha dayanıklı olduğunu, yani demokrasi ile ekonomik gelişmişlik arasında bir korelasyonun varlığını doğrulamışlardır. Ancak bu ilişkiyi açıklamak için modernleşme teorisinin başvurduğu ve tüm ülkeleri gelişmişlik seviyelerine göre sınıflandıran nicel yöntemlerden ziyade sebep-sonuç ilişkisini daha net ortaya koyabilecek ve ülkelerin demokratikleşme süreçlerini tarihsel açıdan irdeleyecek nitel yöntemlerin kullanılmasına ihtiyaç vardır.

Tarihsel Sosyoloji

Tarihsel sosyoloji diye adlandırabileceğimiz kuram, modernleşme teorisine benzer bir şekilde ekonomik gelişme ile demokratikleşme arasında bir bağlantı kurar. Ancak bu teori kapitalizm ve rejim değişikliği arasında doğrusal bir ilişki sunmaz ve her ülkenin benzer bir modernleşme yolu izleyeceğini iddia etmez. Aksine tarihsel sosyoloji modernleşme teorisine göre daha kötümserdir. Demokratikleşen ülkele-

rin belli bir dönemde kendilerine has ve özgün koşullara sahip olduklarını ve bu şartları haiz olmayan toplumların demokrasiye aynı şekilde geçemeyeceklerini ima eder. Bir başka ifadeyle, demokrasi ne otomatik olarak ortaya çıkar ne de toplumların istemesi veya aktörlerin eylemleri ile inşa edilebilir. Demokrasiye yol açan faktörler ilk başta dikkati çekmeyecek, ancak tarihsel bir analiz ve karşılaştırmalı metotlarla su yüzüne çıkacak makro değişkenlerdir. Bu makro değişkenler arasında, ekonomik sınıfların ve devletin birbirleriyle kıyaslanınca göreceli kuvvetleri ve ilişkileri özellikle önem taşımaktadır. Tarihsel sosyoloji bu tarz yapısal değişkenler üzerinde durduğu ve demokratikleşmeyi açıklarken bireysel eylemlerden ziyade sınıfsal ve kolektif eylemlere vurgu yaptığı için "yapısalcılık" olarak da adlandırılmıştır.

Burada biri Barrington Moore'un 1966 yılında yayımladığı, diğeri de Dietrich Rueschemeyer, Evelyne Huber Stephens ve John D. Stephens'ın 1992 yılında yayımladıkları iki kitap olmak üzere tarihsel sosyolojinin demokratikleşme alanında önde gelen iki eserinden bahsedeceğiz. Bu eserler teorinin önde gelen yapıtları olup, inceledikleri vakalar açısından birçok ülkeyi, sonucu ve bölgeyi kapsamaktadırlar. Elbette yapısalcılık bu eserlerle sınırlı değildir, ancak diğer yapıtların da en çok referans gösterdikleri ve bu sebeple kuramı şekillendiren eserler olarak bu iki çalışmayı sayabiliriz.

Aslında Barrington Moore'un *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri* (*Social Origins of Democracy and Dictatorship*)[2] adlı eseri sadece demokratikleşmeyi değil, aynı zamanda faşist ve komünist rejimlerin doğuşunu açıklaması açısından da önemlidir. Moore, tarihsel açıdan önemli ülkelerdeki modernleşme yollarını detaylı bir şekilde incelemektedir. İngiltere, Fransa ve ABD örneklerinden yola çıkarak yazar, ticari tarıma geçişle birlikte köylü sınıfının sayıca azaldığı, büyük toprak ağalarının güçlerinin kısıtlandığı, devletin çok kudretli olmadığı ve burjuva sınıfının kuvvetlendiği durumlarda sonucun demokratikleşme olduğunu savunmaktadır. Moore'un fikirleri kimi zaman "burjuva yok, demokrasi yok" (1966, s. 418) diye özetlenmiştir, ancak diğer sınıfların etkisini de unutmamak gerekir. Nitekim Moore'a göre burjuvazinin varlık gösterdiği ama beraberinde toprak ağalarının gücünün de devam ettiği durumlarda, bu iki sınıf merkezileşmiş ve kuvvetli devleti de yanlarına alarak işçileri ve ticari tarıma rağmen sayıları azalmamış köylü sınıflarını bastırabilirler. Böyle bir durumu yaşamış Almanya ve Japonya'da faşist rejimler kurulmuştur. Son olarak, komünist rejimler Rusya ve Çin vakalarında görüldüğü gibi güçlü bir köylü sınıfının varlığını sürdürdüğü, toprak ağalarının kuvvetinin azaldığı ve mutlakıyetçi bir devletin olduğu durumlarda alttan gelen devrimler yoluyla gerçekleşmiştir.

Moore'a benzer bir şekilde Rueschemeyer, Stephens ve Stephens da demokrasinin koşullarını *Kapitalist Gelişim ve Demokrasi* (*Capitalist Development and Democracy*) adlı kitaplarında sunmaktadırlar. Yazarlara göre demokrasi üç alandaki güç dengelerine bağlıdır. Bu alanlar devlet ve toplum, ekonomik sınıflar ve uluslar-ötesi yapılardır. Rueschemeyer, Stephens ve Stephens, modernleşme teorisi-

2 Barrington Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Alaaddin Şenel, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

nin ana savı olan ekonomik gelişmişlik ile demokrasi arasındaki bağlantıya katılmakla beraber bu iki değişken arasındaki ilişkinin ana kaynağını değişen sınıf dengelerinde bulmaktadırlar. Kapitalizm ile birlikte demokrasi karşıtı olan toprak ağalarının kuvveti düşmekte ve işçi sınıfının gücü görece artmaktadır. Yazarlara göre modernleşme teorisinin aksine demokrasi için asıl önemli olan orta sınıfın genişlemesi değil, alt sınıfın gücünün artmasıdır. İşçi sınıfı her koşulda kendisine seçme ve seçilme hakkının verilmesini ve demokrasiyi istemektedir. Ancak işçiler kendi başlarına demokratikleşmeyi gerçekleştiremezler. Nitekim demokrasi burjuva ve işçiler ittifaka girerlerse mümkün olabilmektedir. Böyle bir işbirliği için burjuvanın kendini işçi sınıfının tehdidi altında hissetmemesi ve elde etmek istediği haklara ancak alt sınıf ile ittifaka girdiğinde ulaşabilmesi gerekmektedir.

Bu eserlerden de anlaşılabileceği gibi tarihsel sosyoloji sınıflar arasındaki ilişkilere, güç dengelerine ve ittifaklara vurgu yapan bir kuramdır. Bu özelliği bir bakıma en çok eleştirilen niteliklerinden biridir. Öncelikle toplum yapılarına verilen önem, eylemi kimin gerçekleştirdiği konusunda tereddüt yaratmaktadır. Bireylerin iradeleri neredeyse yok sayılmaktadır. İkinci olarak, güç kavramı yeteri kadar net değildir. Geriye bakıldığında araştırmacı tarafından incelenen vakalarda hangi grubun güçlü olduğu tespit edilmektedir. Ancak olayların geliştiği tarihlerde yaşayan bireyler de aynı tahlili yapabilmişler ve hangi grubun güçlü olduğunu doğru bir şekilde algılayabilmişler midir? Kuşkusuz, bireysel iradenin neredeyse önemsiz kabul edildiği yapısalcı bir teoride bireylerin tahlil etme yetisi de önemli bir soru değildir. Fakat teoriyi bu açıdan ve incelediği dönemin gerçekliğini ne kadar yansıttığı bakımından eleştirmek mümkündür. Son olarak, tarihsel sosyolojinin demokratikleşmenin tüm evrelerini analiz etmediği eleştirisi getirilebilir. Bu teori detaylı olarak demokrasiye geçişi incelese de, konsolidasyon sürecini irdelememekte, hatta önem vermemektedir. Oysa ki demokrasiye geçiş ve konsolidasyon kavramları arasında önemli farklılıklar vardır ve yukarıda da açıklandığı gibi her rejim değişikliği yaşayan ülkede konsolidasyon gerçekleşmez, dolayısıyla demokratikleşme süreci sona ermez.

Geçiş Teorileri

Modernleşme teorisi ve tarihsel sosyoloji yapısal değişkenlere önem veren ve demokratikleşmenin sebeplerini uzun tarihsel süreçler içinde arayan yaklaşımlardır. Geçiş teorileri diye adlandırabileceğimiz üçüncü yaklaşımda ise odak nokta aktörler, bireyler ve onların karar alma mekanizmalarıdır. Geçiş teorileri aynı zamanda daha kısıtlı zaman süreçlerine bakarlar, örneğin bir otoriter rejim yıkılmadan önceki birkaç yıl, demokrasiye geçiş esnasındaki devre ve demokrasi kurulduktan sonraki kısa dönem. Tablo 4.2'de Alfred Stepan'ın geçiş teorisi perspektifiyle ele aldığı (1986) demokratikleşmenin yolları incelenmiştir. Her ne kadar Stepan demokrasiye geçişi incelese de bu teorik yaklaşımdaki her eser sadece Tablo 4.1'de ele alındığı anlamda geçişleri incelemez, konsolidasyona da vurgu yapar. Bu düşünce okulunda çalışan yazarlar için demokratikleşmenin her bir aşaması önemlidir ve araştırmacının ilgi alanına göre ayrı bir incelemeyi hak eder.

TABLO 4.2
Stepan'a Göre İkinci Dünya Savaşı'ndan Sonra Demokratikleşmenin Yolları

Demokratikleşmenin yolları	Örnek vakalar
1. Savaş ve işgal sonunda demokratikleşme	
• İşgalci ülkenin savaş kaybetmesi ve ülkeyi terk etmesinin ardından eski demokratik rejimin yeniden kurulması	• Hollanda, Belçika, Norveç ve Danimarka (hepsi 1945'ten sonra)
• İşgalci ülkenin ülkeyi terk etmesinin ardından eski demokratik rejim yerine, yeniden yapılandırılmış ve kurumsallaştırılmış bir demokrasinin kurulması	• Fransa (1945'ten sonra)
• Dış güçlerin denetimi altında demokrasinin inşası olarak üç ayrı kategoriye ayrılır.	• Batı Almanya ve Japonya (1945)
2. Otoriter rejimin liderlerinin bir kısmı önderliğinde başlatılan demokratikleşme	
• Sivil veya sivilleşmiş liderler	• Türkiye (1950), İspanya (1977)
• İktidarı elinde tutan ordu liderleri	• Brezilya (1982)
• İktidarın dışındaki kurumsal ordu tarafından başlatılan demokratikleşme olarak üç ayrı kategoriye ayrılır.	• Portekiz (1974), Yunanistan (1973)
3. Otoriter rejime muhalefet eden grupların liderliğinde başlatılan demokratikleşme	
• Toplumun önderliğinde	• Arjantin (1969), Peru (1977)
• Muhalefet partilerinin otoriter rejimi yıkmak için birlikte bir pakta girmesi sonucunda	• Kolombiya (1958), Venezuela (1958)
• Demokratik reformcu partilerin koordinatörlüğünde gerçekleştirilen organize olmuş ve şiddet içeren ayaklanmalar sonucunda	• Kostarika (1948)
• Marxist ihtilal sonucunda başlatılan demokratikleşme olarak dört ayrı kategoriye ayrılır.	• Teorik olarak böyle bir yol demokratikleşmeye sebep olabilir. Ancak yazarın kitabını kaleme aldığı tarihe kadar böyle bir vaka pratikte daha henüz yaşanmamıştır.

Kaynaklar: Stepan, 1986; Grugel, 2002, s. 4.

Geçiş teorilerine öncülük etmiş en önemli yapıt Guillermo O'Donnell, Phillippe Schmitter ve Laurence Whitehead'in 1986 yılında derledikleri kitap dizisidir. Bu dizinin sonuç kısmını yazan O'Donnell ve Schmitter otoriter rejimlerden demokrasilere geçişte eski rejimin yürütücüleri ve muhalefetin liderleri arasında yapılan anlaşmaların önemli bir rol üstlendiklerini savunmuşlardır. Bu yazarlara göre demokrasi, otoriter rejimdeki ve muhalefetteki ılımlı grupların müzakereler sonucu yaptıkları paktların sonucudur. Bu teorinin bir eksikliği O'Donnell ve Schmitter'ın paktlara katılan bireylerin ve grupların ekonomik ve sosyal statüleri ve çıkarlarını dikkate almamalarıdır. Ilımlı grupların demokrasiye geçiş arzusu dışında hangi sebeplerle müzakereler yaptıkları açıklığa kavuşturulmamıştır.

Geçiş dönemindeki kararları *oyun kuramı* uygulayarak inceleyen yazarlar ise bireylerin çıkarlarına vurgu yaparak, ancak bu çıkarlar demokrasiye geçiş ile örtüşüyorsa rejim de-

değişikliğinin olacağını belirtmişlerdir. Oyun kuramı rasyonel olduğu varsayılan aktörler arasında stratejik etkileşimleri ve bu aktörlerin birbirleriyle çatışma veya işbirliği yapma olasılıklarını inceler. Rasyonel tercih kuramı ise aktörlerin verdikleri kararları rasyonalite çerçevesine oturtarak inceleyen ve oyun kuramını da kapsayan ancak daha geniş manada düşünülebilecek bir çalışma alanıdır. Rasyonel tercih kuramına göre demokrasiyi bir kurumsal denklik olarak görmek mümkündür. Kendi çıkarlarını korumak isteyen aktörler stratejik tercihlerde bulunarak demokrasinin kurallarını belirlemişler ve önemli bir süre sabit kalacak bir sonuç ortaya çıkartmışlardır (Przeworski 1991). Bu bakış açısına göre özellikle demokrasiye geçişte yaratılan kurumlar önemlidir. Demokrasinin anayasa gibi belli başlı kurumları eğer iyi düzenlenmişse aktörlerin yeni rejimde kendilerini tehdit altında hissetmelerini engelleyebilir. Ancak kötü tasarlanmış kurumlar tam tersi bir etki göstererek demokratikleşme sürecini tersine de çevirebilir (Przeworski 1986, s. 58-61). Dolayısıyla, gruplar arasındaki anlaşmalar demokrasinin geleceği için son derece önemlidir. Oyun kuramında, rasyonalite bireylerin bir amacı gerçekleştirmek için en düşük maliyetli, en verimli ve en hızlı olan yöntemi seçmeleri ve kendi çıkarlarını böylelikle mümkün olan en yüksek seviyeye çıkartmalarıdır.

Rasyonel tercih veya oyun kuramının demokratikleşmeye uygulanması aslında yeni değildir. Bu bakış açısının kökleri Robert Dahl'ın 1971 yılında yayınladığı *Polyarchy* kitabına dayandırılabilir. Dahl demokratikleşmeyi iki değişkenle açıklamıştır: Hoşgörünün maliyeti ve bastırmanın maliyeti. Hoşgörünün maliyeti, otoriter rejim liderleri için muhalefetin varlığına izin vermenin bedelidir. Örneğin seçimleri kaybetmek, muhalefette yer almak ve değişen politikalara katlanmak, hoşgörünün bedelleri arasında sayılabilir. Bastırmanın maliyeti ise otoriter rejim liderleri için muhalefeti güç kullanarak ezmenin bedelidir. Örneğin kendi toplumu tarafından kınanmak ve silah ve maddi kaynakları harcamak, bastırmanın maliyeti olarak görülebilir. Dahl'a göre, aktörler bu iki maliyete ve kâr-zarar karşılaştırmasına bakarak demokrasiye geçip geçmemeye karar verirler. Eğer bastırmanın maliyeti yüksek ve hoşgörünün maliyeti düşükse, sonuç demokratik açılımdır. Ancak eğer bastırmanın maliyeti düşük ama hoşgörünün maliyeti yüksekse, sonuç otoriter rejimin devamıdır.

Geçiş teorilerinden bir kısmı rasyonel tercih kuramını uygulamak yerine bireylerin geçmişte yaşadıkları deneyimler ve bu deneyimlerden öğrendiklerine odaklanır. Örneğin otoriter rejimin altında uzun süre yaşamış gruplar, öğrendiklerinden yola çıkarak siyasi görüşlerini ve fikirlerini değiştirip demokrasiyi destekleyen değerlere sahip olabilirler (Bermeo 1992). Benzer bir öğrenme savı, demokratik konsolidasyon literatüründe de vardır. Kimi yazarlara göre birçok grubu içine alacak ve temsil edecek müzakereler gerçekleşir ve uygun bir anayasa hazırlanırsa konsolidasyon mümkün olabilmektedir. Siyasi aktörler de ancak geçmişte yaşadıklarından yola çıkarak geniş kapsamlı uzlaşmalara katılabilirler ve içinde bulundukları toplumların çatışmalarına cevap verebilecek anayasalar hazırlayabilirler (Gunther 1992, s. 77).

Geçiş teorilerinin en büyük eksikliklerinden biri seçkinlere fazlasıyla odaklanıp sivil toplumu, sınıfları veya halk kitlelerini demokratikleşme sürecine bağlamamalarıdır. Yıkılan eski

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

İspanya 1978 ve Brezilya 1988

Geçiş teorileri açısından ele alındığında İspanya ve Brezilya, demokratikleşme vakaları içinde ideal örneklerdendir. Her iki ülkede de rejim değişikliği otoriter rejim liderleri tarafından başlatılmıştır ve geçiş sürecinde rejim ve muhalefet liderleri bir araya gelerek yeni demokratik anayasanın içeriğini belirleyecek paktlar yapmışlardır.

İspanya'da 1939 yılında sol ve sağ güçleri karşı karşıya getiren kanlı iç savaşı General Francisco Franco önderliğindeki sağcı kesimin kazanmasıyla otoriter bir rejim kurulmuştur. 1975 yılında Franco'nun ölümünden sonra devlet başkanlığı görevini kendisinin belirlediği gibi o zamana dek sürgünde olan Kral Juan Carlos devralmıştır. Yeni Kral kendi diktatörlüğünü ilan edebilecekken Temmuz 1976'da Adolfo Suarez'i başbakan olarak atamış ve rejimin demokrasiye geçişine ön ayak olmuştur. Aynı yıl içinde Siyasi Reform Kanunu hazırlanmış ve bu kanun otoriter rejimin parlamentosu ve daha sonra referandum yoluyla halk tarafından onaylanmıştır. Demokratik Merkez Birliği (UCD) partisini kuran Suarez, İspanyol Sosyalist İşçi Partisi (PSOE) ve Komünist Parti de dahil olmak üzere bütün partileri tanımış ve Haziran 1977'de yapılan seçimlere katılmalarına izin vermiştir. PSOE ve Komünist Parti de karşılığında krallığı tanımış, Suarez'in planına destek

İspanya'da Franco'dan sonra 23 Şubat 1981'de parlamentoyu basarak darbe girişiminde bulunan ve yargılanarak 15 yıla mahkum olan yarbay Antonio Tejero mecliste baskın sırasında.

vermiş ve otoriter rejimden tam bir kopma ile demokratikleşme yerine anlaşma yollu rejim değişikliğini kabul etmiştir. 1977 seçimlerini kazanan UCD önderliğinde demokratik anayasa üzerinde çalışmalar başlamış ve 1978 yılında "Moncloa Paktı" hükümet ve muhalefet partileri tarafından imzalanmıştır. Paktın sonucunda yazılan anayasa Aralık 1978'de referandum ile onaylanmıştır. Demokratik rejimin kurallarını tanımayan askeri bir grup 1981 yılında darbe teşebbüsünde bulunsa da Kral ve siyasetçilerin bu girişime karşı tavır almaları sayesinde müdahale başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bask bölgesinde süregelen ayrılıkçı terör örgütlerinin faaliyetlerine rağmen yarı-federal bir yapıya kavuşan İspanyol demokrasisi hem Katalan hem de Bask milliyetçilerinin de desteğiyle ve 1982 yılında PSOE'nin seçimleri kazanıp merkez-sol bir hükümet kurmasıyla konsolide olmuştur.

Brezilya'da askeri rejim 1964 yılında sol görüşte olan Başkan Goulart'ı devirmek amacıyla kurulmuş ve 20 yılı aşkın bir süre devam etmiştir. İspanya'daki gibi uzun soluklu olan bu otoriter rejim, 1974 yılından itibaren General Ernesto Geisel başkanlığında liberalleşmeye başlamıştır. Askeri rejimin kendi siyasi partisi yanında bir muhalefet partisinin de (Brezilya Demokratik Hareket Partisi - PMDB) varlık göstermesine izin verilmiştir. Aynı yıl yapılan ve özgürlükçü olmayan seçimlerde PMDB oy oranını önemli ölçüde artırmıştır. Bu başarıdan da cesaretle Katolik Kilisesi ve iş adamları da dahil olmak üzere birçok grup giderek rejime karşı seslerini yükseltmeye başlamışlardır. 1978-1979 yıllarında Sao Paulo'da büyük grevler düzenlenmiş ve işçiler askeri rejime ait sendikaları protesto ederek kendi sendikalarını kurma hakkını elde etmişlerdir. 1980 yılında işçi grupları bir zafer daha elde etmiş ve kendi siyasi partilerini, İşçi Partisi'ni (PT), kurma hakkını kazanmışlardır. Giderek artan baskılar sonucunda askeri rejim 1982 yılında eyalet başkanları için özgür seçimlerin yapılmasını kabul etmiştir. Bu seçimlerde muhalefetin başarısını gören askeri yönetim daha sonra sivil bir devlet başkanına izin vereceğini ama 1985 yılında yapılması beklenen seçimlerin ancak dolaylı olabileceğini ilan etmiştir. Bu teklife şiddetle karşı çıkan PT de dahil birçok muhalif grup protestolar düzenlemiştir. Kendi meşruiyetlerinin giderek düştüğünü fark eden rejim liderleri sonunda muhalefetle bir pakt yapmış ve 1985 yılında dolaylı yöntemle seçimleri kazanan devlet başkanının parlamento ile birlikte yeni anayasayı yapmasını ve 1989 yılında seçimlerin gerçekleştirilmesini kabul etmiştir. 1986 yılında anayasayı yazmakla görevlendirilmiş bir kurucu meclis için seçimler yapılmıştır. PMDB'nin önderliğinde yeni anayasa yazılmış ve 1988 yılında kabul edilmiştir. Bugün Brezilya siyasetinde, rüşvet, hukukun üstünlüğü gibi ilkelerde sıkıntılar ve gelir adaletsizliği gibi birçok problem olsa da özellikle 2003 yılında sosyalist PT'nin adayı Luiz "Lula" Inacio da Silva'nın başkanlık seçimlerini kazanmasıyla birlikte demokrasi konsolide olmuştur.

Luiz "Lula" Iracio da Silva (1945-...).

rejim ve muhalefet liderlerinin kendi aralarında yaptıkları anlaşmaların kitleler tarafından kabul göreceği varsayılmaktadır. Oysaki halktan gelen tepkiler seçkin kesimlerin stratejilerini ve kararlarını belirleyen önemli faktörler arasında olabilir. Aslında, bu teorilerin tek eksikliği sadece toplumdan gelen talepleri incelememeleri değildir. Daha geniş mânâda, bireylerin ve grupların kararlarına odaklanan bu teoriler aktörlerin içinde bulundukları ekonomik, siyasi ve sosyal koşulları göz ardı etmektedirler. Kısa süreçleri detaylı olarak analiz eden bu yaklaşım demokrasiyi mümkün kılan veya engelleyen ve daha uzun yıllara dayanan yapıları dikkate almamaktadır. Bunun sonucunda ya "iyi" veya "kötü" liderler gibi basite indirgenmiş açıklamalar ya da rasyonel tercih kuramında olduğu gibi kâr-zarar analizini neye göre yaptıkları belli olmayan aktörler yaratılmaktadır. Kısacası objektif olması gereken açıklamalar, araştırmacının subjektif yargılarıyla değiştirilmiş izlenimi doğmaktadır.

Yukarıda incelediğimiz üç yaklaşım bir arada ele alındığında aslında hepsinin eksiklikleri olduğu kadar literatüre ve rejim değişikliklerini anlamaya yaptıkları katkılar da aşikârdır. Modernleşme teorisinin ekonomik gelişmişlik ve demokrasi arasında kurduğu bağ, tarihsel sosyolojinin uzun dönemli sosyoekonomik yapılara yaptığı vurgu ve geçiş teorilerinin aktörlerin verdikleri kararlara ve birbirileriyle yaptıkları anlaşmalara odaklanması literatüre yaptıkları en önemli katkılardır. Aslında bu üç yaklaşımın bulgularını bir arada ele alarak her birinin katkısını muhafaza etmek mümkündür. Bireyler geçmişten gelen sosyoekonomik yapılar ve bu yapıların kısıtlamaları içinde hareket etmek ve kararlar almak zorundadırlar. Aktörlerin kâr-zarar analizini, halk kitleleri, sınıflar ve içinde bulundukları diğer siyasi koşullar etkilemektedir. Bu şekilde bakıldığında çıkarlarını korumak isteyen liderleri irdeleyen geçiş teorileri ile ekonomik gelişmişliği de ele alan yapısalcılık arasında bir çelişki yoktur. Aksine iki kuram birbirini destekleyebilir. Yöntem olarak da modernleşme teorisinin niceliksel araştırmalarından çıkan bulgular, tarihsel olarak teyit edilebilir ve pekiştirilebilir. Nitekim literatür giderek bu üç yaklaşımı bir araya getirmekte ve çeşitli yöntemleri aynı anda kullanmaktadır (iyi bir örnek için bkz. Boix 2003). Bu tarz çalışmaların literatürün eksikliklerini giderip gideremeyeceği ve bulgularının rejim değişikliklerini anlamamıza ne gibi yeni katkılarda bulunacağı zamanla anlaşılacaktır.

Otoriter Rejimlerin Sonu?

Günümüz dünyasında giderek daha fazla ülke demokratik rejimlere sahip olduğunu iddia etmektedir. Özellikle 2010 yılından itibaren Ortadoğu'da yaşanan ve Arap Baharı olarak adlandırılan olayların sonucunda yıkılan otoriter rejimlerle birlikte demokratikleşme daha da çok ivme kazanmış gibi gözükmektedir. Tarihte rejim değişikliklerinin dalgalar halinde olduğunu belirten Huntington'a (1991) göre ilk dalga 19. yüzyılın başından 1920'lere kadar devam etmiş ve ikinci dalga 1943'ten sonra başlayıp 1962'de son bulmuştur. 1974'ten beri ise Güney Avrupa, Latin Amerika ve Doğu Avrupa rejim değişikliklerini de kapsayan üçüncü dalga yaşanmaktadır. Huntington'a göre bu dalgalar (ve geri dönüşleri) aynı zaman diliminde demokratikleşen ülkeler arasında ortak küresel sebeplerin olduğunu göstermektedir.

Üçüncü dalganın sebepleri arasında Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri veya Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru Sovyetler Birliği gibi küresel güçlerin demokrasiyi destekleyen veya mümkün kılan politikaları sayılabilir. Ayrıca küresel iletişim ağlarıyla birlikte ülkelerin birbirlerine örnek teşkil ederek Doğu Avrupa ülkelerinde olduğu gibi demokratikleşmenin birbiri ardına çığ gibi büyüdüğü de gözlemlenmiştir. Sığ bir demokrasi tanımından yola çıktığı, dalgaların başlangıç ve bitiş tarihlerini tam olarak neye göre belirlediği belli olmadığı ve küresel etkilere verdiği önemi aşırıya kaçırdığı için Huntington'ın savı sıkça eleştirilmiştir (Grugel 2002, s. 34-37). Ancak giderek daha çok sayıda ülkenin demokrasiye geçtiği düşüncesi birçok çevre tarafından kabul görmektedir. Bu da akıllara otoriter rejimlerin sonunun gelip gelmediği sorusunu getirmektedir.

Bu bölümde de incelendiği gibi artık açık şekilde ve özellikle darbe yoluyla otoriterleşme oldukça azalmıştır. Özellikle 11 Eylül saldırılarından sonra demokratikleşmeye vurgu yapan ABD dış politikası karşısında birçok ülke otoriter bir rejim ilan etmekten çekinmektedir. Bu durum demokrasi açısından iyi bir habermiş gibi gözükse de gerçek aslında daha karmaşıktır. **Grafik 4.1**'de görüldüğü gi-

GRAFİK 4.1
Yıllara Göre Dünyada Özgür Olan Ülkelerin Yüzdesi (1972-2011)

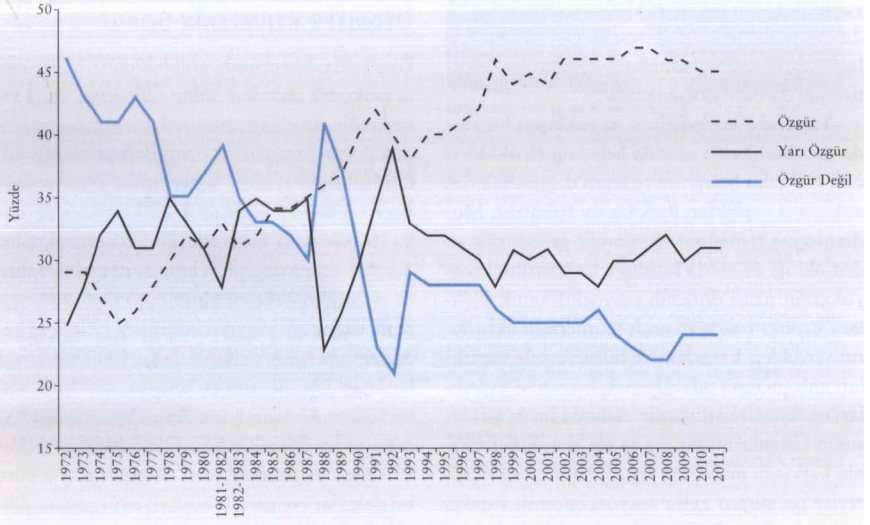

Kaynak: Freedom in the World 2012 verilerinden derlenmiştir.

bi 1972'den beri özgür, yani tam demokrasi olan ülkeler sayıca artışta, özgür olmayan, yani anti-demokratik rejimleri olan ülkeler sayıca düşmektedir. Ancak düzenli seçimler yapmak demokrasinin tek şartı değildir. Demokrasi kisvesi altında birçok ülkede seçimler yapılmakta, ama insan hakları, hukukun üstünlüğü ve özgürlükler çiğnenmektedir. İşte bu tarz rejimleri olan, yarı özgür diye nitelendirilen ülkelerin sayısında, iniş çıkışlara rağmen 1980'lerden bu yana ciddi bir değişiklik olmamıştır. Bu veriler ışığında özellikle rekabetçi otoriter diye tanımlanan rejimlerin devam etmekte olduğu ve bu tip ülkelerde demokratikleşme süreçlerinin durduğu, hatta otoriterleşmeye geri dönüldüğü sonucuna varmak mümkündür. Dolayısıyla, her ne kadar günümüzde demokrasiler artışta olsa da, demokratikleşme konusu karşılaştırmalı siyaset alanında önemini yitirmemiştir. Kuşkusuz önümüzdeki yıllarda rejim değişikliği üzerine yeni teoriler oluşturulacak ve yeni vakalarla birlikte bu bölümde özetlenmeye çalışan literatür genişlemeye devam edecektir.

Çalışma Soruları

1. Askeri darbe yoluyla otoriter rejimler kuran silahlı kuvvetler hangi sebeplerle siyasete müdahale gerçekleştirirler?
2. Askeri darbe ve devrim yoluyla otoriterleşme günümüzde niçin sayıca azalmıştır?
3. Alttan gelen ve üstten gelen devrimler arasındaki farklar nelerdir? Bu farklar rejim değişikliği açısından nasıl bir öneme sahiptir?
4. Alttan gelen devrimler hangi koşullarda gerçekleşir?
5. Rekabetçi otoriter sistem nedir ve bu siyasi rejime geçiş nasıl olur?
6. Demokratikleşmenin unsurları nelerdir ve bu unsurlar nasıl tanımlanır?
7. Modernleşme teorisinin kendisinden sonra gelen literatüre ne gibi katkıları olmuştur? Teori hangi açılardan eleştirilmiştir?
8. Tarihsel sosyoloji kuramı niçin aynı zamanda yapısalcı kuram olarak da adlandırılmıştır? Bu kuramdaki eserlere atıfla açıklayın.
9. Geçiş teorilerine göre, otoriter rejim liderleri hangi durumlarda demokrasiye geçişi destekleyebilir ve hatta kendileri başlatabilirler? İspanya ve Brezilya örneklerine de atıfla açıklayın.
10. Demokratikleşme teorileri nasıl bir araya getirilebilir? Bu bölümde ele alınan teorilerden yola çıkarak siz nasıl bir demokratikleşme teorisi yaratırdınız?

Anahtar Sözcükler

Rekabetçi Otoriter Rejim, Liberalleşme, **Konsolidasyon,** Yarı-Sadık Muhalefet, **Yurttaşlık Kültürü,** Yapısalcılık, **Bireyselcilik,** Oyun Kuramı, **Rasyonel Tercih Kuramı,** Hoşgörünün Maliyeti, **Bastırmanın Maliyeti,** Demokratikleşme Dalgaları

Yararlanılan Kaynaklar

Almond, G. A. ve S. Verba, *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

Bauman, Z., "Modernity", *The Oxford Companion to Politics of the World* içinde, Oxford University Press, New York, 1993, s. 592-596.

Bermeo, N., "Democracy and the Lessons of Dictatorship", *Comparative Politics* 19, 1992, s. 273-291.

Boix, C., *Democracy and Redistribution*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Cardoso, F. H. ve E. Faletto, *Dependency and Development in Latin America*, çev. M. M. Urquidi, University of California Press, Berkeley, 1979.

Dahl, R., *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, 1971.

Diamond, L., *Developing Democracy: Toward Consolidation*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1999.

Finer, S. E., *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*, Westview Press, Boulder, Colorado, 1988.

Freedom House. "Freedom in the World 2012: The Arab Uprisings and their Repercussions." http://www.freedomhouse.org/sites/default/files/inline_images/Historical%20Country%20Ratings,%20FIW%202012--draft.pdf. (Erişim tarihi: 27.04.2012).

Grugel, J., *Democratization: A Critical Introduction*, Palgrave, Hampshire ve New York, 2002.

Gunther, R., "Spain: The Very Model of Modern Elite Settlement", der. J. Higley ve R. Gunther, *Elites and Democratic Consolidation in Latin America and Southern Europe* içinde, Cambridge University Press, Cambridge, 1992, s. 38-81.

Gunther, R., H. J. Puhle ve P. N. Diamandouros, "Introduction", der. R. Gunther, N. P. Diamandouros ve H. J. Puhle, *The Politics of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective* içinde, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1995, s. 1-32.

Gurr, T. R., *Why Men Rebel*, Princeton University Press, Princeton, 1970

Huntington, S., *Political Order in Changing Societies.* Yale University Press, New Haven, 1968.

—, *The Soldier and The State: The Theory and Politics of Civil-Military*, Relations, The Belknap Press of Harvard University, Londra ve Cambridge, 1985.

—, *Asker ve Devlet: Sivil Asker İlişkilerinin Kuram ve Siyasası*, çev. K. U. Kızılaslan, İstanbul Salyangoz Yayınları, 2004.

—, *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*, University of Oklahoma Press, Norman, 1991.

—, *Üçüncü Dalga: 20. Yüzyıl Sonlarında Demokratikleşme*, çev. E. Özbudun, Kıta Yayınları, Ankara, 2007.

Janowitz, M., *The Professional Soldier: a Social and Political Portrait*, The Free Press, New York, 1960.

Levitsky S. ve L. A. Way, "The Rise of Competitive Authoritarianism", *Journal of Democracy* 13, 2002, s. 51-65.

Linz, J. J., *The Breakdown of Democratic Regimes: Crisis, Breakdown, and Reequilibration*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978.

Linz, J. J. ve A. Stepan, *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1996.

Lipset, S. M., "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *American Political Science Review* 53, 1959, s. 69-105.

Moore, B., *Social Origins of Democracy and Dictatorship*, Beacon Press, Boston, 1966.

Moore, B. Jr., *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, çev. Ş. Tekeli ve A. Şenel, İmge Kitapevi, Ankara, 2003.

Nordlinger, E., *Soldiers in Politics: Military Coups and Governments*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ, 1977.

O'Donnell, G., *Modernization and Bureaucratic Authoritarianism: Studies in South American Politics*, University of California Press, Berkeley, 1973.

O'Donnell, G. ve P. Schmitter, *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions from Uncertain Democracies*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986.

Paige, J. M., *Agrarian Revolution: Social Movements and Export Agriculture in the Underdeveloped World*, Free Press, New York, 1975.

Przeworski, A., "Some Problems in the Study of Transition to Democracy" der. G. O'Donnell, P. Schmitter ve L. Whitehead, *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspective* içinde, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986, s. 47-63.

—, *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991

Przeworski, A. ve F. Limongi, "Modernization: Theories and Facts", *World Politics* 49, 1997, s. 155-183.

Rueschemeyer, D., J. Stephens ve E. H. Stephens, *Capitalist Development and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

Schneider, C. Q. ve P. C. Schmitter, "Liberalization, Transition and Consolidation: Measuring the Components of Democratization", *Democratization* 11, 2004, s. 59-90.

Skocpol, T., *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia, and China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979.

—, *Devletler ve Toplumsal Devrimler: Fransa, Rusya ve Çin'in Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, çev. S. E. Türközü, İmge Kitapevi, Ankara, 2004.

Stepan, A., "Paths Toward Redemocratization: Theoretical and Comparative Considerations", der. G. O'Donnell, P. Schmitter ve L. Whitehead, *Transitions from Authoritarian Rule: Comparative Perspective* içinde, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1986, s. 64-84.

Tilly, C., *From Mobilization to Revolution*, McGraw-Hill, New York, 1978.

Trimberger, E. K., *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt, and Peru*, Transaction Publishers, New Brunswick, 1978.

Trimberger, E. K., *Tepeden İnmeci Devrimler: Japonya, Türkiye, Mısır, Peru*, çev. M. F. Uslu, Gelenek Yayıncılık, İstanbul, 2003.

Çevrimiçi Kaynaklar

Amnesty International http://www.amnesty.org/

Freedom House http://www.freedomhouse.org/

Global Integrity Report http://www.globalintegrity.org/report

Human Rights Watch, http://www.htw.org/

National Endowment for Democracy http://www.ned.org/

Polity IV Project: Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2000, http://www.systemicpeace.org/polity/polity4.htm

Reporters Without Borders, "Press Freedom Index 2011-2012," http://en.rsf.org/press-freedom-index-2011-2012,1043.html

İleri Okuma Listesi

Alexander, G., *The Sources of Democratic Consolidation*, Cornell University Press, Ithaca, 2002.

Bratton, M. ve N. Walle, *Democratic Experiments in Africa: Regime Transitions in Comparative Perspective*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Cohen, Y., *Radicals, Reformers, and Reactionaries: The Prisoner's Dilemma and the Collapse of Democracy in Latin America*, The University of Chicago Press, Chicago, 1994.

Collier, R. B., *Paths Toward Democracy: The Working Class and Elites in Western Europe and South America*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.

Collier, R. B. ve D. Collier, *Shaping the Political Arena: Critical Junctures, the Labor Movement, and Regime Dynamics in Latin America*, Princeton University Press, Princeton, 1991.

Colomer, J. M., *Game Theory and the Transition to Democracy: the Spanish Model*, Edward Elgar Publishing, Aldershot, Ingiltere, 1995.

Downing, B., *The Military Revolution and Political Change: Origins of Democracy and Autocracy in Early Modern Europe*, Princeton University Press, Princeton, 1992.

Geddes, B., "What Do We Know about Democratization after Twenty Years?", *Annual Review of Political Science* 2, 1999, s. 115-144.

Haggard, S. ve R. Kaufman, *The Political Economy of Democratic Transitions*, University Press, Princeton, 1995.

Hagopian, F., *Traditional Politics and Regime Change in Brazil*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

Howard, M. M., *The Weakness of Civil society in Post-Communist Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

Karakatsanis, N., *The Politics of Elite Transformation: The Consolidation of Greek Democracy in Theoretical Perspective*, Palgrave, Westport, 2001.

Karl, T. L., "Dilemmas of Democratization in Latin America", *Comparative Politics* 23, 1990, s. 1-21.

Luebbert, G., "Social Foundations of Political Order in Interwar Europe", *World Politics* 39, 1987, s. 449-78.

Mahoney, J., *The Legacies of Liberalism: Path Dependence and Political Regimes in Central America*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001.

Mainwaring, S., G. O'Donnell ve J. S. Valenzuela, der., *Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1992.

Pei, M., *From Reform to Revolution: The Demise of Communism in China and the Soviet Union*, Harvard University Press, Cambridge, 1994.

Putnam, R. D., *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, 1993.

5

Siyasal Kültür

EBRU Ş. CANAN-SOKULLU

ABD ve Kanada kültürel olarak birbirlerine benzer iki ülke olmasına rağmen, *siyasal kültür*leri itibariyle birbirlerinden farklılıklar göstermektedir. Amerikalılar, bireysel hak ve özgürlükler ve hükümetin yetki sınırları konusunda Kanadalılara kıyasla daha kararlı ve ısrarlı iken Kanadalılar; hükümetlerin ekonomi ve sosyal politikalarda devletle vatandaş arasındaki ilişkilerde daha belirleyici ve müdahil bir rolünün olmasını tercih etmektedirler (Johnston 1989; Roskin vd. 1994, s. 121). Bu örnekten yola çıkarak, kanaatler ve fikirler benzer siyasal sistemlerde neden farklılıklar göstermektedir?

Siyaset bilimciler tarih boyunca davranışların, inançların ve değerlerin önemi üzerinde durmuşlardır. Fakat tüm bunların siyasal kültürün birer parçası olduğu konusunda görüş birliği sağlanamamıştır. Burke'e (2008) göre siyasal kültür, gelenek ve alışkanlıkların bir parçası olarak tanımlanırken, Marx (1876) bunların ideolojinin unsurları olduğunu belirtmiş, Herder (Cowling vd. 1969) ise konuyu ulusal ruh kavramı kapsamında incelemiştir. Oysa, bir hükümetin temel amacının –ve yeni bir yönetim için en önemli sorunlardan bir tanesinin– bir siyasal toplum oluşturmak ve bunu sürdürülebilir kılmak olduğu düşünülürse, bir yönetimin sorumluluk ve yetki alanı içine ortak yapılar ve sistemler yaratmak, ortak siyasal kurumlar ve süreç oluşturmak da girmektedir. Tüm bu özelliklere ek olarak, siyasal kültürün önemli unsurları arasında toplumda ortak dünya görüşü, değerler sistemi ve beklentiler oluşturmak da görülebilir.

Her toplumun siyasal sistemlerinin nasıl işlemesi gerektiğine dair kendine özgü normları, değerleri ve farklı idealleri vardır. Bir toplumun üretim yapısının tarihçesi (örneğin sanayi toplumu ya da tarım toplumu oluşu), dinî inanışları (örneğin din ve siyaset ayrılığını benimseyen Protestanlık ya da dinin devletin vazifeleri arasında olduğunu benimseyen Katoliklik), toplumsal yapısı (örneğin orta sınıf değerlerinden daha ziyade demokrasiyi benimseme yanlısı olması ya da burjuva toplumlarında daha ziyade monarşik yapının desteklenmesi), bireylerin hükümetin rolü ve yetkileri ile ilgili algısı (örneğin; ABD başkanını sevmeseler bile Amerikalıların onun hükümet etme yetkisine saygı duyması, Latin Amerikalıların ise saygı geleneğinden yoksun olması) o toplumun siyasal sistemine zemin oluşturan öğeler arasındadır. Bu değerler sistemi siyasal kültürün parçalarını oluşturur (Roskin vd. 1994, s. 122). Tüm bunların doğru analiz edilmesi, o toplumun siyasal kültürü hakkında da önemli fikirler edinmemize yardımcı olur.

Toplumların ve bireylerin siyasal meselelerde nasıl düşündüğü ve davrandıklarına yön veren siyasal normlar vardır. Mesela, siyasal kurumların işleyişleri toplumun davranışları, normları ve beklentilerini belli ölçüde yansıtmaktadır. Yeni bir siyasal rejim kurulduğunda, kamuoyu desteğinin eksikliğinin yeni sistemi zayıflatması gibi, desteğin mevcudiyeti de rejimi kuvvetlendirmekte ve ona meşruiyet sağlamaktadır. Siyaset biliminin en önemli kavramlarından birisi olan ve ilk çağlardan bu yana yasal olarak hükümet etme hakkı olarak tanımlanabilen *meşruiyet* kavramının bugün tanımı oldukça genişlemiştir. Weber'in meşruiyet çözümlemesine göre her yönetim meşruiyetine ilişkin inanç oluşturma ve yönetilenlerin rızasını edinme ihtiyacındadır (Weber 1961a, 1961b.). Lipset ve Linz, Weber'e göre daha dar

bir kapsamla, meşruiyeti, mevcut siyasi sistemin ve siyasi kurumların toplum için en uygun sistem ve kurumlar olduğuna dair inanç yaratma ve sürdürme kapasitesi olarak tanımlarlar (Lipset 1963; Linz 1978). Lipset ve Diamond (1995) ise meşruiyeti, siyasal seçkinler ya da kurumlardan ziyade sistemin öngördüğü anayasal düzenlemlerin en iyi devlet ve hükümet biçimi getirdiğine dair bir inanç temelinde açıklamışlardır. En genel anlamda meşruiyet, hükümet etme yetkisinin haklılığına işaret eder.

Siyasal sistemin önemli bir belirleyicisi olan siyasal kültürü doğru analiz edebilmek için toplumdaki siyasal eğilimleri anlamak, bireylerin siyasal sistem hakkındaki düşüncelerini, beklentilerini ve algısını bilmek ve toplumsal kanının siyasal sistem içerisindeki rolünü doğru analiz edebilmek gerekmektedir.

Siyasal kültür kavramı incelemesinde, öncelikle kavramın tarihsel gelişimi ve çeşitli tanımlarına yer verilmelidir. Siyasal kültürün "bilişsel" (bilme, algılama ve tanıma), "duygusal" ve "değerlendirici" olmak üzere farklı boyutları ve siyasal kültür analizinin yapılabilmesi için göz önünde tutulması gerekli olan "siyasal sistem", "siyasal karar alma ve siyasa yapım süreci" ve "siyasal çıktılar" düzlemleri kavramın anlaşılabilmesi için değinilmesi gereken hususlardır. Bu çalışmada, Avrupa siyasal sistemi içerisinde Anglosakson ve Frankofon siyasal kültürlerine yön veren karşılaştırmalı bir inceleme yapılacaktır. İngiliz siyasal kültürüne hâkim tartışmalar siyasa (*policy*) yapım sürecinde aktörler, meşruiyet, gücün suistimali ve siyaset üzerinde bir baskı unsuru olarak kültür olmak üzere dört ana başlık altında değerlendirilirken; Fransız siyasal kültürü Fransa tarihi, soyutlama ve sembolizm, hükümet ve siyasete duyulan güvensizlik, dini ve din-karşıtı gelenekler ile sınıf ve statü alt başlıklarında ele alınacaktır. Ayrıca, siyasal kültürlerde değişim olgusu alt kültürler ve seçkin-kitle kültürü ayrımında ele alınacak ve Soğuk Savaş süreci ve sonrasında Federal ve Doğu Almanya Cumhuriyetleri'nde gözlenen siyasal kültür değişimi analiz edilecektir. Siyasal kültürlerdeki devamlılık ya da değişim nesilden nesile siyasal kültürün nüvesini oluşturan unsurların aktarılması olan siyasal toplumsallaşma (*political socialization*) olgusuna ve siyasal toplumsallaşma sürecinde rol alan ajan ve araçlar da incelenecektir.

Siyasal Kültür Nedir?

Siyasal kültürün iyi anlaşılması için öncelikle kültür kavramını iyi anlamak gerekir. Kültür, toplumların öğrenme yoluyla nesilden nesile geçişkenlik gösteren yaşayış biçimini anlatır. Nesbitt-Larking (1992, s. 81) kültürü sürekli yeniden üretilen, değiştirilen ve dönüştürülen bir olgu olarak tanımlar. İşlevci okulun temsilcilerinden Taylor (1989) kültürü, bilgiyi, inancı, sanatı, hukuku, ahlâkı, âdetleri ve bireylerin kazandığı yetenek ve alışkanlıkları içeren bir bütün olarak tanımlar. İşlevselcilere göre ise kültür, toplumun birçok üyesi tarafından benimsenmiş bireyleri bir topluluk halinde birleştirmeye yarayan düşünme, hissetme ve davranış biçimlerinin ortak bir ürünüdür. Bu tanımlardan yola çıkarak, kültür, öğrenilen, ait olduğu toplum tarafından üzerinde anlaşmaya varılan, kuşaklar arası miras yoluyla devredilen bir değerler bütünü olarak tanımlanabilir.

Siyasal kültür, bireyleri topluma toplumları da bireye bağlayan önemli bir unsurdur

(Çam 1990, s. 180). Siyasal kültür "siyasal sistem içinde karar alma süreci için genel ortamı oluşturur" (Çam 1990, s. 156). En genel anlamıyla, bir siyasal sistemin işleyişi için temel teşkil eden toplumda hâkim davranış, inanç ve değerler bütünü olarak tanımlanabilir. Bu, siyasal sisteme yönelik mevcut bilgi, yetenek, olumlu ve olumsuz hisler ve değer yargılarının tümünü içerir.

Kültür sosyal bilimlerin en kuvvetli kavramlarından birisi olmasına rağmen, siyaset bilimi kültür kavramını incelemeyi, onun meşruiyet, gelenek, anayasal normlar, temel ulusal değerler gibi diğer kavramlarla ilintisini çalışmaya çok geç başlamıştır. Kültür kavramı daha ziyade sosyoloji ve antropoloji disiplinlerinin inceleme alanı içerisinde kalmıştır. 1950'lerde siyaset bilimi çalışmalarında görmeye başladığımız kültür kavramı hemen akabinde geniş bir ilgi görmeye başlamış ve "siyasal kültür" kavramını inceleyen pek çok çalışmaya da yol açmıştır (Pye 1991).

Siyasal kültür çalışmalarına bakıldığında ilk eğilim ulusal karakter itibariyle kavramı analiz etmek olmuştur (Benedict 1946). Afrika ve Asya kültürleri ile ilgili antropoljik çalışmalar ulus-inşası sürecinde siyasal kültürün oluşumu konusunda pek çok kaynak sağlamıştır (Pye 1991, s. 496). Bunun yanı sıra bazı araştırmalarda siyasal kültürü anlayabilmek için liderlik kavramını, liderlerin karizmaları, kişisel özellikleri, popülariteleri ekseninde psikiyatrik analizler yaparak incelemişlerdir. 1960'larda literatüre hâkim olan çalışmalar daha ziyade siyasal sosyalleşme kavramı ekseninde yapılmıştır. Örneğin bilişsel öğrenme teorilerinden

ÇERÇEVE 5.1

Değişik Siyasal Kültür Tanımları

Siyasal kültür siyasal eylemin içinde yer aldığı ampirik inanışların, değerleri yansıtan sembollerin ve değerlerin oluşturduğu bir sistemdir.*

Her toplum bireylerine kendi norm ve değerler dizisini aktarır. Bireylerin de siyasal sistemin nasıl işlemesi ve hükümetlerin kendileri için neler yapması gerektiğine, sistemden neler beklediklerine ve sistemin yükümlülüklerine dair bir dizi idealleri vardır. Siyasal sistem ile ilgili bu değerler, semboller ve inançlar dizisi toplumun siyasal kültürünü oluşturur – ve siyasal kültür bir toplumdan diğerine önemli değişiklikler gösterir. Basitçe ifade etmek gerekirse, siyasal kültür bir toplumun siyaset ile ilgili psikolojisidir.*

Siyasal kültür, vatandaşların hükümet, vatandaşlar ile yönetim arasındaki yöneten-yönetilen ilşkisini belirleyen süreç ve sistem hakkında sahip oldukları siyasal inanç ve değerlerdir. Bireyler gibi, etnik ve dini azınlıklar gibi topluluklar da nesilden nesile geçen ortak siyasal kültürlere sahiptir.**

(*) Pye, L. W. ve S. Verba, der., *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1965, s. 513.

(*) Roskin, M. G. vd., "Political Culture", der. M. G. Roskin vd., *Political Science: An Introduction*, içinde, Prentice Hall, New Jersey, 1994, s. 122.

(**) Watts, S., "Air War and Restraint: The Role of Public Opinion and Cosmopolitan Values", *Annual Meeting of the American Political Science Association*, bildiri, Ağustos 2003, s. 2-3.

yola çıkan birçok çalışma çocukların siyasal kurumlar, siyasal figürler ve olaylar hakkındaki değerleri okulda nasıl bir süreç içerisinde edindikleri üzerine eğilmiştir (Whiting ve Child 1953). 1970'lerden itibaren tarihsel figürlerin psikanalitik yöntemleri kullanarak nasıl siyasal kültür çalışmalarına dahil edilebileceği konusu tartışmaya açılmıştır (Langer 1971).

Yakın tarihe bakıldığında siyasal kültür kavramının anlaşılabilmesi için bazı tarihsel olayları iyi analiz edebilmek gerekir. Özellikle 20. yüzyıl siyasi tarihi yakından incelendiğinde; Birinci Dünya Savaşı sonunda imparatorluklardan ulus-devletlere geçişin ve 1917 Devrimi ile kurulan sosyalist rejimin, İkinci Dünya Savaşı'na neden olan yayılmacı faşist siyasal ideolojinin, Soğuk Savaş döneminde dünya siyasetinin sosyoekonomik yapısını ikiye ayıran sosyalizm-kapitalizm çatışmasının ve Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan yeni demokratikleşmenin ve küresel pazar ekonomisine yönelişin siyasal kültürler üzerinde önemli ölçüde dönüştürücü etkisi olmuştur.

Siyasal kültür çalışmalarında ele alınan konular ve analiz düzeyleri bakımından zenginleşme gözlenmekle birlikte, yöntemsel olarak derinleşme kavramıyla ilgili çalışmalarda nitel ve nicel veri toplama yöntemlerindeki çeşitlenmeye bağlı oldu. Özellikle kamuoyu araştırmaları, anket yönteminin uygulanmaya başlaması ve mülakat tekniği, davranış, algı ve tutumlardaki benzerlik ve farklılıkların ölçümlenmesinde ve nicelleştirilmesinde bir devrim etkisi yaratmıştır (Almond 1950; Caspary 1970; Putnam 1973; Stouffer vd. 1991). Böylece çok geniş ve farklı demografik özelliklere sahip toplumlarda ve ülkeler-

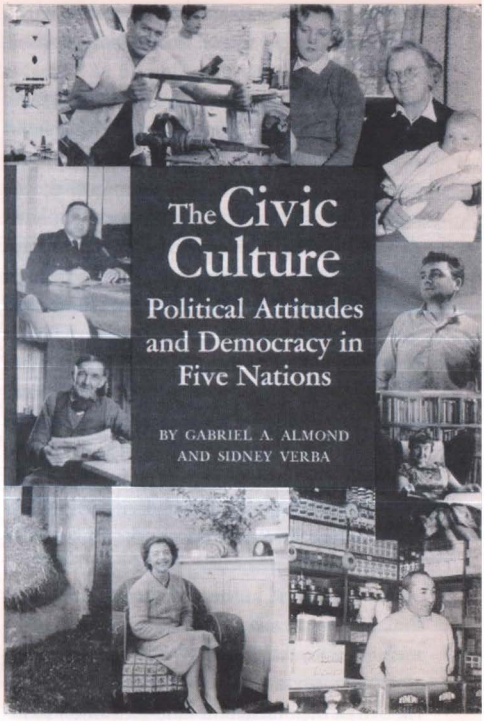

de karşılaştırmalı çalışmalar yapılması mümkün hale gelmiştir.

Almond ve Verba'nın (1963) *Yurttaşlık Kültürü (Civic Culture)* çalışması önemli bir el kitabı olarak kabul edilmektedir. 1958-1963 yılları arasında beş ayrı ülkede yapmış oldukları çalışmada (ABD, Ingiltere, İtalya, Batı Almanya ve Meksika) demokrasinin kültürel değerlerini analiz etmiş ve siyasal kültürün temelinde yurttaşlık kültürü kavramını incelemişlerdir. Yurttaşlık kültürü vatandaşların siyasal konularda bilgili ve siyasal sistem

ile ilgili olduğu varsayımından yola çıkarak demokrasilerdeki siyasal istikrar sorununu ele alan bir model öngörür. Almond ve Verba'ya göre siyasal kültür, yurttaşların siyasal sisteme ve onun farklı unsurlarına karşı tutumları ile bireylerin sistem içindeki rolüne ilişkin tutumlarından oluşur. Bu çalışmanın siyasal kültür çalışmaları arasındaki önemi şüphesiz demokratik siyasal kültürün bileşkelerini saptaması ve kültürü daha ziyade psikolojik bir yaklaşımla ele almasıdır. Öyle ki, Almond ve Verba'ya göre siyasal sistem sosyal sistem gibi belirli rollerin var olduğu ve bu roller arasındaki ilişkiden ibaret olan bir düzenektir. Siyasal sistem temel olarak siyasal yapı ve siyasal kültürün bir birleşkesidir. Siyasal yapıyı, siyasal kurumlar ve siyasal alt yapılar oluştururken, siyasal kültürü ise bireylerin siyasal sistem ile ilgili inanç, tutum, değer yargıları ve eylemleri oluşturur.

Fakat siyasal kültür çalışmalarında birtakım yöntemsel sıkıntılar ve zorluklar gözlenmektedir. Siyasal kültürün işlemselleştirilmesi ve dolayısıyla siyaset bilimi alanında ampirik olarak ölçümlenebilir hale getirilmesi sıkıntılı bir alandır (Johnston 1989, s. 23). Örneğin vatandaşların siyasal katılımı seçimlerde kullanılan oy oranları ile incelenmesine rağmen siyasal katılımın tek göstergesi olmadığı için seçimlere katılım diğer kavramsal boyutlara göre literatürde daha az ele alınmıştır. Yöntemsel olarak alt kültürlerin karmaşık yapılarının ölçümleri bir başka sıkıntılı alandır. Elazar (1970) Amerikan siyasal kültürü ve alt kültürleri ile ilgili çalışmasında "moralistik", "bireyci" ve "gelenekçi" olmak üzere üç tip siyasal kültürün belirleyici olan etkenlerinin etnik ve dini grupların göçlerle altkültürlere geçmiş olduğunu ileri sürer. Elazar'ın çalışması daha sonraki araştırmalarda bu tipolojiyi ölçümleyebilmek için ortaya konan çeşitli ölçekler ve dizin değerleri (*index scores*) geliştirilmiştir (Hutcheson ve Taylor 1973; Johnson 1976).

Siyasal Kültürün Boyutları ve Analiz Düzeyleri

Siyasal kültürün ülkeden ülkeye göre değişiklik gösteren "bilişsel" (bilme, algılama ve tanıma), "duygusal" ve "değerlendirici" olmak üzere üç boyutu vardır (Almond ve Verba 1963). "Bilişsel" bakımdan siyasal kültürde birey asgari düzeyde siyasal sistemin işleyişi, kurumları, yapısı ile bilgiye sahiptir. Siyasal sistemi belirli bir ölçüde bildiği, aktörler ve rollerine dair belirli bir algıya sahip olduğu kabul edilir. Siyasal kültürün "duygusal" boyutu bilmenin ve tanımanın daha ötesinde sistemi duygusal bağlamda algılaması ile ilgilidir. Diğer bir deyişle siyasal olaylar karşısında heyecanlanma ve öfkelenme gibi tepkiler vermesi siyasal kültürün duygusal boyutu ile açıklanabilir. "Değerlendirici" boyut ise genel hatlarıyla bireylerin sistem ile ilgili sahip olduğu değer yargılarını içerir. İleride de göreceğimiz gibi siyasal toplumsallaşma süreci içerisinde karşılaştığı aktörler ve maruz kaldığı etkiler karşısında edineceği siyasal inanç ve değerleri doğrultusunda bireyler siyasal sistemi ve siyasal olguları değerlendirir.

Bir toplumun siyasal kültürünü anlayabilmemiz için gerekli olan eğilimleri ve bilişsel, duygusal ve değerlendirici boyutu üç analiz düzeyinde inceleyebiliriz. Bunlar sırasıyla "siyasal sistem" (*political system*), "siyasal karar alma ve siyasa yapım süreci" (*political and policy-making process*) ve "siyasal çıktılar"dır (*policy*

outputs). "Siyasal sistem", kurumlar ve vatandaşların kurumları nasıl değerlendirdiği; "siyasal süreç", siyasetin nasıl işlemesi gerektiği ve bireylerin siyasal süreçle olan ilişkileri; ve "siyasal çıktılar" ise bireylerin hükümetten beklentileri ile ilintilidir.

Siyasal Sistem

Sistem düzeyinde siyasal kültürü anlayabilmek için, bireylerin sisteme yönelik değer yargılarını doğru analiz edebilmek gerekir. Bu değer yargıları ana hatlarıyla bireylerin sisteme yönelik aidiyet duygusunu belirleyen önemli bir bağ olan "sistemin meşruiyetine dair algılar" bağlamında değerlendirilebilir. Bireylerin sistemi meşru kabul etmeleri sistemin başarılı ve sürdürülebilir olması açısından önemli bir belirleyicidir. Çünkü bu beraberinde sistemin koymuş olduğu kuralların düzeni koruyucu vasfının devamlılığını getirmektedir. Bireylerin sistemin meşruiyeti ile ilgili kaygıları varsa sisteme verdikleri destek düşer. Bu da beraberinde –özellikle demokrasilerde– sisteme yönelik başkaldırı ve isyanı getirir. Geleneksel toplumlarda meşruiyetin kaynağı yöneticinin tahtı miras almasına ya da yöneticinin dini değerlere yaptığı atıflara bağlıyken, modern demokrasilerde meşruiyet seçimlerde alınan oy oranlarına bağlıdır. İster seçimle başa gelen demokratik yönetimlerde olsun, isterse bir ideoloji, vesayet ve din gibi unsurlarla otoriteyi elde tutan rejimlerde olsun, vatandaşların meşruiyet algısı birey-otorite arasındaki temel anlayışı da yansıtmaktadır (Almond vd. 2008, s. 44). Meşruiyeti tehdit edici bir durum söz konusu olduğunda (örneğin anayasa ihlâlleri, yönetici ideolojinin reddedildiği durumlar vs.) hükümet direnç ve belki de isyanla yüz yüze kalacaktır ki, bu da sistemin sürekliliği için bir endişe kaynağı teşkil etmektedir.

Siyasal Süreç

Almond ve Verba (1963) bireylerin davranışlarını, değerlerini, inançlarını yurttaşlık kültürü (*civic culture*) kavramı içinde tartışır; ki bu siyasal kültürün analiz edilebileceği bir diğer düzey olan bireylerin siyasal süreçten beklentileri ile ilgili değerlendirilebilir. Almond ve Verba, siyasal davranışlar ile ilgili çalışmasında 1959 ve 1960 yıllarında beş ülkede yaklaşık 5.000 kişi ile yaptıkları araştırmada bireylerin yaşantısı üzerinde hükümetin etkisini, bireylerin hükümete yönelik sorumlulukları ile ilgili algılarını ve hükümetten beklentilerini incelemiş; araştırmanın sonucunda katılımcı kültür, bağımlılık kültürü ve yerel kültür olmak üzere üç genel siyasal kültür tipi tanımlamışlardır (Tablo 5.1).

Siyasal yetkinlik, vatandaşların hükümete duydukları güven ve inanç bağlamında siyaset ile ilgili meseleleri anlayıp yorumlayabilme becerisi olarak tanımlanabilir. Bireylerin duydukları yetkinlik hissi sosyal ve siyasal hayata katılımları ile doğrudan ilintili olmakla birlikte yaş ve eğitime bağlı olarak da değişiklik göstermektedir.

Bu üçlü sınıflandırmaya göre nitelenen her kültür tipi belirli bir siyasal yapı ile birleşebileceği gibi aynı yapı içerisinde bir arada da görülebilir. Örneğin, yerel kültür daha ziyade geleneksel siyasal yapılarda daha sıklıkla görülebilirken, bağımlılık kültürü daha çok merkeziyetçi ve otoriter siyasal yapıyla daha uyumludur. Siyasal katılma kültürü ise çoğunlukla demokrasinin bir unsurudur. Diğer yandan, aynı siyasal yapı içerisinde farklı alt siyasal kültürlerde farklı siyasal kültür tipleri görülebilir.

TABLO 5.1
Almond ve Verba'nın Yurttaşlık Kültürü Şeması

Katılımcı Kültür	Bağımlılık Kültürü	Yerel Kültür
– Bireyler kendilerinin vatandaş olduklarını bilir ve siyasete bu bilinçle ilgi gösterir. – Siyasal sistemle ilgili ulusal gurur yüksektir. – Oy vermek, gönüllü çalışma gibi toplumsal ve siyasal katılımın önemli olduğu konusunda bilinçlidir. – Siyasal yetkinlik hissi yüksektir. – Demokrasi için en gerekli siyasal kültür yapısına sahiptir.	– Bireyler katılımcı kültüre göre daha süşük bir seviyede siyasete ilgi gösterir. – Siyasal katılım daha düşük ve pasiftir. – Siyasetle ilgili tartışma, oy verme gibi siyasal katılım türleri konusunda daha çekingen ve ilgisizdir. – Siyasal yetkinlik hissi düşüktür ve siyasal süreçte bireyin önemi olduğuna dair inanç azdır. – Toplumdaki diğer bireylere karşı duyulan güven azdır. – Demokrasi bu kültür içinde daha zor uygulanır.	– Bireyler kendilerini toplumdan daha ziyade içinde yaşadıkları dar topluluk ile özdeşleştirir. – Ülke siyasetinin bir parçası olmanın bir değeri ve önemi yoktur. – Siyasal sistemden beklentiler düşüktür. – Siyasal konularda tartışma, oy verme gibi siyasal katılım türleri konusunda herhangi bir ilgi ve istek yoktur. – Demokrasinin yerleşebilmesi ve uygulanabilmesi son derece güçtür.

Kaynak: Almond ve Verba 1963.

Siyasal kültür, kamusal ve kişisel deneyimlerin yön verdiği ortak tarihin bir ürünüdür. Siyasal yapı ile siyasal kültürün uyumsuzluğu durumunda sistemin işlemesinde aksaklıklar olacağından siyasal kültürün belirleyici özelliklerine uygun siyasal yapılar geliştirmek gerekmektedir. Aksi takdirde, örneğin, Batı demokrasilerinden ithal edilen siyasal yapılarda, aslında katılımcı olmayan siyasal kültürlerde despotik ya da aşırı merkeziyetçi sistemlere dönüş gözlenir.[1] Bu nedenle siyasal kültürlerde yeni bir kültürel değerler bütünü ikame edilmesi sürecine girildiğinde bir dirençle karşılaşılması kaçınılmaz olacaktır (Çam 1990, s. 184). Yeni kültür yerleşirken eski siyasal kültürün kalıntıları bu direnişi daha da kuvvetlendirebilir. İleride de görebileceğimiz gibi bu alt kültürlerde ya da siyasal seçkinler ve sıradan yurttaşlar arasında farklı tepkiler doğurabilir. Tüm bu çatışmalar ve sosyal uyumsuzluklar siyasal sistemin inşa sürecinde bireyler ile sistem arasındaki mesafeyi daha da açabilir ve dolayısıyla sistemin meşruiyeti konusunda kaygıları artırabilir.

Siyasal Çıkarımlar

Siyasal kültürün önemli bir unsuru, hükümetin rolü ve yetki alanı ile ilgili konular, "iyi hükümet" ve hükümetin toplumsal beklentileri karşılayabilmesi için gerekli olan siyasal otoritesi konusundaki algı ile ilintilidir. Minimalist devlet anlayışı içerisinde değerlendirildiği şekliyle hükümet sadece ekonomi ve dış politika gibi yüksek siyaset alanlarında mı yetkilendirilmelidir, yoksa "maksimalist devlet" anlayışının ileri sürdüğü gibi doğanın korunmasından, sanatın desteklenmesine kadar toplumsal hayatın her alanında geniş yetkilerle mi donatılmalıdır?

1 Örneğin Afrika ve Asya'daki sömürgelerine kendi yönetim biçimlerini ihraç etmiş sömürgeci devletler bu toplumlarda demokrasinin yerleşmesi konusunda başarısız olmuşlardır.

Hükümet etme şekline göre örneğin minimal devlet modelinden maksimalist devlet modellerine göre görev ve yetki konularındaki beklentiler kamuoyu araştırmaları tarafından tespit edilmektedir. Maksimalist bir bakış açısıyla hükümetin çok geniş yetki sahibi olması pek çok toplum tarafından benimsenirken, başka birçok ülkede hükümetin yetki alanının en düşük düzeyde kalması görüşleri hâkimdir (Inglehart 1997).

TABLO 5.2
Siyasal Kültü ün Boyutları ve Örnekler

Siyasal sistemin boyutları	Örnekler
Siyasal sistem	Ulusal gurur Ulusal kimlik Hükümetin meşruiyeti
Siyasal karar alma ve siyasa yapım süreci	Vatandaşlar Siyasal haklar ile ilgili algılar
Siyasal çıktılar	Hükümetin rolü Hükümetin önceliği

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

İngiltere ve Fransa

İngiltere'de kültürel değerler siyasal kültürün önemli bir unsurudur. Bunun yanı sıra yönetim yetkisinin kimde olacağı ve hükümetin yapması gerekenler konusunda muhalif görüşlerin dikkate alınması itibariyle İngiliz sistemi demokratik kültürün en güzel örneklerinden birisidir. İngiliz siyasal kültürüne hâkim tartışmalar (a) siyasa yapım sürecinde aktörler, (b) meşruiyet, (c) gücün suistimali, (d) siyaset üzerinde bir baskı unsuru olarak kültür olmak üzere dört ana başlık altında toplanabilir (Rose 2008, s. 173).

İngiltere'de siyasal yapım sürecinde yer alması gereken aktörler konusunda çeşitli görüşler vardır. *Vesayet teorisi*ne göre karar alma sürecini kamu çıkarları doğrultusunda başlatması gereken hükümettir. Bu görüş muhalefet partisi tarafından benimsenmez. *Çıkar grupları teorisi*ne göre hükümet çeşitli çıkar gruplarının çıkarlarını gözeten bir dengeleyici rolündedir. Tekil seçmenlere kıyasla baskı ve çıkar gruplarının siyasa yapım sürecinde daha fazla etkin olduğu benimsenir. *Bireyci teoriy*e göre ise siyasal partiler organize çıkar grupları yerine bireylerin çıkar ve tercihlerini yansıtmalıdır (Beer 1982).

Siyasal meşruiyet tartışmaları hükümetin parlamentoya karşı cevap verme yükümlülük ve sorumluluk alanı ekseninde şekillenir. Bazı araştırmalar meşruiyetin en önemli göstergelerinden birisinin hükümetin kendisinin değil, monarşi ve kraliçe olduğunu işaret etse de, aslında monarşi *siyasal olmadığı* için popülerdir. Diğer bir deyişle monarşinin popülaritesi siyasal meşruiyetin bir nedeni değil, sonucudur. Oysa, İngiltere'de siyasal meşruiyetin en önemli nüvelerinden birisi vatandaşların çeşitli demokratik yollarla hükümeti eleştirmelerine olanak veren siyasal kanalların mevcudiyetidir.

Bir başka açıdan meşruiyet sorunu, kanunlarla *güç kullanımı* konusunda getirilen düzenlemeler ve kısıtlamalarla ilintilidir. Anayasal teoriye göre, parlamento hükümeti ve bakanlarını güç kullanımını suistimal ettikleri gerekçesiyle sorumlu tutabilir. Esasında, parlamentonun bu güçler ayrılığı sistemi içerisinde yürütme üzerindeki yetkileri kısıtlıdır, çünkü yürütme parlamentodaki çoğunluk partisi üyelerinden oluşur. Ayrıca hükümetin gücü Whithall görüşü de denilen, yapılan politikalar ile ilgili olarak resmi gizlilik ve toplu kabine yükümlülükleri doktrininden güç almasındadır (Bennet 1985). Bu konuda son zamanlarda karşılaşılan en büyük eleştiri 11 Eylül saldırıları ve Londra'da metro bombalaması sonucunda hükü-

metin ağırlaştırdığı terörle mücadele yasaları kapsamında ele alınmaktadır.

Britanya halkı hükümeti ve sistemi birçok açıdan değerli bulurken işleme süreciyle ilgili eleştirdiği yanları da vardır. Siyasal kültürel değerler kamu politikası yapımında kısıtlayıcı unsurlar olarak karşımıza çıkabilir. Örneğin, ifade özgürlüğü konusundaki kültürel normlar siyasal sansür kurumunu kısıtlayıcı rol oynar. AIDS'in utanç duyulacak bir durum olmaktan ziyade bir tıbbi rahatsızlık olarak kabul edilmesi buna bir örnektir. Diğer yandan kültürel beklentiler siyasilerin attıkları adımları kısıtlayıcıdır. Örneğin parti tercihleri farklı olsa bile İngiliz halkının en önemli beklentisi hükümetin eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi hizmetleri vermekle yükümlü olduğu konusundadır. Fakat bu alanda da özellikle ekonomik krizler bu beklentilere istenilen düzeyde cevap verilmesini kısıtlayacağı için kamu politikası konusunda hükümetlerin önüne bir engel olarak çıkmaktadır.

Fransız siyasal kültürü (a) Fransa tarihi, (b) soyutlama ve sembolizm, (c) hükümet ve siyasete duyulan güvensizlik, (d) dini ve din karşıtı gelenekler ve (e) sınıf ve statü olmak üzere beş ana başlık altında incelenebilir (Schain 2008, s. 210).

Fransız halkı kendi tarihleri ile gurur duyan ve tarihsel gerçeklikleri günümüz tartışmalarında da sürekli bir referans noktası olarak kabul eden bir halktır. Tarihsel hafızanın bu etkileyici canlılığı, çağdaş siyaset gündemin esneklikten uzaklaşmasına neden olmakta ve tabuların siyasete nüfuz etmesine olanak vermektedir. Tarihin Fransız siyasal kültüründe önemli bir yeri olduğunu gösteren kültürel değerlerden bir tanesi Aydınlanma Çağı'nın mirası olan *soyutlama ve sembolizm*in etkisinin hâlâ devam etmesidir. Monarşi Aydınlanma Çağı'nda eğitimli sınıflara, tartışmanın genel ve soyut kalması koşuluyla, birçok konuda ifade özgürlüğü sağlamıştır. Eleştiride felsefi düzeyde soyutlama bugün geçmişe kıyasla azalmış olsa da sembol ve ritüelleri temel alarak yapılan atıflar bugün siyasal kültürün önemli bir özelliği olarak Fransa'da gözlenebilir. Diğer bir deyişle şehir ve kırsal kesimlerde hâlâ siyasal tartışma ortamı pek çok tarihsel sembol, geleneksel öğe, soyutlama örnekleri ile birlikte yürütülür (Wylie 1963, s. 230).

Fransız halkı hükümetten beklentisi yüksek olan fakat bir o kadar da hükümete ve siyasal sisteme duyduğu güveni düşük olan bir toplumdur. Bu uyumsuzluk vatandaşların siyasal açıdan bireysel yükümlülük ve sorumluluklarının yüksek olduğuna dair inancı artırmıştır. Öyle ki Fransızlar arasındaki hâkim kanı, toplu eylem olmadıkça köklü siyasal değişimlerin olmayacağıdır. Fransız tarihine de bakıldığında görülür ki, gerek iç siyasal meseleler gerekse uluslararası konjonktürden kaynaklanıyor olsun siyasal krizlerin çoğu anayasa krizlerine yol açmıştır. Krizlerin galipleri ise kendi norm ve felsefelerini her seferinde anayasal krizlere yansıtmıştır. Anayasal kurumlara duyulan inancın artışı, her ne kadar siyasilere duyulan güven çok düşük kalsa da, Beşinci Cumhuriyet ile gerçekleşmiştir. Öyle ki Fransız siyasal kültürünün önemli bir parçası olan yerel otoritelere duyulan inanç ve güven, merkezi otorite ve siyasilere duyulan güvenden çok daha yüksektir.[1]

Fransa, nüfusunun yüzde 69'u Katolik olan ve bunun sadece yüzde 10'unun dini ritüelleri düzenli olarak yerine getirdiği bir ülkedir. Diğer dini gruplara bakıldığında ise; nüfusun yaklaşık yüzde 1'i Musevi, yüzde 2 gibi bir kesimi Protestandır (Canan-Sokullu 2012). Müslümanlar ise Fransa'nın ikinci büyük dini grubudur. Tüm göçmen nüfusun yaklaşık üçte ikisini oluşturur. 20. yüzyıla kadar inananlar ve inanmayanlar arasındaki tartışma siyasal kültürün önemli bir özelliği olmuştur. 1950'lerden bu yana dini pratikte bir azalış gözlense de bugün bile hâlâ bu iki grup arasında siyasal tutum ve davranışlar farklılıkları gözlenmektedir. Dindarlık konusundaki farklılıklar şehirli ve kırsal nüfus arasında da oldukça fazladır. Laik bir siyasal sistemi olan Fransa'da her iki kesimin de genel itibariyle hemfikir olduğu husus ise kilisenin siyasetteki rolünün kısıtlı olması gerektiği doğrultusundadır (Schain 2008, s. 212-213). Din tartışmaları arasındaki en öncelikli konuların başında ise ülkenin geniş Müslüman topluluğu ile ilgili düzenlemeler

1 Sofres, *L'Etat de l'opinion 2001*, Seuill, Paris.

Fransa'nın en önemli sendikal örgütlerinden CGT'nin bir gösterisi.

gelmektedir. Bugün ülkede binden fazla cami bulunmaktadır. 2002'den bu yana ise Fransa İslâm Konseyi adı altında resmi bir temsil konseyi oluşturulmuştur. Tüm bu unsurlar ülkedeki Müslüman nüfusunun sosyokültürel açıdan bir sorun olarak algılanmasını kuvvetlendirmektedir.[2] Öte yandan, Fransız Müslümanları diğer Avrupa ülkelerine kıyasla toplumun tümüne en iyi entegre olmuş gruptur. Bunlar kendi üst kimliklerini Fransız olarak tanımlamaktadır ve Fransız ulusal gelenekleri ve unsurlarını benimsemişlerdir (Schain 2008, s. 214).

Sınıf farklılıkları ve bilinci bir toplumun otorite kalıplarını doğrudan etkileyen bir etmendir. Fransızlar, İngilizler gibi, sınıf farklılıkları olan bir toplumda yaşadıklarının farkındadır. Fakat Fransa'da İngiltere'dekine kıyasla eşitlik daha değerli bir unsur olduğundan dolayı üst-alt sınıf çatışması kavramsal düzlemde daha kuvvetli ve gözle görünürdür (Gallie 1983, s. 34-36). Özellikle işçi sınıfında sınıf bilinci daha gelişmiştir. Yakın zamanda çeşitli araştırmalar, özellikle işçi sınıfı içerisinde, artan göçmen nüfusa karşı duyulan etnik ve ırksal farklılıkların ve endişelerin daha görülür hale geldiğini göstermektedir (Canan-Sokullu ve Kentmen 2011). Bu da Fransız siyasal kültüründe alt siyasal kültürlerin –özellikle göçmenlerle ilgili olan– bir çatışma alanı haline gelmesi endişesi yaratmaktadır.

2 Pew Global Attittudes Project, 6 Temmuz 2006, http://pewglobal.org/reports.

Siyasal Kültürün Değişimi

Siyasal kültür siyaset ile ilgili her şeyi açıklamaya yetmez. Değişik durumlarla karşılaştıklarında benzer değer yargısı ve yeteneklerde olan kişiler farklı davranış şekilleri içinde olabilirler (Almond vd. 2008, s. 48). Siyasal kültür gelenekler ve değerler bazındaki ortaklıkları içinde barındıran ve devletin ortak bir siyasal toplum oluşturma amacına hizmet eden bir araçtır. Bu araç ise tek tip ve statik değildir.

Her ne kadar siyasal kültür bir toplumun ortak paydası olarak tanımlansa da değerler ve inançlar değişiklikler gösterebilir. Siyasal kültürler ele alınan sosyal politika konularında oydaşmalı (*consensual*) ya da çatışmalı (*conflictual*) olmak üzere ikiye ayrılabilir. İlkinde toplumlar genel olarak siyasa yapım normları üzerinde hemfikir iken (Çerçeve 5.2), ikincisinde tarihsel, dinsel, etnik vb. farklılıklar nedeniyle bu süreç içerisinde çatışma yaşayabilirler.

Siyasal Alt Kültür

Bir toplum, diğer toplumlarla karşılaştırıldığında bir bütün teşkil eder; fakat toplumu oluşturan öğeler kendi içlerinde farklılıklar ve değişimler gösterebilir (Turan 1986, s. 37). Bir ülke içerisinde zaman içinde siyasal değer ve beklentilerde keskin farklılıkların ortaya çıkması çeşitli alt kültürlerin oluşmasına neden olur (Kymlicka ve Wayne 2000). Bir toplum içerisinde farklı etnik köken, dini inanç ve sınıftan olan bireyler farklı alt kültürleri oluştururlar.[2]

Alt kültürlerin ortaya çıkışlarında dinsel, etnik, dilsel, ekonomik vb. farklı etmenler rol oynayabilir. Doğu Pakistan'da yaşayan bir alt kültür olan Bengaliler etnik ve dilsel olarak Batı Pakistanlılardan farklıydılar ve sonucunda 1971 yılında ayrılarak kendi ülkelerini kurdular. İspanya'nın Bask bölgesinde yaşayan Basklar ve Kuzey İranda Katolikleri de siyasal alt kültür oluşturacak kadar farklılık göstermektedir. Alt kültür-egemen kültür farklılıkları zaman zaman siyasal sistemin devamlılığını tehdit edecek kadar çatışmalı da olabilir. Hindistan'da Pencab eyaleti için bağımsızlık isteyen Sihler alt kültürleri uğruna zaman zaman öylesine şiddete meyilli olmuşlardır ki 1985'te Başbakan İndira Gandi Sih koruması tarafından suikasta uğramıştır. Alt kültürlerin oluşma nedenlerinden bir diğeri maddi ve ekonomik koşullara bağlı olarak farklı sosyo-ekonomik sınıfların ortaya çıkması ve bunların aynı zamanda farklı demografik özelliklere sahip olmalarıdır (Lipset 1963, s. 92-97). Örneğin, kırda ve kentte yaşayan kitlelerin farklı siyasal alt kültürleri olabileceği gibi, işçi sınıfı ve sermayedarlar arasında siyasal norm, değer ve inançlar farklılık gösterebilir.

Kitle Kültürü ve Seçkinler Kültürü

Belirli bir zaman diliminde konjonktürel değişimler karşısında tezahür eden kökleşmiş davranışlar ve tepkiler bütünü olarak tanımlanabilen siyasal kültür aynı zamanda seçkinler ve kitleler arasında da değişim gösterir (Roskin vd. 1994, s. 129). Yönetici kesimin dışında kalan bireylerin sahip olduğu kitle kültürü uzun dönemde oluşan değerler ve normlardan oluşur. Kitlelerin sahip olduğu siyasal kültürel değerler zayıfladığında ya da yok olmaya başladığında rejimin ve yönetimin istikrarı tehlikeye girer (Turan 1986, s. 44).

2 Her farklı etnik, dini ya da sınıftan olan bireyin kendini bir alt kültür olarak tanımlaması da bir yanılgıya neden olabilir. Dolayısıyla alt kültür tanımlaması keyfi bir tanımlama olarak karşımıza çıkabilir.

ÇERÇEVE 5.2

Oydaşmalı Siyasal Kültürün Değişimine Bir Örnek Olarak Almanya

Almanya'nın siyasal tarihi iyi demokratik vatandaşlığın oluşabilmesi için çeşitli zorluklar içermiştir. Kayzer döneminde halkın siyasal sürece katılımcı olmak yerine imparatorun süjesi olması beklenmiş, Weimar Cumhuriyeti döneminde bu beklenti devam etmiş ve özellikle kutuplaşma, farklılaşma gibi değerler otorite tarafından önlenmiş, demokrasi başarısızlığa uğrayarak nasyonal sosyalizmin yükselişi önlenememiştir. Bu tarihi miras, Federal Almanya kurulduğunda demokratik siyasal kültürün nasıl yerleştirileceğine dair endişeleri de beraberinde getirmiştir (Dahrendorf 1967). Öyle ki Federal Almanya ile Doğu Almanya Almanları arasında Soğuk Savaş'ın ilk çeyreğinde kamuoyunda hâkim olan demokrasi algısı birbirine oldukça yakındır. Buna göre Batı Almanlar, siyasi olarak ilgisiz, otoriteyi kabullenmiş, siyasal görüşlerinde ise hoşgörüsüzdürler (Merritt ve Merritt 1970). Fakat Batı Almanya'da hükümetler demokratik siyasal kültürün gelişmesi ve yerleşmesi için olağanüstü bir çaba sarf etmiş ve nesiller arası dönüşümü gerçekleştirmeyi başarmışlardır. Bunun için siyasal sosyalleşmenin tüm ajanları devreye sokulmuş ve otoriteryen rejimler tarafından yoğrulmuş yaşlı neslin yerine demokrasi kültürünü içselleştirmiş, demokrasinin kurumlarına, aktörlerine ve sisteme güvenen, eleştiren, talep eden bir genç nesil yaratılmıştır.

Doğu Almanya ve Federal Almanya'nın birleşmesi iki siyasal kültürün nasıl bağdaştırılacağı ve sosyalist siyasal kültürün yerine demokratik kültürün nasıl yerleştirileceği sorununu beraberinde getirmiştir. Öyle ki Doğu Almanya'nın siyasal olmayan, özellikle genç nesillerde içselleştirilen, kolektif siyasal kültürün; tarih ve toplum konularında Marksist-Leninist anlayışın empoze edildiği "sosyalist kişiliği" Soğuk Savaş sonrası dönemde demokratik siyasal kültüre dönüştürme ihtiyacı baş göstermiştir (Lemke 1989).

Dalton'a (2008, s. 272) göre Alman siyasal kültürünün ana unsurları üç ana başlık altında toplanabilir: (a) Kuvvetli Alman kimliği, (b) vatandaşların siyasal sisteme yönelik eğilimleri, (c) sosyal değerler ve yeni politikalar.

(a) Kuvvetli bir Alman kimliği Alman kültürünün en önemli unsurlarından birisidir. Almanya'nın siyasal olarak birleşmesinden çok önceye dayanan bir ortak tarih, kültür, toprak, ve dil birliği bilinci vardır. Sosyal ve siyasal farklılıklara rağmen Almanlar bir halk (*Volk*) bilincine sahiptiler ve bunda Alman edebiyatı, müziği ve sanatının çok önemli bir rolü görülmektedir. Fransa'dakine benzer bir şekilde Federal Almanya'nın ilk yıllarında Almanların büyük bir kısmı önceki rejimin sembollerine ve soyut kavramlarına hâlâ büyük bir bağlılık besliyorlardı (Conradt 1980). Fakat Batı'da genç nesillerde bu anlayışın değişmeye başlaması demokrasi kültürüne duyulan güven ve verilen desteğin de giderek artmasına neden olmuştur (Dalton 1993, s. 121). Doğu Almanya'da ise ulusal kimlik, Federal Almanya'nın Üçüncü Reich'in bir devamı olduğu vurgusu, sosyalist rejime bağlılık gibi temel hatlar üzerinde vurgulanmıştır. Fakat iki Almanya'nın birleşmesiyle birlikte Doğu Alman kimliğinin aşındığı ve birleşmenin Alman ulusal siyasal kimlik oluşum sürecine de nihai bir şekil vermiş olduğu gözlenmiştir.

(b) Demokratik süreç ile ilgili eğilimler Almanya'da siyasal kültürün diğer bir özelliğidir. Batı Almanya'nın kurulduğu ilk yıllarda, çoğunluk idaresi, azınlık hakları, bireysel hak ve özgürlükler gibi demokratik yönetimin kuralları ne yürürlükteydi ne de içselleştirilmişti. Bu açığı gidermek, vatandaşın katılımını arttırmak ve siyasal sistemi şeffaflaştırmak için hükümetler yoğun bir çaba içine girmiştir. Ayrıca yeni inşa edilen demokratik kurguda siyasal liderlik son derece önemli bir rol oynamıştır. Nihayetinde bu ça-

Almanya'da Leipzig'de Karl Marx Meydanı'nda yapılan bir gösteri (6 Kasım 1989).

balar demokratik siyasal sitemin yerleşmesi için gerekli popüler oydaşmayı sağlamıştır (Conradt 1980).

(c) Sosyal ve ekonomik politikalarda kat edilen ilerlemeler Batı Almanya'da kültürel değişime neden olan etmenler arasındadır. Özellikle, çevre politikaları, kadın hakları ve siyasal katılım gibi konulardaki düzenlemeler siyasal değerler ve eğilimler üzerinde dönüştürücü etki yaratmıştır (Inglehart 1997). İkinci Dünya Savaşı'nı yaşayan yaşlı neslin ekonomik güvenlik, hukuk ve düzen, dini değerler ile güçlü ulusal savunma gibi değerleri benimsemesinde yaşanılan ekonomik sıkıntılar ve savaş koşulları önemli etkiye sahipken, genç nesiller görece daha istikrarlı bir uluslararası sistem, ekonomik kalkınma ve Soğuk Savaş'ın sona ermesi gibi dinamiklerin de etkisiyle bireysel özgürlükler, toplumsal adalet, yaşam standartlarında iyileştirme gibi değerleri daha fazla benimsemişlerdir (Inglehart 1990).

Seçkinler siyasal güç, teknik uzmanlık, ekonomik, toplumsal ve kültürel sermaye ile donatılmış olmaları sebebiyle siyasal sistemin en önemli aktörlerindendir. Aguilar vd. (1997) seçkinleri güç ve hükümet etme yetkisine sahip aktör ile olan özel bağı nedeniyle siyasa yapımını etkileyen önemli bir ajan olarak tanımlar. Anderson (1983) ise siyasal seçkinlerin özellikle ulus ve kimlik inşası sürecinde ve siyasal kültürün değişiminde özel bir rolü olduğunu vurgular. Seçkinler olarak tanımlanan zümre bilgiye erişimleri ve toplumun tabanındaki kitlele-

re kıyasla almış oldukları eğitim, gelir seviyesi ve siyasal sistem üzerindeki ağırlıklı rolü ve etkisi itibariyle farklı bir siyasal kültüre aittirler.

Seçkinler, kitlelere kıyasla daha katılımcı ve siyasetle daha yakından ilgilidirler. Demokratik seçkincilik çalışmalarında da göreceğimiz gibi siyasal seçkinler daha iyi eğtimli, siyasal mekanizmalara daha fazla entegre ve ileri düzeyde uzmanlık sahibi ve tecrübesine sahip oldukları için, kamuoyuna göre daha sofistike değerlere sahiptirler. Siyasal yetkinlik açısından bakıldığında ise, seçkinler gibi daha eğitimli kişilerin özgüvenlerinin daha yüksek olduğu ve dolayısıyla siyasal sisteme daha fazla girdi sağladığı gözlenmiştir (Roskin vd. 1994, s. 130).

ÇERÇEVE 5.3

Siyasal Kültürde İslâm ve Demokrasi Diyalektiği: İtalya'da Kitle Kültürü ve Seçkinler Araştırması

11 Eylül'ün ardından Avrupa'da Hıristiyan çoğunluklar ile Müslüman azınlıklar arasında gerilim şeklinde yeni bir dinsel temelli ayrılma ortaya çıkmıştır. Avrupa'da kamuoyu ve siyasal çevreleri, nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ve demokratik değerler üzerinde kurulmuş olan Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğini kaçınılmaz olarak İslâm ve demokrasi tartışmaları ile birlikte değerlendirmektedirler. Bununla ilgili olarak siyasal kültürün önemli unsurlarından olan dinî ve demokratik değerler ekseninde İtalyan kamuoyu ve siyasal seçkinleri üzerine karşılaştırmalı bir inceleme yapılmış ve bu çalışma seçkinler ile kamuoyu arasında önemli bir görüş ayrılığını ortaya çıkarmıştır (Canan 2009). Buna göre İtalyan seçkinler (% 68) sivil vatandaşlara (% 32) kıyasla İslâmi ve demokratik değerlerin birbiriyle bağdaşabileceğini iki kat daha fazla savunmaktadır (**Grafik 5.1**).

GRAFİK 5.1
İslâmi ve Demokratik Değerler Bağdaşır mı? (%) - 2006

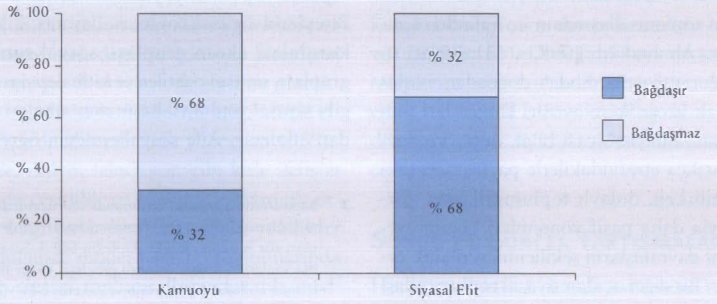

Kaynak: Canan (2009).

Siyasal Toplumsallaşma

Siyasal kültürlerdeki devamlılık ya da değişimin ve siyasal kültürün nüvesini oluşturan unsurların nesilden nesile aktarılmasına siyasal toplumsallaşma denir (Langton 1969; Jennings 2007; Almond vd. 2008, s. 51). Bireyler siyasal norm ve değerleri çocukluk yaşlarından itibaren edinmeye başlarlar. Milliyetçilik, etnik ve sınıfsal ayrımlar gibi değerler küçük yaşlardan itibaren yerleşmeye başlar. Bunlara siyaset ile ilgili tutum ve davranışlar daha sonra eklenir (Jennings vd. 1979).

Bireylerin toplumsallaşma sürecini düşündüğümüzde masa âdâbı, toplu taşıma araçlarında davranış kuralları gibi pek çok davranışı edinmemiz akla gelir. Çoğunlukla bu davranışlar aile ve çevrenin eğitimiyle olabileceği gibi gözlem yoluyla da edinilir. Siyasal toplumsallaşma farklı şekillerde ortaya çıkabilir. Örneğin Kuzey İrlanda'da Katolik bir çocuk veya bir Amerikan gettosunda Afro-Amerikalı bir çocuk yokluk, komşular tarafından dışlanmışlık ve ötelenmişlik hissiyle büyüdüğünde kendi alt kültürüne aidiyeti daha yüksek olacaktır (Roskin vd. 1994, s. 133).

Siyasal toplumsallaşmanın üç halinden bahsedebiliriz (Almond vd. 2008, s. 51): Birinci siyasal toplumsallaşma modeli doğrudan ve dolaylı olmak üzere ikiye ayrılır. Doğrudan toplumsallaşma bireyin siyasi bilgi, değer ve duygularını açıkça etrafındakilerle paylaşması şekliyle olabilirken, dolaylı toplumsallaşma gözlem yoluyla daha pasif yöntemleri benimseyerek siyasal davranışların şekillenmesi olarak ortaya çıkar. Bir diğer açıdan siyasal toplumsallaşma ömür boyu süren bir süreçtir ve her ne kadar ailede başlasa da daha ileriki yaşlarda edinilen farklı gruplarla birliktelik, göç ve iş değiştirme gibi tecrübeler siyasal toplumsallaşmayı ve dolayısıyla bireylerin siyasal algı ve davranışlarını da etkiler. Üçüncü çeşit siyasal toplumsallaşma ise hükümetlerin siyasal toplumsallaşmadaki rolü ile ilgilidir. Toplumsallaşmada etkili olan bir diğer unsur ise hükümetlerin siyasal alt kültürlerin ihtiyaçlarını gözeterek ya da gözardı ederek gerçekleştirdiği uygulamaların toplumları ne kadar bölüp ne kadar bir arada tutabilmesiyle alakalıdır (Almond vd. 2008, s. 52).

Siyasal toplumsallaşma, gerek siyasal sistem gerekse birey için bazı işlevleri yerine getirir. Bunlardan ilki bireyin siyasal sistemin çatısını oluşturan kanunlara uyma, yerel meselelere dahil olma ve seçimlerde oy kullanma gibi değerlerle ilgili eğitilmesi işlevidir (Roskin vd. 1994, s. 135). Diğer yandan, siyasal toplumsallaşma bireyin sistemi desteklemesi konusunda da işlev görür. Sistemin sürekliliğine duyulan inanç siyasal sosyalleşmenin bir çıktısıdır ki, bu inanç ve toplumsal desteğin doğal sonucu olarak bireyler nezdinde sistemin meşruiyeti ile ilgili kaygılar azalmaktadır (Janowitz 1983).[3]

Siyasal Toplumsallaşmanın Ajanları

Bireylerin siyasal toplumsallaşması aile, okul, kurumlar, akran grupları, sosyal sınıf, çıkar grupları, siyasal partiler ve kitle iletişim araçları gibi siyasal toplumsallaşmanın ajanları tarafından etkilenir. Aile sosyalleşmenin öğrenilmeye

3 Meşruiyetin aşınması durumunda otoritenin, devamlılığını sağlamak için yaptırım mekanizmalarını devreye sokması söz konusu olabilir. Örneğin Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru Polonya gibi bazı Doğu Bloku ülkelerinde kolluk kuvvetlerinin ve askerin ülke yönetiminde daha fazla görünür olması o dönemde sosyalist rejimin meşruiyetinin bireyler nezdinde son derece aşınmış olmasının bir sonucuydu.

başladığı ilk alandır (Almond ve Verba 1963; Jennings vd. 1979). Hatta uzun yıllardır yapılan araştırmalar göstermektedir ki, evden ayrılan pek çok bireyin ileriki hayatında süreklilik gösteren siyasal ideoloji ve parti sempatizanlığı gibi siyasal değerleri, ailede edindikleri değerlerin etkisi altındadır ve bunların çoğu üç-on üç yaş aralığında oluşmaya başlar (Easton ve Hess 1961) ve bireyin daha sonraki yetişkinlik döneminde devam eder (Lane 1959; Norris ve Inglehart 2003). Ailede başlayan siyasal toplumsallaşma çoğunlukla enformeldir ve ebeveynler çocuklarını siyasal olarak şekillendirmeye başladıklarının çoğunlukla farkında olmaz.

Siyasal toplumsallaşmanın alanları arasında en etkin olanlarından birisi okuldur. Özellikle ulus inşası esnasında ulusal eğitim uygulaması, en geniş haliyle kitlelere ulaşabilmesi ve toplulukların siyasal değerler konusunda eğitilmesini sağlayan bir alandır. Daha sonraki aşamalarda ise sistemin devamlılığı konusunda okulun rolü, ulusal sembolleri benimsetmek ve toplulukların ortaklıklarını yerleştirebilmek açısından son derece önemlidir. Her ne kadar aile ve okul en küçük yaşlardan itibaren bireyin siyasal toplumsallaşmasında yadsınamaz bir role sahipse de, ekonomik özgürleşme ve sosyokültürel hızlı değişim etkisiyle bireylerin hayatlarının çeşitli evrelerinde birlikte olacakları arkadaş, akran ve meslektaş gruplarının etkisi de gözardı edilmemelidir (Langton 1969).

Gazete, radyo, televizyon gibi kitle iletişim araçlarında çeşitlilik ve özellikle elektronik ortamdaki bilgi paylaşımı alanındaki yenilikler düşünüldüğünde modern sanayi toplumlarında bireylerin siyasal toplumsallaşmalarında medyayı etkili bir alan olarak kabul edebiliriz (Inglehart 1990; Norris ve Inglehart 2003). Günlük siyaset ile ilgili haberlerin aktarılması için etkin bir araç olan kitle iletişim araçları arasında televizyon ve son zamanlarda internet geniş halk kitleleri üzerinde özellikle bilişsel bir etki yaratmaktadır. Bilgiye kolay ve hızlı erişim günümüz dünyasında önemli bir siyasal ürün haline gelmektedir (Almond vd. 2008, s. 55). Bu nedenle özellikle demokratik olmayan siyasal sistemlerde hükümet, kitle iletişim araçları üzerinde egemenlik sahibi olmayı ve dolayısıyla da siyasal kültürü de kontrol altında tutmayı otoritesinin devamlılığı için garanti altına almak ister.

Bütün bu alanlara ek olarak, hükümet başlı başına bir sosyalleşme alanıdır. Hükümetin tüm politikaları, mesajları, söylem ve eylemleri şüphesiz bireylerin sosyal değerlerinin oluşumunda ve dönüşümünde son derece önemli bir rol oynasa da; bireylerin hükümetlerin mesajlarına ve etkisine maruz kalmaları aile, okul ya da akran grupları gibi diğer alanlardan daha sonra gerçekleşmesi itibariyle, hükümetin sosyalleşmedeki rolü diğer alanlara göre daha dolaylı olur. Fakat hükümetle doğrudan temas hem hükümetin bireylere daha hızlı ve etkin erişimi açısından, hem de bireylerin sistemin meşruiyetine vereceği destek üzerindeki rolü itibariyle son derece önemlidir (Almond vd. 2008, s. 56). Örneğin bireylerin sistemden talepleri, sisteme yönelik şikâyetleri ne kadar etkin bir şekilde işleme konulup, bireylere geri dönüştürülürse siyasal toplumsallaşma o derece başarılı olur.

Sonuç ve Güncel Tartışmalar

Her siyasal kültür kendi zamanına ve toplumuna göre tek ve benzersizdir. Bireylerin tutum ve davranışları gerek kişisel tecrübeler ge-

rekse siyasal toplumsallaşma alanları tarafından oluşturulur ve zaman içerisinde eğilimlerde değişiklikler gözlenebilir. Yakın tarihe bakıldığında, siyasal kültürlerde değişikliklere neden olan olayların başında, dünyanın çeşitli bölgelerinde Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ortaya çıkan demokratikleşme hareketleri gelmektedir. Demokratikleşme trendleri özellikle sosyalist rejimlerin modern ve gelişmiş Batı demokrasilerinde tecrübe edilen özgürleşme, sosyal devlet ve ekonomik refah gibi olguların gerisinde kalmasına ve bu sürecin hızla ilerleyen bilim ve teknolojide gözlenen yeniliklerin karşısında yetersiz kalmasına yol açmıştır. Demokratik dönüşümün yaşandığı eski sosyalist blok ülkelerinde inşa edilmekte olan demokratik kurumlar ve yönetimler için verilen destek; pek çok çalışmanın gösterdiği gibi, şu andaki demokratik olan ülkelere kıyasla son derece yüksek olmuştur. Yeni kurulan demokratik rejimler halklar nezdinde ivedi bir şekilde meşruiyet sahibi olmuştur. Buna karşın Batı demokrasilerinde siyasal sistemler, ekonomik yapılar ve sosyal politikalar aynı ölçüde sorgulanır olmuştur (Mishler ve Rose 1995).

Siyasal kültürde yakın zamanda dönüşüme neden olan bir diğer etmenin pazar ekonomisine geçiş trendi olduğu söylenebilir. Mao'nun ölümünden sonra dünyanın ikinci büyük sosyalist ülkesi olan Çin Halk Cumhuriyeti ekonomisi, Başkan Deng ile birlikte sosyalist pazar ekonomisi olarak adlandırılan dışa açık fakat merkezden yönetilen ekonomik modeli benimsemiştir. Bu, küresel düzlemde sosyalist ekonomilerin serbest piyasa ekonomisi karşısında uğradığı büyük yenilginin de bir göstergesi olmuş, ekonomik üretim modelindeki bu değişim sosyal ve siyasal kültür dinamikleri de önemli bir paradigmaya kaymasına yol açmıştır.

Sadece siyasal olarak değil ekonomik olarak da Batı kapitalizmi ile mücadele edemeyen sosyalist ülkelerde 1990'larda *McDonaldlaşma* denilen trendin ortaya çıkması siyasal kültürdeki dönüşüme neden olan küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak karşımıza çıkmıştır. Uluslararası ilişkiler alanında ulus-devlet modeli ekseninde ele alınan güvenlik ve ekonomi ile ilintili pek çok olgunun küreselleşme süreci içinde yeninden tanımlanması siyaset bilimi alanında devlet, meşruiyet ve hegemonya gibi birçok kavramı tekrar mercek altına almamıza neden oldu. Bu sürecin en gözle görülür etkisi ise sınırların daha az görünür hale gelmesi ile ortaya çıkan çok kültürlülük olgusu oldu. Sosyal, ekonomik ve siyasal etkileri düşünüldüğünde çok kültürlülük, siyasal kültür ve alt kültür tanımlarına da yepyeni bakış açıları getirmiştir.

Bütün bu değişim süreç ve etmenleri siyasal kültür bağlamında analiz edildiğinde görünen odur ki, siyasal kültür durağan değildir. Siyasal kültür içsel (siyasal toplumsallaşma, demokratikleşme vb.) ve dışsal (ekonomik modelin değişimi, küreselleşme vb.) etmenlere bağlı olarak bir değişim ve dönüşüm göstermektedir. Fakat bu dinamizm siyasal kültüre atfettiğimiz önemi azaltmamalıdır. Zira siyasal kültür, bireylerin yaşayış ve düşünüş biçimi, siyasal süreçteki tercihleri ve beklentileri bağlamında siyasal sistemin sürekliliği açısından son derece önemli bir aktördür.

Çalışma Soruları

1. Siyasal kültürün üç ana öğesi nelerdir?
2. Siyasal kültür neden önemlidir?
3. Siyasal sosyalleşme süreci neden önemlidir?
4. Temel siyasal sosyalleşme ajanları kimlerdir?
5. Günümüz dünyasında siyasal kültürün değişimine yol açan temel eğilimler nelerdir?
6. İnsanlar ve gruplar nasıl siyasal davranış ve değerleri edinirler?
7. Demokratik rejimler kendine özgü farklı bir 'yurttaşlık kültürü'nün varlığına ne derece bağlıdır?
8. Yurttaşlık kültürü demokratik yönetimin etkin işlemesi için bir neden midir, sonuç mudur?
9. Anglosakson ve Frankofon siyasal kültürleri İngiltere ve Fransa örneklerinde nasıl karşılaştırabiliriz?
10. Siyasal kültürün değişimini alt kültür ve seçkin kitle kültürü bağlamında nasıl değerlendirebiliriz?

Anahtar Sözcükler

Yurttaşlık Kültürü, Siyasal Sistem, **Meşruiyet**, Siyasal Süreç, **Siyasal Çıktı**, Oydaşmalı Siyasal Kültür, **Çatışmalı Siyasal Kültür**, Alt Kültür, **Kitle Kültürü**, Seçkinler Kültürü, **Siyasal Toplumsallaşma**

Yararlanılan Kaynaklar

Aguilar, E. E., B. O. Fordham ve P. G. Lynch, "Research Note: The Foreign Policy Beliefs of Political Campaign Contributors", *International Studies Quarterly* 41, 1997, s. 355-66.

Almond, G. A., *The American People and Foreign Policy*, Preager, New York, 1950.

Almond, G. A. ve S. Verba, *The Civic Culture*, Princeton University Press, Princeton, 1963.

Almond, G. A. vd., "Political Culture and Political Socialization", der. G. A. Almond, B. Powell Jr., R. J. Dalton, ve K. Strom, *Comparative Politics Today: A World View* içinde, Pearson, New York, 2008, s. 43-60.

Anderson, B., *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, Verso, Londra, 1983.

Beer, S. H., *Modern British Politics*. Faber and Feber, Londra, 1982.

Benedict, R., *The Chrysanthemum and the Sword*, Houghton Mifflin, Boston, 1946.

Bennet, C., "From the Dark to the Light: The Open Government Debate in Britain", *Journal of Public Policy* 5, 1985, s. 209-10.

Burke, P., *What is Cultural History*, Polity, Cambridge, 2008.

Canan, E. Ş., "İtalyan Siyasal Eliti ve Kamuoyunun Türkiye-AB İlişkileri'ne Bakışaçısı İslamofobi ve Mamma Li Turchi?", der. O. Esen ve F. Baskan,

Avrupa Birliği ve Turkiye İlişkileri: Beklentiler ve Kaygılar içinde, Eflatun Yayınevi, Ankara, 2009, s. 127-51.

Canan-Sokullu, E. Ş. ve Ç. Kentmen, "Public Opinion Dimension: Turkey in the EU?: An Empirical Analysis of European Public Opinion on Turkey's Protracted Candidacy", der. A. E. Çakır, *A Sisyphean Story: Fifty Years of EU-Turkey Relations (1959-2009)* içinde, Routledge, Londra, 2011, s. 105-31.

Canan-Sokullu, E. Ş., "Islamophobia and Turcoscepticism in Europe? A Four Nation Study", der. C. S. Flood, S. Hutchings, G. Miazhevich ve H. Nickels, *Islam in the Plural: Identities, (Self-)Perceptions and Politics*, içinde, Brill, Amsterdam, yayın aşamasında, s. 97-112.

Caspary, W. R., "The Mood Theory: A Study of Public Opinion and Foreign Policy", *American Political Science Review* 64, 1970, s. 536-47.

Conradt, D., "Changing German Political Culture", der. G. A. Almond ve S. Verba, *The Civic Culture Revisited* içinde, Little Brown, Boston, 1980, s. 212-72.

Çam, E., *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1990.

Dahrendorf, R., *Society and Democracy in Germany*, Doubleday, New York, 1967.

Dalton, R. J., *Politics in Germany*, HarperCollins, New York, 1993.

—, "Politics in Germany", der. G. A. Almond, B. Powell Jr., R. J. Dalton ve K. Strom, *Comparative Politics Today: A World View* içinde, Pearson, New York, 2008, s. 256-308.

Diamond, L. ve S. M. Lipset, "Legitimacy", der. S. M. Lipset, *The Encyclopedia of Democracy* içinde, Congressional Quarterly Inc, Washington D.C., 1995.

Easton, D. ve S. Hess, "The Child's Political World" *Journal of Political Science* 6, 1961, s. 229-46.

Elazar, D. J., *Cities of the Prairie: the Metropolitan Frontier and American Politics*, Basic Books, New York, 1970.

Gallie, D., *Social Inequality and Class Radicalism in France and Britain*, Cambridge University Press, Londra, 1983.

Hutcheson, J. D. ve G. A. Taylor, "Religious Variables, Political System Characteristics and Policy Outputs in the American States", *American Journal of Political Science* 17, 1973, s. 414-21.

Inglehart, R., *Culture Shift in Advanced Industrial Societies*. Princeton University Press, Princeton, NJ, 1990.

—, *Modernization and Postmodernization*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1997.

Janowitz, M., *The Reconstruction of Patriotism: Education for Civic Consciousness*, University of Chicago Press, Chicago, 1983.

Jennings, M. K., Klaus R. A. ve L. Rosenmayr, "Generations and Families", der. S. H. Barnes ve M. Kaase, *Political Action* içinde, Sage, Beverly Hills, CA, 1979, s. 487-522.

Jennings, M. K., "Political Socialization", der. R. Dalton ve H. D. Klingemann, *Oxford Handbook of Political Behaviour* içinde, Oxford University Press, Oxford, 2007, s. 29-44.

Johnson, C. A., "Political Culture in American States: Elazar's Formulation Examined", *American Journal of Political Science* 20, 1976, s. 491-509.

Johnston, M., "Corruption and Political Culture in America: An Empirical Perspective", *Publius* 13, 1989, s. 19-39.

Kymlicka, W. ve N. Wayne, der., *Citizenship in Divided Societies*, Oxford University Press, Oxford, 2000.

Lane, R., "Fathers and Sons: Foundations of Political Belief", *American Sociological Review* 24, 1959, s. 502-11.

Langer, W. L., "The Next Assignment", der. B. Mazlish, *Psychoanalysisand History* içinde, Grosset and Dunlap, New York, 1971, s. 87-107.

Langton, K. P., *Political Socialization*, Oxford University Press, New York, 1969.

Lemke, C., "Political Socialisation and the Micromilieu", der. M. Rueschemeyer ve C. Lemke, *The Quality of Life in the German Democratic Republic* içinde, M. E. Scharpe, New York, 1989, s. 59-76.

Linz, J. J., "Introduction", der. J. J. Linz ve A. Stepan, *The Breakdown of Democratic Regimes* içinde, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1978.

Lipset, S. M. 1963. *Political Man*. New York: Doubleday Anchor Books.

Marx, K., *Capital: Critique of Political Economy*, çev.

B. Fowkes, Penguin Books, Londra, 1976 (1876).
Merritt, A. ve R. Merritt, *Public Opinion in Occupied Germany*, University of Illinois Press, Urbana, 1970.
Mishler, W. ve R. Rose, "Trajectories of Fear and Hope: Support for Democracy in Post-Communist Europe", *Comparative Politics* 28, 1995, s. 553-81.
Nesbitt-Larking, P., "Methodological Notes on the Study of Political Culture", *Political Psychology* 13, 1992, s. 79-90.
Norris, P. ve R. Inglehart, *Rising Tide: Gender Equality and Cultural Changes Around the World*, Cambridge University Press. New York. 2003.
Pye, L. W., "Political Culture Revisited", *Political Psychology* 12. 1991, s. 487-508.
Pye, L. W. ve S. Verba, der., *Political Culture and Political Development*, Princeton University Press, Princeteon, NJ, 1965.
Putnam, R., *The Beliefs of Politicians*, Yale University Press, New Haven, 1973.
Roskin, M. G. vd., "Political Culture", der. M. G. Roskin vd., *Political Science: An Introduction*, içinde, Prentice Hall, New Jersey, 1994, s. 121-41.
Rose, R., "Politics in Britain", G. A. Almond, B. Powell Jr., R. J. Dalton, ve K. Strom. der. *Comparative Politics Today: A World View* içinde, Pearson, New York, 2008, s. 152-202.
Schain, Martin A., "Politics in France", der. G. A. Almond, B. Powell Jr., R. J. Dalton ve K. Strom. *Comparative Politics Today: A World View* içinde, Pearson, New York, 2008, s. 202-256.
Stouffer, S. vd., *The American Voter*. Princeton University Press, Princeton, 1991.
Taylor, E., *Primitive Culture*, cilt 1-2, Garden City Books, Londra, 1989.
Turan, İ., *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, Der Yayınları, İstanbul, 1986.
Watts, S., "Air War and Restraint: The Role of Public Opinion and Cosmopolitan Values", *Annual Meeting of the American Political Science Association*, bildiri, Ağustos 2003, s. 28-31.
Weber, Max, "The Theory of Social and Economic Organization", der. T. Parsons, E. Shils, K. D. Naegele ve J. R. Pitts, *Theories of Society* içinde, The Free Press, New York. 1961a.
—, "The Types of Authority", der. T. Parsons, E. Shils, K. D. Naegele ve J. R. Pitts, *Theories of Society* içinde. The Free Press, New York, 1961b.
Whiting, J. W. M. ve I. L. Child, *Child Training and Personality*, Yale University Press, New Haven, 1953.
Wylie, L., "Social Change at the Grass Roots", der. S. Hoffmann vd., *In Search of France* içinde, Harvard University Press, Cambridge, 1963, s. 159-234.

Çevrimiçi Kaynaklar

Politics in Germany - online ders kitabı: www.sosci.uci.edu/~rdalton&Pgermany/htm
Fransız kurumları koleksiyonu: www.assembleenationale.fr/liens.asp
Transatlantik Elitler Çalışması www.transatlantictrends.org
Avrupa Elit Çalışması http://www.gips.unisi.it/circap
İtalya Elit Çalışması http://www.gips.unisi.it/circap

6

Siyasi Partiler ve Parti Sistemleri

Sabri Sayari

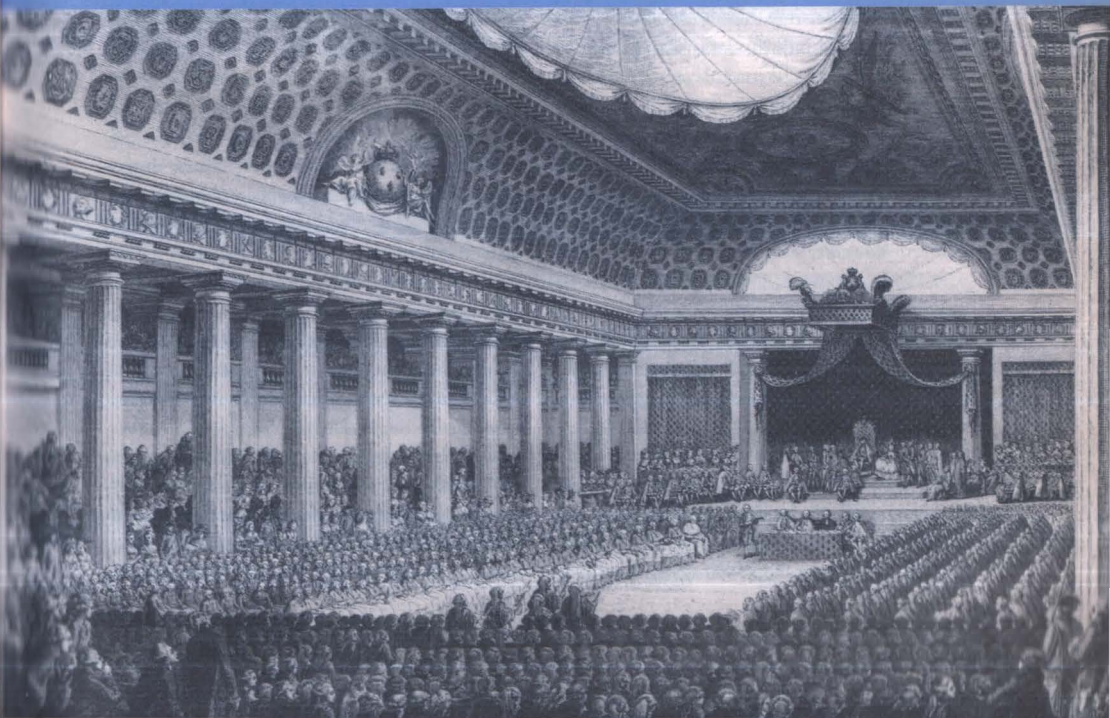

Siyasi partiler, modern dünya tarihindeki kilit siyasi kurumlardan biri olarak ortaya çıkmalarından bu yana, siyaset bilimciler tarafından kapsamlı bir şekilde irdelenmiştir. Partiler hakkındaki çığır açıcı incelemelerden bazıları, örneğin Ostrogorski ve Michels'in eserleri, 20. yüzyılın ilk on yılı zarfında yayımlanmıştır (Ostrogorski 1903, Michels 1915). Partiler konusundaki araştırmalar ve yayınların 1930'lu ve 1940'lı yıllarda giderek arttığını görmekteyiz. Özellikle, Amerikalı siyaset bilimciler ülkelerindeki siyasi partilerin nitelikleri ile siyasal sistem içindeki rolleri hakkında pek çok yayın yapmıştır. Karşılaştırmalı siyaset alanındaysa, partilere dair yapılan ilk incelemelerde Amerika ve Avrupa'daki partiler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar konu edilmiştir. Sovyetler Birliği, Almanya ve İtalya'da totaliter rejimlerin yükselişe geçmesinin ardından, komünist ve faşist partilerin yapısı ve rolü de karşılaştırmalı siyaset alanında araştırma konusu haline gelmiştir.

Partilere ilişkin akademik bakış açıları yıllar içinde değişim göstermiştir. 1960'lara gelinceye kadar yapılan incelemelerde partilerin demokratik siyasal sistemlerin en önemli kurumları oldukları vurgulanmıştır (Schattschneider 1942). Ne var ki, 1960'lardan itibaren, ileri endüstrileşmiş ülkelerdeki partilerin önemi ve rolleri hakkında giderek büyüyen bir şüphecilik baş göstermiştir. Bu şüpheci görüşler 1970'ler ile 1980'lerde daha da yaygınlaşmıştır. Bu görüşlerin kaynağında büyük ölçüde, parti örgütlenmelerindeki üyeliğin azalışı, Batı Avrupa ve Amerika'da seçmenlerin partilerle aralarındaki bağların giderek zayıflaması, iktidardaki partilerin karıştıkları yolsuzluk olayları gibi gelişmeler yatmaktadır (Daalder 1992). Bunun sonucunda, bazı siyaset bilimciler partilerin çağdaş demokrasilerde düşüşte olduğunu ve geleneksel olarak ifa etmiş oldukları işlevlerin giderek çıkar grupları ve toplumsal hareketlerce yerine getirilmekte olduğunu iddia etmiştir (Schmitter 2001). Siyasi partilerin düşüşü diye adlandırılan tez siyaset bilimcileri arasında yapılan kapsamlı tartışmaların kaynağı olmuştur. Aynı zamanda, bazı Batı Avrupa ülkelerinde anti-partilerin yükselişi hükümetteki partilerin rolleri ve performansları konusunda belirgin bir kamusal hoşnutsuzluk olduğunu da ortaya koymuştur (Webb 2002).

Siyasi partilerin düşüşü ve demokrasilerde oynadıkları rolü çıkar gruplarının ya da toplumsal hareketlerin üstlenmesi hakkındaki savlar yakın zamanda azalmıştır. Artık günümüzde siyaset bilimcilerin çoğu, partileri demokratik süreçlerdeki önemlerini yitirmiş, örgütsel açıdan zayıf kurumlar olarak görmemektedir. Gallagher, Laver ve Mair'in belirttiği gibi, "Avrupa'daki partiler düşüşte olmaktan, hatta yok olmaktan ziyade uyum sağlama sürecindedir" (2006, s. 335). Öte yandan, karşılaştırmalı siyasette temel bir araştırma konusu olarak demokratikleşmenin öne çıkmasıyla beraber, otoriter sistemlerden demokrasiye geçişte siyasi partilerin önemini vurgulayan incelemeler de giderek artmıştır. Buna göre partiler, otoriter rejimlerin çöküşünün ardından halkı örgütlemek ve harekete geçirmek suretiyle, geçiş sürecinde kuvvetli katalizörler haline gelebilir. Latin Amerika, komünizm sonrası Doğu Avrupa, Asya ve Afrika'da gelişmekte olan demokrasilerdeki partiler hakkında yapılan araştırmalar parti sistemlerinin kurumsallaşmasının demokrasinin pekiştirilmesine ciddi katkı sağlayabileceğini göstermektedir (Mainwaring ve Scully 1995).

Bir siyasi partiyi, siyasi parti yapan şey tam olarak nedir? Bir parti olduğunu iddia eden her türlü grubu gerçekten bir parti olarak kabul etmeli miyiz? Siyaset bilimciler partileri çeşitli şekillerde tanımlamıştır. Örneğin, Sartori'ye göre, bir siyasi parti "seçimlerde sunulan resmi bir nitelendirici isimle tanımlanabilen ve seçimler yoluyla siyasi makamlara adaylarını yerleştirebilen bir gruptur" (Sartori 1976, s. 63). La-Palombara ise bir siyasi partiyi şöyle tanımlamaktadır: "Temel amacı siyasi iktidara tek başına ya da bir koalisyon hükümetinin üyesi olarak gelerek devlet mekanizmasını denetim altına alacak kişileri görevlendiren resmi bir örgüt" (1974, s. 509). Downs'a göreyse siyasi parti "ortak belirli amaçları olan ve bu amaçlara ulaşmak üzere birbiriyle işbirliği yapan bir koalisyon ya da bir grup birey"dir (1957: s. 24). Bu tanımlardan anlaşılabileceği gibi, tam olarak bir parti olarak tanımlanabilmesi için bir siyasi grubun ayakta tutulabilir ve devamlılığı olan bir örgütlenmesi olması, seçimlerde rekabet etmesi ve adaylar belirlemesi; ve siyasi iktidarı kontrol etmeyi amaçlaması gerekmektedir. Gelgelelim, Mainwaring ve Scully'nin işaret ettiği gibi, seçimlerde yarışmak isteyen ancak seçime girmesi çeşitli nedenlerden engellenen örgütlü gruplar da siyasi parti olarak kabul görmelidir (Mainwaring ve Scully 1995, s. 3).

Bu ölçütler temelinde baktığımızda, siyasi partileri hem çıkar gruplarından (*interest groups*) hem de toplumsal hareketlerden (*social movements*) ayırmanın önemli olduğunu görürüz. Çıkar grupları hükümet politikalarını etkileyip kendi üyelerinin bundan faydalanmasını sağlamak için kurulur. Bu grupların amacı siyasi iktidarı denetim altına almak değildir. Durum böyle olunca belirli makamlara gelmesi için aday belirlemez ya da seçimlere katılmazlar. Ne var ki, çıkar grupları siyasi partilerin faaliyetlerine doğrudan katılabilirler. Örneğin, Avrupa demokrasilerinin çoğunda sendikaların geleneksel olarak sol partilerle yakın bağları olmuştur. Toplumsal hareketler ise konuları siyasi gündeme getirmek için oluşturulur. Bu hareketlerin genelde gevşek bir örgütlenmesi vardır ve esas hedefleri feminizm ya da insan hakları gibi belirli bir olguyu desteklemektir. Bir toplumsal hareket, çıkar gruplarının aksine, ideolojisini ve programını daha iyi yaymak üzere bir partiye dönüşebilir ya da bir partiyle bütünleşebilir (Epstein 1967).

Bir siyasi partiyi incelediğimizde, o partinin kökenlerini, tarihsel mirasını, ideolojisini ve programını, örgütsel niteliklerini, toplumsal tabanını ve seçmenlerini ve (şayet söz konusu parti hükümetteyse) tek başına veya koalisyon ortağı olarak iktidardaki performansını değerlendiririz. Parti sistemi kavramı ise bir grup olarak partilerin toplamına ve bu partilerin birbirleriyle olan etkileşimine atıfta bulunur. Parti sistemlerini incelerken, ilgili partilerin sayısını ve parlamentodaki güçlerini, parti sistemindeki parçalanmayı ve ideolojik kutuplaşmayı, büyük partiler arasındaki çatışma ve anlaşma örüntülerini, partiler arası rekabetin yapısındaki sürekliliğin ve değişimin nedenlerini; ve parti sisteminin idari ve siyasi istikrar üzerindeki etkileri üzerinde dururuz.

Siyasi Partilerin Kökenleri

Siyasi partiler ve parti sistemleri esas olarak 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılda Kuzey Amerika'da ve Batı Avrupa'daki yaşanan gelişmelerin ürünleridir. O zamana kadar, da-

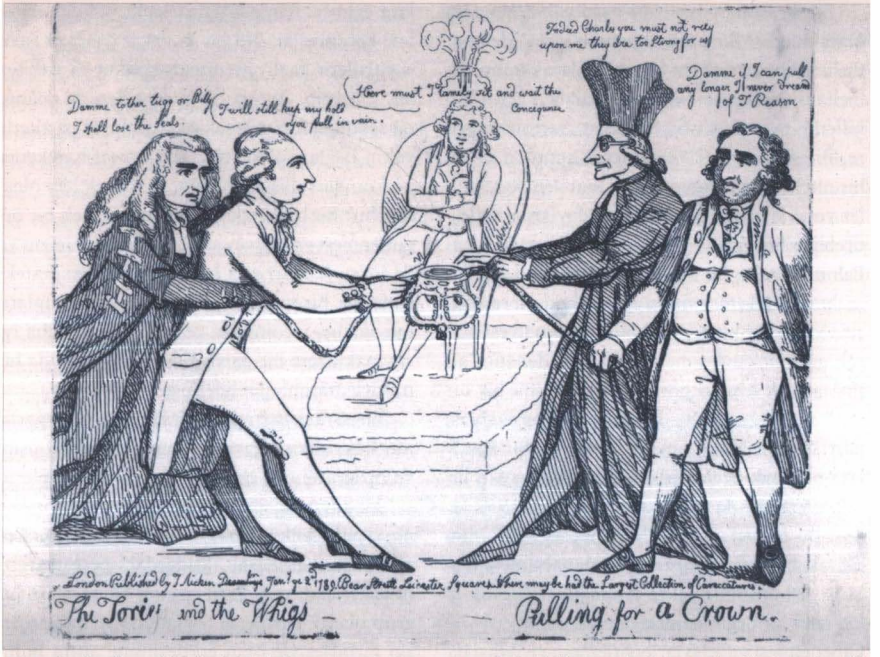

Britanya'da Tory'ler ve Whig'ler Taht için Savaşıyor. 1789'da yayınlanan bu karikatürde o yıllarda hasta olan III. George'un oğlu Galler Prensi, iki siyasi partinin taht kavgasının sonuçlarını bekliyor.

ha sonra parti diye anılacak olan kurumlar, belirli bir lideri ya da fikri desteklemek üzere oluşturulmuş gruplanmalar ya da fraksiyonlar olarak varlık gösteriyordu. Fraksiyonlar ve fraksiyonculuk genel olarak toplum içinde ayrılığa yol açan olgular olarak algılandıkları için, olumsuz bir çağrışımları vardı (Scarrow 2006). Dünyada siyasi partilerin ilk olarak ortaya çıktığı Amerika Birleşik Devletleri'nde, partiler 1790'ların sonlarında fraksiyonların giderek kurumsallaşmasıyla siyasal sistemin temel kurumları haline gelmişlerdir. Avrupa'da, 19. yüzyıl zarfında meydana gelen iki gelişme fraksiyonların partilere dönüşmesini kolaylaştırmıştır: Yönetici konumdaki monarşilerin aleyhine olacak şekilde parlamentoların güçlenmesi ve oy hakkının genişlemesi. İngiltere'de, modern parti örgütlenmeleri iktidarın daha kapsamlı olarak 19. yüzyılın başlarında monarşilerden parlamentoya geçmesinin ve 1832, 1867 ve 1885'te yapılan reformlar sayesinde oy verme haklarının genişlemesinin ardından ortaya çıkmıştır. Parlamento ve oy verme hakkının genişlemesi arasındaki ilişki Avrupa kıtasında değişiklik göstermiştir. Söz gelimi, Belçika ve İtalya gibi bazı ül-

kelerde yasama organı güçlendikten sonra oy verme hakları kitlelere sunulmuş olsa da, Danimarka gibi başka ülkelerde oy verme hakkı iktidarın monarşiden, yasama organına aktarılmasından çok daha önce genişlemiştir (Scarrow 2006). Duverger, Epstein ve Sartori gibi partiler konusunda önemli eserler yazmış olan siyaset bilimciler parlamentoların artan gücü, oy verme hakkının genişlemesi ve parti örgütlenmelerinin ortaya çıkışı arasındaki yakın ilişkiyi vurgulamışlardır (Duverger 1954, Epstein 1967, Sartori 1976).

Partiler ve parti sistemlerinin tarihsel olarak Batı Avrupa'da nasıl ortaya çıktığına dair alternatif bir açıklama toplumsal ayrılıkların siyasete yansıtılmasını esas olarak almaktadır. Sosyolojik açıklama diye adlandırılan bu yaklaşım, kurumsal etkenlerden ziyade toplumsal-yapısal etkenleri vurgular ve partileri büyük ölçüde bu etkenlerin ürünleri olarak görür. Sosyolojik yaklaşımın en önemli temsilcisi Lipset ve Rokkan'ın 1967 yılında yayınlanmış olan incelemeleridir. Yazarlar burada Batı Avrupa'daki çeşitli parti türlerinin (liberal, muhafazakâr, sosyalist, çiftçi, vs.) kökenlerinin dört büyük toplumsal ayrılığın siyasileşmesinde bulunabileceğini öne sürmektedirler: Merkez-çevre, devlet-kilise, toprak-sanayi ve mülk sahibi-işçi (Lipset ve Rokkan 1967). Lipset-Rokkan modeline göre, bu ayrılıkların kuvveti ve zamanlaması bakımından Avrupa ülkeleri arasındaki farklılıklar, söz konusu ülkelerin parti sistemlerindeki çeşitlenmelerin ana sebeplerini oluşturmuştur. Parti kökenlerine dair sosyolojik açıklamalar, Batı Avrupa'daki parti rekabetinin tarihsel ve toplumsal yapısal kökenlerine dair önemli içgörüler sunmaktadır. Ancak bu yaklaşım "sosyolojik indirgemecilik" yapmakla ve siyasi aktörlerin ve kurumların parti örgütlenmelerinin kurulmasında oynadığı rolün önemini gözardı etmekle eleştirilmiştir (Sartori 1969).

Siyasi partilerin kökenlerine dair kurumsal ve sosyolojik açıklamaların kaynağı büyük ölçüde Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'nın tarihsel deneyimidir. Siyaset bilimciler Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki partilerin kökenlerini başka türden çeşitli etkenlere atıfta bulunarak açıklamıştır. Örneğin, 1960'larda karşılaştırmalı siyaset alanında öne çıkmış modernleşme ve siyasi kalkınma teorilere göre, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika dışındaki partilerin oluşumu modern bir bürokrasinin tesis edilmesi, kentleşme ve yüksek öğrenimin büyümesi gibi modernleşme ve toplumsal değişim süreçleriyle yakından bağlantılıdır (LaPalombara ve Weiner 1966). Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde partilerin ortaya çıkışı sömürge yönetimine son vermeye çalışan milliyetçi hareketlerin büyümesini dikkate alarak da açıklanmıştır. Asya'nın en eski siyasi partilerden biri olan Hindistan Ulusal Kongresi (*Indian National Congress*) milliyetçi faaliyetlerden doğan bir parti prototipini temsil etmektedir. Aynı şekilde Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin kurulması, her ne kadar bu partinin örgütlenmesi ile Osmanlı İmparatorluğu'nun son senelerinde kurulmuş İttihat ve Terakki Cemiyeti arasında dikkate değer bir süreklilik olmuş olsa da, milliyetçi bağımsızlık hareketinin önemli yan sonuçlarından biridir (Rustow 1966).

Partilerin İşlevleri

Partiler, çeşitli türden faaliyetleri yürütmek için kurulur. Siyaset bilimciler bu faaliyetle-

ri genel olarak partilerin yerine getirdiği çeşitli işlevler veya fonksiyonlar çerçevesinde tanımlar. Partilerin yerine getirdiği işlevlerden bazıları, siyasi sistemin işleyişi açısından kritik öneme sahip olmalarının yanı sıra başka bazı işlevlerse daha az önemde olabilir. Partilerin en önemli işlevleri arasında siyasal sistemdeki çeşitli mevkilere bireylerin yerleştirilmesi ve yönetişim (*political recruitment and governance*), toplumsal çıkarların dile getirilmesi ve birleştirilmesi (*interest articulation and aggregation*), siyasal katılım (*political participation*) ve siyasi iletişim (*political communication*) bulunur (Webb 2002, Özbudun, 1974).

Partiler siyasal sistemdeki çeşitli mevkilere bireylerin yerleştirilmesini sağlar ve yönetişim, toplumsal çıkarları dile getirme ve birleştirme, siyasi katılım ve siyasi iletişim işlevlerini yerine getirir.

Siyasal sistemdeki mevkilere bireylerin yerleştirilmesi, kişilerin siyasi seçkinlerin safına girmesi için seçilmesine bir yol açabilir. Bir demokraside, bağımsız adaylar seçimlerde parlamentoda koltuk kazanabilir. Ne var ki, parlamentoya seçilen milletvekillerinin büyük çoğunluğu resmen bir siyasi partiyle ilişkilidir. Parti üyeliği de, bakanlar kurulu üyeliği gibi hükümet makamındaki üst düzey politika oluşturma konumlarını doldurmak için bireylerin seçilmesinde önemlidir. Partili olmayanlar ve teknokratlar da bakanlar kuruluna atanabilir, ama bakanların çoğu siyasi partilerin parlamentodaki gruplarından seçilmektedir. Gerek parlamenter gerekse başkanlık sistemlerinde, aday seçimi ve aday gösterme parti örgütlenmeleri içinde gerçekleşir. Oy verenlerin ön seçim yoluyla aday seçimine dahil olduğu ABD buna önemli bir istisna teşkil etmektedir. Diğer ülkelerdeyse, adayların seçimi büyük ölçüde ulusal ve yerel parti liderliğinin elindedir. Nisbi seçim sistemini kullanan ülkelerde, adayların parti listelerindeki sıraları onların milletvekili olabilmeleri için çoğu kez hayati bir önem taşır. Parti yöneticileri, adayların seçimini ve seçimlerde parti listelerindeki yerlerini belirlemek suretiyle, örgütleri üzerine büyük bir denetim kurabilirler. Dolayısıyla, aday gösterme sürecinin merkezileşme derecesi parti içi demokrasi için büyük bir göstergedir. Araştırma bulguları Batı Avrupa demokrasilerinde siyasi partilerin son kırk yılda aday seçme süreçlerini giderek demokratikleştirmiş olduğunu göstermektedir (Norris 2006). Ancak Türkiye gibi başka bazı ülkelerde böyle bir eğilim gözlenmemektedir. Durum böyle olunca, aday seçimininde ve adayların listelerdeki sıralamalarında mutlak söz sahibi olan parti liderlerinin uzun dönemler boyunca yerlerini korumalarında, aday gösterme sürecinin aşırı derecede merkezileşmiş olması önemli bir rol oynamaktadır (Sayarı 2002).

Demokrasilerde bireylerin siyasal sistemindeki önemli mevkilere getirilmesinde partilerin oynadıkları rol otoriter rejimlerle yönetilen ülkeler için de geçerlidir. Örneğin, eski Sovyetler Birliği'nde, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'ne (SBKP) üye olmak hükümetin üst kademelerine girebilmenin bir ön şartıydı. SBKP'nin örgütlenmesi içinde çalışmak siyasi emelleri olan bireylerin siyasette yükselmesinin önemli bir kaynağı olmuştur. Bugün Çin'de, Çin Komünist Partisi (ÇKP) benzer bir işlev görmektedir: ÇKP üyeliği bir bireyin siyasi kariyerinde ilerlemesinin ana yoludur. Çin'in en üst düzey siyasi liderleri mevcut konumlarına parti örgütlenmesi ve hiyerarşisinin çeşitli düzeyle-

rinde uzun dönemler boyunca çalıştıktan sonra ulaşmıştır.

Siyasal sistemde bireylerin önemli mevkilere yerleştirilmesi partilerin yerine getirdiği yönetişim işleviyle yakından ilişkilidir. Partiler bu işlevi, hükümetin politika yapma düzeneğindeki en üst düzey konumları kendi üyeleri arasından seçtiği kişilerle doldurarak ve iç ve dış siyaseti kendi ideolojik yönelimleri ve programlarına göre şekillendirerek yerine getirmektedir. Partilerin yönetişim işlevini ne ölçüde yerine getirdiği Katz'ın deyişiyle "partilik"e dayanır. Bu kavram hükümetlerin aldıkları kararların parti üyeleri arasından seçilen üyelerce ve parti politikaları uyarınca (ya da bir koalisyondaki partilerin mutabakatları uyarınca) alınması gerektiği anlamına gelir (Katz 1986).

Partilerin yönetişim işlevini yerine getirmesi partilik durumuna yani tüm önemli kararların parti üyeleri arasından seçilen üyelerce ve parti politikaları uyarınca (ya da bir koalisyondaki partilerin mutabakatları uyarınca) alınmasına bağlıdır.

Katz'ın partilerin yönetişim işlevini değerlendirmek için ortaya sürmüş olduğu partilik ölçütü, bir demokraside bürokrasiler, çıkar grupları ve parlamentolar kamu politikasını şekillendirmeye dahil olsa da, nihai kararların ancak seçimlerde iktidara gelen partiler tarafından alınması gerektiğini vurgular (Webb 2002, s. 13).

Partilerin yönetişim işlevinin bir diğer görünümü, hükümetin devam ettirilmesinde ve kalıcılığında oynadıkları roldür (Gallagher, Laver ve Mair 2006, s. 381-421). Seçimlerin ve parlamentodaki koltukların dağılımının sonucu açıklanır açıklanmaz, hükümeti kurma görevi partilere düşer. Tek bir parti parlamentodaki koltukların çoğunluğunu kazanmışsa, hükümeti kurma süreci çok gecikmeden gerçekleşir ve bir çoğunluk partisi hükümeti iktidara yerleşir. Partinin lideri başbakan olurken, bakanlar kurulundakilerse büyük ölçüde aynı partiden seçilir. Ne var ki, seçimler sonucunda tek bir parti parlamentoda çoğunluk sağlayamazsa, hükümetin kurulması daha çok zaman alır ve bir koalisyon hükümeti kurmaya çalışan iki ya da daha çok siyasi parti arasında kapsamlı müzakereler yapılır. Koalisyon hükümetlerindeki bakanlık konumları bir ortaklığa girme konusunda uzlaşan partiler arasında dağıtılır. Ne çoğunluk partisinin ne de koalisyon hükümetlerinin kurulabildiği bazı durumlarda azınlık hükümeti formülüne başvurulur. Çoğunluk parti hükümetleri koalisyon ya da azınlık parti hükümetlerinden genelde daha istikrarlı ve kalıcı olur (Dikici Bilgin 2011). Fakat her durumda, hükümetin kurulması sürecine dahil olan kilit oyuncular siyasi partilerdir. Bir hükümet kurulduktan sonra, partiler yönetişimde ve politika yapımında büyük bir rol oynar. İngiltere gibi bazı ülkelerde yerleşik bir gelenek uyarınca, partilerin hükümeti kurduktan sonra seçim manifestolarında verdikleri sözleri yerine getirmesi beklenir. Kampanya vaatlerini yerine getirmek koalisyon hükümetlerindense çoğunluk parti hükümetlerinde daha kolay olabilir, zira koalisyon hükümetlerinde iç ve dış politika konularında iktidarı paylaşan diğer partilere tavizlerde bulunulur.

Çıkarları dile getirme ve birleştirme demokrasilerde siyasal partilerin en yaygın işlevleri arasındadır ve bu işlevler partilerin devlet ve toplum arasında ara bağlantılar şeklindeki rolünü ortaya koyar. Çıkarları dile getirme belirli toplumsal grupların siyasi, ekonomik ve top-

lumsal taleplerini halka tanıtmak ve bu taleplerin peşinden gitmek anlamına gelir. Partiler bu işlevi çıkar grupları ve toplumsal hareketler gibi diğer kurumlarla paylaşır. Demokrasilerde, partiler çıkarları bir araya toplama işlevini de üstlenir ki böylece toplumsal grupların taleplerini politika önerilerine dönüştürmüş olurlar. Çıkarları birleştirme süreci öncelikle parti örgütünde gerçekleşir: Parti bu süreçte adaylarını seçer ve önce seçim kampanyaları sırasında, en sonundaysa partilerin koalisyon hükümetleri kurmak üzere birbirleriyle müzakere ve pazarlığa girdiği zaman, politika önerilerini oluşturur (Almond vd. 2008, s. 82).

Bireylerin siyasete katılımı demokrasi kuramının temel ilkelerinden biridir. Siyasal katılma, bir sivil toplum örgütüne katılmaktan bir dilekçeyi imzalamaya kadar uzanan çeşitli araçlar vasıtasıyla gerçekleşebilir. Ancak demokrasilerdeki siyasi katılımın en çok icra edilen biçimi ulusal ve yerel seçimlerde oy vermedir. Seçimlerde oy vermenin zorunlu olduğu bazı ülkelerde, katılım oranları genelde yüksektir. Fakat oy vermenin zorunlu olmadığı başka ülkelerde seçmenleri seçime katılmaya teşvik etme görevi büyük ölçüde siyasi partilerindir. Dolayısıyla, partilerin en önemli işlevlerinden biri seçmenleri seferber etmek ve onları oy vermeye teşvik etmektir. Parti liderlerinin büyük mitingler düzenleyerek kalabalık seçmen kitlelerine seslendiği geleneksel yöntemin yanı sıra, partiler seçimlerde katılım oranını artırmak için medyayı, özellikle de televizyonu, giderek daha fazla kullanmaktadır. Ayrıca partiler, parlamentoda genelde yeterince temsil edilmeyen adayları, özellikle de kadınları, gençleri ve etnik azınlıkların üyelerini aday göstermek suretiyle bu kişilere seçim sürecine katılmaları için önemli bir teşvik sunabilir.

Partilerin iletişim işlevi siyasi, ekonomik ve toplumsal meseleler hakkındaki bilginin, halka yayılmasındaki rollerine atıfta bulunur. Bir incelemede belirtildiği gibi, "pek çok seçmenin her siyasi mesele hakkında kendi kanaatini belirleyebilecek kadar zamanı yoktur ve bu yüzden üzerinde derinden derine kafa yormadıkları konular hakkında genelde partilerinin hükmüne uyarlar" (Gallagher, Laver ve Mair 2006, s. 308). Televizyonun siyasi katılım için en önemli araç olarak ortaya çıkışına kadar, partiler genelde kendi gazetelerini çıkarmayı tercih etmiştir. Günümüzde pek çok demokraside gazeteler önemli meselelerde belirli bir partinin görüşünü destekleme eğiliminde olsalar da eskiden partilerin mali desteği ile yayınlanan "parti gazeteleri" büyük ölçüde ortadan kaybolmuştur. Almanya halkın partiler eliyle "eğitilmesi" bakımından ilginç bir örnektir. Alman Siyasi Partiler Kanunu'na göre, parlamento seçimlerinde oyların en az yüzde beşini alan partiler, siyasi partilerle ilişkili eğitsel vakıfları desteklemek için fon almaktadır. Bu vakıflar siyasi fikirlerin ve kanaatlerin Almanya'nın içinde ve dışında yaygınlaştırılması konusunda çeşitli faaliyetler yürütmektedir (seminerler ve atölyeler, kitap ve rapor yayımı, vs.) (Scarrow 2006, s. 97-98).

Bu noktada her siyasi partinin bu işlevlerin hepsini yerine getirmediği vurgulanmalıdır (Gunther ve Diamond 2001, s. 8-9). Partilerin demokrasilerde oynadığı rollerin içinde, devindikleri kurumsal bağlamlardan etkilenmeye meyilli olduğu da hatırlanmalıdır. Özel olarak, devletin resmi örgütlenmesi (üniter ya da federal), siyasetin temel kurumsal çerçevesi (parlamenter, başkanlık veya yarı başkanlık

sistemleri) ve parti siyasetinin yasal/anayasal bağlamı bakımından ülkeler arasındaki farklılıkların partilerin davranışı ve siyasi süreçlerdeki rolleri üzerinde ciddi etkileri olabilir. Örneğin, federal devlet yapıları içinde bulunan siyasi partilerin, üniter devletlerdeki partilerden daha ademi merkezi örgütlenmeleri vardır ve bu partilerin faaliyetleri ulusal düzeyden ziyade yerel düzeye odaklanmaktadır. Kanada, Birleşik Devletler, Avustralya ve İsviçre gibi federalist demokrasilerde, "büyük ulusal partiler, ister eyalet, ister il isterse de kanton düzeyinde olsun, bölgesel partilerin federasyonlarıdır (Epstein 1967, s. 32). Benzer şekilde partilerin parlamenter sistemde veya başkanlık sisteminde faaliyet gösteriyor olmaları davranışlarını ciddi biçimde etkileyebilmektedir. Örneğin, Amerikan başkanlık sisteminde yürütme ve yasama güçlerinin ayrılması partilerin iki ayrı seçimde (başkanlık ve Kongre seçimleri) yarışması anlamına gelir. Dahası, başkanlık sistemlerinde, parti disiplinine daha az ihtiyaç vardır, zira başkanlar belirli bir süre için yönetimde kalırlar ve bu sürede mevkilerini korumak için bir partinin çoğunluk desteğine bağımlı değildirler. Bu da Amerikan siyasi partilerindeki parti disiplininin, parlamenter sistemlerdeki partilere göre, daha zayıf olmasının önemli bir sebebidir. Partilerin yasal/anayasal bağlamı da partilerin siyasi sistemlerde oynayabileceği rolleri tanımlamak açısından önemlidir. Son yıllarda, pek çok demokraside anayasal gereklilikler, siyasi partiler kanunları ve partilerin finans kaynaklarının kamusal denetimi yollarıyla parti faaliyetlerinin devlet tarafından düzenlenmesine yönelik giderek güçlenen bir eğilim söz konusudur (Biezen ve Kopecky 2007).

Parti Örgütlenmesi

Dünyadaki siyasi partilerin örgütsel yapısı resmi üyelik, parti içi iktidar dağılımı, liderlerin seçimi ve mali kaynaklar gibi unsurlar bakımından kayda değer farklılıklar göstermektedir. Partiler 19. yüzyılda ortaya çıktıktan bu yana, örgütlenmeleri ciddi değişimler geçirmiştir. Türlerini ve temel örgütsel nitelikleri sınıflandırmak açısından partiler dört ana türe ayrılmaktadır: Seçkin (*elite*) ve kadro (*cadre*) partileri, kitle (*mass*) partileri, herkesi kapsayan (*catch-all*) partiler ve kartel (*cartel*) partiler (Krouwel 2006).

Tarihte ilk ortaya çıkan parti örgütlenmesi kadro ya da seçkin partileriydi. Duverger'e göre (1954), kadro partileri parlamentolarda ve yerel meclislerde ortaya çıkmış, bu partilere küçük bir geleneksel seçkinler kadrosu önderlik etmiş, yerel birimleri ileri gelen kişilerin oluşturduğu kliklerin etrafında örgütlenmiş ve esas olarak yalnızca seçim dönemlerinde faal olmuşlardı. 19. yüzyılda Avrupa'da kurulan liberal ve muhafazakâr partiler kadro yani seçkin partilerinin öncüleri olarak değerlendirilebilir.

19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa demokrasilerinde kitle partilerinin ortaya çıkışına tanıklık edilmiştir. Kitle partileri, seçkin partilerinin aksine, çoğunlukla parlamento dışında kurulmuştur. Çok sayıda kayıtlı üyeleri ve güçlü taban örgütlenmeleri vardır. Başlangıçta söz konusu partiler siyasi süreçten büyük ölçüde dışlanmış belirli bir toplumsal sınıfı temsil etmek üzere kurulmuştur. Dolayısıyla, bunlara kitlesel bütünleşme (*mass integration*) partileri adı da verilmektedir (Neumann 1956). Kitle partileri hem se-

çim dönemlerinde hem de tüm yıl boyunca faaldir ve üyelerinden zamanlarının önemli bir kısmını çeşitli faaliyetler yoluyla partinin ideolojisini yaymayı talep etmiştir. Kitle partileri, büyük ölçüde sosyalizmin Avrupa siyasetinde önemli bir ideoloji haline gelmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kısacası, kitle partisi modeli genellikle Avrupa sol partilerinin, özellikle de 20. yüzyılın ilk yarısındaki sosyalist partilerin örgütsel yapısı ve tarzıyla özdeşleştirilmektedir.

Parti örgütlenmesinin gelişimindeki üçüncü önemli aşama İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanmıştır. Bu aşamada kitle partileri ideolojilerini yaymaktan ziyade kendi seçmen kitlesini genişletmeye odaklanmıştır. Kirchheimer'e göre (1966), bu değişim herkesi kapsayan parti (*catch-all party*) olarak adlandırılan yapının yükselişine işaret etmiştir. Herkesi kapsayan partiler, kitle partilerinin tersine, yalnızca tek bir toplumsal sınıftan oy almayı amaçlamamıştır. Bunun aksine, birbirleriyle çatışan çıkarları olup olmadığına bakmaksızın toplumdaki tüm toplumsal grupların ve sınıfların oy desteğini kazanmayı hedeflemektedir. Ayrıca kitle partilerininkiyle karşılaştırıldığında, herkesi kapsayan partilerin örgütsel yapısı birtakım farklar göstermektedir. Örneğin, üye sayısını artırmak öncelikli hedefler arasında değildir ve iletişim ve kitle medyasında uzmanlaşmış kişilerin dahil edilmesiyle örgütlenmeleri daha profesyonel hale gelmiştir. Kirchheimer kitle partilerinin herkesi kapsayan partilere dönüşmesi hakkındaki tezini büyük ölçüde 1950'ler ve 1960'larda Batı Avrupa'daki Hıristiyan Demokrat ve Sosyal Demokrat partilerde gerçekleşen değişimleri gözlemleyerek geliştirmiştir (Krouwell 2006).

Parti örgütlenmeleri tipolojilerine yapılan son ilave kartel partisi (*cartel party*) modelidir. Katz ve Mair tarafından öne sürülen bu modelde, devlet ile büyük siyasi partiler arasında giderek artan bir yakınlaşma yaşandığı iddia edilmektedir (Katz ve Mair 1995). Bu yakınlaşma karşılıklı bir düzenlemeyi beraberinde getirmiştir. Bir yandan, siyasi partiler (partilerin devlet eliyle finanse edilmesi ve partilerin kadrolaşma yoluyla kamu kaynakları erişimi yani patronajı denetim altına alması yoluyla) devlet kaynaklarına giderek daha bağımlı hale gelmiştir. Diğer yandan devletler yasalar ve siyasi parti kanunlarıyla parti örgütlenmelerinin faaliyetlerini gitgide daha çok düzenler hale gelmiştir. Kartel partileri, esas amaçlarının seçmen tabanını genişletmekten ziyade devletin kaynaklarına erişim kazanmak olması bakımından herkesi kapsayan partilerden farklılaşmaktadır. Avrupa demokrasilerinde kartel partilerinin ortaya çıkışı devlet ile siyasi partiler arasında giderek artan bağımlılığın "sivil birliktelikler ve resmi devlet kurumları arasındaki demokratik açıdan hayati ayrım"ı zayıflattığı gerekçesiyle eleştirilmiştir (Krouwell 2006, s. 259).

Üyelik konusu parti örgütlenmeleri hakkındaki araştırmalarda kayda değer yer tutmaktadır. Yukarıda belirtildiği gibi, kitle partilerinin tanımlayıcı niteliklerinden biri geniş üyelik kaydıdır. Özellikle Avrupalı sosyalist, sosyal demokrat, komünist ve Hıristiyan Demokrat partiler örgütlerine yeni üyeler katmaya büyük bir önem atfetmiştir. Bunun sonucundaysa, genelde binlerce parti üyesi kazanmışlardır. Bu partilerin gözünde resmi üyelik üye olan bireylerin düzenli olarak bir üyelik aidatı ödemesi ve bir üyelik kartı taşıması demektir. Avrupa

TABLO 6.1
Örgüt Yapısına Göre Siyasi Partiler

	Kadro partisi	Kitle partisi	Herkesi-kapsayan parti	Kartel partisi
Dönemi	19. yüzyıl	1880-1950	1950'den günümüze	1990'lardan günümüze
Kökenleri	Parlamento içinde	Parlamento dışında	Kitle partisinin içinde ortaya çıkmıştır	Siyasi partiler ile devlet aygıtlarının iç içe geçmesiyle ortaya çıkmıştır
Seçmen kitlesi	Geleneksel seçmenler ve üst sınıflarla sınırlıdır	Belirli toplumsal, etnik veya dini gruplar	Geniş kesimler, her türlü seçmenin desteğini almaya çalışır	Belirli bir toplumsal gruba hitap etmez
Rekabet düzeyi	Çok sınırlı, ve kişisel rekabet	Kutuplanmış ve ideolojik rekabet	Merkeze yerleşmeye yönelik rekabet	Partilerarası "yüzeysel" rekabet
Üyelik	Yok veya çok az	Geniş, üye kartı taşımak ve aidat ödemek önemli	Üyelik giderek önemsizleşiyor	Üyelik siyasal mevkiler için aday havuzu işlevi görür
Gelir kaynağı	Kişisel gelir	Üye aidatları	Çıkar grupları ve devlet desteği	Devlet desteği

Kaynak: Krouwel (2006) ve Hague ve Harrop'tan (2004) uyarlanmıştır.

dışındaki bazı ülkelerdeyse üyelik ya çok güçlü bir şekilde vurgulanmamış veya düzgün bir şekilde düzenlenmemiştir. Mesela, Amerika'daki siyasi partilerin Avrupa'daki partilerdeki gibi aidat ödeyen üyeleri olmamıştır ve parti üyeliği kavramı Amerikan siyasetinde hâlâ müphem ve iyi tanımlanmamış bir kavramdır. Türkiye'de ise büyük partiler genelde milyonlarca üyesi olduğunu iddia etmektedir. Ne var ki bu iddiaları kanıtlamak zordur, zira üyelik kayıtları düzgünce tutulmaz ve partilere katılan bireylerden düzenli olarak üyelik aidatı ödemeleri istenmez (Sayarı 1976).

20. yüzyılın ilk yarısıyla karşılaştırıldığında, Avrupa demokrasilerindeki parti üyeliği ciddi olarak zayıflamıştır. Bu eğilim 1960'ların başında ortaya çıkmıştır ve günümüze kadar devam etmiştir. Parti üyeliğindeki en keskin düşüşler Danimarka, Norveç, Hollanda ve İngiltere'de yaşanmıştır. Parti örgütlerindeki üye sayısının azalmasına dair çarpıcı bir örnek Danimarka'da bulunabilir. Bu ülkede kayıtlı seçmenlerin beşte birinden fazlası 1960'larda siyasi parti üyesiydi; 1990'lara gelindiğindeyse seçmenlerin ancak on ikide birinin resmi parti üyeliği vardır (Gallagher, Laver ve Mair 2006, s. 311). Avrupa demokrasilerinde eskiden partilerle ilişkili olan milyonlarca insan artık üyeliklerini devam ettirmek için hevesli görünmemektedir.

Avrupa'daki siyasi partilerin üye sayılarının azalmasının belli başlı birkaç sebebi vardır: İdeolojik ve sınıf temelli siyasetin zayıflaması, sol partiler ile sendikalar arasındaki bağların gevşemesi, çok sayıdaki üyenin partilerin faaliyetlerini, özellikle de seçim kam-

panyalarını finanse etmesine giderek daha az ihtiyaç duyulması. Pek çok Avrupa ülkesinde devletin partilere verdiği finansal destek, onları aidat ödeyen üyelerinden elde ettikleri gelire daha az bağımlı duruma getirmiştir. Devlet finansmanı Avusturya, Danimarka, Finlandiya, Almanya, Norveç ve İsveç'teki partilerin ana gelir kaynağı olmuştur (Hague ve Harrop 2004, s. 192). Aynı zamanda, partiler seçmenlere kendi görüşlerini anlatmak için kendi üyelerini seferber etmek yerine medyayı, özellikle de televizyonu giderek daha çok kullanmaya başlamıştır. Avrupa'da parti üyeliğinde yaşanan düşüş son yirmi yıl zarfında Avrupa'da kitle partisinin örgütsel yapısı ve işleyişinden kartel tipi partilere geçişle yakından bağlantılıdır.

İdeolojik ve sınıf temelli siyasetin zayıflaması, sol partiler ile sendikalar arasındaki bağların gevşemesi, devletin partilere sağladığı mali desteğin artmasıyla üyelerin aidat desteğine giderek daha az ihtiyaç duyulması, Avrupa'da parti üyeliğinin düşüşe geçmesinin temel nedenlerini oluşturmaktadır.

Üyeliğin yanı sıra, siyaset bilimciler parti örgütlerinde liderler ile üyeler arasındaki otorite ve iktidar ilişkilerini incelemeye de ilgi göstermiştir. Bu konu önemlidir, zira demokratik siyasetin asli kurumları olarak partilerin kendi içlerinde de demokrasiyi uyguladıkları varsayılmaktadır. Parti içi demokrasinin incelenmesine dair ilk sistematik çalışmayı yapan araştırmacı Alman akademisyen Roberto Michels'tir. Michels aynı zamanda meşhur oligarşinin demir yasasını ortaya koyan kişidir. Bu yasaya göre siyasi partiler dahil olmak üzere tüm örgütler karar verme süreçlerini ve iletişim kanallarını denetim altında tutmak suretiyle iktidarını koruyan bir lider hâkimiyetindedir. Benzer örgütsel uzmanlığı olmayan sıradan üyeler genelde partilerin lider kadrolarının kontrolü altında kalırlar. Michels parti içi demokrasi hakkındaki görüşlerini 20. yüzyılın başlarında Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne (SPD) dair ampirik bir analiz yaptıktan sonra ifade etmiştir. Araştırmasının bulguları o sıralar Avrupa'daki en büyük sosyalist parti olan SPD'nin örgüt içi demokrasi iddiasıyla keskin bir şekilde çelişmiştir (Michels 1915). "Oligarşinin demir yasası" bugün siyasi partilerin iç hayatına hâlâ ne ölçüde damga vurmaktadır? Demokrasilerin büyük çoğunluğunda parti liderinin karar verme sürecinde örgüt üyelerine göre daha etkin olduğu siyasi hayatın bir gerçeğidir. Ne var ki, bu liderlerin etkisi ve gücü ülkeden ülkeye değişmektedir. Örneğin, Batı Avrupa demokrasilerindeki parti örgütleri hakkında son yıllarda yapılan araştırmalar parti liderlerinin ve üyelerinin kurdukları ilişkinin tam demokratik bir görünüm arz etmese de çok da büyük bir eşitsizlik çerçevesinde oluşmadığını vurgulamaktadır (Scarrow vd., 2000). Benzer şekilde parti üyeliğinin yaygın olmadığı, hatta bazı partilerin hiç üyesi olmadığı Amerika'da, ulusal ve yerel parti örgütleri arasında oldukça eşit bir güç paylaşımı vardır (Eldersveld 1964). Ne var ki dünyanın başka yerlerinde, partilerin içindeki iktidar dağılımı genelde daha az eşitlikçidir. Örneğin, Doğu Avrupa'da komünizm sonrası dönemde kurulan yeni demokrasilerde üyelerin parti politikalarında çok sınırlı etkisi vardır. Aynı şekilde Türkiye'de parti örgütleri geleneksel olarak liderler tarafından kuvvetle kontrol edilmektedir ve parti içi demokrasi ilkesi pek yaygın şekilde icra edilmemektedir.

> "Türkiye'de liderlerin, bir kez parti başkanlığına geldikten sonra, çoğu zaman üst üste gelen seçim yenilgilerine rağmen, partilerinin başında çok uzun süre kalabilmeleri parti liderlerinin kişisel güçleriyle örgütlerin güçsüzlüğü arasındaki uçurumun önemli bir göstergesidir" (Sayarı 2008, s. 12).

Yukarıda değinildiği gibi, aday belirleme süreçleri parti içi demokrasi düzeyinin bir göstergesidir. Parti örgütlerindeki iktidarın bir diğer önemli göstergesi ise parti liderinin seçilmesidir. Parti liderinin seçilmesinde başvurulan esas yöntemlerden biri olağanüstü kongre toplamaktır. Bu olağanüstü kongrelere katılan delegeler genelde yerel parti örgütlerindeki üyeler tarafından seçilmektedir. Amerikan siyasi partileri kendi başkan adaylarını başkanlık seçimleri öncesinde dört yılda bir toplanan renkli kongrelerde seçerler. Finlandiya, Norveç, İsveç ve Türkiye'nin aralarında bulunduğu başka bazı ülkelerdeki siyasi partiler de liderlerini özel kongre veya kurultaylarda seçmektedir. Bir başka seçme yöntemi ise yalnız partinin kayıtlı üyelerinin katılmasına izin verilen bir seçim yapmaktır. Belçika'daki büyük partiler liderlerini tüm üyelerinin doğrudan oy vermesi yoluyla belirlemektedir. İngiltere'deki Liberal ve Muhafazakâr partiler de liderlerini üyelerin oylarıyla seçmektedir. Üçüncü yöntem ise parti liderinin partinin parlamentodaki grubu tarafından seçilmesidir. Bu yöntem Avrupa demokrasilerindeki partilerin parlamento kökenli olmalarıyla ilişkilendirilir. Eski popülerliğini kaybetmiş olsa da, Avustralya, Yeni Zelanda, Danimarka ve Hollanda gibi birtakım ülkelerde hâlâ bu yöntem kullanılmaktadır (Hague ve Harrop 2004, s. 190-191).

Parti Sistemleri

Dünyadaki parti sistemleri seçimlere giren ve parlamentoda sandalye kazanan partilerin sayısı, partilerin birbirine göre büyüklüğü ve gücü, temel konulara yaklaşımlarını etkileyen ideolojik mesafeleri ve partiler arası işbirliği ve rekabetin hükümetin istikrarı üzerindeki etkileri bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Parti sistemlerinin dinamiklerini daha iyi anlamak için siyaset bilimciler bu sistemleri farklı şekillerde sınıflandırmaya çalışmıştır. İlk sınıflandırmalar partilerin sayısına göre yapılmıştır. Örneğin, söz konusu sınıflandırma çalışmalarının öncülerinden Duverger parti sistemlerini iki-partili sistemler ve çok-partili sistemler olarak ayırmış; çoğunluk esasına dayalı seçim sistemlerinin iki-partili, nisbi temsil esasına dayalı sistemlerinse çok partili sistemlerin oluşmasına yol açtığını iddia etmiştir (Duverger 1954). Duverger Kanunu olarak da bilinen sosyal bilimlerde bir kanun olmaya en çok yaklaşan önermelerden biri kabul edilen bu sava göre çoğunluk esasına dayalı seçim sistemleri iki-partili, nisbi temsil esasına dayalı sistemlerse çok partili sistemlerin oluşmasına yol açmaktadır. Yirmi yıl sonra Sartori'nin önerdiği yeni parti sistemi sınıflandırmasında partileri saymaya dair yeni bir yöntem ortaya konulmuş ve farklı parti sistemleri arasında daha ince bir ayrım yapılmıştır (Sartori 1976).

Sartori'ye göre, parti sistemi sınıflandırmalarında parti sayısını belirlemenin iki ölçütü koalisyon potansiyelleri (koalisyon hükümetlerine katılma olasılıkları) ve şantaj potansiyelleri (muhalefetteyken iktidardakileri tedirgin edebilme güçleri) olmalıdır. Sartori partilerin ancak bu iki ölçütü karşıladığı takdirde sayı-

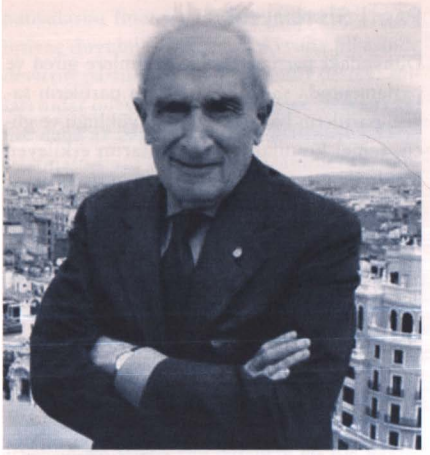

Giovanni Sartori (1924-...).

lıp göz önünde bulundurulması gerektiğini ileri sürer. Sartori ardından parti sistemlerini tek-parti ve çok-parti sistemleri şeklindeki iki geniş gruba ayırır. Tek-parti kategorisi daha sonra demokratik olmayan ülkelerdeki gerçek tek parti sistemlerine, muhalefet partilerinin iktidara gelmesine değil de var olmasına izin verildiği hegemonik parti sistemlerine ve peş peşe üç ya da daha fazla seçimde koltukların çoğunu kazandıktan sonra aynı partinin devamlı olarak iktidarda kaldığı hâkim parti sistemlerine ayrılır. Sartori'nin diğer kategorisi iki-parti sistemleridir. Bunların iki ana niteliği vardır. Birincisi, tek parti kendi başına yönetir; ikincisi, iki büyük parti arasında iktidar değişimi olacağına yönelik bir beklenti vardır. Çok-particilik konusunda Sartori iki tür önerir: Sınırlı çoğulculuk (*limited pluralism*) ve aşırı çoğulculuk (*extreme pluralism*). Sınırlı çoğulculuğu tanımlayan nitelikler parlamentoda üç-beş partinin mevcut olması, partiler arasındaki ideolojik mesafenin fazla olmaması ve partilerin merkezdeki oylar için rekabet ediyor olmasıdır. Öte yandan, aşırı çoğulcu parti sistemlerinde beşten fazla parti vardır, parti rekabeti ideolojik açıdan kutuplaşmıştır ve siyasi yelpazenin uç-sol ya da uç-sağında sistem karşıtı (yani siyasi rejimin meşruiyetini zayıflatmaya çalışan partiler) vardır. Sartori'nin son kategorisi, kendi deyişiyle, atomlaşmış parti sistemleridir (*atomized party systems*). Bu öylesine fazla parçalı bir sistemdir ki onları sınıflandırmak

TABLO 6.2
Parti Sistemleri Sınıflandırması

	Sınıflandırma kıstası	Parti sistemleri kategorileri
Duverger'e (1954) göre parti sistemleri	Mutlak parti sayısı	• İki partili • Çok partili

Sartori'ye göre (1976) parti sistemleri	İlgili parti sayısı (koalisyon ve şantaj potansiyeline göre hesaplanır)
	Kutuplaşma düzeyi
		• Tek partili
		  • Gerçek tek partili
		  • Hegemonik parti
		  • Hâkim parti
		• İki partili
		• Çok partili
		  • *Sınırlı çoğulcu*
		  • *Aşırı çoğulcu*
		• Atomlaşmış parti

için herhangi bir rakamsal ölçüte başvurmak imkânsız olmaktadır.

Sartori'nin parti sistemlerinin sınıflandırılmasına yönelik yenilikçi yaklaşımı yıllar içinde sıkça kullanılmıştır. Ancak, Sartori'nin kullandığı ölçütlerin bazıları son yıllarda Avrupa demokrasilerindeki yeni gelişmeler sonucunda geçerliliğini bir ölçüde yitirmiştir. Örneğin, Sartori'nin kendi analizinde kullandığı esas model olan İtalyan parti sisteminde 1991'de yaşanan büyük dönüşümden bu yana sistem karşıtı partiler yer almamaktadır. Netice itibariyle, sistem karşıtı parti kavramı gelişmiş demokrasilerdeki parti sistemlerine dair tartışmalardaki açıklayıcılığını büyük ölçüde kaybetmiştir. Yine pek çok Avrupa demokrasisinde ideolojik siyasetin düşüşe geçtiği göz önünde bulundurulduğunda, Sartori'nin kutuplaşmış çoğulculuk kategorisinin içi boşalırken, ılımlı çoğulculuk kategorisine giren parti sayısı giderek artmıştır (Wolinetz 2006). Ne var ki, sözgelimi Mair tarafından öne sürülen, partiler arasındaki iktidar değişimi eğilimlerinin parti sistemlerini sınıflandırmak için temel olarak görüldüğü (Mair 2002) ya da Mainwaring ve Scully'nin öne sürdüğü, gelişmekte olan demokrasilerdeki parti sistemlerini sınıflandırmak için kurumsallaşma ölçütünün kullanıldığı (Mainwaring ve Scully 1995) alternatif şemalar Sartori'nin analitik şeması kadar yaygın şekilde kullanılmamıştır.

Parçalanma (*fragmentation*) ve ideolojik kutuplaşma (*ideological polarization*) parti sistemlerinin analizinde sıkça kullanılan iki kilit kavramdır. Parçalanma sistemdeki ilgili partilerin sayısına ve parlamentoda sahip oldukları sandalyelere göre değerlendirilir. Dolayısıyla, bir iki-parti sistemi bir çok-partili sistemden çok daha az parçalanmıştır. Çok-parti sistemi kategorisinde, kutuplaşmış çoğulculuk olarak belirlenenler, sınırlı çoğulcu parti sistemlerine göre daha fazla parçalanmıştır. Daha az parçalanmış parti sistemlerinde, hükümetin oluşumu ve devamlılığı yüksek düzeyde parçalanmış parti sistemlerinden genellikle daha kolaydır. İki-parti sistemleri neredeyse her zaman çoğunluk partisi hükümetlerinin oluşmasına yol açar, ama gerek sınırlı gerekse kutuplaşmış çoğulculuktaki ortak nokta koalisyon ya da azınlık partisi hükümetlerinin varlığıdır. İdeolojik kutuplaşma partilerin siyasi yelpazenin solunda veya sağında konumlanmasına bağlı olarak aralarındaki mesafenin hesaplanmasıdır. Demokrasilerdeki parti sistemleri geleneksel olarak sol-sağ düzlemi çerçevesindeki konumlarına bakılarak tanımlanmıştır. Partiler arasındaki ideolojik mesafe ne kadar çok olursa (yani parti sistemleri ne kadar çok kutuplaşmış olursa), sol ve sağdaki büyük partiler arasında işbirliğine dayalı ilişkiler kurmak o kadar zorlaşır. Tersinden bakıldığında, ideolojik kutuplaşmanın sınırlı olduğu gelişmiş demokrasilerdeki parti sistemleri, partiler arasında çatışmadan ziyade işbirliği sergiler. Kapsamlı ideolojik kutuplaşma hükümetlerin kurulup sürdürülmesinde de sorunlar yaratır. Weimar Cumhuriyeti ve Dördüncü Fransa Cumhuriyeti gibi tarihsel deneyimlerin gösterdiği gibi, bir parti sistemi hem çok parçalı hem de ideolojik açıdan kutuplaşmış olduğu zaman, demokratik rejimlerin varlığını tehlikeye düşürebilir.

Siyasi partiler literatüründe parti sistemlerindeki değişimler çeşitli şekillerde açıklanmaktadır. Kurumsalcı yaklaşım esas olarak seçim kanunlarının siyasi sonuçlarına odak-

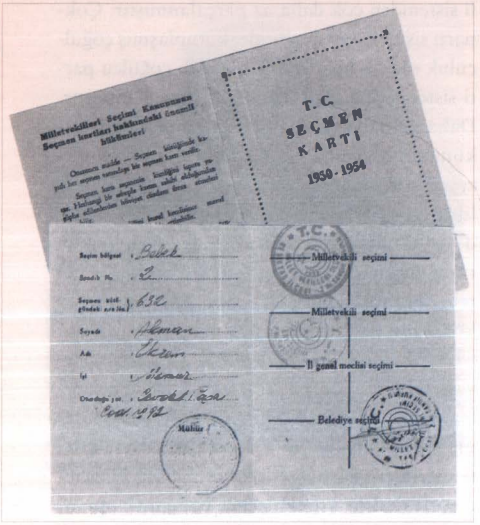

Türkiye'de çok partili hayata geçildikten sonra kullanılan bir seçmen kartı.

lanmaktadır. Daha önce değinildiği gibi, siyasi partiler hakkındaki çalışmasında Duverger tek turlu dar bölge sisteminin iki partili sistemlerin, nisbi temsil sistemlerin ise parlamentoya giren partilerin sayısını artırarak çok partili sistemlerin oluşmasını teşvik ettiğini öne sürmüştür (Duverger 1954). O zamandan bu yana adlandırılışıyla Duverger Kanunu çoğunluk esasına dayalı seçim sistemini kullanan Amerika ve Yeni Zelanda'daki gibi bazı iki partili sistemlerde doğrulanmaktadır, ama nisbi temsil sistemine sahip Kolombiya ve Malta gibi başka bazı ülkeler göz önüne alındığında geçerli olmamaktadır. (Ware 1996, s. 191-192). Bununla birlikte, genel olarak, Duverger'in seçim yasalarının parti sistemlerine olan etkileri ilgili savı son altmış yıldaki gelişmelerle doğrulanmıştır.

Avrupa'daki parti sistemleri arasındaki farklılıklara dair ikinci büyük açıklama ise büyük toplumsal çatışmaların kökenleri ve gelişi-

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Parti Sistemleri: İngiltere ve Almanya

İngiltere'deki parti sistemi ülkenin iki büyük partisi olan Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi'nin 20. yüzyılın başlarından itibaren seçim ve parlamento siyasetine hâkim olmasından dolayı iki-partili sistem olarak tanımlanmıştır. İngiliz parti sistemi, iki büyük partinin güçlerine ilaveten, Sartori'nin iki partili sistemler için önerdiği diğer ölçütü, yani iktidarın iki parti arasında değişmesine yönelik beklentiyi genel olarak karşılamaktadır. Ne var ki 1990'lardan bu yana İngiltere'de iki partili sistem zayıflamaktadır. Muhafazakâr Parti ile İşçi Partisi'nin güçlerinin azalmasına Liberal Demokrat Parti ve bazı küçük bölgesel partilerin güçlerinin artışı eşlik etmektedir. Bunun sonucunda, daha önceki seçimlerin aksine, 2010 seçiminde ülkenin en büyük iki partisinden biri parlamentoda çoğunluğu sağlayamamıştır. Seçimden sonra Muhafazakârlar ile Liberal Demokratlar arasında bir koalisyon hükümeti kurulmuştur. Bu aynı zamanda İngiltere'nin İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana gördüğü ilk koalisyon hükümeti olma özelliğine sahiptir.

İngiltere'deki iki partili sistemin gelişiminin nedenlerini anlamak açısından sosyolojik açıklama da kurumsalcı açıklama da faydalıdır. Çağdaş İngiliz parti sisteminin gelişiminde, diğer Avrupa ülkelerinin aksine, tek bir büyük toplumsal çatışma, yani mülk sahipleri ile işçiler arasındaki çatışma önemli bir rol oynamıştır. Dolayısıyla, *sınıf* seçmen gruplaşmasını belirleyen esas etken olmuştur. Muhafazakârlar büyük ölçüde üst sınıflar tarafından desteklenirken, İşçi Partisi ise, işçilerin üçte biri Muhafazakâr Parti'ye oy verse de, oylarının çoğunu işçi sınıfından almıştır. Mülk sahibi-işçi çatışmasının kuvveti büyük ölçüde işçi sınıfının çapını daraltan ve orta sınıfın çapını artıran ekonomik ve teknolojik değişimlerin etkisinin bir sonucu olarak 1960'lardan itibaren düşüşe geçmiştir. Bunun sonucunda, sınıf temelli siyaset İngiliz parti sistemini şekillendirmedeki eski gücünü kısmen kaybetmiştir. Kurumsalcı yaklaşım da İngiltere'deki iki partili sistemin kalıcılığına dair bir açıklama getirmektedir. İngiltere'de seçimler tek turlu dar bölge sistemine göre düzenlenmektedir. 680 seçim bölgesinden her biri o seçim bölgesinde en çok oy alan adayı temsilcisi olarak parlamentoya göndermektedir. Seçim sistemi mutlak oy oranlarından çok daha fazla sandalye kazanmalarını sağlayarak iki büyük partiyi kayırmaktadır. Tek turlu dar bölge sistemi Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi'ni güçlendirirken, Liberal Demokratların parlamentodaki gücünü artırma çabaları karşısında büyük bir engel teşkil etmiştir. Hal böyle olunca, Liberal Demokrat Parti uzun süredir İngiliz seçim sisteminde reform yapılması gerektiğini savunmaktadır. Ne var ki 2011'de yapılan referandumda, İngiliz seçmenler seçim sisteminin nisbi temsil sistemi yönünde değiştirilmesini reddetmiştir.

Muhafazakâr Parti ve İşçi Partisi'nin programları ve politikaları ciddi şekilde birbirinden farklıdır. Muhafazakâr Parti girişimcilere daha fazla serbestlik öngören ve devletin ekonomik ve toplumsal yaşamdaki rolünü kısıtlamayı hedefleyen politikaları desteklemektedir. Margaret Thatcher 1980'lerde partinin lideri ve başbakan iken Muhafazakârlar sendikaların gücünü kırmaya, kamu işletmelerini özelleştirmeye ve devletin ekonomideki payını azaltmaya çalışmıştır. Öte yandan İşçi Partisi son on-yirmi yılda ideolojik duruşunu yumuşatmıştır. Sendikalar ile olan sıkı bağları hâlâ koruyor olsa da ve refah devletini savunsa da, sosyalizm ve üretim araçlarının kamusal mülkiyeti hakkındaki retoriği bırakmıştır. 1994-2007 yılları arasında partinin lideri olan ve başbakanlık yapan Tony Blair döneminde İşçi Partisi seçmen desteğini orta sınıflar arasında genişletmeye çalışmak için sol-sağ yelpazesinin merkezine doğru yönelmiştir. 1988'de Liberal ve Sosyal Demokrat partilerin birleşmesinin sonucunda kurulan Liberal Demokrat Parti ideolojik açıdan iki büyük parti arasında durmakta ve İngiliz parti sisteminde merkez partiyi temsil etmektedir. Yıllarca muhalefette kaldıktan sonra, en sonunda 2010 seçimlerinde Muhafazakâr Parti'yle koalisyon kurarak siyasi iktidarı paylaşmayı başarmıştır.

Almanya'daki parti siyaseti de 20. yüzyılda büyük dönüşümler geçirmiştir. Weimar Cumhuriyeti'ndeki (1919-1933) parti sistemi hayli parçalı ve ideolojik açıdan kutupluydu. Hiçbir parti tek başına parlamentoda çoğunluk sağlayamamış ve hükümetler ikiden fazla partinin katıldığı koalisyonlar sayesinde kurulabilmiştir. Soldaki ve sağdaki partiler arasındaki ideolojik mesafe işbirliğine dayalı ilişkilerin kurulmasını önlemiştir. Parti sistemindeki ideolojik kutuplaşma aşırı sol (komünistler) ve aşırı sağın (nasyonal sosyalistler) birbirlerine yönelik şiddete başvurmasıyla siyasi şiddetin büyük bir kaynağı haline gelmiştir. Parçalanma ile kutuplaşmanın bir araya gelmesiyle istikrardan yoksun, kısa ömürlü hükümetler kurulabilmiştir. Weimar Cumhuriyeti'nin 14 yılı boyunca, 20 farklı koalisyon hükümetinin kurulmuş olması konuyu açıklıkla ortaya koymaktadır (Conradt 2012, s. 255).

Alman siyasi sistemi İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın yaşadığı yenilginin ardından, işgalci güçlerin yakın gözetimi altında yeniden inşa edilmiştir. Ülkenin batı kısmında yer alan Federal Almanya Cumhuriyeti çok-partili bir demokrasi olarak ortaya çıkarken doğudaki Demokratik Alman Cumhuriyeti bir tekparti otoriter rejimine dönüşmüştür. Ülke ancak yaklaşık kırk yıl sonra 1990'da Federal Cumhuriyet adıyla birleşmiştir.

Savaş sonrasında Almanya'da ortaya çıkan parti sistemi İngiliz parti sistemiyle bazı benzerlikler taşımaktadır (Gallagher, Laver ve Mair 2006, 194-195). İngiltere'de olduğu gibi, iki büyük parti, Sosyal Demokratlar (SPD) ve Hıristiyan Demokratlar (CDU/CSU) parti siyasetinde hâkim oyuncular olmuştur; daha küçük çaptaki üçüncü parti olan Hür Demokratlar (FDP) ise kendini merkezde konumlandırmış ve ulusal seçimdeki yüzde beşlik baraja rağmen parlamentoda temsil edilmeyi başarmıştır. Ne var ki Alman parti sistemi İngiliz sisteminden kimi açılardan farklıdır. Birincisi, Almanya'daki iki büyük partiden hiçbiri parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğunu kazanmayı ve tek başına hükümet kurmayı başaramamıştır. Dolayısıyla, İngiltere'nin çoğunluk partisi hükümetlerinin aksine, Almanya 1940'ların sonlarından itibaren koalisyon hükümetleriyle yönetilmiştir. 1966 ile 1969 arasında SPD ile CDU/CSU arasındaki "büyük koalisyon" dönemini saymazsak, FDP iki büyük partiden biri tarafından kurulan koalisyon hükümetlerinin küçük ortağı olmuştur. İkincisi, CDU/CSU hem Protestanlar hem de Katolikler arasında destekçileri olan ulusal bir parti olan Hıristiyan Demokratlar ile merkezi Bavyera'da bulunan ve esas olarak Katoliklere seslenen bölgesel bir parti olan Hıristiyan Sosyal Birliği arasındaki bir tür partiler arası koalisyonu temsil eden bir partidir. Bundan dolayı, her ne kadar CDU/CSU tıpkı İngiltere'deki gibi muhafazakâr bir parti olsa da, dinsel ve bölgesel temsili ve çıkarları da vardır.

Almanya'nın seçim sisteminin ülkenin parti sisteminin gelişiminde ciddi etkileri olmuştur. Federal Cumhuriyet Weimar Cumhuriyeti döneminde siyasi istikrarı zayıflatan aşırı parçalanmanın nüksetmesini önlemek için yüzde beşlik bir seçim barajı koymuştur. Buna göre ancak yüzde beş ya da bundan daha fazla oy alan partiler *Bundestag*'ta (yani Alman parlamentosunun alt meclisinde) sandalye kazanabilir. Seçim barajı parti sisteminde parçalanmayı engellemiştir, zira küçük partilerin parlamentoya girmesinin önünde büyük bir engel teşkil etmektedir. Bununla beraber, 1990'lardan bu yana, iki küçük parti, yani Yeşiller ve Demokratik Sosyalistler, *Bundestag*'ta temsil edilmeyi başarmıştır. Seçim sistemi Almanya'da İngiliz tarzı bir iki partili sistemin gelişmesini de önlemiştir, zira Alman seçmenler seçimlerde iki oy vermektedir: Bir oy parti listesi için, diğer oy da kendi seçim bölgelerindeki partilerin birinin adayı için. Bu durum pek çok seçmenin iki büyük partiden birinin aşırı hâkimiyet kazanmasının önüne geçmenin bir yolu olarak oylarını bölmeye yöneltmiştir (Ware 1996, s. 204-205). Neticede, CDU/CSU için de SPD için de *Bundestag* koltuklarının çoğunu kazanmak güç olmuştur. FDP parlamentodaki koltukların küçük bir kısmını kazanmasına rağmen koalisyon hükümetlerinin çoğuna katılmayı başarmış olduğu için, Almanya parti sistemi genelde iki buçuk parti sistemi diye tanımlanmaktadır.

CDU/CSU Almanya'daki iki büyük parti arasında daha başarılı olan partidir: Partiler arası rekabetin yaşandığı son altmış yıl zarfında iktidarda SPD'den çok daha uzun süre kalmıştır. Sermaye yanlısı ve muhafazakâr bir siyasi yönelimi olsa da, parti geniş bir seçmen tabanına seslenmek için açıkça ifade edilmiş bir ideoloji geliştirmekten kaçınmıştır. Dolayısıyla, CDU/CSU İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'da ortaya çıkan "herkesi kapsayan partiler" için önemli bir model olmuştur (Conradt 2012, s. 257). SPD Almanya'nın en eski siyasi partisidir ve 20. yüzyılda birçok rejim değişikliği geçiren Almanya'da ayakta kalmayı başarmıştır. Köken itibariyle güçlü bir sosyalist ideolojisi ve Marksist bir parti olan SPD savaş sonrasının Almanyası'nda birkaç seçim yenilgisi yaşadıktan sonra 1959'da duruşunu değiştirmiştir. 1959'da benimsediği yeni programında parti büyük sanayilerin kamulaştırılmasını ve kapsamlı ekonomik planlamayı savunmayı bırakmış ve komünizme olan karşıtlığını açıkça ortaya koymuştur. Her ne kadar yeni politikaların benimsenmesi parti içinde gözle görülür fraksiyonel çatışmalar yaratmış olsa da, bu politikalar SPD'nin CDU/CSU ile çok daha etkili bir şekilde rekabet etmesini de sağlamıştır. Hür Demokrat Parti ise ideolojik açıdan iki büyük parti arasında kendisini konumlandırmıştır. Ekonomi politikasında CDU/CSU'nun sermaye yanlısı bakışını paylaşsa da, eğitim ve yurttaşlık özgürlükleri gibi diğer politika alanlarında SPD ve Yeşiller ile olan benzerliği daha fazladır (Condradt 2012, s. 263).

mine odaklanmaktadır. Daha önce belirtildiği gibi, sosyolojik yaklaşımın en iyi temsilcisi Lipset ile Rokkan'ın çalışmasıdır (Lipset ve Rokkan 1967). Yazarlara göre, Avrupa'daki parti sistemlerinin farklılıkları merkez ile çevre, devlet ile kilise, toprak seçkinleri ile endüstri seçkinleri, mülk sahipleri ile işçiler arasındaki dört büyük toplumsal çatışmanın sonucunda ortaya çıkar. Ülkelerin tümü bu dört çatışmayı yaşamış değildir ve bu çatışmaların yoğunluğu Avrupa'da ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Örneğin, devlet-kilise çatışması Fransız parti sistemini şekillendiren en önemli çatışmayken, Muhafazakâr ve İşçi Partileri etrafında örgütlenen İngiltere'deki iki-partili sistemin kökenleri mülk sahipleri ile işçiler arasındaki çatışmaya dayanmaktadır.

Sonuçlar

Değişimin partilerin ve parti sistemlerinin önemli bir niteliği olduğunun altını çizmek gerekir. Bir dereceye kadar, tüm partiler kendi tarihsel mirasını taşımaktadır. Ancak partiler durağan kurumlar değildir ve değişen siyasi, ekonomik ve toplumsal koşullara uyum sağlamak için zaman içinde değişirler. Örneğin, bugün İngiltere'de İşçi Partisi'nin programı, ideolojisi ve örgütsel yapısı bakımından 1920'lerin ve 1930'ların İşçi Partisi'yle arasında çok az benzerlik vardır. Aynı şekilde Amerika'daki Cumhuriyetçi Parti'nin iç ve dış politika konularına yaklaşımı 20. yüzyılın başlarından itibaren önemli değişim geçirmiştir. Değişim olgusu gerek gelişmiş demokrasilerdeki gerekse demokratik sistemlerini pekiştirmeye çalışan ülkelerdeki pek çok siyasi parti için de geçerlidir. Partilerin yanı sıra, parti sistemleri de siyasi ve ekonomik krizler, parti siyasetinin anayasal ve hukuki bağlamındaki değişimler ve seçim tercihlerindeki yeni eğilimler dahil olmak üzere çeşitli gelişimlerin bir sonucu olarak değişim ve dönüşümden geçmektedir. Bu tür geniş ölçekli değişimlerin en çarpıcı olanlarından biri 1990'ların başında İtalyan parti sisteminde yaşanmıştır. Bu dönemde İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ardından kurulmuş ve sonraki kırk yıl boyunca İtalyan siyasi hayatının nirengi noktası olmuş parti sistemini kökünden değiştiren büyük bir dönüşüm olmuştur. Eski düzenin çökmesinin ardından İtalya'da ortaya çıkan yeni parti sisteminin 1991'den önceki sistemle çok az benzerliği vardı. Avrupa demokrasilerinin çoğunda parti sistemleri de gerek partilerin sayıları ve güçleri, gerekse partiler arası ideolojik kutuplaşma bakımından son yıllarda önemli değişimler geçirmiştir.

Çalışma Soruları

1. Siyasi partileri tanımlamanın asgari ölçütleri nelerdir?
2. Siyasi partiler çıkar gruplarından ve toplumsal hareketlerden nasıl farklılaşır?
3. Parti sistemi kavramının anlamı nedir?
4. Hangi özgül tarihsel gelişimler Avrupa'daki siyasi partilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır?
5. Demokrasilerdeki siyasi partilerin yerine getirdiği temel işlevler nelerdir?
6. Son yıllarda Avrupa'daki partilerin üye sayılarının azalmasının sebepleri nelerdir?
7. "Oligarşinin demir yasası" nedir?
8. 1990'lardan bu yana siyasi partilerdeki aday seçimi daha demokratik, yoksa daha az demokratik hale mi gelmiştir?
9. Sartori'nin parti sistemlerini nasıl sınıflandırmayı önerdiğini açıklayınız.
10. İngiltere parti sistemi ile Almanya parti sistemi arasındaki ana benzerlikler ve farklılıklar nelerdir?

Anahtar Sözcükler

Siyasi Parti, Kadro Partileri, **Herkesi Kapsayan Partiler**, Kitle Partileri, **Parti Sistemi**, Parti Örgütü, **Parçalanma**, İdeolojik Kutuplaşma, **Partilik**, Partilerin Düşüşü

Yararlanılan Kaynaklar

Almond, G. v.d., "Comparing political Systems", der. G. Almond vd., *Comparative Politics Today* içinde, 9. baskı, Longman, New York, 2008, s. 28-59.

Conradt, D. P., "The Context of German Politics", der. M. D. Hancock vd., *Politics in Europe* içinde, 5. baskı, CQ Press, Washington, D.C., 2012, s. 213-236.

Daalder, H., "A Crisis of Party?", *Scandinavian Political Studies* 15:4, 1992, s. 269-288.

Dikici Bilgin, H., *Coalition Politics in Turkey, 1991-2002*, Yayınlanmamış doktora tezi, Sabancı Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Downs, A., *An Economic Theory of Democracy*, Harper and Row, New York, 1957.

Duverger, M., *Political Parties*, Wiley, New York, 1954.

Epstein, L. E., *Political Parties in Western Democracies*, Praeger, New York, 1967.

Gallagher, M., M. Laver ve Peter Mair, *Representative Government in Modern Europe*, McGraw-Hill, New York, 2006.

Gunther, R. ve L. Diamond, "Types and Functions of Political Parties", der. L. Diamond ve R. Gunther, *Political Parties and Democracy* içinde, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, s. 3-39.

Hague, R. ve M. Harrop, *Comparative Government and Politics*, Palgrave Macmillan, Londra, 2004.

Katz, Richard S., ve Peter Mair, "Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", *Party Politics* 1, 1995, s. 5-28.

Katz, R. S., "Party Government: A Rationalistic Conception", der. F. C. Castles ve R. Wildemann, *Visions and Realities of Party Government* içinde, de Gruyter, Berlin, 1986, s. 31-71.

Kirchheimer, O., "The Transformation of the Western European Party Systems", der. J. LaPalombara ve M. Weiner, *Political Parties and Political De-*

velopment içinde, Princeton University Press, Princeton, 1966.

Krouwel, A., "Party Models", der. R. Katz ve W. Crotty, *Party Politics* içinde, SAGE Publications, Londra, 2006, s. 249-269.

LaPalombara J. ve M.Weiner, "The Origins and Development of Parties", der. J. LaPalombara ve M. Weiner, *Political Parties and Political Development* içinde, Princeton University Press, Princeton, 1966.

LaPalombara, J., *Politics Within Nations*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1974.

Lipset, S. M. ve S. Rokkan, "Cleavage Structures, Party Systems, and Voter Alignments", der. S. M. Lipset ve S. Rokkan, *Party Systems and Voter Alignments*, The Free Press, New York, 1967, s. 1-64.

Mainwaring, S. ve T. R. Scully, "Introduction: Party Systems in Latin America", der. S. Mainwaring ve T. R. Scully, *Building Democratic Institutions: Party Systems in Latin America* içinde, Stanford University Press, Stanford, 1995, s. 1-36.

Mair, P., "Comparing Party Systems", der. L. LeDuc, R. G. Niemi ve P. Norris, *Comparing Democracies 2: New Challenges in the Study of Elections and Voting* içinde, SAGE Publications, Londra, 2002, s. 88-107.

Michels, R., *Political Parties*, Dover Publications, New York, 1915.

Neuman, S., "Toward a Comparative Study of Political Parties", der. S. Neumann, *Modern Political Parties* içinde, The University of Chicago Press, Chicago, 1956, s. 395-421.

Norris, P., "Recruitment", der. R. Katz ve W. Crotty, *Party Politics* içinde, SAGE Publications, Londra, 2006, s. 89-108.

Ostrogorski, M., *Democracy and the Organization of Political Parties*, Macmillan, Londra, 1902.

Özbudun, E., *Siyasal Partiler*, Sevinç Matbaası, Ankara, 1974.

Rustow, D. A., *A World of Nations*, The Brookings Institution, Washington, D.C., 1967.

Sartori, G., *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, New York, 1976.

—, "From the Sociology of Politics to Political Sociology", der. S. M. Lipset, *Politics and the Social Sciences* içinde, Oxford University Press, New York, 1969, s. 65-100.

Sayarı, S., "Giriş", der. M. Heper ve S.Sayarı, *Türkiye'de Liderler ve Demokrasi* içinde, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 9-15.

—, "Aspects of Party Organization in Turkey", *The Middle East Journal* 30:2, 1976, s. 187-199.

Scarrow, S., P. Webb ve D. Farrell, "From Social Integration to Electoral Contestation: The Changing Distribution of Power Within Political Parties", der. R. J. Dalton ve M. P. Wattenberg, *Parties Without Partisans: Political Change in Advanced Industrial Democracies* içinde, Routledge, Londra, 2000, s. 9-15.

Scarrow, S. E., "The Nineteenth Century Origins of Modern political Parties: The Unwanted Emergence of Party-Based Politics", der. R. S. Katz ve W. Crotty, *Party Politics* içinde, SAGE Publications, Londra, s. 16-24.

Schattschneider, E., *Party Government*, Farrar and Reinhart, New York, 1942.

Schmitter, P. C., "Parties Are Not What They Once Were", der. L. Diamond ve R.Gunther, *Political Parties and Democracy* içinde, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001, s. 67-89.

Van Biezen, I., ve P. Kopecky, "The State and the Parties", Party Politics 13 (2), 2007, s. 235-254.

Ware, A., *Political Parties and Party Systems*, Oxford University Press, Oxford, 1996.

Webb, P., "Introduction: Political Parties in Advanced Democracies", der. P. Webb, D. Farrell ve I. Holliday, *Political Parties in Advanced Industrial Democracies* içinde, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 1-15.

Wolinetz, S., "Party Systems and Party System Types", der. R. Katz ve W. Crotty, *Party Politics* içinde, SAGE Publications, Londra, 2006, s. 51-62.

Çevrimiçi Kaynaklar

Bazı Batı Avrupa Ülkelerinin Siyasi Partileri, http://www.mondopolitico.com/parties/

Siyasi Partilerin Finansmanı, http://www.idea.int/parties/finance/db/sources.cfm

Sol Partiler Veritabanı, http://www.broadleft.org/

Yeşiller, http://www.greens.org/

7

Seçimler ve Seçim Sistemleri

HASRET DİKİCİ BİLGİN

Günümüzde çoğu ülkede yerel (muhtarlar ve belediye başkanları gibi) ve ulusal (milletvekilleri ve devlet başkanları gibi) düzeydeki yönetenler halk tarafından seçilmektedir. Hangi düzeydeki kamu görevlilerinin seçimle iş başına geleceği ülkeden ülkeye değişmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) gibi yerel yönetimin güçlü olduğu ülkelerde siyasi görevlerin yanı sıra bazı bürokratik konumlarda kimin bulunacağı da seçim yoluyla belirlenmektedir. Örneğin yine ABD'de birçok eyalette savcılar iyi bir hukuk kariyerinin yanı sıra seçmen desteği alarak göreve gelmektedir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu pek çok ülkede ise seçimler daha çok yerel yönetim, hükümet ve devlet başkanlarıyla sınırlı kalmaktadır. Yönetenlerin seçimle iş başına gelmesi siyasi yapıların tarihsel evriminin dönüm noktalarından da biridir. Antik Yunan'daki varlıklı erkeklerin şehir devletinin yönetiminde doğrudan söz sahibi olduğu dönemden yönetimin feodal birimleri değil bireyleri temsil etmeye başladığı döneme kadar geçen sürede sosyoekonomik sistemler farklı aşamalardan geçmiş, yönetenlerin göreve gelme şekilleri de bu gelişmelerden etkilenerek değişmiştir. Bu bağlamda, günümüzde kullanıldığı anlamıyla seçimlerin ve seçimler sonucu ortaya çıkan temsili hükümetin kökenlerini 17. yüzyıldan itibaren Avrupa ve Kuzey Amerika'da ortaya çıkan gelişmelere dayandırabiliriz (*Encyclopaedia Britannica Online*, erişim tarihi 08.04.2012). Bu dönemde feodal düzendeki çözülme sınıfların veya toplumsal statü gruplarının temsilinin yerini bireyin temsil edilmesi anlayışının almasına yol açmıştır. Antik Yunan'daki seçmen olabilme kıstaslarına benzer şekilde önce varlıklı ve soylu erkekler 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren başta İngiltere ve ABD olmak üzere bazı ülkelerde oy kullanmaya başlamıştır. Aynı yüzyılın ikinci yarısında orta sınıftan erkekler oy hakkı kazanmış, işçi sınıfından erkeklerin seçmen olması Birinci Dünya Savaşı döneminde Avrupa'da yaygınlaşmıştır (Caramani 2008, s. 242). Avustralya, Yeni Zelanda, İngiltere ve Türkiye gibi birkaç ülkenin dışında kadınlara oy verme hakkı tanınması İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra söz konusu olmuştur. Örneğin İsviçre'de kadınlar ancak 1971'de oy hakkını kazanmışlardır. İngiltere gibi bazı ülkelerde yine önce soylu ve varlıklı kadınların oy kullanmasına izin verilmiş, alt sınıflardan gelen kadınlara aşamalı olarak oy hakkı tanınmıştır. Daha geç dönemde kadınlara oy hakkı tanıyan ülkeler ise döneme uygun şekilde sınıfsal ayrım olmaksızın yasanın çerçevesini belirlemiştir. Bu kısa bilgiler göstermektedir ki seçimler ve seçimlerle ilgili kavramlar ve uygulamalar oldukça karmaşıktır.

Seçimler farklı konumlar için yapılabilir. Bürokratik görevleri dışarıda tutarsak mahalle muhtarından devlet başkanına kadar farklı konumlar için seçim düzenlenebilir. Sadece hangi görevlere gelecek kişilerin seçimle belirleneceği değil, kimlerin seçimlerde aday olabileceği ve oy kullanabileceği, oy vermenin zorunlu veya gönüllü olması, seçimlerin kaç yılda bir yapılacağı ve seçimlerin yapılma amacı da ülkeden ülkeye değişmektedir. Anayasanın tek bir partinin faaliyet göstermesine izin verdiği bir ülkede veya hâkim parti dışındaki partilerin göstermelik olduğu otoriter rejimlerde seçimler toplumsal gerilimi azaltmak, sisteme olan desteği canlı tutmak ve bir tür meşruiyet kazandırmak gibi amaçlarla yapılırken rekabetçi parti sistemine sahip ülkelerde seçimle-

rin ileride bahsedeceğimiz şekilde farklı hedefleri ve işlevleri vardır.

Seçimler günümüzde bireylerin ülkenin nasıl yönetileceği ile ilgili görüşlerini sunmasının en temel yoludur. Farklı düzeydeki bürokratik ve siyasi görevlere gelecek kişiler seçimler yoluyla belirlenebilir. Seçimlerin yapılma şekilleri ve işlevleri ülkeden ülkeye farklılık gösterir.

Bu bölümde öncelikle seçimlerin işlevleri, siyasette seçim mekanizmasının (*electoral politics*) sınırları ve önemi tartışılacaktır. Daha sonra seçim sistemlerinin türleri ele alınacak ve göreceli üstünlükleri ve zayıflıkları incelenecektir.

Seçimlerin Önemi ve Etkileri

Otoriter rejimle yönetilen bir ülkede birden çok partinin katıldığı genel seçimlerin düzenlenmesi demokratikleşme yolundaki en önemli adımlardan biri kabul edilmektedir. Gerçekten de, demokratik sistemin veya demokrasinin ne olduğu ne olmadığı tartışması bir yana (bkz. Karl ve Schmitter 1991), adil ve düzenli seçimler bir sistemin demokratik sayılmasının ilk koşuludur (Dahl 1971). Ancak bu konuya geçmeden önce seçimlerin ne olmadığının ve hangi işlevleri yerine getiremeyeceğinin ortaya konulması gerekmektedir.

Birincisi, adil ve düzenli seçimlerin sonucunda kazanan partinin ne eşitlik ne özgürlük, ne de refah getireceğinin güvence altına alınması mümkün değildir. Demokratik seçimlerle iktidara gelen bir parti baskıcı uygulamalara girişebilir, hatta demokrasiyi ortadan kaldırmaya çalışabilir. Bu bakımdan en çarpıcı iki tarihi örnek Almanya'da 1933'te Hitler'in ve İtalya'da 1922'de Mussolini'nin partilerinin seçimlerle iktidara gelmesidir. Bir seçimin adil olması sadece seçimde yarışacak partilerin belirlenmesinde her parti için nesnel kıstasların uygulandığı, oy verme işlemi sırasında yaygın baskı ve zorlama olmadığı ve oyların sayımında hile yapılmadığı anlamına gelmektedir.

İkincisi, hangi partilerin yarışacağını belirleyen kurallar belirli ideolojileri veya görüşleri savunan partilerin seçimlerde yer almasını yasaklıyor olabilir. Bazı durumlarda bu yasakların amacı demokrasiyi ve çoksesliliği koruma olabilir. Örneğin Portekiz'de ırkçı ve faşist ideolojiye sahip parti kurmak yasaktır. Ancak başka bazı durumlarda etnik ve dini azınlıkların, hatta kadınların haklarını savunmayı amaçlayan partilerin kurulması yasaklanmaktadır. Örneğin Estonya'da toprak bütünlüğünü zor kullanarak değiştirmeyi amaçlayan partilerin kapatılacağı siyasi partiler kanununda yer almaktadır (Kaptıkaçtı vd. 2008, s. 13). Böyle bir düzenleme ilk bakışta etnik azınlıkların temsilini kısıtlamak anlamına gelmemektedir. Ancak etnik azınlıkların haklarının savunulması ile toprak bütünlüğünün tehdit edilmesi arasındaki çizgi pek çok parti ve sosyal grup için ince bir çizgidir. Eğer böyle bir yasada hangi eylemlerin toprak bütünlüğünü tehdit kapsamında değerlendirileceği açık bir şekilde ortaya konulmazsa, ki yaygın uygulama kapsamı muğlak bırakmak şeklindedir, azınlık haklarını savunan partiler yasaklara ve baskılara maruz kalır. Düzenli yapılan seçimler ise iktidarın anayasada belirlendiği şekilde en fazla kaç yılda bir el değiştirebileceğiyle ilgili bir ifadedir. Yani adil ve düzenli seçimler denilirken resmi veya gayriresmi yollarla bazı partilerin kurulmasının veya faaliyette bulunmasının engellenmesinin söz konusu olması çoğu zaman bu ifadenin kapsamında ele alınmamaktadır.

Üçüncüsü, adil ve düzenli seçimler ifadesi seçme ve seçilme hakkının kapsamıyla ilgili de pek az şey söylemektedir. Bir yandan bu durum olumlu bir gelişmeye işaret etmektedir. Geçmişte sınıfsal kökenin oyların ağırlığını belirlemesi oldukça geçerli bir uygulama olmuştur. Örneğin, 1948 yılına kadar İngiltere'de üniversite mezunlarına ve bazı işveren gruplarına birden fazla oy kullanma hakkı verilmiştir. Avusturya ve Prusya gibi ülkelerde de Birinci Dünya Savaşı'na kadar oy eşitliği ilkesi, diğer bir deyişle "bir-kişi-eşittir-bir-oy" (*one man-one vote*) ilkesi, uygulanmamıştır.

Bir diğer olumlu gelişme seçmen olma kıstaslarının azaltılmış olmasıdır. Yaş günümüzde en yaygın seçmen olma kıstasıdır. Yaygın uygulama 18 yaşını dolduran her yetişkinin oy kullanma hakkına sahip olmasıdır. Oy verme yaşı, diğer bir deyişle seçme yaşı, ülkeden ülkeye 16 ile 21 arasında değişmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal monarşiye geçilmesiyle birlikte seçimler düzenlenmeye başladığında seçme yaşı 25 olarak benimsenmiş ancak cumhuriyet döneminin ilk anayasasında 18'e düşürülmüştür. Türkiye'de 1924'ten bu yana yapılan farklı anayasalarda ve anayasa değişikliklerinde seçme yaşı 18 ile 22 arasında değişime uğramıştır. 1982 Anayasası'nın 67. maddesinde 1995 yılında yapılan değişikliğe göre seçme yaşı 18 olarak belirlenmiştir. Yaş dışında seçmen kütüğüne kayıtlı olmak gibi bürokratik kurallar getirilmektedir. Ancak yakın zamana kadar seçme hakkı bazı ülkelerde etnik ve ırksal kökene bağlanmıştır. Afrika ülkeleri bu kısıtlamalara verilebilecek ilk örnekler arasında gelmektedir. Diğer yandan, gelişmiş ülkelerde bile genel oy hakkının geçerli olması zaman almıştır. 1960'lara kadar ABD'nin çoğu güney eyaletinde siyahlar oy kullanamamıştır (Keyssar 2009, s. xxv). Bugün, dünya üzerindeki ülkelerin çoğunda azınlıkların oy verme hakkının yasaklanmasının açıkça ifade edilmemiş olması, demokratik bir gelişme olarak değerlendirilmelidir. Yine de örtülü yollarla ayrımcılık sürdürülebilmektedir. ABD'de genel oy hakkı bütün eyaletlerde benimsendikten sonra bile oy kullanabilmek için okur yazar olma kuralının getirilmesi geçmişte siyah nüfusun aleyhine işlemiştir (Caramani 2008, s. 151). Ancak adil ve düzenli seçimlerden bahsederken örtülü yollarla yapılan ayrımcılık dikkate alınmamaktadır.

ABD'de sivil haklarını savunmak için Atlantic City'de gösteri yapan siyah aktivistler (24 Ağustos 1964).

Seçilme hakkındaki cinsiyet, sınıf, etnik köken ve ırk temelli ayrımcılığın yasal olarak ortadan kalkması tahmin edilebileceği gibi seçme hakkındaki düzenlemelerden çok daha sonra mümkün olmuştur. Günümüzde demokratik ülkelerde belirli bir yaşı doldurmuş ve belirli bir eğitim düzeyine sahip herkesin seçimlerde aday olması yasal olarak güvence altına alınmıştır. Uygulamada ise aday olabilme ve seçilme konusunda herkesin eşit şansa sahip olmadığı açıktır. Dünya üzerinde ortalama olarak yasama organı

üyelerinin sadece beşte birini kadınlar oluşturmaktadır. Bu oran gelişmiş demokrasilerde en fazla on kişiden dördüne ulaşmakta, üst meclisler değerlendirmeye katıldığında oran iyice düşmektedir (*Women in Parliaments: World and Regional Averages*, erişim tarihi 13.03.2012). Uygulamada azınlıkların parti kurmasına ve siyasi faaliyette bulunmasına getirilen engeller bir yana siyasi partilerin azınlıklara mensup kişileri aday göstermesi özellikle milliyetçiliğin ve muhafazakârlığın tırmanışa geçtiği ülkelerde kolay olmamaktadır. En önemlisi seçilme hakkını kullanmak oldukça maliyetlidir. Siyasi nüfuz ve destek sahibi olmak çoğu durumda bireyin ekonomik gücüyle ilintilidir. Seçim kavramına yönelik bu eleştiri aynı zamanda usulî demokrasiye (*procedural democracy*) getirilen en temel eleştirilerden biridir.

Peki seçimlerin doğasıyla ilgili bu kadar çok eleştiri söz konusuyken seçimlerin neden hâlâ demokrasi için vazgeçilmez olduğu düşünülmektedir? Çünkü her şeyden önce tebaa ile yurttaş olmak arasındaki en belirleyici ve nesnel fark, adil ve düzenli olarak yapılan seçimlerdir. Doğrudan demokrasinin uygulanamayacağı kadar karmaşıklaşmış günümüz toplumlarında seçtiğimiz temsilcilerin ağırlıklı olarak hâkim etnik, dilsel ve dini gruptan gelen, varlıklı erkeklerden oluştuğu bir gerçektir.[1] Yine de bu kişilerin halkın oyuyla seçilmiş olması, bireylere örgütlenerek kendi haklarını savunacak kişileri seçme olanağını vermektedir. Yasaları yapacak ve uygulamaya koyacak kişilerin seçilerek göreve gelmesi, bu kişileri görevleri sırasında olabildiğince geniş kesimlerin görüş ve taleplerini dikkate almaya zorlamaktadır. Seçimlerin düzenli yapılması ise bir sonraki seçimde seçilmişlerin hesap vermeleri anlamına gelmektedir (Van der Eijk ve Franklin 2009, s. 4). Hesap verme yükümlülüğünün (*accountability*) olmadığı yani yönetenlerin uygulamalarından seçimler ve yargı yoluyla sorumlu tutulamadığı ülkelerde temel hak ve özgürlüklerin kaldırılmasını engelleyecek koşullar ortadan kalkmaktadır. Oy oranını artırmak isteyen yönetenler ve siyasi partiler, uyguladıkları politikaların getirilerinden daha çok insanın yararlanmasını hedeflerler. Düzenlemeleri ve uygulamalarının halk tarafından beğenilmemesinin bir sonraki seçimi kaybetmek anlamına gelmesi halkın kamu politikalarını etkileyebilmelerini sağlamaktadır. Bunların yanısıra seçimler iç barışın korunmasında da önemli rol üstlenmektedir. Hükümeti ve devleti idare edenlerin seçimle iş başına gelmesi, rejimin halkın gözünde meşruiyet (*legitimacy*) kazanmasına yardımcı olmaktadır (Mahler 2000, s. 153). Bir hükümetin ve yönetimin meşru kabul edilmesi, diğer bir deyişle siyasi meşruiyet sahibi olması halkın gözünde yönetmeye hakkı olması anlamına gelmektedir. Yasal koşulları sağlamak çoğu durumda meşru kabul edilmeyi kolaylaştırmaktadır. Ancak meşruiyetin temelinde haklı ve hakkı olduğuna halkı inandırmak vardır.

Seçimlerin bu işlevleri yerine getirebilmesi için halka gerçek seçenekler sunulması, bireylerin bu seçenekler hakkında bilgi sahibi olması ve seçme ve seçilme hakkından olabildiğince geniş kesimlerin yararlanması önemlidir. Bu koşulların sağlanmasını etkileyen temel etkenlerden biri ise uygulanan seçim sistemidir.

1 Bu durum, yüzdeler ülkeden ülkeye farklılık gösterse de neredeyse genel bir kural halindedir. Bu konuda yapılmış araştırmalar için bkz. De Almeida vd. 2003; Sayarı ve Dikici Bilgin 2011, Best ve Cotta 2000.

Seçim Sistemlerinin Tanımı ve Sınıflandırılması

Seçim sistemi, seçimlerde verilen oyların sonucunda parlamentodaki sandalyelerin siyasi partiler ve eğer varsa parlamentodaki bağımsızlıklar arasında nasıl dağıtılacağını belirleyen sistemdir (Sartori 1997, s. 3). Ayrıca seçme ve seçilme hakkının kapsamı ile oy verme sürecini belirler (Caramani 2008, s. 242). Anayasada veya siyasi partiler kanununda yeralan bir seçim kanunuyla seçim sistemi belirlenir. Genel itibariyle, seçim kanunları seçim sisteminin ayrıntıları dışında kimlerin aday olabileceğini, hangi partilerin seçimde yarışacağını, seçim kampanyasının nasıl yürütüleceğini, aday ve partilerin bağış kabul edebilmesiyle ilgili kuralları ve kimlerin oy vereceğini belirler.

Seçim sistemlerinin sınıflandırılması literatürde farklı şekillerde yapılmaktadır. Kıstaslar, karşılaştırma yapılmak istenen değişkenin ne olduğuna göre belirlenir. Bu kıstasların sonucunda sınıflandırmalar yapılır. Bu kapsamda ilk olarak ele alınabilecek konulardan biri siyasi sistemdir. Demokratik olmayan ancak seçim yapılan ülkelerde ya tek bir partinin adayları seçimlerde yarışmaktadır (örneğin Kenya'da) ya da Haiti ve Filipinler'de olduğu gibi hâkim bir partinin dışında partiler olmasına karşın, muhalefet bastırılmakta ve seçimler sonrasında sık sık hile suçlaması gündeme gelmektedir (Mahler 2000, s. 150). Rekabete dayalı seçimlerin yapıldığı ülkelerde ise o ülkenin parlamenter sistem, başkanlık veya yarı-başkanlık sistemiyle yönetilmesi seçimlerin hangi siyasi konum için yapıldığını ve dolayısıyla seçim sisteminin tasarımını etkilemektedir. Başkanlık ve yarı-başkanlık sistemlerinde, yasama organı ve yürütme organı için ayrı ayrı seçimler genellikle ayrı tarihlerde yapılmaktadır. Parlamenter sistemde ise yasama organı için yapılan seçimlerin sonucunda genellikle parlamento üyeleri arasından bakanlar kurulu, yani hükümet üyeleri seçilmekte; yasama organının görev dönemi sonuna gelmesi genellikle hükümetin görevinin bitmesi anlamına gelmektedir. Dolayısıyla siyasi sistemin türüne göre seçim sistemi belirleme eğilimi söz konusudur.

Bu konuyla bağlantılı olarak seçimlerin hangi kamu görevi için yapıldığı da kullanılacak seçim sistemini etkiler. Devlet başkanlığı için yapılacak bir sistemde oy çokluğu veya oy çoğunluğunun aranacak olması nedeniyle sistem farklı tasarlanacaktır. Yasama organı seçimlerinde –genel seçimler olarak da bilinir– ise ülkeden ülkeye farklılaşma daha yaygındır. Çoğu Avrupa ülkesinde seçimler genellikle dört yılda bir yapılır. 2007 yılındaki anayasa değişikliği ile Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin beş yıl yerine dört yılda bir yapılması yasalaşmıştır. Ancak Fransa, İrlanda ve İngiltere'de genel seçimler beş yılda bir yapılmaktadır. Seçimlerin demokrasinin işlemesi için önemli olmasına karşın tarihsel olarak hangi seçim sisteminin kullanılacağı her zaman demokratik yöntemlerle belirlenmemiştir. Genellikle iktidar partileri, sonraki seçimlerde tekrar seçilmelerine ve/veya oylarını artırmalarına olanak verecek şekilde seçim sistemini belirlemiştir. Seçim sisteminde daha sonra yapılan değişiklikler de, yine iktidardaki partilerin kendi çıkarına uygun düzenlemeleri hayata geçirme çabalarının ürünüdür. Avrupa'da en çok seçim sistemi değiştiren ülke olmakla ünlenen ülkelerden Fransa'da bu değişiklikler, söz-

1908 seçimlerinde Galatasaray Lisesi bahçesinde seçim sandığı ve seçmenler.

konusu nedenlerle gerçekleşmiştir. Toplumsal paydaşların çoğunluğunun rızasını almadan parlamentodaki gücünü kullanarak bir siyasi partinin seçim sistemini değiştirmesi, sonraki iktidarın da benzer şekilde hareket etmesiyle sonuçlanmaktadır. Buna karşın, bir ülkede düzenlenecek olan ilk seçimlerden önce seçim sisteminin belirlenmesi sırasında diğer partilerle uzlaşma arayışı olduğu durumlarda, örneğin Danimarka ve Finlandiya'da, seçim sistemi zaman içinde büyük ölçüde yapısını korumuştur. Seçim sisteminin zaman içinde kendiliğinden oluştuğu ve bugünkü haline geldiği ABD ve İngiltere'de de seçim sistemi küçük değişiklikler dışında özgün haline yakın kalmıştır.

Genel seçimlerde kullanılan seçim sistemlerinin sınıflandırılmasında en yaygın kullanılan kıstas kazananın veya kazananların belirlenme yöntemidir. Başka bir deyişle, seçimler sonucunda hangi partilerin ve adayların parlamentoda yer alacağını belirleyen tasarıma göre seçim sistemleri sınıflandırılır.

Seçim sistemleri, çoğunluk esasına dayanan (*majoritarian*) sistemler, nisbi temsil esasına dayanan (*proportional representation*) sistemler ve karma (paralel) sistemler olarak üç ana

başlıkta toparlanabilir.[2]

Çoğunluk Esasına Dayanan (*Majoritarian*) Seçim Sistemleri

Tarihsel olarak en eski seçim sistemleri çoğunluk esasına dayanan sistemlerdir. Bu sistemlerde temel amaç bir partinin veya adayın parlamentoda çoğunluğu kontrol etmesini sağlamaktır. Bu seçim sisteminin alt türleri, tek turlu dar bölge çoğunluk sistemi, dar bölge iki turlu çoğunluk sistemi ve alternatif oy sistemidir. Blok oy sistemi de genellikle çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri arasında sayılır.

Tek Turlu Dar Bölge (*Single Member District Plurality*) Çoğunluk Sistemleri

Bu sistem sadece *tek isimli (adlı) tek turlu sistem, dar bölge seçim sistemi* veya *çoğunluk sistemi* olarak da bilinir. Hem yasama organı hem de devlet başkanı seçimlerinde kullanılabilir. En eski ve en basit seçim sistemidir. Her bir seçim bölgesinin parlamentoda tek bir kişi tarafından temsil edilmesi kuralına göre işler. Bir seçim bölgesinde tek bir turda yarışan adaylardan en fazla oyu alan adayın o bölgede seçimi kazandığı varsayılır. Bu nedenle "en çok oyu alan aday sandalyeyi kazanır" ifadesinin İngilizcedeki karşılığının kısaltması (*FPTP - First-Past-the-Post*) ve "kazanan her şeyi alır sistemi" (*Winner-Takes-All*) en yaygın kullanımlarıdır. Kazanan parti ve aday seçim bölgesini tek başına temsil edeceğinden dolayı kaybedilen oy/boşa giden oy oranı yüksektir. Büyük partileri ve oyları belli bölgelere yoğunlaşmış olanları ödüllendirir; öte yandan özellikle oyları ülke geneline eşit bir şekilde dağılmış orta boy ve daha küçük partileri cezalandırır. Kullanıldığı seçimler arasında İngiliz Avam Kamarası seçimleri, Singapur devlet başkanlığı seçimleri, Kanada ve Hindistan'daki genel seçimler bulunmaktadır. Bu sistemle yapılan seçimlerin sonucunda parlamentoya genellikle iki parti girer ve çoğunluk partisi hükümetlerinin kurulma olasılığı yüksektir. Ana muhalefet partisi dışındaki muhalif grupların yasama organında temsil edilme olanağı azdır.

Dar Bölge İki Turlu (*Majority Runoff*) Çoğunluk Sistemleri

Tek isimli iki turlu veya sadece *iki turlu çoğunluk sistemi* olarak da bilinir. Genellikle seçim bölgesi dar bölge yani tek adlı/isimlidir. Genellikle adayların ilk turda oyların yarısından (yüzde 50) fazlasını alması hedeflenir. İlk turda oyların çoğunluğunu tek bir aday alamazsa, belirli bir oy oranı almış adaylar veya ilk turda en çok oy alan belirli sayıda aday ikinci turda yarışır. İkinci turda en çok oy alan aday seçimi kazanır. Yasama organı seçimlerinde de kullanılabilmesine karşın, daha çok devlet başkanlığı seçimlerinde kullanılır. Fransa'da başkanlık seçimlerindeki uygulaması bu seçim sisteminin klasik örneklerindendir. İlk turda oyların çoğunluğunu hiçbir aday alamadıysa, ikinci turda ilk turda, en çok oy alan iki aday yarışır. Bu nedenle seçmenler ilk turda en çok istedikleri adaya oy verirken, ikinci turda kendi görüşlerine en yakın ve seçilme şansı olan adaya oy verirler. Dolayısıyla bu seçim sistemi seçmenlere ilk tercihleri dışındaki tercihlerini ifade etme olanağı verir. Bu seçim sistemi de bü-

2 Yukarıda da ifade edildiği gibi seçim sistemlerini birçok şekilde sınıflandırmak mümkündür. Burada ana kategoriler ve alt kategoriler belirlenirken anlaşılırlığı nedeniyle Norris'in (2004) kullandığı sınıflandırma izlenmiş, bu sınıflandırmaya eklemeler yapılmıştır.

yük partileri kayırarak sonucunda çoğunluk partisi hükümetleri kurulmasını kolaylaştırır. Öte yandan, dar bölge tek turlu seçim sisteminden kaynaklanan boşa giden oy ve temsil sorunu bu sistemde de geçerlidir. Ayrıca iki kere seçim düzenlenmesi nedeniyle maliyetlidir.

Alternatif Oy (*Alternative Vote*) Sistemi

Alternatif oy sistemi tek turlu dar bölge sisteminin bir türü olarak da değerlendirilebilir. Ancak basit çoğunluk sisteminden farkı seçmenlere adayları tercihlerine göre sıralayabilme olanağı tanıması ve oy çokluğunu değil bir adayın oyların çoğunu almasını hedeflemesidir. İki turlu çoğunluk sisteminden farkı ise tek turda yapılması ve yine tercih sıralama olanağı vermesidir. Bu sistemin klasik örneği Avustralya'da uygulanmaktadır. Seçmenler kendilerine verilen listedeki adayların isimlerinin yanına tercih sıralamasını yazarlar. Oylar sayıldıktan sonra hiçbir aday oyların yarısından çoğunu alamadıysa, en az oy alan aday elenir. İlk sıralamaya bu elenen adayı koymuş olan seçmenlerin ikinci tercihi olarak verdikleri oylar kalan adaylara dağıtılır. Aynı işlem adaylardan biri çoğunluğu sağlayana kadar tekrar edilir.

Blok Oy (*Bloc Vote*) Sistemi

Blok oy tek turda en fazla oyu alan adayın seçilmesini hedefler, ancak bir seçim bölgesinde birden çok kişi seçilebilir. Yani geniş bölge uygulaması söz konusudur. Kullanımı kolay bir sistemdir. Bermuda ve Laos'un aralarında olduğu az sayıda ülkede uygulanır. Tayland, Kuveyt, Filipinler ve küçük farklarla 1946-1960 döneminde Türkiye'de kullanılmıştır (TÜSİAD 2001, s. 200). Nisbi temsilde partiler oy oranlarına göre belirli bir formül kullanılarak bir seçim bölgesinde temsiliyet kazanırken, blok oy sisteminde bir bölgede en çok oyu alan parti o bölgenin tüm temsilciliklerini alır. Seçim bölgesinin tamamı kaybedildiğinden dolayı, özellikle büyük seçim bölgelerinde seçmenlerin stratejik oy kullanmasını (*strategic voting, tactical voting*) tek turlu dar bölge çoğunluk sistemine göre daha çok teşvik etmektedir.

Tek turlu dar bölge sistemine göre kazanan partiyi parlamentoda daha da fazla güçlendirirler. Singapur'da 1991 seçimleri oyların yüzde 61'ini alan parti sandalyelerin yüzde 95'ini kazanmıştır (TÜSİAD 2001, s. 201).

Nisbi Temsil Esasına Dayanan (*Proportional Representation*) Seçim Sistemleri

Nisbi temsil sistemi ilk kez 20. yüzyılın başlangıcında Belçika ve İsveç gibi ülkelerde kullanılmıştır. İleride değineceğimiz gibi, günümüzde birçok kişi tarafından azınlıkların temsili bakımından daha başarılı, dolayısıyla daha demokratik bir sistem olarak değerlendirilse de, tek turlu dar bölge sisteminden nisbi temsile geçiş aslında seçmen desteği gittikçe azalan iktidar partilerinin sonraki seçimlerde siyasetten silinmekten korkmasından kaynaklanmıştır (Bale 2008, s. 170). Avrupa'da işçi sınıfı partilerinin yükselişi bu bakımdan seçim sistemi mühendisliğini (*electoral engineering*) tetikleyen etken olmuştur. Seçim sistemi mühendisliği, bir ülkede bir partinin veya partilerin seçim sisteminde değişiklikler yaparak ve bu yolla seçmenlerin oy verme davranışını etkileyerek parti sistemini ve siyasetin işleyiş biçimi değiştirme çabalarından oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, seçim sisteminde reform yapmaktır (Norris 2004, s. 2).

Bu özelliğiyle seçim sistemi mühendisliği

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Seçim Sistemleri ve Parti Sistemleri: İngiltere ve Kanada

Dar bölge seçim sisteminin klasik formu İngiliz seçim sistemidir. Üniter devlet sistemine sahip Birleşik Krallık'ın her yerinde 1997'ye kadar kısaca dar bölge çoğunluk sistemi denilen bu sistem uygulanırken, bu tarihten sonra söz konusu sistem sadece İngiliz parlamentosu (Avam Kamarası) seçimlerinde kullanılmaya devam etmiştir. Seçim çevresi ise 19. yüzyıldan bu yana tek adlı olmayı sürdürmektedir. Kanada ise federal bir devlettir. 19. yüzyıldan bu yana, Westminster modelini benimsemiştir ve seçim sistemi İngilizlerin ülkede hâkimiyet kurduğu dönemden bu yana ana hatlarıyla aynı kalmıştır.

Britanya'da seçimlerde kullanılan oy pusulası.

Dar bölge sistemi, çoğunluk partisi hükümetleri kurma amacı taşıyan bir sistem olduğundan, bu seçim sisteminin İngiltere'de uygulanan halinde orantılılık sağlamaya yönelik herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Bir seçim bölgesinde en çok oy alan aday seçimi kazanır, seçim sonuçlarına karar verilirken bu adayın oy oranının düzeyi dikkate alınmaz. Bu durum seçmen kitlesi belli coğrafi bölgelerde yoğunlaşmış olmadığı sürece üçüncü partilerin, başka bir deyişle küçük partilerin seçimlere katılmasını teşvik etmez. Büyük partilerin sistem tarafından kayırılması ve oyların coğrafi dağılımının öneminden dolayı, örneğin 1960'lı yıllarda daha çok kuzeydeki ve şehirli nüfusun oylarını İşçi Partisi, güneydeki ve kırsal nüfusun oylarını Muhafazakâr Parti çekmeye başlamıştır. Oyların coğrafi yoğunlaşmasının seçim sonuçları üzerindeki etkisinden dolayı İngiliz seçim siyasetini en çok etkileyen konulardan biri bilinçli şekilde yapılan uygun olmayan dağılım (*malapportionment*) tartışmaları olmuştur. Örneğin 2001 seçimlerinde İşçi Partisi'nin yaklaşık on sandalye fazla kazanmasını sağlamıştır (Mitchell 2008, s. 163).

Kanada'da tek turlu dar bölge sistemi benzer şekilde orantısızlığa neden olmaktadır. Son on yılın orantısızlık düzeyleri karşılaştırıldığında, her iki ülke de oldukça yüksek oy-sandalye orantısızlığına sahne olmuştur. Örneğin 1993 seçimlerinde Quebec Bloku aldığı oy oranı bakımından seçimlerde dördüncü olmasına karşın sandalye oranı bakımından parlamentonun ikinci büyük partisi olmuştur (Massicotte 2008, s. 104). Ancak son on yılın orantısızlık endekslerine bakıldığında İngiltere'de Kanada'ya göre orantısızlığın daha ciddi bir sorun olduğu göze çarpmaktadır. Bunun nedenlerinden birisi seçim bölgesi sınırlarının İngiltere'de bilinçli olarak iktidar partisini kayıracak şekilde değiştirilmiş olmasıdır.

Sistemin büyük partileri kayırması nedeniyle Kanada'da da *etkin parti sayısı* sınırlanmıştır. 1920'lerde Liberal Parti ve Muhafazakâr Parti dışında parlamentoya giren parti bulunmamaktadır. Ancak bu dönemden itibaren seçimlere giren parti sayısı giderek artmaktadır. 2000'li yıllarda seçimde yarışan parti sayısı dokuzu bulmuştur. Parti sistemindeki parçalanmanın miladının bölgesel düzeyde kutuplaşmanın yeniden kendisini göstermeye başladığı 1993 seçimleri olduğu kabul edilmektedir (Massicotte 2008, s. 107-108). Benzer seçim sistemine sahip oldukları halde iki ülkenin parti sistemindeki parçalanma eğilimleri seçim sisteminin parti sistemi üzerindeki etkisinin kutuplaşma gibi toplumsal ve ideolojik dinamikler tarafından sınırlandığını ortaya koymaktadır.

bir yandan hangi adayların ve partilerin parlamentoya gireceğini etkilemeyi (mekanik etki), öte yandan yeni seçim kurallarıyla ortaya çıkabilecek sonuçları tahmin eden seçmenlerin ve siyasetçilerin oy verme davranışlarını (*voting behavior*) yönlendirmeyi (psikolojik etki) amaçlamaktadır. Elbette burada temel varsayım, seçmenlerin ve siyasetçilerin rasyonel bireyler olduğu ve var olan seçim sistemine göre en kârlı çıkacakları davranışı yapacaklarıdır (Riker 1982, s. 761). Bu bağlamda nisbi temsile geçişi sağlayan seçim kanunu reformları, toprak sahiplerinin ve soyluların parlamentodaki varlıklarını kısmen de olsa korumayı hedeflemiştir.

Nispi temsil sisteminde her bir seçim bölgesi parlamentoda birden fazla temsilciye sahiptir (geniş seçim bölgesi) ve partilerin sandalye sayısı seçimlerde aldıkları oya orantılı bir şekilde belirlenir. Ana hatlarıyla iki tür nisbi temsil sisteminden bahsedilebilir:

Liste Usulü Nisbi Temsil Sistemi

Bu sistemde, seçmenlere siyasi partilerin belirledikleri bir aday listesi sunulmaktadır. Seçmenlerin listenin tamamını onaylamak veya reddetmekle karşı karşıya olduğu kapalı liste usulünde, oy partinin listesine verilmektedir. Adaylar arasında tercih yapılması ve listedeki sıralamanın değiştirilmesi olanaklı değildir. İspanya, Hollanda, İtalya ve Türkiye'de kapalı liste usulü uygulanmaktadır. Ancak Belçika, Finlandiya, Estonya, İsveç ve Yunanistan gibi ülkelerde seçmenlerin aynı partinin adayları arasında sıralama ve tercih yapması söz konusudur.

Aktarılabilir Tek Oy Sistemi (*Single Transferable Vote*)

Bu sistem İrlanda ile özdeşleşmiştir: Geniş seçim bölgesinde seçmenler adayları tercihlerine göre sıralarlar. O bölgeden seçilecek milletvekili sayısı ile bölgede kullanılan toplam oy sayısı orantılandırılarak bir seçilme kotası oluşturulur. Oylar sayıldığında seçilme kotasını geçen aday parlamentoya girme şansını elde eder. Seçilme kotasından daha fazla oy aldıysa bu oylar ikinci tercihlere bakılarak diğer adaylara aktarılır. Seçmen kotasına ulaşan başka aday hâlâ olmazsa en az oyu alan adayın oyları bu adaya ilk sırada oy vermiş olanların ikinci tercihlerine göre dağıtılır. Bu şekilde seçim bölgesinin parlamentodaki sandalyeleri doldurulana kadar işlemler tekrarlanır. Aktarılabilir tek oy sisteminde seçmen hem partiler hem de aynı partinin adayları arasında tercih yapma olanağına sahip olur. Ancak oldukça karmaşıktır ve kalabalık nüfusa sahip ülkelerde kullanılması güçtür.

Nisbi Temsil Esasına Dayalı Seçim Sistemlerinde Orantılılığı Etkileyen Faktörler

Seçim Çevresi

Bu çalışmada ele alınan seçim sistemleri sınıflandırması, önce de belirtildiği gibi hangi seçim bölgesinin parlamentoda kaç temsilcisi olacağı ve bu temsilcilerin partilere veya farklı siyasi eğilimlere göre nasıl dağılacağına göre yapılmaktadır. Çoğunluk esasına dayalı sistemlerde her bir seçim çevresi (*district magnitude*) genellikle bir aday tarafından parlamentoda temsil edilmektedir. Nisbi temsil sistemlerinde ise geniş seçim çevreleri kullanıldığı için partilerin aldıkları oyların parlamentodaki milletvekili da-

ğılımına nasıl dönüştürüldüğü önemlidir. İsrail ve Hollanda gibi ulusal seçim çevresi kullanan ülkelerde bütün ülke tek bir seçim bölgesidir, her parti parlamentodaki toplam milletvekili sayısı kadar aday gösterir. Geçerli toplam oy sayısı sandalye sayısına bölünerek bir ulusal seçim kotası belirlenir. Bu kotayı geçen adaylar parlamentoya girmeye hak kazanır. Örneğin İsrail parlamentosu Knesset'te 120 sandalye vardır, ulusal seçim kotası buna göre belirlenir.[3]

Ancak birden fazla seçim bölgesi bulunan diğer ülkelerde, oy dağılımının basit orantı kullanılarak sandalye dağılımına dönüştürülmesi, parlamentoda çok fazla partinin olmasıyla sonuçlanabileceği için bazı formüller kullanılarak yapılmaktadır. Her ülke kendisine göre çeşitli değişiklikler yaparak aşağıdaki ana formüllerden birini benimsemiştir:[4]

1. En Yüksek Ortalama (Bölen) Formülleri

En yüksek ortalama (*highest averages*) yönteminde partilerin aldıkları oylar bir dizi bölen (*divisor*) yardımıyla bölünür. Bu yöntemin en bilinen örnekleri D'Hondt ve değiştirilmiş Sainte-Lague sistemleridir. Yapılan bölme işleminin her bir aşamasında en yüksek ortalamalara ulaşan partiler birer sandalye kazanır. Bütün sandalyeler partilere dağıtılana kadar işlem sürdürülür D'Hondt sistemi en yaygın kullanılan sistemdir ve kullanılan formül nedeniyle büyük partilerin aldıkları oyun üstünde sandalye kazanmasını sağlar. Türkiye'nin[5] yanısıra İsrail, İspanya ve Avusturya'nın aralarında olduğu çok sayıda ülke tarafından kullanılmaktadır. Sainte-Lague sisteminde ise bölenler 1, 2, 3, 4 vb. yerine tek sayılar veya küsuratlı rakamlar olduğundan matematiksel olarak küçük partilere daha çok temsil şansı verir. Norveç, İsveç ve Danimarka'nın arasında olduğu daha az sayıda ülkede kullanılır.

2. En Büyük Bakiye (Kota) Formülleri

En büyük bakiye (*largest remainders*) sisteminde bir seçim kotası (*quota*) belirlenir. En yaygın iki türü Droop ve Hare'dir. Droop kotası geçerli oy sayısının milletvekili sayısına bölünmesiyle, Hare kotası ise milletvekili sayısının bir fazlasına bölünmesiyle elde edilir. Çıkan tam sayılara göre sandalye dağılımı yapıldıktan sonra en büyük bakiyeler dağıtılır. Hare kotası daha orantılı ve küçük partilere daha çok parlamento erişimi vermektedir (Özbudun 1995, s. 524). Brezilya'da D'Hondt ile birlikte kullanılmaktadır. Droop kotası ise aktarılabilir tek oy sistemiyle özdeşleşmiştir. İrlanda, Malta ve Avustralya gibi ülkelerde kullanılmaktadır. Daha az kullanılan Imperiali sistemi de en büyük bakiye formülleri arasındadır ve Ekvador bu sistemi kullanan ülkelerden biridir.

Seçim Barajı

Parlamentodaki sandalyelerin dağılımını belirleyen asıl unsur seçim çevresi büyüklüğü ve sandalye formülleridir. Ancak bu formüller,

3 Knesset'in resmi web sitesinde seçim sisteminin ayrıntıları görülebilir. http://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_beh.htm (Erişim tarihi 11.04.2012).

4 Seçim sistemleri formüllerinin ayrıntılı hesabı için Gallagher ve Mitchell'in (2005) *The Politics of Electoral Systems* adlı kitabından yararlanılmıştır.

5 Nisbi temsil sisteminin benimsendiği 1961 yılından itibaren Türkiye d'Hondt sistemini kullanmıştır. Ancak sadece 1965 seçimlerinde sandalyelerin oylara göre en iyi şekilde orantılı olarak dağılmasını sağlayan *milli bakiye* sistemi benimsenmiştir. Bu sistemin sonucunda aralarında Türkiye İşçi Partisi'nin de olduğu çok sayıda parti milletvekilliği kazanmıştır. Bu seçimlerden sonra yeniden d'Hondt sistemine dönülmüştür. (Weiner ve Özbudun 1987, s. 344).

seçimlere giren bütün partileri hesaba katmazlar. Ulusal veya seçim bölgesi düzeyinde ayrı ayrı belirlenebilen seçim barajı parlamentoya girmeye hak kazanmak için oyların belli bir yüzdesini alma zorunluluğunu ifade eder. Seçim barajları, parlamentoya giren parti sayısını sınırlayarak istikrarı güçlendirmenin yanısıra anti-sistem partilerin veya radikal partilerin hükümet ortağı olmasının önüne geçmeyi hedefler. Nisbi temsil sistemi kullanan her ülkenin seçim barajı kullanma zorunluluğu yoktur ama uygulama çok sayıda ülke yüzde 1 ile 10 arasında değişen çevre, bölge veya ulusal baraj uygular. Ulusal baraj örneğin Hollanda'da yüzde 1, İsrail'de yüzde 2 ve Almanya'da yüzde 5'tir (Lijphart 1998, s. 22).

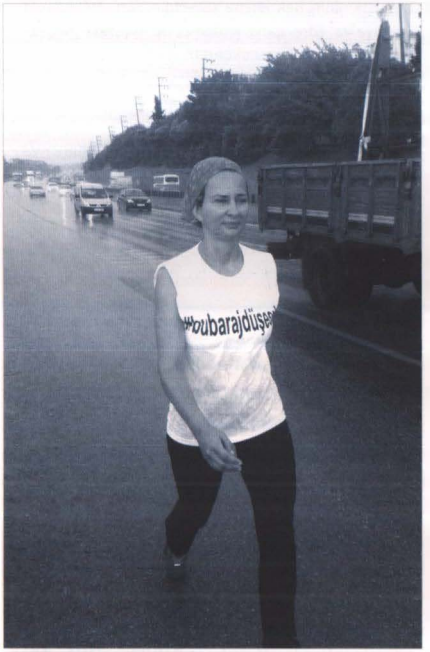

Türkiye'de seçim barajının düşürülmesi için İstanbul'dan Ankara'ya tek başına yürüyen Aylin Kotil (Temmuz, 2013).

Türkiye'de seçim barajı yüzde 10 olarak belirlenmiştir. 1983-1995 yılları arasında seçim çevresi ve ülke düzeyinde çift baraj uygulanmıştır. 1995'ten itibaren sadece ülke barajı uygulanmaktadır (Özbudun 1995, s. 532). Bu oran halen dünyadaki en yüksek oran olma özelliğini taşımaktadır.

Karma (Paralel) Seçim Sistemleri

Karma seçim sistemlerinde, oyların yasama organının bir kısmı tek turlu veya iki turlu dar bölge çoğunluk esasına dayalı bir seçim sistemi kullanılarak, öteki kısmı geniş bölgelerde nisbi temsil esasına dayalı bir seçim sistemi kullanılarak oluşturulur. Karma sistemler söz konusu olduğunda bir karışıklık ortaya çıkmaktadır. Kimi yazarlara göre iki ana seçim sisteminin bir arada kullanıldığı her sistem karma sistemdir (Bale 2004). Başka sınıflandırmalarda; eğer nisbi temsile uygun dağıtılan sandalyelerde dar bölgelerde çoğunluk esasına göre yapılan seçimlerin sonuçlarının ortaya çıkardığı orantısızlığı düzeltmek amaçlanıyorsa, sistemin tasarımının altında yatan hedef nisbi temsilin ruhuna uygun bir hedef olarak kabul edilir. Bu tür sistemler *karma üyeli nisbi temsil* sistemleri olarak adlandırılır (TÜSİAD 2001, s. 203). Almanya'nın seçim sistemi bu sınıfa dahil edilir. Diğer yandan nisbi temsil uygulamasının, dar bölge çoğunluk sisteminin kullanımının getirdiği dengesizliği düzeltmek gibi bir amacı yoksa, Litvanya, Arnavutluk ve Gürcistan gibi ülkelerde olduğu gibi, buna *karma* veya *paralel seçim sistemi* denilmektedir. Yakın zamanda Afrika'da-

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Karma Sistemler: Almanya ve Yeni Zelanda

Almanya ve Yeni Zelanda karma seçim sistemleri söz konusu olduğunda akla gelen başlıca örnekler arasındadır. Özellikle Almanya seçim sistemi en bilinen karma seçim sistemi uygulamasıdır. İki ülkenin seçim sistemleri karma üyeli nisbi temsil sistemi adıyla da bilinmektedir. Her iki ülkede de parlamentonun bir kısmı kapalı liste usulü nispi temsil sistemi, kalan kısmı tek turlu dar bölge sistemi kullanılarak seçilmektedir. Her iki ülkede de yüzde 5'lik seçim barajı uygulanmaktadır. Peki bu iki ülkenin seçim sisteminde ne derece farklılaşma söz konusudur? Daha da önemlisi benzer seçim sistemlerinin temsilde adalet ve parti sistemi üzerindeki etkisi de benzer şekilde mi gerçekleşmektedir?

Seçim sistemlerinin benimsenme süreci Almanya ve Yeni Zelanda'da farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Almanya'da Weimar Cumhuriyeti döneminde klasik bir nisbi temsil sistemi uygulanıyorken, parti sistemindeki parçalanma ve kutuplaşmanın kısa ömürlü ve kolay yıkılan hükümetlerle sonuçlanması nedeniyle İkinci Dünya Savaşı sonrasında, 1953'te, karma üyeli nisbi temsil sistemi benimsenmiştir. Seçim sistemi reformu siyasi partiler arasındaki uzun pazarlıklar sonunda yasama organında kararlaştırılmıştır (Saalfeld 2008, 209). Yeni Zelanda'da ise tek turlu dar bölge seçim sisteminin artan etkin parti sayısının getirdiği koşullara ve siyasi yaşamın ihtiyaçlarına cevap vermemesi nedeniyle seçim sisteminde reform yapma kararı alınmış ve 1996 yılında yeni seçim kanunu halk oylamasına sunularak kabul edilmiştir. Seçim sisteminin belirlenme sürecinin Yeni Zelanda'da Almanya'ya göre daha katılımcı bir biçimde gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Almanya'da 598 üyeli federal meclisin (*Bundestag*) üyelerinin yarısı bir sistemle yarısı diğer sistemle seçilirken, Yeni Zelanda'da 69 üye tek turlu dar bölge sistemiyle, 51 üye kapalı liste usulü nisbi temsil sistemiyle belirlenmektedir. Her iki sistemde de seçim barajı yüzde 5 olarak belirlenmiştir. Ancak Yeni Zelanda'da da dar bölge seçimlerinde en az bir adayı seçim kazanan partiler de sandalye hesabına dahil edilmektedir. Her iki sistemde de seç-

ki ülkelerin ve eski Doğu Bloku ülkelerinin bir kısmı karma sistemi benimsemiştir. Bunların arasında Rusya ve Ukrayna en bilinen örnekler arasındadır.[6] İskoçya ve Galler'de kullanılan karma sisteme ek üye sistemi (*additional member system*) de denilmektedir.

Sınırlı Oy (*Limited Vote*) ve Aktarılamaz Tek Oy (*SNTV-Single Non-Transferable Vote*) Sistemi

Sınırlı oy Japonya'da kullanılan bir oy sistemidir. Çoğunluk esasına uygun şekilde bir seçim bölgesinde en çok oy alan adaylar seçimi kazanır, ancak seçmenler aday sayısı kadar oy verme hakkı olmadığından sınırlı oy denilmektedir. Seçim çevresi büyüdükçe sınırlı oy nisbi temsil sisteminin sonuçlarına yakın sonuçlar vermektedir (Lijphart 1998, s. 40). Aktarılamaz tek oy sistemi sınırlı oy sisteminin bir

6 Bu çalışmada seçim sistemlerinin sınıflandırılmasında basitliği nedeniyle ilk yaklaşım benimsenmektedir ve birden fazla seçim sistemi kullanılan durumlar genel olarak karma sistem olarak adlandırılmaktadır.

menler partilerin hazırladıkları aday listesinde değişiklik yapamazlar.

Oy verme süreci bittikten sonra her iki ülkede de değerlendirme dışı kalacak partilerin oyları ayrılır, ancak bu partilerin dar bölgede birinci gelen adayları yine de parlamentoya girmeye hak kazanır. Her bir partiye gidecek sandalye sayıları Almanya'da Hare, Yeni Zelanda'da ise Saint-Lague yöntemi kullanılarak dağıtılır. Son aşamada her bir partinin parti listesinden sırasıyla dar bölgede seçim kazanan adaylarının sayısı kadar aday seçimi kazanmış sayılarak partiler arası oy ve sandalye oranı gözetilmiş olur.

Almanya seçim sistemi istikrar ile orantılılığı bir arada götürmeyi hedefleyen bir sistemdir. Seçim barajının varlığı küçük partilerin parlamentoya girmesini zorlaştırmaktadır. Bu da etkin parti sayısının 1990'lı yıllara kadar üç civarında olmasına neden olmuştur. Yeni Zelanda'da etkin seçim barajının daha düşük olması ve sandalye dağıtma formülünün küçük partilere daha çok parlamentoya girme olanağı sunması nedeniyle etkin parti sayısı daha fazla olmuştur. Ancak 1996 öncesinde kullanılan tek turlu dar bölge sistemi sırasında parti sayısının artmaya başladığını ve bu gelişmelerin seçim sistemi reformunu tetiklediğini belirtmek gerekmektedir (Vowles 2008, s. 300-305). Diğer yandan kapalı parti listeleri kullanılması her iki ülkede de parti disiplininin yüksek olmasına neden olmuştur.

Parlamentodaki kadın oranı bakımından, Almanya'daki seçim sisteminin Yeni Zelanda sistemine göre biraz daha başarılı olduğu düşünülmektedir. Bazı partiler kapalı parti listelerinde kadın adayları bilinçli olarak üst sıralara yerleştirerek kadın milletvekili oranının artmasını sağlamaktadır. Bu nedenle tek turlu dar bölge sistemiyle seçilen kadınların sayısı parti listelerinden seçilen kadınların sayısından düşük kalmaktadır. Yeni Zelanda'da ise seçim sistemi genel olarak toplumdaki farklı grupların parlamentoda nüfusa orantılı bir şekilde temsil edilmesine olanak tanımaktadır, ancak nisbi temsil sistemiyle seçilen kadınlarla dar bölgede seçilen kadınların oranı arasında kayda değer fark görülmemektedir (Gallagher ve Mitchell 2008, s. 556).

Karma sisteme geçilmesinden önce Yeni Zelanda'da partilerin aldıkları oy oranı ile sandalye oranı arasında ciddi bir dengesizlik söz konusuyken seçim reformunun gerçekleştiği 1996 seçimlerinden itibaren orantısızlık ciddi şekilde düşmüştür. Almanya'da ise gerek etkin parti sayısının sınırlı olması gerekse uzun yıllardır karma sistem kullanması nedeniyle orantısızlık nadiren önemli bir sorun olmuştur.[1]

1 Hesaplamalar için bkz. Gallagher ve Mitchell 2008. Ayrıca kitabın çevrimiçi tanıtım sayfasından da endekslere ulaşılabilmektedir. http://www.tcd.ie/Political_Science/staff/michael_gallagher/ElSystems/index.php. (Erişim tarihi: 25.05.2012).

alt türüdür. Genellikle bir karma sistem türü olarak sınıflandırılsa da geniş seçim bölgesiyle birlikte aday odaklı bir sistem olduğu için sınıflandırma dışı bir tür olduğu da iddia edilmektedir (*Electoral System Design: the New International IDEA Handbook*, erişim tarihi: 19.03.2012). Seçmenler birer oy kullanır, seçim bölgesinin sandalye sayısına göre en yüksek oyu alan adaylar kazanır. Oyların aktarılamamasının dışında hesaplanma şekli İrlanda'da kullanılan aktarılabilir tek oy sistemine benzemektedir. Japonya'da yasama organı üyeliklerinin bir kısmının belirlenmesinde ve Tayvan'da kullanılmaktadır.

Seçim Sistemi Tercihinin Önemi ve Sonuçları

Bir ülkede seçim sistemi belirlenirken hangi seçim sisteminin benimsendiği ve bu sistemde ülkenin gereklerine ve siyasi sistemin paydaşlarının tercihlerine göre yapılacak değişiklikler yasama organının oluşumunu ve yapısını etkiler (Mahler 2000, s. 149).

2010 ve 2011 yıllarında İngiltere'de ortaya çıkan seçim sistemi reformu tartışmaları sırasında bu konu oldukça sık gündeme gelmiştir. 2010 genel seçimlerinde Liberal Demokratlar 650 üyeli parlamentoda tek turlu dar bölge seçim sistemine göre 57 sandalye (yaklaşık yüzde 9) kazanmıştır (*BBC*, 07.05.2010). Aktarılabilir tek oy sistemi kullanılsaydı, aynı parti sandalyelerin yaklaşık yüzde 25'ine sahip olacak, yine Muhafazakâr Parti'yle koalisyon hükümeti kurmuş olsaydı, koalisyonun büyük ortağı sandalyelerin sadece yüzde 38'ine sahip olacağı için hükümet ortağı partiler arasındaki ilişki de parlamentonun yapısı da daha farklı olacaktı.[7]

Ancak bu türden senaryolar, seçmenlerin oy verme davranışının seçim tarihinde geçerli olan sisteme göre şekillendiği gözönüne alındığında geçerliliğini yitirmektedir. Oy dağılımı sabit tutularak, sandalye dağılımı farklı seçim sistemlerine göre hesaplanarak karşılaştırma yapılmaktadır. Oysa seçim sistemi değiştiğinde, siyasi partilerin ve seçmenlerin stratejileri ve tercihleri de değişebilmektedir. Bu bağlamda, sosyal bilimlerde bir yasa olmaya en yakın olduğu iddia edilen önermelerden biri Duverger'in (1954) seçim sistemleri ile parti sistemleri arasındaki ilişki üzerine geliştirdiği önermedir. Duverger, en basit haliyle nisbi temsil esasına dayalı sistemlerin çok partili, çoğunluk esasına dayalı sistemlerin iki partili parti sistemlerinin oluşmasını teşvik edeceğini savunmaktadır. Bununla bağlantılı olarak, nisbi temsil sistemleri koalisyon hükümetlerinin, çoğunluk esasına dayalı sistemler tek parti hükümetlerinin kurulmasıyla sonuçlanabilir. Koalisyon hükümetlerinin istikrarsız olduğunu ve aynı mantıkla tek parti hükümetlerinin istikrarlı (uzun ömürlü) olduğunu düşünen yazarlara göre seçim sistemi hükümetlerin istikrarlarıyla da yakından ilişkilidir (Mahler 2000, s. 149).[8]

Duverger'in bu önermesi sonraki yıllarda birçok yazar tarafından eleştirilmiştir. Bale'e göre (2008, s. 174-175), gerçek hayatta Malta gibi nisbi temsil uyguladığı halde iki partili sisteme sahip ülkelerin varlığı bu önermenin geçerliliğini sarsmaktadır. Ayrıca, seçim sisteminin parti sistemi üzerindeki etkisinin ancak siyasi kutuplaşmanın (*polarization*) düzeyi ve azınlıkların coğrafi olarak dağılımıyla birlikte değerlendirildiğinde anlaşılabileceği öne sürülmektedir (Sartori 1997). Partiler ve seçmenler arasındaki kutuplaşma yüksekse, dar bölge tek turlu çoğunluk sistemine karşın oylar İngiltere 2010 yılı seçimlerinde olduğu gibi üç parti arasında dağılabilir ve koalisyon hükümeti kurulabilir. Nisbi temsil sistemi uygulayan bir ülkede, parti sistemi fazlasıyla parçalanmış olsa da seçim sonucunda parlamentoda sadece iki parti olabilir. Türkiye'nin 2002 genel seçimleri seçim barajının da oynadığı rol sayesinde parlamentoya iki partinin girebilmesiyle sonuçlanmıştır.

Seçim sistemi ile parti sistemi arasındaki ilişki tartışmalı olsa da, seçim sistemi tercihi yasama organını ve ülke siyasetini etkilemektedir. Bu nedenle özellikle seçimler sonucun-

7 İngiltere 2010 genel seçimleri için farklı seçim sistemlerine göre sandalye dağılımı hesapları London School of Economics'e ait bir web sitesinden edinilmiştir. http://blogs.lse.ac.uk/politicsandpolicy/2010/05/12/the-lses-simple-guide-to-voting-systems/ (Erişim tarihi: 10.03.2012).

8 Ancak bu bölümün konusu olmamasına karşın bu genellemenin araştırmaların bulgularıyla uyuşmadığı belirtilmelidir. Aksine nicel çalışmalara bakıldığında hükümet türü (koalisyon-tek parti) ile istikrar arasında anlamlı ilişki bulunmamaktadır. Bu konuda ayrıntılı bir değerlendirme için bkz. Strom vd. 2010; Sayarı 1980.

da oluşan yasama organının işleyişinin sorunlu olduğu ve siyasi partilerin önemli bir kısmının arka arkaya yapılan seçimlerde ortaya çıkan meclis aritmetiğinden hoşnut olmadığı durumlarda seçim sistemi tartışmaya açılmaktadır. Kimi zaman var olan sistemin aleyhine işlediği partiler ve toplumsal gruplar seçim sisteminin değiştirilmesini talep ederken, kimi zaman da var olan seçim sisteminin ülkeye uygun olmadığına dair kamuoyu oluşabilmektedir. Sözü geçen 2010 seçimlerinden sonra İngiltere'de bu yönde bir tartışma başlamıştır. Özellikle Liberal Demokrat Parti tek turlu dar bölge sistemi yerine, bu sisteme çok benzeyen alternatif oy sistemini önermiştir. Yapılan referandumda alternatif oya geçilmesi reddedilmiştir (*TEPAV*, Haziran 2011). "Hayır" oyu verenler arasında çoğunluk sisteminin devamını savunanlarla birlikte, nisbi temsile geçmeyi isteyenler de bulunmaktadır. Peki bir seçim sistemi reformu yapılacağı zaman hangi sistemin benimseneceğine nasıl karar verilebilir?

Hangi Seçim Sistemi?

Seçim sistemleri arasında bir tercih yapılabilmesi için, seçim sistemlerinin belirli kıstaslar altında birbirlerine göre güçlü ve zayıf yanlarının değerlendirilmesi gereklidir. Her bir seçim sistemi, bazı yönlerden diğerlerine göre daha üstün olabilir. Seçim sistemi reformunun yapılacağı ülkenin öncelikli sorunları ve gereksinimleri göz önüne alınarak bu karşılaştırmaya göre bir tercih yapmak mümkün olabilir.[9] Bu nedenle farklı yazarlar seçim sistemleri için farklı hedefler belirlemiş ve değerlendirmeyi bunlara göre yapmıştır. Örneğin Horowitz (2003, s. 116-120), oy dağılımı ile sandalye dağılımı arasında orantılılık, hesap verilebilirlik, istikrarlı (uzun ömürlü) hükümetlerin kurulması, halkın en çok benimsediği adayın seçilebilmesi, farklı etnik ve dini gruplar arasında uzlaşma yapılmasına imkân vermesi ve azınlıkların temsili olmak üzere altı temel hedef koymuştur. Türkiye'deki tartışmayı da anlatabilmek bakımından burada seçim sistemleri öncelikli olarak temsilde adalet ve yönetimde istikrar bakımından karşılaştırılacaktır. Bunların yanı sıra kullanım kolaylığı ve seçmen-seçilen ilişkisi diğer önemli konular arasındadır.

Temsilde Adalet ve Orantılılık (*Proportionality*)

Temsilde adalet, farklı seçmen tercihlerinin yasama organında temsil edilebilmesiyle ilgili bir kavramdır. Bir seçimde kullanılan oylarla seçim sonucunda ortaya çıkan sandalye dağılımı, birbirinden farklı tablolar oluşturuyorsa temsilde adaletsizlik sorunundan bahsetmek mümkündür. Bu soruna yol açan iki temel neden vardır. Bunlardan birincisi temsil edilmeyen oylardır. Öyle ki, bir parti veya siyasi görüşü destekleyenlerin oyları kullanılan seçim sisteminin bir özelliğinden dolayı parlamento dışında kalmaktadır. Hangi seçim sistemi 'kullanılırsa kullanılsın' temsil edilmeyen oylar olması

9 Bu konu Türkiye'de de oldukça sık tartışılmaktadır. Genel eğilim temsilde adalete öncelik veren yazarların nisbi temsili, yönetimde istikrarın Türkiye için daha önemli olduğunu savunan yazarların çoğunluk esasına dayalı bir seçim sistemini desteklemesi yönündedir. Çeşitli dergilerde yayınlanan çok sayıda makalenin yanı sıra Özbudun (2011) ve Yavaşgel'in (2004) kitapları Türkiye'ye uygun bir seçim sisteminin belirlenmesi konusunda ayrıntılı tartışmalar ortaya koymaktadır. Özbudun (2011, s. 113-120) ayrıca seçim sistemleriyle ilgili önerileri değerlendirmektedir. Bu kapsamda başlıca seçim önerileri Türk (1997) ve Sertel ve Kalaycıoğlu (1995) tarafından gündeme getirilmiştir.

kaçınılmazdır. Ancak bu oyların oranının artması bir noktadan sonra temsil sorununa dönüşür. Çoğunluk esasına dayalı sistemlerde oy çokluğuna ulaşan parti, sandalyelerin de tamamını aldığı için bu tür sistemlerde temsil edilmeyen oy sorunu daha açık şekilde ortaya konulabilir. Ancak sorunun boyutunu nisbi temsil esasına dayalı sistemlerde ölçmek daha zordur. Çoğu zaman temsil edilmeyen oy oranıyla birlikte ortaya çıkan ikinci neden ise orantısızlıktır (*disproportionality*). Orantısızlık, partilerin oy oranı ile sandalye sayısı arasındaki uyumsuzluğu ifade eder. Teorik olarak mükemmel veya tam orantılılığın sağlanması için her partinin aldığı oy oranıyla sandalye oranının birbirine eşit olması gerekmektedir. Ancak bu ne mutlaka istenilen bir sonuçtur ne de ortaya çıkması olanaklıdır. Orantısızlık sorunu bu iki oranın birbirinden ciddi şekilde farklılaşmasıdır. En bilinen ve en sorunlu türlerinden biri oyların yarısından çoğunu almamasına karşın sandalyelerin çoğunluğunu bir siyasi partinin alması ve üretilmiş çoğunluk (*manufactured majority*) olarak adlandırılan bu durumun sonucunda çoğunluk partisi hükümeti kurmasıdır. Bu durumda söz konusu parti diğer görüşleri dikkate almayıp, sadece kendi seçmen kitlesinin tercihlerine göre kamu politikalarını şekillendirirse, sadece temsilde adalet değil yönetim sorunu da ortaya çıkabilir.

Temsilde adaletsizliğe yol açan temsil edilmeyen oy ve orantısızlık sorunları elbette önemlidir. Ancak her seçim sisteminde de bazı oyların boşa gideceği ve bir şekilde bazı partilerin oy oranlarına oranla parlamentoda daha güçlü olacağı düşünüldüğünde, temsilde adalet bakımından seçim sistemlerini ve ülkelerin durumunu karşılaştırabilmek için bir ölçüm sorunu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda literatürde, sandalye dağıtma yöntemlerine uygun olarak farklı orantısızlık ölçümleri yaygınlaşmıştır: Loosemore-Hanby endeksi, Rae orantısızlık endeksi, Sainte-Lague orantısızlık endeksi gibi.[10] Bu ölçümler arasında en yaygın kabul görenlerinden biri Rae'in En Küçük Kareler (*Least Squares*) endeksidir.[11]

Genel olarak nisbi temsil esasına dayalı sistemlerin, çoğunluk esasına dayalı sistemlere göre daha orantılı sonuçlar verdiği kabul edilmektedir (Van der Eijk ve Franklin 2009, s. 127-130). Örneğin Yeni Zelanda'nın nisbi temsile daha yakın bir sistemi benimsemesi orantısızlık düzeyini düşürmüştür (Gallagher ve Mitchell 2008, s. 34). Diğer yandan özellikle dar bölge sisteminin iki büyük partiden birinin hükümeti kurması, diğerinin de meclisteki güçlü bir muhalefet oluşturması, sistemin orantısızlığa yol açmasına neden olmaktadır. Bu sistemin uygulandığı İngiltere'de 2005 seçimlerinde Liberal Demokratlar oyların yüzde 22'sini, ancak parlamentodaki sandalyelerin sadece yüzde 10'unu almıştır. Sandalyelerin kalan kısmı iki büyük partiye gitmiştir.

Orantısızlık konusunda seçim sistemleri değerlendirilirken, kesin bir yargıya varmak yine de kolay değildir. Her ne kadar genele baktığımızda, nisbi temsil esasına dayalı sistemlerin daha orantılı sonuç vereceğini söylemek mümkün olsa da, orantılılığı belirleyen her iki sistemin kendi unsurlarıdır. Çoğunluk esasına da-

10 Orantısızlık ölçümü ve farklı ölçümlerin kullanımı için bkz. Gallagher 1991.

11 Gallagher ve Mitchell'in (2008) Rae'in endeksini kullanarak farklı ülkeler için hesapladıkları orantısızlık değerlerine http://www.tcd.ie/Political_Science/staff/michael_gallagher/ElSystems/Docts/lsq.php adresinden ulaşılabilmektedir (Erişim tarihi: 02.05.2012).

yalı sistemlerde seçim bölgesi dar bölge olduğu için, yani nüfusu ne olursa olsun tek bir milletvekili tarafından temsil edildiği için seçim çevresinin sınırlarının çizilme şekli orantısızlığa neden olabilir. Eğer bir bölgeden bir temsilcinin seçilmesi için 100.000 oy, diğerinde 15.000 oy gerekiyorsa; bir bölgedeki seçmenin oyunun ağırlığı başka bir bölgedekinden daha farklı hale gelmektedir. Bu durum 'bir-kişi-eşittir-bir-oy' ilkesini ihlâl eder ki, bu duruma uygun olmayan dağılım (*malapportionment*) denilmektedir. ABD, Brezilya, Rusya, Arjantin ve Meksika gibi ülkeler, uygun olmayan dağılım örneklerinin görüldüğü ülkeler arasındadır (Samuels ve Snyder 2001, s. 652). Genel olarak Latin Amerika ülkelerinde daha sık uygun olmayan dağılım yapılmaktadır. Uygun olmayan dağılım nüfus büyüme hızındaki farklılıklar gibi sosyo-demografik eğilimlerden veya idari zorunluluklardan kaynaklanıyor olabilir. Ancak, bazı durumlarda seçim kanununda değişiklik yapacak parlamento gücüne sahip iktidar partileri, seçim bölgelerinin sınırlarını kendi lehine çizerek bir sonraki seçimde o bölgeyi kazanmayı amaçlarlar. Siyasi kazanım için seçim bölgesinin sınırlarını değiştirmeye *gerrymandering* denilmektedir. İlk kez 1812'de ABD'de vali Elridge Gerry'nin Massachusetts eyaletinin sınırlarını seçimi kendi kazanacağı şekilde değiştirmesiyle ortaya çıkmıştır (Gallagher ve Mitchell 2008, s. 633). ABD'nin dışında İrlanda ve Malta'da kayda değer *gerrymandering* iddiaları gündeme gelmiştir. Şili, İspanya, Kanada ve Hindistan en çok *gerrymandering* yapılan ülkeler arasında sayılmaktadır (Gallagher ve Mitchell 2008, s. 14). *Gerrymandering*de siyasi kazanç, boşa gidecek oylar üzerine kurulur. Bir seçim bölgesinde sadece tek bir kazanan olduğu için seçim bölgesi sınırını parti kendi destekçilerinin çoğunlukta, karşı tarafın destekçilerinin azınlıkta kalacağı şekilde değiştirir. Burada strateji iki tarafın seçmenleri arasındaki farkı sadece seçimi kazanacak kadar tutmak, dolayısıyla ülke düzeyinde karşı tarafın boşa giden oylarının miktarını da aynı zamanda artırmaktır. Günümüzde ABD'de California'da sınırların çizilme şekli yine *gerrymandering*e örnek olarak gösterilmektedir (*The Economist*, 01.11.2007).

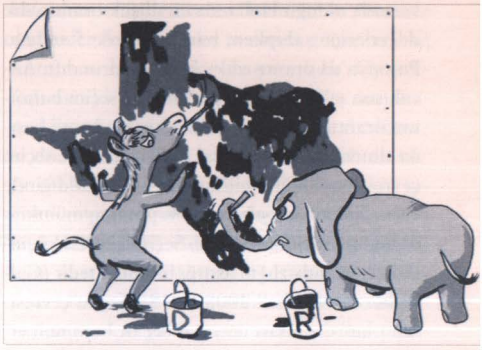

ABD'de Cumhuriyetçilerle Demokratların gerrymandering yarışı.

Nisbi temsil esasına dayalı sistemleri kullanan ülkelerin orantılılık konusunda birbirinden farklı olmaları, aynı şekilde kullanılan sistemin unsurları ile ilişkilidir. Seçim barajının olup olmaması, seçim çevresi büyüklüğü ve sandalye formülü bu bağlamda önem taşımaktadır. Seçim barajının varlığı temsil edilmeyen oy olmasına neden olacağı için başlı başına bir orantısızlık kaynağıdır. Ancak kayda değer sonuçları olacak şekilde orantısızlık seçim barajının yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin seçim barajının yüzde 1 ci-

varında olduğu Hollanda en düşük orantısızlık değerlerine sahipken, barajın yüzde 5 olduğu Polonya'da orantısızlık ciddi bir sorundur. Ancak son yıllarda siyaset bilimciler seçim barajının orantısızlık üzerindeki etkisinin kendi başına sınırlı olduğunu, yasal seçim barajı ile seçim çevresi büyüklüğü birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı karşılaştırma yapmanın mümkün olduğunu düşünmektedir. Seçim çevresi küçüldükçe, orantısızlığın arttığı bilinmektedir (Gallagher ve Mitchell 2008, s. 12). Seçim çevresinin olumsuz etkisi ile yasal seçim barajının etkisinin birleşmesi, etkin seçim barajı olarak adlandırılmaktadır (Taagepera 1998). Son olarak en büyük bakiye sistemleri, küçük partilerin temsil şansını arttırdığından daha orantılı, en büyük ortalama sistemleri ise, büyük partilerin parlamentodaki gücünü oy oranının ötesinde arttırdığı için daha orantısız sonuçlara yol açmaktadır (Bale 2008, s. 172). Bu sistemlerin kendi içinde ise Hare Droop'a göre, değiştirilmiş Sainte-Lague D'Hondt formülüne göre daha orantılı sonuçlar çıkarmaktadır.

Bu tartışmanın ortaya koyduğu gibi, her ne kadar nisbi temsil sistemleri daha orantılı sonuçlar verse de, hiçbir seçim sistemi tam orantılılığı sağlamamaktadır. Hangi sistemin daha orantılı sonuçlar vereceği ise sistemlerin unsurları tarafından şekillendirilmektedir. Bunun yanı sıra temsilde adalet sadece oyların sandalyelere oranı olarak değil daha geniş değerlendirilmelidir. Azınlıkların ve kadınların hangi sistemde daha iyi temsil edildiği, temsilde adaletin içinde düşünülmelidir. Bu açıdan yine nisbi temsil esasına dayalı sistemlerde seçim çevresi büyüdükçe, kadın adayların ve azınlıklara mensup adayların belirlenmesi ve seçilmesi daha yüksek olasılıktır. Dar bölge seçim sisteminde azınlığa mensup bir adayın gösterilmesinin sözkonusu olabilmesi için, o bölgede bir azınlığın yoğun olarak yerleşmiş olması gereklidir. Öbür türlü parti bir seçim bölgesinin tamamını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalabilir.

Yönetimde İstikrar

Çoğunluk esasına dayalı sistemlerin temel amacı, tek bir partinin hükümet kurmasını sağlayacak şekilde sandalye dağılımının yapılmasıdır (Norris 2004, s. 39). Kararların tek bir parti tarafından hızlı alınabilmesi ve hükümet içi çatışma çıkması olasılığının görece düşük olmasından dolayı, çoğunluk partisi hükümetlerinin daha uzun ömürlü olacağı düşünülmektedir. Dolayısıyla pek çok siyaset bilimci çoğunluk partisi hükümetlerini istikrarla ilişkilendirmiş, daha önce de belirtildiği gibi bu durum çoğunluk esasına dayalı seçim sistemlerinin bir sonucu olarak görülmüştür. Çoğunluk partisi hükümetleri, ortalama olarak koalisyon hükümetlerinden daha uzun ömürlü olsa da, birçok ülkede koalisyon hükümetlerinin bir sonraki seçime kadar dağılmadan gittiği gözönüne alındığında (Strom vd. 2010), yönetimde istikrarın daha çok bir ülkenin özgün şartlarıyla ilgisi olduğu akla gelmektedir. Daha da önemlisi, parti sisteminde parçalanma ve kutuplaşma yüksek düzeyde olduğu sürece istikrarın sağlanması güç olacaktır. Yine de bir kez seçim sistemi belirlendikten sonra parti sisteminin yapısını etkilemektedir. Yapılan araştırmalar çoğunluk esasına dayalı sistemlerin, keskin toplumsal bölünme çizgilerinin (*social cleavages*) olduğu Hindistan gibi ülkeler haricinde, partilerin ve seçmenlerin davranışlarını etkileyerek nisbi temsile dayalı bir sistem yürürlükte olsaydı, ortaya çıkacak parti sistemine göre

çok daha az partiye sahip sistemler oluşturduğunu ortaya koymaktadır (Gallagher ve Mitchell 2008, s. 544). Bu durum yönetimde istikrarın sağlanması için olumlu yönde değerlendirilebilir, ancak seçmenler arasındaki ideolojik yönelimler çeşitlendikçe giderek daha fazla orantısızlığa ve temsil edilmeyen oya neden olabilir. Dolayısıyla yönetimde istikrarın elde edilmesi, birçok durumda temsilde adaletten feragat edilmesi anlamına gelebilir.

Kullanımda Basitlik ve Seçmen-Seçilen İlişkileri

Çoğunluk esasına dayalı sistemlerin en güçlü yanlarından biri de basitliktir. Seçim sonuçlarında hata çıkma olasılığı özellikle dar bölge sisteminde oldukça düşüktür. Biraz da bu nedenle hâlâ dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 40'ı tarafından kullanılmaktadır (Caramani 2008, s. 244). ABD'de başkanlık seçimlerinde sistem Seçiciler Kurulu (*electoral college*) kurumunun varlığından dolayı biraz daha karmaşıktır. Buna göre seçiciler kurulunun 538 üyesi eyalet meclislerinde belirlenir. Daha sonra bu üyelerin oylarıyla devlet başkanı seçilir. Ancak seçiciler kurulu üyelerinin seçimi de, yine basit çoğunluk esasına dayanmaktadır. Nisbi temsil esasına dayalı sistemlerde ise kullanılan sandalye formülleri sistemi karşılaştırmaktadır. Bu da temsilde adaletle, yönetimde istikrar hedefleri arasında bir denge sağlamak hedefinden kaynaklanmaktadır. Tam orantılılık sağlayacak şekilde oy oranları sandalye dağılımına dönüştürülürse sistem basitleştirilebilir, temsilde tam adalet sağlanabilir, ancak bu kez istikrar sorunu ortaya çıkabilmektedir.

Çoğunluk esasına dayalı sistemlerde, her bir seçim bölgesinin parlamentoda bir kişi tarafından temsil edilmesi, basitliğinin ötesinde seçilenler ile seçmenler arasında güçlü bir bağ kurulması bakımından da yararlıdır. Oy çokluğunu elde etmek, seçim bölgesinin tamamını kazanmak anlamına geldiği, kaybedilmesi durumunda da topyekün kaybetme olasılığı söz konusu olduğu için adayların etkin seçim kampanyası yürütmesini, seçim bölgesinin sorunlarını daha ciddiye alması ve somut çözüm önerileri geliştirmesini teşvik eder. Bu durum ülke çapında ise partilerin tabanlarını genişletmek için çaba göstermesini, bölge partisinden ziyade ülke partisi olmayı hedeflemesini sağlar. Bazı araştırmacılar, çoğunluk partisi hükümetlerinin bu sistemdeki yaygınlığını yönetimde istikrarla ilişkilendirmekte, ayrıca iktidara gelemeyen diğer büyük partinin mecliste güçlü bir iktidar olmasını sağlaması bakımından demokrasi bakımından olumlu bir gösterge olarak değerlendirmektedir (TÜSİAD 2001, s. 199). Yine popüler bağımsız adayların seçilebilmesi de parti sultasının oluşmasını engelleyebilir, parti içi demokrasiyi geliştirebilir.

Özellikle kapalı liste nisbi temsil sistemlerinde, seçmenler adaya değil partiye oy verdiğinden milletvekili ile seçmen arasındaki ilişki daha kopuk olabilir. Adayın seçilmesi, seçmenin adayın kendisini tanımasından ziyade partinin adayı seçilebileceği bir sıraya koymasıyla ilişkilidir. Bununla bağlantılı olarak, parti içinde liderin ve kurmayları adayların belirlenmesinde oldukça etkilidir. Bu da parti içi demokrasinin işleyişinin önündeki engellerden birini oluşturmaktadır.

Buraya kadar temsilde adalet, yönetimde istikrar, kullanım kolaylığı ve seçmen-seçilen ilişkileri bakımından seçim sistemleri karşılaştırılmıştır. Yapılan tartışma genel olarak bir

sistemin diğerine göre olan üstünlüğünün mutlak olmaktan ziyade seçim çevresi büyüklüğü, seçim çevresinin sınırlarının belirlenme şekli, seçim barajının varlığı ve yüksekliği ile sandalye dağılım formülleri ve aday listelerinin oylanma biçimiyle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu mekanik unsurların dışında, bir ülkede belirli bir seçim sisteminin nasıl işlediği ayrıca o ülkenin özgün koşullarına ve sistemin ülkenin önceliklerine ve ihtiyaçlarına uygun olarak tasarlanıp tasarlanmadığına bağlı olarak değişmektedir.

Çalışma Soruları

1. Adil ve düzenli seçimleri açıklayınız.
2. Seçimlerin işlevleri nelerdir?
3. Çoğunluk esasına dayalı sistemlerin işleyişini açıklayınız.
4. Çoğunluk esasına dayalı sistemlerin türlerini açıklayınız.
5. Nisbi temsil esasına dayalı sistemlerin türlerini ve işleyişini açıklayınız.
6. Nisbi temsil esasına dayalı sistemlerin türlerini açıklayınız.
7. Temsilde adaletin sağlanması bakımından seçim sistemlerini karşılaştırınız.
8. *Gerrymandering* ve uygun olmayan dağılım (*malapportionment*) nedir?
9. Yönetimde istikrar bakımından seçim sistemlerini karşılaştırınız.
10. Hangi seçim sisteminin daha iyi olduğunun nasıl tayin edileceğini açıklayınız.

Anahtar Sözcükler

Seçim Sistemi Mühendisliği, Nisbi Temsil Sistemleri, **Çoğunluk Esasına Dayalı Seçim Sistemleri,** Karma (Paralel) Seçim Sistemleri, **Seçim Barajı,** Etkin Seçim Barajı, **Sandalye Hesaplama Formülleri,** Seçim Çevresi, **Temsiliyet,** Orantılılık

Yararlanılan Kaynaklar

"Last Action Hero", *The Economist*, 01.11.2007.

"Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982)", http://www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm. (Erişim tarihi: 10.02.2012).

"Women in Parliaments: World and Regional Averages", http://www.ipu.org/wmn-e/world.htm (Erişim tarihi: 13.03.2012).

Bale, T., *European Politics*, Palgrave Macmillan, New York, 2008.

BBC, 07.05.2010, "Election 2010", http://news.bbc.co.uk/2/shared/election2010/results/ (Erişim tarihi: 17.05.2012).

Best, H. ve M. Cotta, *Parliamentary Representatives in Europe, 1848-2000: Legislative Recruitment and Careers in Eleven European Countries*, Oxford University Press, New York, 2000.

Caramani, D., *Comparative Politics*, Oxford University Press, Oxford, New York, 2008.

Dahl, R. A., *Polyarchy: Participation and Opposition*, Yale University Press, New Haven, 1971.

De Almeida, P. T., A. C. Pinto ve N. G. Bermeo, *Who Governs Southern Europe?: Regime Change And Ministerial Recruitment, 1850-2000*, Routledge, Londra, 2003.

Electoral System Design: the New International IDEA Handbook, http://ideaweb03/publications/esd/index.cfm (Erişim tarihi: 19.03.2012).

Gallagher, M., "Proportionality, Disproportionality and Electoral Systems", *Electoral Studies* 10(1), 1991, s. 33-51.

Gallagher, M. ve P. Mitchell, der., *The Politics of Electoral Systems*, Oxford University Press, New York, 2008.

Horowitz, D. L., "Electoral Systems: A Primer For Decision Makers", *Journal of Democracy* 14(4), 2003, s. 115-127.

Kaptıkaçtı, B., H. C. Gezer, H. Palabıyık, N. Yuca ve Ö. Altay, *Siyasi Partilerin Kapatılması Konusunda Türkiye ve Bazı Ülkelerdeki Yasal Düzenlemeler*, TBMM Araştırma Merkezi, Ankara, 2008, www.setav.org/ups/dosya/44232.pdf (Erişim tarihi: 03.04.2012).

Karl, T. L. ve P. Schmitter, "What Democracy is... and is not", *Journal of Democracy* 2(3), 1991, s. 75-88.

—, "Demokrasi Nedir, Ne Değildir?", der. L. J. Diamond ve M. F. Plattner, *Demokrasinin Küresel Yükselişi* içinde, Yetkin Yayınları, İstanbul, 1995, s. 67-79.

Keyssar, A., *The Right to Vote: The Contested History of Democracy in the United States*, Basic Books, New York, 2009.

Lijphart, A., *Electoral Systems and Party Systems: A Study of Twenty-Seven Democracies, 1945-1990*, Oxford University Press, New York, 1998.

Massicotte, L., "Canada: Sticking to First-Past-the-Post for the Time Being", der. M. Gallagher ve P. Mitchell, *The Politics of Electoral Systems* içinde, Oxford University Press, New York, 2008, s. 99-118.

Mahler, G. S., *Comparative Politics: An Institutional and Cross-National Approach*, Prentice Hall, Upper Saddle River, New Jersey, 2000.

Mitchell, P., "The United Kingdom: Plurality Rule under Siege", der. M. Gallagher ve P. Mitchell, *The Politics of Electoral Systems* içinde, Oxford University Press, New York, 2008 s. 157-184.

Norris, P., *Electoral Engineering: Voting Rules and Electoral Behavior*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004.

Özbudun, E., "Seçim Sistemleri ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, sayı 44, 1995, s. 521-539.

—, *Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2011.

Saalfeld, T., "Germany: Stability and Strategy in a Mixed-Member Proportional System", der. M. Gallagher ve P. Mitchell, *The Politics of Electoral Systems* içinde, Oxford University Press, New York, 2008, s. 209-230.

Sartori, G., *Comparative Constitutional Engineering: An Inquiry into Structures, Incentives, and Outcomes*, Palgrave, New York, 1997.

Sayarı, S., *Parlamenter Demokrasilerde Koalisyon Hükümetleri*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1980.

Sayarı, S. ve H. Dikici Bilgin, "Paths to Power: The Making of Cabinet Ministers in Turkey", *Parliamentary Affairs* 64(4), 2011, s. 737-762.

Sertel, M. R. ve E. Kalaycıoğlu, "Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Tasarımına Doğru", TÜSİAD, İstanbul, 1995.

Strom, K., W. C. Müller ve T. Bergman, *Cabinets and Coalition Bargaining: The Democractic Life Cycle in Western Europe*, Oxford University Press, New York, 2010.

Taagepera, R., "Effective Magnitude and Effective Threshold", *Electoral Studies* 17(4), 1998, s. 393-404.

TEPAV, Haziran 2011, "İngiltere Neyi Reddetti?", http://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/430 (Erişim tarihi: 12.04.2012).

The Knesset, http://www.knesset.gov.il/description/eng/eng_mimshal_beh.htm (Erişim tarihi 11.04.2012).

Türk Sanayicileri ve İş Adamları Derneği (TÜSİAD), *Seçim Sistemi Ve Siyasi Partiler Araştırması*, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, İstanbul, 2001.

Türk, H. S., "Türkiye İçin Nasıl Bir Seçim Sistemi", der. H. S. Türk ve E. Tuncer, *Seçim Hukukunun Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri* içinde, TESAV Yayınları, Ankara, 1997.

Van der Eijk, C. ve M. N. Franklin, *Elections and Voters*, Palgrave Macmillan, New York, 2009.

Vowles, J., "New Zealand: The Consolidation of Reform?", der. M. Gallagher ve P. Mitchell, *The Politics of Electoral Systems* içinde, Oxford University Press, New York, 2008, s. 295-312.

Weiner, M. ve E. Özbudun, *Competitive Elections in Developing Countries*, Duke University Press, Duke, 1987.

Yavaşgel, E., *Temsilde Adalet Ve Siyasal İstikrar Açısından Seçim Sistemleri Ve Türkiye'de Durum*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, 2004.

Çevrimiçi Kaynaklar

Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı, http://www.ysk.gov.tr/ysk/index.html

Seçim Sonuçları Türkiye, http://www.secimsonuclari-turkiye.com/

Brookings Institution Elections, http://www.brookings.edu/research/topics/elections

Election Resources on the Internet, http://www.electionresources.org/

Psephos Adam Carr's Election Archive, http://psephos.adam-carr.net/

International Foundation for Electoral Systems, http://www.ifes.org/

8

Baskı Grupları ve Sivil Toplum

Zeynep Alemdar

Baskı grupları ve sivil toplum kavramları karşılaştırmalı siyasetin pek çok alanında karşımıza çıkmaktadır. Siyasi kültür (*political culture*), siyasi davranış (*political behavior*), yönetişim (*governance*) gibi konuları incelerken, devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin şekillendiği bir alan olarak baskı gruplarından ve sivil toplumdan söz etmeden geçemeyiz. Siyaset çalışırken devlet ile vatandaşlar arasındaki ilişkinin düzenlendiği kurumlar olarak aklımıza ilk siyasi partiler gelse de, baskı grupları modern siyasi parti sisteminden önce de etkindir. İngiltere'nin ve Amerika'nın siyasi sistemini çalışanlar çeşitli baskı gruplarının her iki ülkede de 19.yüzyıl ortalarından bu yana etkin olduklarını ileri sürmektedir (Truman 1981, s. 8). Aynı dönemde kıta Avrupası'nda da işçi sendikalarının yapılanması ve korporatizm tartışılmaktadır.

Kavramlar, onları tanımlayan araştırmacılar ile kavramları algılayan okuyucuların ve onları kullananların o zamana ait düşünceleriyle şekillendiği için zamanla değişiklik gösterir. Baskı grupları (*pressure groups*) terimi de, çıkar grupları (*interest groups*), lobi grupları (*lobby groups*), savunuculuk (*advocacy*) gibi kavramlarla zaman zaman eş anlamlı kullanılabilir ya da en azından bu kavramlarla desteklenir.

Günümüzde hemen her gün karşımıza çıkan bir başka kavram da, sivil toplumdur. Sivil toplum örgütlerinin geleneksel siyaset yapma şekillerini değiştirdiği ileri sürülse de, aslında sivil toplum kavramı siyasetin tam merkezinde yer alan bir kavram olarak uzun zamandır kullanılmaktadır. Sivil toplum, doğuşunda şehirde yaşayanların kamu düzeninde hak sahibi olmasıyla ilintili bir kavramsa da, günümüzde bu coğrafi vurgusunu kaybetmiştir. Artık daha ziyade karar alıcıları etkileyen güç olarak anlamlandırılmaktadır.

Bu bölümde öncelikle baskı grupları ve sivil toplum kavramlarının anlamları ve günümüzde nasıl anlaşıldıkları anlatılmaktadır. Ayrıca, baskı gruplarını incelerken kullanılan iki ideal-tip baskı grubu modeli, korporatizm için Avusturya, çoğulcu (pluralist) sistem için ABD örnekleri verilmektedir. Sivil toplumun farklı ülkelerde ve coğrafyalarda nasıl etkin olduğunu anlatmak için ise şimdiye kadar karşılaştırılmamış iki coğrafyaya yer verilmiştir: Lübnan ve Kuzey İrlanda. Bu iki örnekte de, mezhepsel ayrılıktan doğan çatışmalarla ayrışmış toplumlarda sivil toplum-devlet ilişkilerinin nasıl şekillendiği açıklanacaktır.

Baskı Grupları

Kavram ve Gelişimi

Baskı grubu, bir ya da daha fazla ortak tutumu nedeniyle, toplumdaki başka gruplardan, genel davranış şeklinin değiştirilmesini talep eden gruptur. Grubu bir arada tutan ortak tutumlar aynı zamanda çıkarlardır (Truman 1981, 33). Grup, çıkarları doğrultusunda istediği değişiklikler için hükümetten ya da siyasi iktidardan istekte bulunuyorsa siyasi çıkar grubudur (Truman 1981, s. 37).

Bu tanımdan yola çıkarsak, her grubun zaman zaman bir baskı grubu olabileceğini görürüz. Örneğin, okul aile birlikleri gibi kurulurken hiçbir siyasi amacı olmayan toplulukları ele alalım: En basit haliyle okul aile birlikleri, öğrenciler nedeniyle bir araya gelen ve farklı gruplardan olan insanların, öğrenci velileri ile öğretmenlerin bir araya gel-

mesi ve bu bir araraya gelme halinin düzenli olmasıyla meydana gelir. Dolayısıyla, ortak tutumları nedeniyle (öğrencinin iyi bir eğitim alması amacıyla) bir araya gelen bu grup, örneğin eğitim politikaları değiştiğinde baskı grubuna dönüşebilir. Ancak günümüzde baskı grubu dediğimizde ilk aklımıza gelen meslek örgütleri, sendikalar, dernekler gibi yapılanmalardır.

Baskı Gruplarına Üyelik

Baskı grupları, öncelikle grup üyelerinin dileklerini, isteklerini temsil etmekle ve çıkarlarını savunmakla yükümlüdür. Öte yandan, baskı grupları kendi grup üyelerini memnun etmek ve üyeliklerinin devamlılığını sağlamak için de çalışırlar. Bu konu, yani üyelerin nasıl bir araya gelip bir arada kalacağı da birçok araştırmaya konu olmuştur. Grup siyaseti çalışılırken, farklı disiplinlerde de yeri olan pek çok soru ve kavram karşımıza çıkar. Ekonomistlerin üzerinde durduğu *beleşçilik (free-rider)* probleminden, antropoloji, psikoloji ve sosyolojinin konularına giren grup davranışlarına ve siyaset bilimcilerin uğraştığı sosyal sermayeye kadar pek çok kavramdan faydalanılır. Beleşçilik ise, grup üyeliğinin gerektirdiği zaman ve para gibi masraflardan kaçınarak gruba üye olmayan aktörlerin grubun sağladığı toplumsal faydadan yine de yararlanması anlamına gelir.

Bireylerin rasyonel ekonomik aktörler olduğunu varsayan klasik ekonomi anlayışına göre, bir gruba üyeliğin zaman ve para gibi bedelleri vardır. Masraflarını en düşük düzeyde tutmayı isteyen bireyler, gruba katılmasalar dahi grubun sağladığı toplumsal faydalardan yararlanabilecekleri için gruba katılmazlar. Mancur Olson'un 1965'te yayınladığı *Kolektif Hareketin Mantığı* (*The Logic of Collective Action: Public Goods and Theory of Groups*) adlı kitabında geliştirdiği bu düşünceye göre, örneğin rasyonel bir tüketicinin, tüketici fiyatlarının düşmesini isteyen bir gruba üye olması için hiçbir neden yoktur, çünkü bireysel tüketici hiçbir uğraş içine girmese de grup fiyatların düşmesini sağladığı zaman bundan faydalanacaktır. Bu "beleşçilik" problemi aslında gruplar büyüdükçe daha da ortaya çıkar çünkü bireyler gruplara kendi katkılarının ne olacağını da kestiremezler.

Bu nedenle grup üyeliği için çeşitli teşvik mekanizmalarının da varlığı önem kazanmaktadır. Örneğin meslek odaları ve sendikalar gibi örgütlenmeler üyelerine daha ucuz sigorta ve hesaplı tatil gibi olanaklar sunabilir. Hatta bazı çalışmalar, bu tür teşviklerin grupta kalmak için siyasi yönelimlerden bile daha önemli nedenler olduğunu ortaya çıkartmıştır (Shively 2003, s. 274).

Ancak gruplara katılım sorunlarının yalnızca rasyonel ekonomik hareket üzerinden açıklanamayacağını savunanlar, bireylerin kâr-zarar hesaplamalarını farklı yapabileceklerini, örneğin, kişisel tatminin de bir kâr olarak sayılabileceğini savunmuşlardır. Kişisel tatminin ötesinde, bireylerin ancak bir topluluk içinde var olabildikleri ve bu nedenle de grubun iyiliği için hareket edecekleri de düşünülür. "Toplumun iyiliği" sorusu Aristo'dan Durkheim'a, Alexis de Tocquville'den Robert Putnam'a kadar çok farklı dönemlerden ve disiplinlerden yazarların konusu olmuştur. Sivil toplum başlığının altında da açıklanacağı üzere, insanların gruplara üye olmasının kişisel çıkarın ötesinde, toplumsal sorumluluğa dair bir nedeni de olabilir.

Özetle, baskı gruplarına nasıl üye olunduğu ve üyeliğin nasıl sürdürüldüğü konusunda iki ana yaklaşım söz konusudur. Klasik ekonomi yaklaşımında, rasyonel hareket eden bireylerin, kendi ekonomik maliyetlerini hesaplayarak gruba katıldıkları ve grupta kaldıkları savunulur. Kişisel ve toplumsal değerlerin de göz önüne alındığı yaklaşımda ise gruba katılım ve grupta kalma toplumsal fayda ile de açıklanır.

Baskı Grupları - Devlet İlişkisi

Baskı gruplarının daha güncel bir tanımı da "devletin belli politikalar izlemesini sağlamak isteyen örgütlenmiş vatandaşlar"dır (Shively 2003, s. 268). Devlet-baskı grubu ilişkilerinin nasıl düzenlendiğini başlıca iki şekilde açıklayabiliriz: Korporatist/neokorporatist model ve çoğulcu model.

Korporatist model, 19. yüzyılın düşünsel ortamında sosyalist ve liberal düşünceden farklı bir üçüncü düşünce sisteminin somutlaşmış hali olarak ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyıl başında yaşanan ekonomik ve sosyal krizler nedeniyle devlet-baskı grupları ilişkilerini farklı bir şekilde kuran ve liberal ve sosyalist düşünceye alternatif olan korporatist modelin uygulamaları çeşitlidir. Ancak korporatizmin ilk kez ve net olarak iki dünya savaşı arası dönemde Mussolini'nin tek parti diktatörlüğüyle yönettiği İtalya'da uygulanması modelin faşizmle özdeşleştirilmesine neden olmuştur. Nitekim, Avrupa'daki diğer faşist yönetimler zamanlarında da, Nazi döneminde Almanya'da, Vichy döneminde Fransa'da, Franco'nun İspanya'sında, korporatizm uygulanmıştır (Öztan 2008, s. 521). Bireylerin temsili yerine korporasyonların temsilini sağlayan ve devlet ile ekonomik sektörler arasında hiyerarşik ve devletin gücüne dayalı bir sistem kuran bu model devletçi ya da faşist korporatizm olarak da adlandırılır. Yine Avrupa'da özellikle İskandinav ülkelerinde 1990'lara kadar çok önemli bir yeri olan neo-korporatizm ise ekonomik aktörlerin, özellikle de işçi ve işveren kuruluşlarının devletle ilişkilerini farklı bir mantıkla düzenler. Neo-korporatizmde önemli olan temsilcilerin yönetime katılması ve kararların birlikte alınmasıdır. Bu model, dayanışmacı korporatizm olarak da anılır.

Çoğulcu model, korporatist ve neo-korporatist modellerden farklı olarak liberalizme eleştirel yaklaşmaz. Aksine, merkezileşmemiş ve hiyerarşik olmayan bir şekilde düzenlenmiş devlet-baskı grubu ilişkilerinin oldukça demokratik olduğunu ileri sürer. Çoğulcu modelde, rekabet eden baskı gruplarının dileklerini gerçekleştirebilecekleri savunulur.

Korporatizm ve Neo-Korporatizm

Korporatizm, toplumda çeşitli işlevleri yerine getiren, işverenler, işçiler, tarımla uğraşanlar, üniversiteler gibi grupların hayati önem taşıdığını ve bu grupların adeta bir vücudun parçaları gibi uyum içinde yaşaması gerekliliğini savunur (Shively 2003, s. 286). Korporatist toplum düşüncesinin temelinde, toplumun yönetiminin özgür iradelerin "kaotik" etkisine terk edilmemesi gerektiği, zorunlu ya da doğal üyeliğe dayanan birtakım örgütler aracılığıyla yürütülmesi gerekliliği düşüncesi yatar (Kansu 2001, s. 259).

Korporatizmin altında yatan fikir, modern kapitalist toplumlarda artan bireysel değerlerin yükselişi nedeniyle zayıflayan toplumsal ahlâkın yeniden kurulması için toplumdaki aktörlerin bir araya gelerek gruplar oluşturması ge-

rekliliğidir (Parla ve Davison 2004, s. 26). Bireysel değerlerin artmasıyla ahlâki çöküşün gerçekleşmesinin tek nedeni profesyonel, endüstriyel ve tarım aktivitelerini ayıran işbölümü değil, toplumun bu ilişkileri düzenleyememiş olmasıdır.

Demek ki, profesyonel gruplar toplumsal ahlâk için gerekli olan kurallar sistemini oluşturabilirler. Aynı iş kolunda ve sektörde çalışan bireyler mesleklerine göre gruplandıklarında ve bu gruplar içerisinde günlük etkinliklerini sürdürdüklerinde ihtiyaçlarını da "topluluk" üzerinden görebilirler. Böylece aynı endüstriye mensup tüm aktörler birleşmiş, örgütlenmiş ve yekvücut olmuşlarsa sosyal ihtilaflar ve parçalanmalar sona erebilir (Parla ve Davison 2004, s. 27). Korporatizm düşüncesini geliştiren sosyologlardan Durkheim, toplum bu şekilde mesleklerine göre, yani toplumdaki iş bölümüne göre örgütlendiğinde bireyselliğin önüne geçileceğini düşünmüştür. Devlet de bu tür korporasyonlar üzerinden şekillenirse ve bireylerin bu topluluklara üye olmaları için gerekli kurumsal düzenlemeleri yaparsa bireyler toplum hayatına ve sosyal hayata uygun katılımcılar olacaktır.

Dolayısıyla korporatizm, bireylerin vatandaş olmalarından kaynaklanan haklarla devlet kararlarında temsil edilmesindense toplumun işlevlerini gerçekleştiren grupların temsil edilmesi anlayışına dayanır (Shively 2003, s. 286). İnsanları yaşadıkları cemaatler içinde zorunlu olarak katılmaları gereken kurumlar içinde tutmayı öngören korporatizm, bu şekliyle bireyselleşmenin önüne geçer (Kansu 2001, s. 254).

Korporatizmde, liberal düşünceden farklı olarak, toplum bireylerin toplamından ibaret değildir, topluluğun, toplumun kendine ait bir gerçekliği vardır. Kamu çıkarı da (*public interest*) bireylerin kendi çıkarlarının toplamı değil, daha üstün bir yerdedir. Bireylerin kendi çıkarlarının ardına düşmesi, sosyal dayanışmayı bozmadığı ve kamu çıkarını ihlal etmediği sürece meşrudur. Dolayısıyla, devlet de, liberal anlayışta olduğu gibi bireylerin yaşam, hürriyet ve mülkiyet haklarını korumakla yükümlü minimal devlet olmamalıdır.

Korporatizmin, birey-toplum-devlet ilişkileri anlayışının farklı yorumlanması sonucu, faşist korporatizm ve neo-korporatizm ya da dayanışmacı korporatizm diye adlandırabileceğimiz iki farklı yorumu vardır (Parla ve Davison 2004, s. 29). Faşist modelde, devlet toplumu dolayısıyla da bireyi korporatif bir devlet içinde asimile eder. Meslek grupları ve birlikler devletin organı olarak görüldüğü için bunlar aslında bireylere, devlete yönelik görev ve sorumluluklarını iletecek olan araçlardır. Topluma bu aracı kurumlar sayesinde hükmedilir ve bireylerin devletin garanti etmek zorunda olduğu ve devletten önce gelen hiçbir hakları yoktur.

Neo-korporatizmde (dayanışmacı (*solidaristic*) korporatizm) ise bu gruplar birey ve devlet arasında bir tampon görevi görür. Gruplar hem normalde egoist davranacak bireyleri kamuya yönelik bir tavra doğru evirir, hem de devletin, bireylerin özerk alanlarına girmesini engeller. Bireylerin, birlik ve dayanışma için devlete değil, topluma yönelik yükümlülük ve görevleri vardır. Neo-korporatizmde devlet düzenleyici ve koordinasyon sağlayıcı bir kurumdan ibarettir. Siaroff (1999, s. 177) neo-korporatizmi, devlet, merkezileşmiş sendikalar ve işverenlerin ekonomiyi eşgüdümlü, işbirliği içinde düzenli bir şekilde yönetmesi olarak tanımlar. Neo-korporatist modelde tüm çıkarlar

organize olmuştur, işveren ve işçiler daha sanayinin içindeyken işbirliğindedirler ve hükümet belli bir politikadan etkilenen tüm çıkar gruplarıyla politikanın hem yapılması hem de yönetilmesi sırasında direkt olarak etkileşime girer. Bu yöntem özellikle İskandinav ülkelerinde 1990'lara kadar başarıyla uygulanmıştır. Ancak 1990'lar sonrası neoliberal ekonomi politikalarının tüm dünyayı etkisi altına almasıyla bu ülkelerde de neo-korporatist yöntem zayıflamıştır. Günümüzde ise hâlâ bu modele en yakın uygulama Avusturya, İsveç ve Norveç'te görülmektedir. Neo-korporatist modelde taraflar aralarındaki çatışmayı yönetmek için çabaladıklarından taraf olan her aktöre faydalı olabilecek ortak çözümlere kavuşulur.

Çoğulcu Sistem

Çoğulcu sistemde, korporatist sistemin tersine merkezileşmiş baskı grupları yoktur, istedikleri gibi organize olmuş pek çok baskı grubu vardır. Bu sistemi savunanlar, gruplar rekabet edebildiği için hiçbir çıkar grubunun diğerine hükmedemediğini ileri sürer. Hükümet de tüm grupların baskısına açık olduğundan siyaset, bu grupların arasındaki rekabetten ve grupların isteklerini hükümete ne kadar kabul ettirebildiklerinden ibarettir.

Çoğulcu sistemin korporatist modelden daha iyi olduğunu savunanlar, çok sayıda grubun bulunduğu bir sistemde yeni fikirlere de daha çok rastlanabileceğini ve bu nedenle de uyumu yakalamanın daha kolay olduğunu ileri sürer. Öte yandan, hükümet de birbiriyle rekabet eden baskı gruplarıyla sürekli görüştüğünden siyaseti müzakere ve uzlaşma şekillendirir. Bu da, siyasetin pratik (*pragmatic*) ve radikal olmayan (*nonradical*) bir şekilde devam etmesine yardım eder (Shively 2003, s. 285).

Bu sistemi savunanlara göre, çoğulculuk toplumda da ortak paydaya ulaşmak için ideal bir yoldur. Toplumdaki çeşitli çıkarlar hükümeti farklı yerlere çekerken, hükümet de tüm bu baskıların ortasında gidip gelerek bir çeşit ortak noktaya, dengeye ulaşır. Böylece en düşük zararla en cazip politikaya ulaşılır. Bu modele en yakın sistem de günümüzde Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da gözlemlenmektedir.

ABD'de baskı gruplarının çok çeşitli olması bu konudaki araştırmaları da beslemiştir. Loomis ve Cigler (1998, s. 26) ABD'deki baskı gruplarının zenginliğini ve etkinliğini hükümetlerin de bu grupların oluşmasına katkıda bulunmasına ve desteklemesine bağlar. Loomis ve Cigler'a göre, Amerikan sisteminde yürütme baskı gruplarını üç nedenle destekler. İlk olarak, baskı grupları diye tanımladığımız meslek örgütleri ve dernekler sektörle devlet arasında resmi olmayan ancak yönetimsel bir bağ yaratır. Bu bağ bilgi alışverişi, yeni fikirlerin ve tekniklerin ortaya atılması hatta mesleki eğitimler yoluyla oluşabilir. Örneğin Amerikan Kamu Taşımacılığı Derneği (APTA), Kanada ve Amerika'da otobüs, metro, deniz ve su yolu yolcularını taşıyan kamu şirketlerini, taşımacılık sektörüyle çalışan özel şirketleri ve taşımacılık politikalarını belirleyen yöneticileri bir araya getirir (APTA, 2012). Toplu taşımacılıkta yolculardan ücretin nasıl alınması gerekliliğinden taşımacılık konusundaki yasal düzenlemelere kadar çeşitli konularda çalıştaylar ve toplantılar düzenleyen örgüt, kamu yöneticileri ile de sürekli ilişki halindedir. APTA bu tür aktivitelerle düzenlenmesi çok zor ve maliyetli olan bir sektörü düzenlemeyi kolaylaştırır. Hükümetle-

rin baskı gruplarını desteklemesinin bir başka nedeni de, yöneticilerin ve idarecilerin vatandaşlar tarafından da denetlenmesi gerekliliğidir. Örneğin sağlık ve çevre gibi konularda alınan kararlardan doğrudan etkilenen vatandaş gruplarının karar alma mekanizmalarına katılması demokratik bir sistemin en önemli gerekliliklerindendir. Son olarak, hükümetler de bazı durumlarda politikalarına destek sağlamak için bu baskı gruplarından yararlanırlar. Çıkartmak istedikleri yasaların ya da uygulamak istedikleri politikaların o alandaki baskı grupları tarafından desteklenmesi yöneticilerin isteklerini daha iyi anlatmalarına ve kendilerine taraftar toplamalarına neden olur.

Çoğulcu sisteme eleştiriler ise temel olarak iki grupta toplanabilir: İlk olarak, daha çok kaynağı olan (mali kaynaklar, bilgi kaynağı, vs.) baskı grupları daha etkili olabilirler. Örneğin savunma sanayisinin çıkarlarını koruyan bir baskı grubu kendi kaynakları nedeniyle karar alma mekanizmalarına girmeyi başarır ve çıkarlarını etkin bir biçimde savunabilirken, kaynakları kısıtlı olan ve ülke ekonomisindeki yeri oldukça küçük olan bazı tarım üreticilerinin oluşturduğu baskı gruplarının çıkarlarını savunmaları zordur. Dolayısıyla çoğulcu sistem gruplar arasında eşitliği sağlamaz. İkinci eleştiri ise özellikle Theodore Lowi'nin (1979) üzerinde durduğu, baskı gruplarının etkilerinin çabalarına göre orantısız olması sorunudur. Lowi, baskı grupları liberalizmi (*interest group liberalism*) olarak adlandırdığı çoğulcu sistemi eleştirir. Lowi'ye göre, baskı grupları hükümeti etkilese de, bu baskı gruplarının çabalarına oranla az bir etkidir. Baskı gruplarının çokluğu ve hükümete ulaşabilmeleri her ne kadar çoğulculuk gibi görünse de, aslında grupların sayısının fazla olması ve hükümetle sürekli ilişkileri, bu ilişkileri devletin kontrol etmesine neden olur. Hükümet bir yandan tüm grupların isteklerini bir şekilde korumaya doğru yönelirken bir yandan da bu korumacılık grupların hükümetten istediklerini değil, hükümetin onlara verdiği kadarını almalarına neden olur. Dolayısıyla çoğulcu sistem, yine hükümeti güçlü kılar. Lowi, devletin sponsorluk ettiği bu çoğulculuğun baskı gruplarının gerçek ve haklı temsillerinden ziyade bir temsil duygusu yarattığını, bunun da demokratik bir sistem olmadığını ileri sürer (Loomis ve Cigler 1998, s. 5).

Baskı Gruplarına Yönelik Eleştiriler

Grup siyaseti çalışanlar, hem korporatist ve neo-korporatist modelin hem de çoğulcu modelin eksiklikleri olduğunu kabul eder. Gözönünde tutulması gereken bir nokta da bahsedilen iki modelin de, konuyu çalışanların daha iyi anlaması için oluşturulan ideal modeller olduğu ve uygulamada farklı ülkelerde farklı sorunlarla karşılaşılabileceğidir. Baskı gruplarının ortak sorunları ise örgütlenme düzeyi, temsilde eşitsizlik ve demokratik yönetim olarak özetlenebilir.

İlk olarak, baskı gruplarının organize olma düzeyleri eşit değildir. Bu nedenle de bazı çıkarlar daha iyi temsil edilirken bazıları yetersiz temsil edilir ya da hiç temsil edilmez. Shively (2003, s. 271) iyi temsil edilen gruplara örnek olarak üretici gruplarını, yetersiz temsil edilen gruplara örnek olarak ise tüketici gruplarını verir. Çünkü üreticiler bir araya geldiklerinde edecekleri kâr, tüketicilere göre daha fazladır. Örneğin sütün fiyatının beş kuruş artması tüketiciler için sabah, akşam bir araya gelerek örgütlenip savunulacak kadar önemli bir artış

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Korporatist ve Çoğulcu Sistemler: Avusturya ve ABD

Bahsettiğimiz ideal sistemlere en çok yaklaşan iki ülke Avusturya ve Amerika Birleşik Devletleri'dir. ABD'de baskı grupları örgütlenmesi çoğulcu sistem içinde, Avusturya'da ise korporatist sistem içinde kurulmuştur.

Avusturya'da korporatizmin tarihsel kökenleri 1891'de Papa'nın Katolik kiliselerine gönderdiği "Sermaye ve Emeğin Hak ve Görevleri" genelgesine kadar gider. Bu genelgede işçilerin ve işverenlerin karşılıklı adaletli bir ilişki içinde bulunması ve işçi sınıfının yavaş yavaş mal sahibi bir sınıfa dönüşmesinin yapıcı bir toplumsal müzakereyle olabileceği savunulur. Avusturya'da ayrıca 1890'lardan Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar Ticaret Bakanlığı'nın altında yer alan Emek Danışma Konseyi (*Arbeitsbeirat*) de mevcuttur. İki dünya savaşı arasında Avusturya'da gerçekleşen grev ve lokavtlar ekonominin temellerini de sarsınca, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Avusturya tarihine geri dönerek sosyal partnerler olarak anılan emek ve sermaye grupları ekonomik sorunlara beraber çözüm bulmaları için yapılanmaya gitmiştir.

Avusturya'daki sosyal ortaklık programı tüm sosyal partnerlerin üç konuda anlaşmış olmalarını gerektirir. İlk olarak, üç temel ekonomik alan, tarım, endüstri ve emek sektörleri dört örgütle temsil edilirler: Ticaret odaları, emek, tarım ve Avusturya Sendika Federasyonu (ÖGB). İkinci olarak, ekonomik kararlar, farklı ideolojilerin rekabet ettiği parlamentonun dışında verilebilir, böylece yaşam standartları gibi çok önemli kararlar depolitize bir ortamda verilir. Üçüncü olarak, uzlaşma prensibi hiçbir sosyal grup dışarıda bırakılmayacak ve anlaşmaya varıldığında hiçbir sosyal grup mücadeleyi uzatmayacak şekilde uygulanır (Solsten 1994).

Sosyal ortaklığın en önemli danışma aracı Eşitlik Komisyonu'dur. Eşitlik Komisyonu ekonominin genel gidişatı için gerekli olan kararları ve ekonomik anlaşmazlıkların çözülmesi için genel prensipler üzerine kararları verir. Eşitlik Komisyonu'nda hükümetten devlet başkanı da dahil olmak üzere yedi temsilci, ekonomik çıkar gruplarından yani sosyal partnerlerden ise sekiz temsilci bulunur. Farklı konularda uzmanlar da komisyon toplantılarına danışman olarak katılabilirler. Kararlar oy birliğiyle alınır, komisyonun hukuki bir durumu yoktur, katılım tamamıyla gönüllüdür (*The Austrian Social Partnership* 2012).

Öte yandan bu Eşitlik Komisyonu'nun altında endüstri bazında farklı çıkar grupları, yani farklı odalar, sendikalar ve işveren örgütlenmeleri de bulunur. Bu gruplar kendi aralarında, gerekli kanunlar ışığında müzakerelerini ayrıca yürütürler. Şirketlerde ise sendika üyesi olsun olmasın tüm çalışanların haklarını koruyan ve şirketin yönetiminde de temsilcisi bulunan çalışma konseyleri vardır.

Sosyal partnerler olarak anılan bu çıkar grupları kendilerini oluşturan grupları temsil etmekle kanunen yükümlüdür. Odalara üyelik tüm şirketler, çiftçiler ve ücretliler için zorunludur. Farklı alanlarda uzmanlaşmış başka odalar da mevcuttur ancak ekonomide bu büyük kurumlar kadar önemli karar alma yetkileri yoktur. Bir yandan da odalar ekonominin her seviyesinde ilişkinin ve bilgi alış verişinin sağlanmasına katkıda bulunur.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki çoğulcu ve baskı gruplarının hükümete etki etmek için kendi aralarında rekabet ettiği sistem Avusturya'daki sistemden oldukça farklıdır. ABD'de de yerel sendikaların kurulması 1790'larda başlar (Truman 1981, s. 67). Ücretleri keserek tasarruf yapan ya da mevsimlik işçileri çalıştıran işverenlere karşı ortaya çıkan bu gruplar işverenlerin de örgütlenmesine yol açmıştır. Sendikaların yerel düzeyden ulusal düzeye geçmesi ise ancak Amerikan İç Savaşı'nın ardından Amerikan Emek Federasyonu'nun kurulmasıyla gerçekleşmiştir. Tica-

1888'de kurulan Amerikan Emek Federasyonu'nun (AFL) 1900'lerde kullandığı logo. AFL 1955'de AFL-CIO adını almıştır.

ret odaları savaşın ardından kurulmaya başladıysalar da 1890'larda Amerikan sanayisinin önemli aktörleri haline gelmişlerdir. ABD'de bu grupların daha etkin olmaya başlaması ise ülkenin Birinci Dünya Savaşı'na katılmasıyla ilgilidir. Savaş için gerekli kaynakları karşılamak amacıyla ekonominin daha iyi planlanması gerektiğinde federal hükümet özellikle ticaret odalarının kurulmasını desteklemiştir (Truman 1981, s. 76). Ancak elbette bölgesel ve ulusal bazı ticaret odaları kendi aralarında fiyatları düzenlemek ve/veya piyasayı paylaşmak için bir araya gelmiş, aynı zamanda rekabet de etmişlerdir. Ticaret odalarının dışında tarım grupları, meslek birlikleri de ABD'deki en eski baskı grupları arasındadır.

Amerikan sisteminin özelliği baskı gruplarının hükümete ulaşabilmesi için pek çok yolun olmasıdır. Federal siyasi sistemde merkezi olmayan bir yapı ve federal hükümetten az çok bağımsız farklı güç odakları olduğundan devlete ulaşmak için çeşitli yollar vardır. ABD'deki siyasi parti sisteminde ulusal partiler yerel organizasyonların birbirine zayıf bağlarla bağlı kümelerinden oluştuğundan yerel isteklerin partiye ulaşması sürecinde farklı giriş noktaları bulunmaktadır. Kongre ve Yüksek Mahkeme'nin yapısı da denetim ve denge mekanizmaları sağladığından baskı gruplarının hükümeti etkileme yolları da pek çoktur. Dolayısıyla Amerika'daki sistemde ekonomik kararların alınması için görüş birliğinin sağlandığı yer Avusturya'daki gibi bir Eşitlik Komisyonu değil, farklı baskı gruplarından farklı siyasi seviyelerde etkilenmiş o konuyla ilgili komisyondur.

Her iki ülkede de baskı grupları tarihi oldukça eski olsa da devletlerin bu çıkar gruplarıyla ilişkileri oldukça farklı biçimde düzenlenmiştir. Avusturya'da grupların politika yapım süreçlerine katılması kurumlarla düzenlenmişken ABD'de baskı grupları politika yapım süreçlerine ulaşmak için pek çok farklı yöntemi bulup bu arada politika yapıcıları etkileyebilmek için birbirleriyle de rekabet etmek durumundadırlar.

olmayabilir, ancak tonlarca süt üreterek bunu satan süt üreticileri için litre başına beş kuruş artış önemli bir kâr marjı oluşturur.

İkinci sorun ise yukarıda da değindiğimiz gibi bazı grupların sistem içinde her zaman daha fazla sese sahip olmasıdır. Örneğin, iş adamları ve sanayici grupları baskı grupları arasında hemen her ülkede önemli bir ağırlığa sahiptir. Baskı gruplarının son sorunu ise çoğunluğunun demokratik şekilde örgütlenmemiş olmasıdır. Liderlerin üyelerin isteklerini ne derecede dikkate aldığı, lider ya da lider grupların seçimlerinin nasıl yapıldığı gibi sorunlar baskı gruplarının etkin olmalarını da etkiler. Bu sorun, liderlerin temsil ettikleri kişilere karşı hesap vermesi anlayışının ve bunun için gerekli mekanizmaların oluşturulması ile yani hesap verilebilirlik mekanizmalarının oluşturulması çözülebilirse de, aslen üyelerin de bu sorunu nasıl gördükleri önemlidir. Örneğin, ide-

al bir durumda bir sendikanın liderlerinden ya da politik yöneliminden rahatsız olan bir işçi liderini ve politikalarını kendine daha yakın bulduğu başka bir sendikanın üyesi olabilir. Ancak çalışmalar grup üyelerinin ilgilendiği konunun, grubun liderlik yapısından ziyade, liderlerin esas amacı olan işi ne kadar iyi yaptığı olduğunu ortaya koymuştur (Shively, 2003, s. 274). Örneğin bir işçi için sendika liderinin işverenle toplu sözleşmelerde iyi müzakere etmesi, sendikayı demokratik yönetmesinden daha önemlidir.

Baskı grupları, özellikle Türkçe akademik literatürde hak ettiği ilgiyi görmese de siyasi sistemlerin en eski ve önemli aktörlerindendir. Bu bölümde ekonomi, psikoloji ve sosyoloji gibi alanlardan da faydalanarak grup davranışlarını, grupların siyasete nasıl katıldığını inceleyen baskı grubu çalışmaları özetlenmiştir. Korporatizm, neo-korporatizm ve çoğulcu sistemin başlıca özellikleri ve bu modellere yöneltilen eleştiriler de ele alınmıştır.

Thomas Hobbes'un ünlü eserinin kapağı.

Sivil Toplum

Kavram ve Gelişimi

Sivil toplum, siyaset biliminde en çok tartışılan kavramlardandır. Sivil toplum bir yandan devlet ve piyasa dışında kalan bir alan olarak kamusal alanın bir bölümünü oluştururken, bir yandan da devletin ve otoritenin karşısında yer alan, onu sorgulayan, zorlayan bir toplumsal kurum halini alır. Sivil toplumun bu farklı anlamları kavramın hangi zamanda ve kimler tarafından kullanıldığı ve yorumlandığıyla da ilgilidir.

17. yüzyılda Hobbes sivil toplumu Leviathan devletin altında yaşayan barış içindeki toplum olarak tanımlarken, 18. yüzyılda sivil toplum kavramı dinin karşısına, dini otoriterlerle sivil halkı ayırmak amacıyla yerleştirilmiştir. Şerif Mardin (2010, s. 9) sivil toplum kavramının 12. yüzyıldan itibaren Batı Avrupa'da şehirlerin yeniden önem kazanmasıyla şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve yükümlülükleri ifade eden "şehir adabı" ile ilgili olduğunu hatırlatır. Bu nedenle de sivil toplum bir medeniyet aşaması olarak ele alınır. Nitekim kavram Montesqieu ve Tocqueville'de vatandaşları sivil (şehir'e dair) bir erdeme yönelik olarak eğiten bir görüntüye bürünür.

Sivil toplum kavramının devlet karşıtı görüntüsü ise özellikle 1980'lerde ağırlık kazanmış ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Doğu ve Orta Avrupa'da demokratikleşmeyle ilişkilendirilmiştir. Özellikle 1990'lardan sonra sivil toplum kavramının karmaşıklığından da çekinen araştırmacılar, devlet-dışı örgütler (NGO), devlet güdümünde devlet-dışı örgütler (Government Organized Nongovernmental Organization, GONGO) gibi yeni kavramlarla eskiden sivil toplum örgütleri diye bildiğimiz kavramı çeşitlendirmişlerdir.

Sivil toplum kavramının tüm bu tanımlamalarda üç noktayı kapsadığını öne sürebiliriz. Toplumun genel iyiliğine yönelik ahlâki bir tarafı vardır, kamusal alanı oluşturur, devletten ayrıdır. Karşılaştırmalı uluslararası sivil toplum verisi toplayan CIVICUS projesi tanımına göre sivil toplum aile, devlet ve piyasa dışında, insanların ortak çıkarlarını korumak ve ilerletmek için ortaklık ettiği alandır. Larry Diamond'ın (1997, s. 6) tanımlamasına göre ise sivil toplum, örgütlü sosyal hayatın bir alanıdır. Bu alan, açık, gönüllü, kendi masraflarını (en azından bir kısmını) finanse eden, devletten özerk ve yasal bir düzenleme ya da üzerinde anlaşılmış bir kurallar bütünüyle birbirine bağlanmıştır. Paul Wapner ise (1996, s. 5) daha serbest bir tanımla yetinir, "sivil toplum, insanların ortak bir amaç için spontan, hukuki olmayan, alışılagelmiş şekillerde bir araya geldiği alandır" der. Böylece insan ilişkilerinde ortak anlamlandırmalar ve belirli çerçeveler oturur ve bunlar gelecekteki davranışlarını yönetir. Bu tanımlamaların içerdiği ve dışarıda bıraktığı özelliklere bakmanın daha kolay anlaşılır bir yolu, sivil toplum dediğimizde ilk akla gelen kurumların neler yaptığını inceleyerek olur.

Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) ortak noktalarını yukarıdaki sivil toplum tanımlarından da yola çıkarak üçe indirebiliriz.

1. Kâr amacı gütmezler,
2. Gönüllülük anlayışına dayanırlar,
3. Ortak değerler üzerine inşa edilirler.

İlk olarak, bir kuruluşun sivil toplum kuruluşu olarak adlandırılabilmesi için, parasal kazanç sağlama amacında olmaması ve kâr dağıtımı da yapmaması gereklidir. Sivil toplum kuruluşlarına mali kaynaklar hizmetlerini gerçekleştirmek için gereklidir.

Gönüllülük, bireylerin toplumsal sorumluluk anlayışıyla, çıkar gözetmeksizin bilgi, zaman, beceri, deneyim ve kaynaklarını kendi özgür iradeleriyle bir sivil toplum kuruluşunun amacı doğrultusunda kullanmalarıdır (Yaman 2003, s. 99). Gönüllülüğün en önemli özelliği vatandaşların kaynaklarını ve enerjilerini ortak değerler ya da ortak beklentiler çerçevesinde seferber etmeleridir.

Öte yandan, sivil toplum kuruluşlarının arasına üyeliğin zorunlu olduğu odalar, borsalar, meslek birlikleri sokulamaz, çünkü sivil toplum kuruluşlarının amacı kendi üyelerine değil, topluma fayda sağlamaktır. Ayrıca, gönüllülük de esas olduğundan, sivil toplum kuruluşları arasında kavramsal olarak meslek dernekleri, odaları ve birlikleri sayılamaz. Ancak farklı ülkelerdeki farklı hukuksal düzenlemeler ya da farklı siyasi kültürler nedeniyle bu sınırlar çok da belirgin değildir. Bu nedenle her ülkede sivil toplum kuruluşu tanımlaması farklılık gösterebilir. Bu bölümdeki vaka incelemelerinden Lübnan'da sivil toplumu inceleyenler kooperatif ve sendikaları STK'lar içine almazlarken, Kuzey İrlanda'da sendikalar sivil toplum kuruluşu ola-

rak ele alınmıştır. Bu nedenle STK'ları etkinliklerine göre ayırmak da yararlı bir çaba olur.

Etkinliklerine Göre Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil toplum kuruluşları çok çeşitli alanlarda farklı faaliyetler yürütebilirler. Sivil toplum kuruluşları, bir sorun karşısında ortak bir değeri savunan vatandaşlardan oluştuğundan, kuruluşlar etrafında toplandıkları sorunun çeşitli yönleriyle ilgilenir. Çevreden insan haklarına, demokratikleşmeden kadın sağlığına kadar çeşitli konular ve sorunlarla ilgilenen sivil toplum kuruluşları bu konular hakkında gündem oluşturmayı, toplumu bilgilendirmeyi ya da somut projelerle sorunun çözümüne katkıda bulunmayı seçebilir. Böylece sivil toplum kuruluşlarını etkinliklerine göre üçe ayırabiliriz.

Bilgi ve düşünce üretmeye yönelik kuruluşlar: Bu tür sivil toplum kuruluşları araştırmalar üreterek politika yapımına gerekli verileri sağlamak amacındadır. Bilimsel bilginin pratik alana fayda sağlaması amacıyla, düşünce kuruluşları ilgilendikleri konular üzerinde araştırmalar üretip yayarlar. Bu araştırmalar, görüş savunma yoluyla karar alma mekanizmalarını etkilemek için de kullanılabilir.

Gündem yaratmaya, kamuoyu oluşturmaya yönelik kuruluşlar: İlgilendikleri konular hakkında gündem yaratma, toplumun farklı kesimlerinin de aynı konuya ilgisini çekme amacıyla hareket eden kuruluşlardır. Bunlardan bazıları belli bir kitlenin (kadınlar, çocuklar, engelliler, azınlıklar gibi) haklarını savunmaya, bu haklar hakkında toplumun bilgisini arttırmaya yöneliktir.

Aktivitelere ya da konulara yönelik kuruluşlar: Bu kuruluşlar belli toplumsal sorunların çözümüne yönelik aktiviteler yapmak amacındadır. Eğitim, çevre gibi sorunların çözü-

DİSK'e bağlı Limter-İş Sendikası'nın Tuzla tersanelerinde gerçekleştirdiği grev (16 Haziran 2008).

müne katkıda bulunmak amacıyla çalışmalarını yürütür. Bu kuruluşlar çoğunlukla devletin ya da özel sektörün eksik kaldığı, toplumun ihtiyaçlarını karşılayamadığı sorunlar üzerine eğilir. Tablo 8.1'de Türkiye'de ve dünyada bilinen bazı STK'ların ilgilendikleri alanlar görülebilir.

Bir sivil toplum kuruluşu, hem bilgi üretme, hem farkındalık yaratma hem de belli alanlardaki sorunlara çözüm bulma konusunda aynı anda çalışabilir. Örneğin hayvanlar ile ilgili bir kuruluş, öncelikle gazetelere ilanlar vererek nesli tükenmekte olan bir hayvanın varlığına dikkat çekebilir. Bu gündem yaratma, kamuoyu oluşturma amaçlıdır. Kuruluş ardından bu hayvanın yaşayabileceği alanları ve neden neslinin tükendiği üzerine bir araştırma projesi yürütür, bu da bilgi üretmeye yönelik bir etkinliktir. Ardından bu kuruluş, bu hayvanın yaşama alanının korunması için özel bir park yapmaya girişirse, bu da kuruluşun sorunun çözümüne yönelik bir etkinliği olur.

TABLO 8.1
Türkiye'de ve Dünyada Bilinen Bazı STKlar ve İlgilendikleri Alanlar

Konular/Alanlar	Türkiye'deki STK'lar	Uluslararası STK'lar
Çevre	Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı* (TEMA)	Greenpeace
	Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı (Çekül)	World Wide Fund for Nature
İnsan Hakları	İnsan Hakları Derneği (İHD)	Amnesty International (Uluslararası Af Örgütü)
	İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği (Mazlum Der)	Helsinki Citizens' Assembly (Helsinki Yurttaşlar Derneği)
Eğitim	Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı (TEGV)	European Communication Research and Education Association
	Eğitim Reformu Girişimi (ERG)	International Association for Universities
Kadın	Kadın Adayları Destekleme ve Eğitme Derneği (KADER)	Association for Women's Rights in Development
	Uçan Süpürge	Global Network of Women Peacebuilders
Çocuk	Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV)	Coalition to Stop the Use of Child Soldiers
	Türkiye Çocukları Yeniden Özgürlük Vakfı (TCYOV)	Save the Children
İnsani Yardım	Kızılay	Red Cross (Kızıl Haç)
	Arama Kurtarma Derneği (AKUT)	Médecins Sans Frontières (Sınır Tanımayan Doktorlar)
Toplumsal Araştırma	Global İlişkiler Forumu (GİF)	Council on Foreign Relations
	Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV)	World Affiance for Citizen Participation (CIVICUS)

(*) Adı geçen bazı STK'ların yasal olarak vakıf statüsünde olmaları, bu STK'lara mal edinme ve bu malları yönetebilme imkânı sağlar. Dernekler ise mal edinemez, kazanç sağlayamaz ve kâr dağıtamazlar.

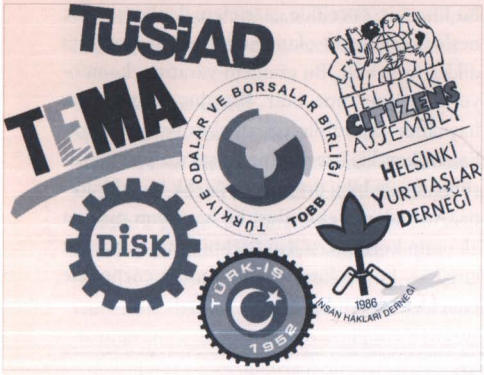

Sivil Toplum-Devlet İlişkileri

Sivil toplumun toplumsal hizmetler sağlaması, normalde bu hizmetler devlet ile ilişkilendirildiği için sivil toplum-devlet ilişkilerini etkiler. Edward Shils (1991), devletin, koyduğu kanunlarla sivil toplumun sınırlarını çizdiğini, bunun karşısında sivil toplumun da hesap sorma becerisiyle, devletin gücünü sınırladığını yazar. Robert Putnam (1995) sivil topluma "sosyal sermaye"' üzerinden bakar ve demokrasiyle doğrudan ilişkili gördüğü sivil toplumun, belli bir tip vatandaşa ihtiyacı olduğunu iddia eder. Sosyal sermaye, toplumda vatandaşların birbirleriyle kurdukları ilişkiler bütünüdür ve bu ilişkiler nedeniyle doğan bağların karşılıklı olmasının genel olarak topluma fayda sağlayacağı düşünülür. Bu tip vatandaş başkalarıyla ilişkiye girer ve yurttaşlık yükümlülüğü hisseder. Toplumun iyiliği için kendini sorumlu hisseden bu vatandaşların çokluğu toplumsal ilişkilerin de daha sağlıklı işlemesini sağlar.

Devlet-sivil toplum ilişkilerinde en çok sorgulanan konulardan biri de sivil toplumun etkinliğidir. Sivil toplum, ne kadar güçlü olursa olsun, acaba devlet üzerinde etkili midir? Devleti sorgulayabilir mi, savunduğu politikaların uygulanmasını sağlayabilir mi? Araştırmacılar bu etkiyi takip etmek, ispatlamak ve ölçmek konusunda zorlanmışlardır. Sivil toplum kuruluşlarının çokluğu ve çeşitliliği sistemli olarak veri toplamaya elverişli olmadığı gibi, sivil toplumun etkisini nicel olarak ölçmenin de sorunları vardır. Örneğin, devlet adamlarına kararlarınızda sivil toplumun savunuculuk aktiviteleri ne kadar etkili ya da sivil toplum çalışanına ne kadar etkinsiniz diye sorduğunuzda alacağınız cevaplar bu insanların bu etkileri algılamasıyla ilgilidir. Böylece ölçebileceğiniz aslında sivil toplumun etkisi değil ancak sivil toplumun etkisinin algısıdır.

Sivil toplum-devlet ilişkilerinde tartışılan başka bir konu da sivil toplumun, özellikle refah devletinin sonunun gelmesiyle, aslında devletin karşılamakla yükümlü olduğu bazı masrafları üstlenmesidir. Örneğin sağlık ve eğitim gibi konularda uzmanlaşan sivil toplum kuruluşları, devleti bu politikalar konusunda etkilemek ya da devlete devletin ulaşamayacağı bilgileri sağlamak yerine bu hizmetleri kendisi veriyorsa, o zaman devletin sivil toplumdan yararlandığı durumlar ortaya çıkar. Özellikle yoksulluk ve kalkınma konularında vatandaşların devletten bekledikleri hizmetleri sivil toplumdan almaları, sivil toplumun devlet karşısındaki sınırlayıcı ve zorlayıcı rolünü de değiştirmektedir.

Sivil Topluma Yönelik Eleştiriler

Sivil toplum çalışmalarının en zorlu yönlerinden biri sivil toplum kavramının muğlaklığıdır.

Zonguldak'ta yeraltı maden işçilerinin büyük yürüyüşü (4-8 Ocak 1991).

Daha önce de açıklandığı gibi kavramın değişik şekillerde yorumlanması hâlâ sürmektedir. Özellikle 11 Eylül olaylarından sonra dikkat çeken bir konu, terör örgütlerinin ya da radikal dinci örgütlerin durumudur. Bunların da kendi anladıkları biçimde "toplumsal fayda" sağladıkları düşünülebilir. Dolayısıyla "toplumsal fayda" aslında değerlerle yüklü bir kavramdır ve algıya göre değişir, bu nedenle de belki de bu pozitif algıyı STK'ların anlamından çıkarmak gerekir.

Başka bir eleştiri, aynı baskı gruplarında olduğu gibi, STK'ların ne kadar temsil gücü olduğu ve kendi iç demokratik mekanizmalarının olup olmadığıdır. Örneğin yoksulların haklarını savunan bir STK yoksulları ne kadar temsil edebilir ve yoksulların dileklerini nasıl devlete iletebilir? Yoksullara yardım sağlayan STK'ların bunu bazen onur kırıcı şekillerde yapmaları, yardım sağladıkları kişilerin seçiminde koydukları kriterler yoluyla herkese eşit davranmamaları gibi sorunlar ortaya çıkar. Öte yandan yalnızca yardım amaçlı bir STK yoksullarla bir anlama-dinleme mekanizması yaratmadığında, onların ihtiyaçlarını nasıl bilebilir ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda devleti nasıl göreve çağırabilir?

Sivil topluma yapılan eleştiriler bir yana, özellikle 2000'li yıllarda tüm dünyada STK'ların sayısı ve etkinlikleri artmıştır. Özellikle

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Çatışma Bölgelerinde Sivil Toplum: Lübnan ve Kuzey İrlanda

Uluslararası savaşlardan çok iç çatışmaların yoğunluk kazandığı günümüzde sivil toplumun en etkin olduğu alanlardan biri savaş ya da çatışma nedeniyle hasar görmüş, ayrışmış toplumların rehabilite olmalarıdır. Bu bölümde ele alacağımız iki örnek, Lübnan ve Kuzey İrlanda, birbirlerinden oldukça farklı coğrafyalara ve kültürel geleneklere sahip olsalar da, her ikisi de mezhep ayrılıklarının çok keskin olduğu ve bu nedenle de uzun yıllar süren çatışmalar yaşamış toplumlardır. Her ikisinde de STK'lar hem çatışma sırasında hem de çatışmalar sonrasında halkın ihtiyaçlarını gidermek bakımından çok önemli rol oynamıştır. Sivil toplumları da daha çok inanç ve itikat temellidir. Ancak ikisi arasında sivil toplumun nasıl algılandığı ve sivil toplum-devlet arasındaki ilişkiler bakımından farklılıklar vardır.

Lübnan, Ortadoğu Arap ülkeleri içinde sivil toplumun etkin olduğu ve devlet-sivil toplum ilişkileri bakımından, kanunların nispeten daha serbest olduğu bir ülkedir. Lübnan'daki siyasi sistemde ulus-devlet modeli benimsenmemiş, hükümet, parlamento ve kamuda siyasi temsil, farklı dinler ve mezheplere göre düzenlenmiştir. Cemaatler medeni hukuku ve sosyal hayatlarını kendi istedikleri gibi düzenlerken, anayasa Fransız Anayasası'nı temel almıştır. Devlet kademeleri ve kamu kurumlarında üst düzey temsil de mezhep temelinde yapılmaktadır. Cumhurbaşkanı Maruni (Hıristiyan azınlık), Başbakan Sünni, Meclis Başkanı ise Şiidir ve mecliste de Hıristiyan ve Müslümanlar eşit olarak temsil edilir. Her dini inancın ve alt-grubun da mecliste belli oranda koltukları vardır.

Lübnan Anayasası'nda düşünce, ifade ve inanç özgürlüğü haklarına yer verilmesi ve Lübnan'daki kanunların derneklerin kurulmadan önce devletten izin

Dünya Bankası, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği gibi uluslararası örgütlerin sivil toplum örgütleriyle işbirliği içinde çalışmak için kurumsal düzenlemeler yapmaları, STK'lara yönelik ilginin de artmasına neden olmuştur.

Vatandaşların toplumda nasıl bir rol üstlenecekleri ve devlet-toplum-vatandaş ilişkilerinin nasıl düzenlenebileceği soruları ilk ortaya çıktığından beri tartışılan bir kavram olan sivil toplum, her dönem farklı yorumlanmıştır. Bu bölümde ise sivil toplum kavramı gönüllü, kâr amacı gütmeyen ve ortak değerler üzerine inşa edilerek ortak amaçlar için çalışan sosyal birliktelikleri tanımlamak için kullanılmıştır.

Sivil toplum kuruluşlarını etkinliklerine, devletle olan ilişkilerine göre inceledikten sonra karşılaştırmalı örnek vakalarda da sivil toplumun farklı ülkelerde nasıl algılanıp nasıl işlediği incelenmektedir.

Sonuç

Bu bölümde, vatandaşların karar alma mekanizmalarına katılmalarına aracı olan baskı grupları ve sivil toplum kuruluşları incelenmiştir. Her iki kavramın da öncelikle gelişimi ve kullanımları, onları anlamamıza yardım eden farklı kavramların da açıklanmasıyla anlatılmıştır. Öte yandan siyasetin önemli kurumla-

alma şartı getirmemesi nedeniyle Lübnan'daki sivil toplum diğer Arap ülkelerine göre oldukça özgürdür (AHDR 2004, 118). Lübnan'da kayıtlı 5.000 kadar sivil toplum örgütü bulunmaktadır (Abou Assi 2006, 2). Bu organizasyonlar, İçişleri Bakanlığı'na kayıt olarak aktivitelerini sürdürebilir. Ancak Lübnan'da sivil toplum-devlet ilişkileri incelendiğinde, kültür, sanat, spor, eğitim, okur-yazarlık kampanyaları gibi etkinlikler yapan STK'lar devlet tarafından engellenmezken; seçimler, yerel kalkınma, demokrasi, insan hakları gibi konularla ilgilenen STK'ların devletin kendi alanı olarak gördüğü alanlara devletin uygun görmeyeceği şekilde karıştıklarında kısıtlandığı görülür.

Mezhepsel farklılıkların toplumu ayrıştırdığı bir başka bölge olan İrlanda'da da, sivil toplum tarihsel olarak genelde kiliseler ve inanç bazlı örgütlerle canlılık kazanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'deki gibi refah devletinin gerektirdiği hizmetlerin yapılabilmesi için devlet STK'ları desteklemiştir. Bağımsızlık yanlısı milliyetçi Katolikler ile İngiltere'yle birleşmek isteyen Protestanlar arasında 30 yıl süren mezhep kavgalarından sonra 1998 yılında özerk statüye kavuşan Kuzey İrlanda'da özellikle çatışma sürecinde eğitim, sağlık gibi hizmetlerin karşılanmasında sivil toplum örgütleri etkili olmuştur. Ancak İrlanda'da Lübnan'dan farklı olarak, sivil toplum-devlet ilişkilerinin devamlılığını sağlayan bir kurum vardır. 1997'de Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın altında kurulan Gönüllü ve Toplum Birimi STK'lar ve onların uğraştığı alanla ilgili kamu görevlilerini (bakanlar, yardımcıları gibi) yılda 3 kez bir araya getirir. Daha düşük düzeyde farklı görüşmeler de rutindir. Kuzey İrlanda'da STK'lar mali olarak da destek almaktadır (McCarron 2006).

Bu iki bölünmüş toplumda sivil toplum kavramına yaklaşımlar da farklıdır. Lübnan'da kavram olarak sivil toplumun olumlu bir anlamı yoktur ve araştırmalar vatandaşların sivil toplumla katılmak için istekli olmadıklarını öne sürer (Abou Assi 2006, 2). Öte yandan, cemaatler ve çeşitli inanç grupları çok uzun yıllardır sivil toplum hizmeti vermektedirler. Kuzey İrlanda'da ise sivil toplum bir yandan uzun zamandır özerk olmayan bir yönetimin işlerini bir bakıma üstlendiği için, bir yandan da toplumun devlet algısı olumlu olmadığı için sivil toplum halk tarafından daha olumlu algılanır. Bu iki örnek toplumların benzer yönlerine karşın sivil toplum kavramının farklı yorumlanabileceğini anlatır.

rından olan baskı gruplarının ve sivil toplum kuruluşlarının pratikte nasıl işledikleri örneklerle açıklanmış ve bu gruplara yönelik eleştiriler sıralanmıştır. Türkçe akademik literatürde sivil toplumla ilgili incelemelere oldukça sık rastlansa da, baskı gruplarıyla ilgili araştırmalar daha az sayıdadır. Siyasi sistemlerin partiler kadar eski ve önemli aktörlerinden olan baskı gruplarının ve günümüzdeki sosyal örgütlenmeleri açıklayan belki de en kapsamlı kavram olan sivil toplumun anlaşılması geleceğin siyaset bilimcilerini de meşgul edecektir.

TABLO 8.2
STK Aktiviteleri Hakkında Bilgi Alınabilecek İnternet Adresleri

www.bianet.org
www.minidev.com
www.stgm.org.tr
www.tacso.org
www.sendika.org

TABLO 8.3
Türkiye'deki Bazı Baskı Grupları ve Sivil Toplum Kuruluşları

Sendikalar, Konfederasyonlar
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK)
Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu (TÜRK-İŞ)
Hak-İş İşçi Konfederasyonu (HAK-İŞ)
Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu (KESK)
Türkiye Kamu Sendikaları Konfederasyonu (KAMUSEN)
Memur Sendikaları Konfederasyonu (Memur-Sen)
Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası (Eğitim-Sen)
Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK)
Odalar, İşveren Örgütleri
Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB)
Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD)
Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği (MÜSİAD)
Türkiye İşadamları ve Sanayiciler Konfederasyonu (TUSKON)
Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB)
Meslek Birlikleri
Çevirmenler Meslek Birliği
Yayıncılar Meslek Birliği
Sivil Toplum
Habitat Kalkınma ve Yönetişim Derneği
Kamu Harcamaları İzleme Platformu
Türkiye Sakatlar Derneği
Altı Nokta Körler Derneği
Başak Kültür ve Sanat Vakfı
Göçmenler Dayanışma Derneği
Hasta ve Hasta Yakınları Derneği
Cumartesi Anneleri
Tutuklu Yakınları Derneği
Çevirmenler Derneği
Kaos GL
Lambdaistanbul
İnsani Yardım Derneği
Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği
STK'ların Hukuksal Durumlarıyla İlgilenen, Destek Sağlayan ve Bilimsel Çalışmalar Yapan Kuruluşlar
Türkiye Üçüncü Sektör Vakfı (TÜSEV)
Sivil Toplum İçin Teknik Destek (TACSO)
Tarih Vakfı
Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Çalışmaları Merkezi
Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi
Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu

Çalışma Soruları

1. Vatandaş-devlet ilişkilerinde grup siyasetinin nasıl bir rolü vardır?
2. Beleşçilik problemini açıklayınız.
3. İşçi-işveren-hükümet ilişkilerinde neo-korporatist modelin ne gibi avantajları ve dezavantajları olabilir, tartışınız.
4. Sizce baskı grupları-devlet ilişkileri korporatist sistemle mi yoksa çoğulcu sistemle mi düzenlenmelidir? Neden?
5. Baskı grupları ve sivil toplum kavramlarını tanımlayarak karşılaştırınız.
6. Din temelli gruplar sivil toplum olarak adlandırılabilir mi? Tartışınız.
7. Bir sivil toplum kuruluşuna üye olmak isterseniz nasıl bir STK'da yer almak isterdiniz?
8. Baskı gruplarının ortak sorunları nelerdir?
9. Sivil Toplum Kuruluşları nasıl sınıflandırılabilir?
10. Demokratik bir sistemde sivil toplumun rolü ne olmalıdır?

Anahtar Sözcükler

Çıkar Grubu, Baskı Grubu, **STK**, Korporatizm, **Neo-Korporatizm**, Grup Siyaseti, **Sosyal Sermaye**, Beleşçilik, **Savunuculuk**, Toplumsal Fayda

Yararlanılan Kaynaklar

Abou Assi, K., "Lebanese Civil Society: A Long History of Achievements Facing decisive Challenges Ahead of an Uncertain Future", CIVICUS Report, Lübnan, 2006, https://www.civicus.org/media/CSI_Lebanon_Country_Report.pdf. (Erişim tarihi: 06.05.2012).

APTA, http://www.apta.com/ABOUT/Pages/default.aspx. (Erişim tarihi: 19.06.2012).

Arab Human Development Report (AHDR), Towards Freedom in the Arab World, 2004, http://www.arab-hdr.org/contents/index.aspx?rid=3. (Erişim tarihi: 06.05.2012).

"The Austrian Social Partnership", http://www.sozialpartner.at/sozialpartner/Sozialpartnerschaft_mission_en.pdf (Erişim tarihi: 06.05.2012)

Loomis, B. A. ve A. J. Cigler, "Introduction: The Changing Nature of Interest Group Politics", der. A. J. Cigler ve B. A. Loomis, *Interest Group Politics* içinde, CQ Press, Washington D.C., 1998, s. 1-32.

Diamond, L., "Civil Society and Development of Democracy", *Estudio/ Working Paper*, 1997, s. 101.

Kansu, A., "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Uygulamaları", der. T. Bora ve M. Gültekingil, *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Cilt 2, Kemalizm* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 253-267.

Lowi, T. J., *The End of Liberalism*, Norton, New York, 1979.

Mardin, Ş., "Sivil Toplum", der. M. Türköne ve T. Önder, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler 1* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 9-19.

Mc. Carron, J. J., "Civil Society in Northern Ireland: A New Beginning?", CIVICUS Report, Northern

Ireland, 2006, https://www.civicus.org/media/CSI_Northern_Ireland_Country_Report.pdf. (Erişim tarihi: 01.05.2012)

Olson, M., *The Logic of Collective Action: Public Goods and Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge, 1965.

Öztan, G. G., "Korporatizm", der. B. Örs, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler* içinde, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 515-542.

Parla, T. ve A. Davison, *Corporotist Ideology in Kemalist Turkey: Progress or Order?*, Syracuse University Press, Syracuse, 2004.

Putnam, R. D., "Bowling Alone: America's Declining Social Capital", *Journal of Democracy*, 6(1), 1995, s. 65-79.

Siaroff, A., "Corporatism in 24 Industrial democracies: Meaning and Measurement", *European Journal of Political Research* 36, 1999, s. 175-205.

Shils, E., "The Virtue of Civil Society", *Government and Opposition*, 26(1), 1991, s. 3-20.

Shively, W. P., *Power and Choice: An Introduction to Political Science*, McGraw Hill, New York, 2003.

Solsten, E., *Austria: A Country Study*, GOP for the Library of the Congress, 1994, http://countrystudies.us/austria/. (Erişim tarihi: 20.05.2012).

Truman, D. B., *The Governmental Process: Political Interests and Public Opinion*, Greenwood Press Reprint, Westport, Connecticut, 1981.

Wapner, P., *Environmental Activism and World Civil Politics*, State University of New York Press, Albany, 1996.

Yaman, Y., "Gönüllülük Psikolojisi ve Gönüllü Yönetimi", *Sivil Toplum* 1, 2, 2003. s. 99-107.

İleri Okuma Listesi

Bora, T., "Türkiye'de Meslek Kuruluşları: 'Kamu', 'Sivil' ve 'Milli'nin Muğlak Kesişim Alanı", der. S. Yerasimos, G. Seufert ve K. Vorhoff, *Türkiye'de Sivil Toplum ve Milliyetçilik* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 265-311.

İçduygu, A., Z. Meydanoğlu ve D. Sert, "Türkiye'de Sivil Toplum Bir Dönüm Noktası: Uluslararası Sivil Toplum Endeksi Projesi Türkiye Ülke Raporu II", CIVICUS, TÜSEV Yayınları, no. 51, Mart 2011.

Diken, Ş., *Türkiye'de Sivil Hayat ve Demokrasi: Sivil Toplum Sorunlarını Tartışıyor*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2006.

Edwards, M., *Civil Society*, Blackwell, Oxford, 2004.

Gürbey, Gülistan, "Türkiye'de Bir Sivil Toplumun Oluşumunun Önündeki Siyasi ve Hukuki Engeller", der. F. İbrahim ve H. Wedel, *Ortadoğu'da Sivil Toplumun Sorunları* içinde, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 117-137.

Kalaycıoğlu, E., "The State and Civil Society in Turkey: Democracy, Development and Protest", der. A.B. Sajoo, *Civil Society in the Muslim World* içinde, I.B. Tauris, Londra, 2002, s. 247-273.

Keane, J., *Civil Society and the State*, Verso, Londra, 1988.

Keyman, E. F. ve A. İçduygu, "Globalization, Civil Society and Citizenship in Turkey", *Citizenship Studies*, 7, (2), 2003, s. 219-234.

Parla, T., F. Üstel ve S. Yücesoy, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Seligman, A., *The Idea of Civil Society*, Free Press, New York, 1992.

Sunar, I., *State, Society and Democracy in Turkey*, Bahçeşehir University Press, Istanbul.

Toprak, B., "Civil Society in Turkey." A. R. Norton, der. *Civil Society in the Middle East* içinde, cilt 2, E.J. Brill, Leiden, 1996, s. 87-119.

9

Hükümet Sistemleri: Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistem

Pelin Ayan Musil

Yürütme ve yasamanın birbiri arasındaki denge ve güç ilişkisini düzenleyen hükümet sistemlerinin karşılaştırılmasına dayanan tartışmalar, literatürde uzun bir geçmişe sahiptir. Birçok siyaset bilimci kuvvetler ayrılığı ve kuvvetler kaynaşmasının parti sistemine, seçim sistemine, seçmenin ve siyasi liderlerin davranışlarına olan etkilerini, daha genel anlamda ise, demokrasi ve iyi yönetişim üzerindeki etkilerini uzun yıllar tartışmışlardır. Özellikle demokratik siyasi sistemlerin sayıca artış gösterdiği, demokrasiye taleplerin de yoğunlaştığı toplumlarda, "ne tür bir yürütme yapısı en iyi sonuç verir" sorusu karşılaştırmalı siyaset literatüründe son yıllarda daha sık sorulmaya başlanmıştır. Parlamenter sistemlerde olduğu gibi yasamanın içinden yasamaya karşı sorumlu olan bir yürütme mi; yoksa başkanlık sistemlerinde olduğu gibi, yasamadan bağımsız doğrudan halk tarafından seçilen bir yürütme mi daha iyi siyasi, toplumsal ve ekonomik sonuçlar doğurur? Siyaset biliminin bu konuda ortaya attığı birçok tez olsa da, bu soruya objektif bir cevap yoktur. Ancak, her bir ülkenin temsil ettiği siyasi kültür, ekonomik ve toplumsal yapıyı göz önünde bulundurarak, her iki sistemin hangi mantıkla işleyeceğini ve olası sonuçlarının neler olabileceğini tahmin etmek açısından, siyaset bilimindeki bu tartışmalar son derece yararlıdır.

Bu bölümde ilk olarak, parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin temel mantığı ve birbirlerinden ayrıldıkları ana noktalar ele alınacaktır. İkinci olarak, parlamenter sistemin ve başkanlık sisteminin tek tip siyasi sistemler olmadığı ve çeşitlilik gösterdiği anlatılacaktır. Her iki sistemin özelliklerini barındıran karma sistemlerden, özellikle de yarı-başkanlık sistemlerinden bahsedilecektir. Üçüncü olarak, karşılaştırmalı siyaset literatüründe en çok yer eden "hangi sistem daha iyi" tartışması incelenecektir. Her iki sistemin getirdiği siyasi sonuçlar, özellikle demokrasilerin dayanıklılığı kapsamında, meşruiyet, siyasi istikrar, temsil ve hesap verebilirlik başlıkları altında incelenecektir. Son olarak, her iki sistemin ekonomik ve insani gelişimine etkileri olup olmadığını inceleyen istatistiksel araştırmaların sonuçları tartışılacaktır.

Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi Nedir?

Parlamenter sistemlerde hükümet (yürütme), parlamento (yasama) içinden seçilir ve parlamentoya karşı sorumludur (Lijphart 1984 ve 1992). Bu açıdan yürütme ve yasama erkleri arasında bir kuvvetler kaynaşması vardır. Hükümetin göreve başlaması için parlamento tarafından *güvenoyu* alması gerekir. Parlamentodan güvenoyu alamayan bir hükümet karşısında devlet başkanı, ya yeni bir hükümet kurmak üzere bir başka parlamentere yetki verir ya da parlamentoyu feshederek yeni bir seçime gidilmesine karar verir.

Yürütme, devlet başkanı (örneğin cumhurbaşkanı) ve başbakanın liderliğinden oluşur. Devlet başkanına oranla, başbakanın yürütmedeki görev ve yetkileri çok daha fazla ve kapsamlıdır. Hükümetin başkanı başbakandır ve genellikle parlamentoda en fazla koltuk sayısını elde eden partinin de lideridir. Her ne kadar parlamenter sistemlerde ülkeden ülkeye farklılıklar bulunsa da, devlet başkanı partiler üstü tarafsız bir kurumdur ve temel görevi devleti ulusal ve uluslararası düzeyde tören-

Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin imzalanması. John Trumbull'un bu tablosunda soldan itibaren John Adams, Roger Sherman, Robert Livingstone, Thomas Jefferson ve oturan Benjamin Franklin.

sel makamlarda temsil etmektir. Başkanlık sistemlerinde ise, devlet başkanı ve parlamento halk tarafından ayrı seçimlerde seçilerek göreve gelir. Bu defa hükümetin başkanı devlet başkanıdır, belli bir partiden gelmiştir ve yürütme yetkisini en fazla elinde bulunduran kişidir. Hükümet, devlet başkanının seçtiği üyelerden oluşur. Başkanlık sistemlerinde yürütme ve yasama arasında katı bir ***kuvvetler ayrılığı*** vardır. Kuvvetler ayrılığı bir kuruma ya da kişiye verilen siyasi gücü sınırlandıran anayasal ilkedir.

Kuvvetler ayrılığı, siyasi otoriteyi yasama, yürütme ve yargı olmak üzere birbirinden bağımsız üç ayrı erke böler. Diğer bir deyişle, yürütme ve yasamanın hem görev alanları hem çalışanları birbirinden bağımsızdır. Gücün bölünmesinin bir sonucu olarak, politikaların oluşturulması sürecinde her ikisi arasında oluşan gerilim, birbirleri arasında kontrol ve denge sağlar. Bu kontrol ve denge, yasama ve yürütmenin güçlerini kötüye kullanmasına karşı bir engel oluşturarak vatandaşların kişisel hak ve özgürlüklerin korunmasına da yardımcı olur. Örneğin, ABD'deki başkanlık sistemi, kuvvetler ayrılığı ilkesinin uygulandığı en önemli örneklerden biridir ve bu durum ABD anayasasının esaslarından birini oluşturan kişi-

sel hak ve özgürlüklerin korunması prensibi ile de örtüşmektedir.

Parlamenter sistemlerde de hükümetin ve yasamanın gücünü kısıtlayan mekanizmalar bulunmaktadır. Hükümet, başta güvenoyu olmak üzere, parlamento tarafından *meclis soruşturması*, *sorgulama saatleri* (*question hour*) gibi çeşitli denetim mekanizmalarına tabi tutulur. Sorgulama saatleri ise haftanın belli saatlerinde, parlamenterlerin başbakan ve bakanlara hesap verir nitelikte sözlü sorular yönelttiği bir meclis denetim mekanizmasıdır.

Görevini başarılı bir şekilde yerine getirmediği düşünülen ve parlamento çoğunluğunun güvenini kaybeden hükümet, başbakan ile beraber görevden düşer ve bu durumda yeni bir seçime gidilebilir. Bu anlamda, parlamenter sistemlerde hükümet, parlamentoya ve parlamento aracılığı ile vatandaşlara karşı sorumludur. Buna karşılık, İtalya, Almanya, İrlanda ve Japonya gibi parlamenter sistem örneklerinde yürütmenin başı olan devlet başkanına parlamentoyu feshetme yetkisi verildiği görülür. Ancak, devlet başkanının elindeki bu fesih yetkisi her zaman kullanılabilecek bir yetki değildir. Bu yetki parlamento hükümete güvensizlik oyu vermeden önce, parlamentoyu düşündüren ve tedbirli hareket etmeye zorlayan bir yetkidir.

Başkanlık sistemlerinde, hükümetin parlamento tarafından görevden düşürülmesi, parlamenter sistemlere göre daha zordur. Aynı şekilde, hükümet de parlamentoyu feshedemez çünkü hem devlet başkanı hem parlamento doğrudan halk tarafından seçilmiştir. Ancak devlet başkanının görevini kötüye kullanması ve ağır suç işlemesi gibi durumlarda, parlamento devlet başkanını ve hükümeti görevden alabilecek güce sahip olur. Ayrıca, başkanlık sistemlerinde yürütme, parlamenter sistemlere göre daha güçlüdür. Örneğin devlet başkanı kabinesini eleştirilere karşı kolay koruyabilir.

ŞEKİL 9.1
Başkanlık Sistemi ve Parlamenter Sistemde Yasama ve Yürütmenin Oluşturulması

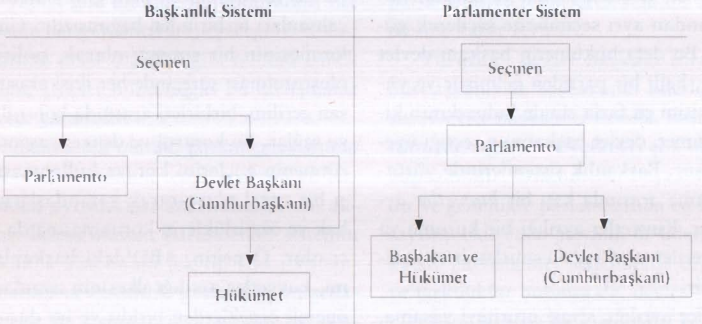

Ancak parlamenter sistemlerde başbakan kabinesini aynı ölçüde koruyamayabilir; çünkü hem başbakan hem kabine parlamentoda süregelen sorgulama mekanizmaları altında çalışır (Linz 1990, s. 63).

Hem başkanlık sistemlerinde hem de parlamenter sistemlerde seçimler için sabit bir dönem bulunmaktadır. Genelde, her dört ya da beş yılda bir seçimler öngörülür. Ancak, parlamenter sistemlerde hükümetin mecliste gü-

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sistemi Arasındaki Temel Farklar: İngiltere ve ABD

İngiltere'de parlamenter sistem, ABD'de başkanlık sistemi uygulanmaktadır. İki sistem arasındaki temel farklılıklar bu iki ülke üzerinden açıkça görülebilir. Ancak, uzun zamandır her iki ülkenin parti sistemi ve seçim sistemi benzerlik gösterdiğinden, hükümet-parlamento ilişkilerinde birtakım benzerlikler görmek de mümkündür.

ABD'de yürütmenin başı olan devlet başkanı ve yasama organını oluşturan Senato ve Temsilciler Meclisi ayrı seçimlerle göreve gelir. Devlet başkanının görev yaptığı bir dönemin sabit süresi dört yıldır ve en fazla iki dönem görev yapabilir. Devlet başkanlarının görev sürelerini tamamlamadan görevden ayrılmaları nadiren görülen bir durumdur, genelde normal dışı olaylar sonucunda gerçekleşir: Örneğin, 1963'te John F. Kennedy, bir suikast sonucu hayatını kaybettiğinden ve 1974'te Richard Nixon, bir skandal sonucu görevini kötüye kullandığı iddiası sonucu istifa ettiğinden dolayı görev sürelerini tamamlayamamıştır.

İngiltere'de ise, hükümet ve başbakan, parlamento içinde çoğunluğu oluşturan partiden ve parlamentoya sorumlu olarak göreve gelir. Westminster modeli olarak da bilinen İngiltere parlamentosu, Lordlar Kamarası ve Avam Kamarası olmak üzere iki kamaralı sistemden oluşur. Parlamentonun görev yaptığı dönem, beş sene olarak belirlenmiş olsa da, görev süresinde beş seneyi dolduran parlamento sayısı azdır. Avam Kamarası'nın güvenini kaybeden başbakan ve hükümet ile beraber parlamento da görevine son verir ve seçime gidilir. Benzer biçimde, Avam Kamarası'nın üçte iki çoğunluğunun talebi üzerine erken seçim de yapılabilir. İktidar partisinin seçim kazanma ihtimalinin yüksek olduğu dönemlerde, Avam Kamarası'nın erken seçim kararı verdiği olmuştur.

ABD'de kuvvetler ayrılığı ilkesine bağlı olarak, yürütmenin başı olan devlet başkanının parlamentoyu feshetme yetkisi yoktur; ancak İngiltere'de Kraliçe'nin yürütmedeki görevi kapsamında, parlamentoyu feshetme yetkisi vardır. İngiltere'de iktidar partisinin parlamentoda çoğunluğa sahip olması ile bağlantılı olarak, hükümet genelde hazırladığı yasa tasarılarını meclisten kolaylıkla geçirmektedir. İki parti sistemlerinde iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında büyük mücadeleye dayanan bir gerginlik vardır. Örneğin, muhalefet partisi, başbakan ve kabinesini her hafta sorguya çeker, başbakan ve bakanlar bu sorulara cevap vermek zorundadır. ABD'de de iki partili sistemin bir sonucu olarak, iktidar ve muhalefet arasındaki gergin mücadele İngiltere ile benzerlik gösterir. Ancak, İngiltere'den farklı olarak, ABD'de başkanlık ve kongre seçimlerinin farklı dönemlerde yapıldığı zamanlar bulunmaktadır ve devlet başkanının görev dönemi kimi zaman kendisine muhalif olan partinin Senato'da çoğunluğu kazandığı zamana denk gelir. Bu durumda istediği yasa tasarısının kongre tarafından kabul edilmesi İngiltere'dekine göre daha zor gerçekleşir. Bu durum, başkanlık sistemlerinde kuvvetler ayrılığının bir sonucu olan kontrol ve dengenin nasıl işlediğini gösteren bir örnektir.

venoyu kaybetmesi gibi durumlarda erken seçime gidilmesi olasıdır. Dolayısıyla seçimlerde sabit dönem uygulaması parlamenter sistemlerde, başkanlık sistemlerine göre daha esnektir, daha çok sekteye uğrar. Başkanlık sistemleri, devlet başkanının sabit bir dönemde görevde bulunması bakımından, parlamenter sistemlere göre daha katı bir özelliğe sahiptir.

Parlamenter Sistem ve Başkanlık Sisteminin Çeşitliliği

Parlamenter sistemlerin ve başkanlık sistemlerinin uygulanışında, kuvvetler arası ayrılık veya kaynaşma farklı şekiller almaktadır. Farklı siyasi kültürler, uygulanan farklı parti ve seçim sistemleri, parlamenter sistemlerde ve başkanlık sistemlerinde çeşitliliğe yol açabilir. Örneğin, her ne kadar parlamenter sistemler, teoride parlamentonun hükümete göre üstün olduğu sistemler olarak bilinse de, bunun gerçeği ne kadar yansıttığı siyaset bilimciler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. Nitekim, parlamentonun hükümete göre üstün olduğu gerçeğini en iyi yansıtan örnek 1946-1958 yılları arasında var olan Fransa'daki dördüncü cumhuriyet dönemidir (Siaroff 2003, s. 447). Bunun dışında günümüzde, parlamentonun hükümete göre üstünlüğü birtakım koşullara bağlıdır. Bunlardan en önemlisi, *kabinenin dayanıklılığı*dır (Lijphart 1999). Kabinenin dayanıklılığı (*cabinet durability*): Kurulan bir hükümetin görev süresi boyunca, bozulmadan ve ivme kaybetmeden yürütme sorumluluğunu yerine getirebilme kabiliyetidir.

Dayanıklı kabineler, hükümeti parlamentoya karşı daha üstün kılabilir. Örneğin, disiplinli ve tutarlı iki partinin yarıştığı, çoğunlukçu bir seçim sistemine sahip olan İngiltere, genelde dayanıklı kabineler ortaya çıkarır. Çok partili ve nisbi temsile dayalı bir seçim sistemine sahip olan İtalya'da ise, kimi zaman kısa ömürlü koalisyon hükümetlerinin ortaya çıktığı görülmektedir. İngiliz türü parlamenter sistemlere hükümetin baskın olduğu parlamenter sistemler de denir; ancak İtalya örneğine benzer parlamenter sistemlerde hükümetin devamlı üstünlüğünden söz etmek zordur. Hükümetin baskın olduğu parlamenter sistemlerde, hükümetin parlamentodan güvensizlik oyu alması nadir görülen bir durumdur. Ayrıca, hükümet, parlamento gündemini sürekli kontrol altında tutar. Bunun yanında, meclis içinde belli uzmanlık alanlarını temsil etmek üzere kurulan meclis komisyonlarının hükümet politikalarını kontrol etme gücü azdır (Strøm 1990).

Başkanlık sistemleri de ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Örneğin, ABD'de uygulanan başkanlık sistemi, Latin Amerika'da uygulanan başkanlık sistemlerinden oldukça farklıdır. Bu farklılık, gücün yasama ve yürütme arasında farklı oranlarda paylaşılmasından ileri gelir. ABD'deki başkanlık sisteminde hem yürütme hem de yasama güçlüdür. ABD'de Temsilciler Meclisi ve Senato'dan oluşan güçlü bir yasama organına karşın, örneğin Meksika ve Venezuela gibi Latin Amerika örneklerinde Kongre son derece güçsüzdür ve bu durum iki ülkede de her yetkinin başkanda olduğu bir siyasi sistem getirmektedir.

Yarı-Başkanlık Sistemi

Her bir parlamenter sistem ve başkanlık sistemi farklı siyasi kültürler ve kurumsal çerçeveler altında farklılık gösterirken, her iki sistemin özel-

liklerini içinde barındıran bir diğer hükümet sistemi ise yarı-başkanlık sistemidir. Yarı-başkanlık sistemi, genelde üç ana kriterden oluşur (Duverger 1980, s. 166): 1) Halk tarafından seçilen bir devlet başkanı vardır. 2) Halk tarafından seçilen devlet başkanı, yürütme erkini hükümete liderlik eden bir başbakan ile paylaşır ve hükümet parlamenter sisteme benzer olarak, parlamentonun güvenoyunu almak zorundadır. 3) Yarı-başkanlık sistemlerinde devlet başkanının siyasi gücü oldukça kapsamlıdır.

Yarı-başkanlık sistemi, başkanlık sisteminden önemli açılardan ayrılır: Başkanlık sisteminde, devlet başkanı hükümetin lideridir; yarı-başkanlık sisteminde, yürütme erki ikiye bölünür; çoğunlukla devlet başkanı başbakanı seçer, başbakan hükümete başkanlık eder. Ayrıca başkanlık sisteminde hükümet sabit bir dönem için seçilir; ancak yarı-başkanlık sisteminde, parlamenter sistemde olduğu gibi, hükümetin sürekliliği parlamentonun güvenoyuna tabidir. Meclis çoğunluğu, hükümetin politikalarını desteklerse, devlet başkanı bu politikalara karşı çıksa bile, hükümet görevine devam eder. Oysa başkanlık sisteminde, devlet başkanı parlamentonun duruşundan bağımsız olarak istediği bakanın veya bakanların görevine son verebilir. Devlet başkanı ve başbakan arasındaki kuvvet ve görev dağılımının nasıl yapıldığı yarı-başkanlık sistemlerinde, ülkeden ülkeye farklılık gösterebilir.

Yarı-başkanlık sisteminde, sonuç olarak, devlet başkanı, hem kendisinin beraber çalışabileceği hem de parlamentonun kabul edeceği bir başbakan seçmek zorundadır. Eğer seçimler sonucu parlamentoda çoğunluğu elde eden parti ile cumhurbaşkanı farklı partilerin üyeleri ise, oluşan duruma kohabitasyon (birlikte yönetim) denir. Bu durum, cumhurbaşkanı ve başbakanın farklı iki partiyi temsil etmesinden dolayı işbirliğinin zor olabileceğinin işaretidir. Sonuçta her iki parti seçimlerde birbirinin rakibi olmaya devam etmektedir. Kohabitasyon, genelde yürütme erkinin işleyişine gölge düşüren ve devletin uluslararası arenada güçsüz görünmesine sebep olabilen bir durumdur. Ancak, alışıldığında sonuçları o kadar olumsuz olmayabilir. Örneğin Fransa'nın 1986-2006

ŞEKİL 9.2
Yarı-başkanlık Sistemi

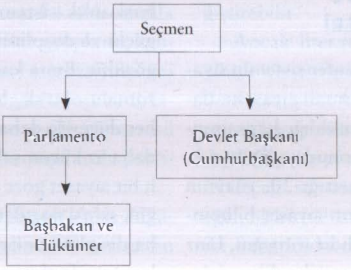

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Yarı-başkanlık Sisteminin Farklı Şekillerde Uygulanışı: Fransa ve Finlandiya

Hem Fransa hem Finlandiya yarı-başkanlık sistemine sahip siyasi rejimlerdir. Her iki ülkede de, parlamento ve cumhurbaşkanı halk tarafından ayrı seçimlerde başa gelir; ancak yürütme erki cumhurbaşkanı ve başbakan arasında paylaşılır. Hükümet ve başbakan parlamentodan güvenoyu almak zorundadır. Ancak cumhurbaşkanı ve başbakanın güç dağılımları bakımından Fransa ve Finlandiya farklılık gösterir. Finlandiya'nın anayasasına göre, cumhurbaşkanı ve başbakan arasında bir güç dengesi söz konusudur. Cumhurbaşkanı, hükümetle işbirliği halinde güvenlik ve dış politika konularında karar verme; başbakan ise, iç politika konularında karar verme yetkisine sahiptir. Ayrıca 2000 yılında kabul edilen anayasa değişiklikleri ile Finlandiya'da cumhurbaşkanının gücü oldukça kısıtlanmıştır; başbakanı seçme yetkisi cumhurbaşkanından alınarak, tamamen parlamentoya bırakılmıştır. Bu değişimde, siyasi partiler tarafından cumhurbaşkanlığı kurumunun kişiselleştirilmesine karşı yükselen tepkiler etkili olmuştur. Ayrıca, Finlandiya'da koalisyon hükümetlerinin başarılı politikalar izlemesi, cumhurbaşkanlığını gerek duyulan bir kurum olmaktan çıkarmaya başlamıştır (Paloheimo 2003). Fransa'da ise cumhurbaşkanı ve başbakanın yetkilerinin ne olduğu anayasada açıkça belirtilmemekle birlikte geleneklere göre, cumhurbaşkanının yetkileri başbakana göre oldukça fazladır; hatta Fransa'da en güçlü siyasi kurum cumhurbaşkanlığıdır. Cumhurbaşkanı, başbakanı seçer, bakanlar kuruluna başkanlık eder; tüm uluslararası antlaşmaları müzakere eder, referandum kararı verme yetkisi vardır. Ancak verdiği iç politika kararları başbakan tarafından onaylanmak zorundadır.

yılları arasında kohabitasyon çerçevesinde yönetilmesi, halkın bu durumu artık yadırgamamasına ve rakip parti liderlerinin bir arada çalışmaya alışmasına bir örnek oluşturmaktadır.

Hükümet Sistemleri ve Siyasi Gelişime Etkileri

Başkanlık sistemi ve parlamenter sistemin siyasi gelişime etkileri karşılaştırmalı siyasette daha çok demokrasinin dayanıklılığı kapsamında tartışılmakta olan bir konudur. Dünyada demokrasiye geçişin hızla arttığı 20. yüzyılın ilk yarısında, bu tartışmaların siyaset biliminde yer alması oldukça önemlidir (örneğin, Linz 1993). Zira, hangi sistemin tercih edilmesi gerektiği, ikisi arasında bir seçim yapmak durumunda olan anayasa yapıcıları ve reformcuları yakından ilgilendirmektedir. Bu konuda siyaset biliminin yön gösterici olması gerekir.

Her iki sistemin siyasete etkilerine genel olarak baktığımızda; parlamenter sistemlerin, başkanlık sistemlerine göre daha hiyerarşik, güçlü ve disiplinli siyasi kurumlar oluşturduğu görülür. Buna karşılık kuvvetler ayrılığının bir sonucu olarak, başkanlık sistemleri siyasetin her düzeyde daha çok bölünmesine sebep olur; daha az kurumsallaşmış örgütler ve lider odaklı bir siyaset göze çarpar (Shugart 1998). Örneğin, siyasi partiler, parlamenter sistemlerde daha disiplinli ve örgüt uyumu içinde çalışır. Parlamentoda aynı partiye mensup milletvekilleri-

nin genel olarak oylama süreçlerinde aynı doğrultuda oy vermesi söz konusudur. Başkanlık sistemlerinde bu duruma daha seyrek rastlanır çünkü parti örgütleri, parlamenter sistemdeki gibi uyumlu ve disiplinli değillerdir. Siyasi partilere benzer olarak, çıkar gruplarının da parlamenter sistemlerde, başkanlık sistemlerine oranla, daha hiyerarşik yapıda olduğu görülür. Kuvvetler ayrılığı, başkanlık sistemlerinde daha çoğulcu, partilerden bağımsız ve bölünmüş bir sivil toplum yaratırken, parlamenter sistemlerde çıkar gruplarının daha merkeziyetçi, örgütlü ve korporatist kuruluşlardan meydana geldiği öne sürülmektedir (Wilson 1992).

Ancak demokrasinin dayanıklılığı söz konusu olduğunda, kurumsallaşmış ve merkeziyetçi bir örgütlü siyasetin mi; yoksa bölünmüş ve dağınık örgütlere sahip bir siyasetin mi daha yararlı olduğu sorusu karşılaştırmalı siyaset düşünürleri arasında bir fikir birliği yaratmamıştır. Örneğin, güçlü, disiplinli ve hiyerarşik yapıdaki siyasi partiler, hızlı ve etkili bir yönetişim ortaya koyabileceği gibi, partiler arası uzlaşmayı engelleyebilir ya da parti çıkarlarının kamu çıkarları önüne geçmesine sebep olabilir. Aynı şekilde, bölünmüş ve çoğulcu bir sivil toplum, farklı fikirlerin ortaya konulması ve tartışılması bakımından yararlı olsa da, grupların çıkarlarını ancak kısıtlı oranda temsil eder, ayrıca bu çıkarlar grupların kendine özgüdür. Diğer taraftan, merkeziyetçi örgütlenme yapıları hem daha güçlü yapılar ortaya koyar, hem de kamu çıkarını daha iyi temsil eder. Ancak, buna karşın, bu yapılar da *partizanlaşma* riski taşırlar.

Görüldüğü gibi, "hangi sistem daha dayanıklı demokrasiler ortaya çıkarır" sorusu bu genel tartışma içinde sonuçsuzdur; çünkü dayanıklı demokrasilerin ne tür örgütlerden oluşması gerektiği konusunda bir fikir birliği yoktur. Bu tartışma dışında, parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin siyasete etkilerini daha derinlemesine; meşruiyet sorunu, siyasi istikrar, temsil ve hesap verebilirlik başlıkları altında inceleyebiliriz.

Meşruiyet Sorunu

Başkanlık sisteminin en çok eleştirilen yönlerinden birisi, bu sistemde yer alan "çift demokratik meşruiyet" sorununun varlığıdır (Linz 1990). Bir diğer deyişle, halk tarafından doğrudan seçildikleri için, hükümet ve parlamento, meşruiyet bakımından iki eşit demokratik kurum niteliğindedir. Bu durumun getirdiği en büyük sonuç ise, aralarında önemli bir fikir ayrılığı çıktığında, hangi erkin diğerine göre daha üstün olması gerektiğinin bilinmemesidir. Parlamenter sistemde ise böyle bir sorun bulunmamaktadır çünkü yürütme, parlamentodan bağımsız değildir. Parlamento, halk tarafından seçilen tek kurumdur, dolayısıyla tek demokratik meşruiyet söz konusudur. Eğer meclisin çoğunluğu ülke politikalarının gidişatında belli bir yol izlemek istiyor ve bu konuda hükümetten ayrı düşüyorsa, hükümete güvensizlik oyu verme hakkına sahiptir ve hükümeti değiştirebilir.

Ancak literatürde başkanlık sisteminin bu yönde eleştirilmesine karşın birtakım tepkiler de doğmuştur. Örneğin "çift demokratik meşruiyet" sorununun sadece başkanlık sisteminde değil, çift parlamentolu her sistemde görülebileceği savunulmuştur. Bu tür sistemlerde, eğer birbirine rakip iki parti, parlamentonun iki kanadında da çoğunluğu ele geçirirse, iki kanat arasında çıkacak fikir uyuşmazlıkları ya-

sama ve yürütme arasındaki ilişkiye yine gölge düşürebilir. Örneğin, Kanada, Almanya ve Japonya gibi parlamenter sistemlerde, senatonun hükümete güvenoyu verme yetkisi yoktur, ancak diğer meclise göre senatonun yasama yetkisi oldukça güçlüdür. Bazı sistemlerde ise, senato yürütme tarafından feshedilemez. Bu durumda, yine yürütme ve yasamanın bir bölümü arasında çift meşruiyet sorunu söz konusu olabilir. Bu açıdan, çift meşruiyet sorununun sadece başkanlık sistemine özgü olmadığı savunulur (Mainwaring ve Shugart 1997). Sadece tek parlamentolu sistemlerde böyle bir sorun olması beklenemez. Ancak yine benzer tezlere göre, geniş nüfuslu, federal devletlerde çift parlamentolu sistemin tek parlamentolu sisteme göre avantajı daha fazladır; ve çift demokratik meşruiyet sorunu bu avantajların yanında önemsiz kalır.

Siyasi İstikrar

Devlet başkanının, net olarak seçimle yürütmenin başına gelmesi ve kendi hükümetini beraber çalışabileceği bakanlardan oluşturması, başkanlık sistemini parlamenter sisteme göre siyasi açıdan daha istikrarlı kılar. İstikrarlı siyaset, demokrasinin dayanıklılığı için önemlidir. Zira gelişmekte olan bir demokraside, sık ortaya çıkan hükümet krizleri, güvensizlik oyları, başbakanın sürekli değişmesi, koalisyon ortakları arasında ortaya çıkan anlaşmazlıklar halkın demokrasiden beklentilerini yıpratan süreçlerdir. Bu tür süreçler ise, demokrasi konusunda henüz yeterli deneyime ulaşmayan çok partili parlamenter sistemlerde, örneğin eski komünist blok rejimlerinden Doğu ve Orta Avrupa demokrasilerinde çok sık yaşanır.

Ancak, parlamenter sistemlerin yaygın olarak bilinen bu zayıf tarafı, kimi siyaset bilimcilerince reddedilmektedir. Bazı tezlere göre, hükümetlerin sık değişmesi ve ortaya çıkan siyasi krizler, zayıflığın göstergesi değil, aksine, parlamenter sistemdeki demokrasi sürecini başkanlık sistemine kıyasla daha dayanıklı yapan süreçlerdir. Örneğin, ismi siyasi skandala karışan bir başbakan, parlamenter sistemde hem partisinin hem de parlamentonun güvenini kaybederek kolayca değiştirilebilirken, benzer bir durumu başkanlık sisteminde bir devlet başkanının yaşaması daha derin siyasi krizlere yol açabilir. Neticede başkanlık sistemlerinde devlet başkanı, parlamenter sistemdeki başbakana kıyasla, sabit bir dönem için göreve gelir. Başkanlık sistemi, genelde istikrarlı gibi görünebilir, ancak hükümet düzeyinde yaşanan bir kriz, parlamenter sisteme oranla, toplumda ve demokratik siyasette kutuplaşma, bölünme gibi çok daha derin yaralar açabilir. Ayrıca, başkanlık sisteminin devlet başkanına verdiği güce bakılacak olursa, bir siyasi kriz döneminde bile devlet başkanı görevinden kolaylıkla ayrılmak istemeyecektir. Devlet başkanının görevini kötüye kullanması veya ağır suç işlemesi gibi iddiaların sonuç verip vermeyeceği ise meçhuldür. Dolayısıyla, bu görüşü savunan siyaset bilimcilere göre, parlamenter sistemlerde bulunan güvensizlik oyu uygulaması, başkanlık sisteminde yer aldığı söylenen kontrol mekanizmaları ile kıyaslanamayacak kadar değerlidir (Linz 1990).

Ancak, her ne kadar başkanı değiştirmek zor olsa da, başkanlık sistemleri, değişimi öngören sistemlerdir. Parti disiplininin ve hiyerarşinin az olduğu bu sistemlerde, siyasetçiler partilerinden daha bağımsız hareket ettiklerinden, muhalefet tarafından öne sürülen yeni fikirlere daha açık olabilirler. Bu durum, siyasi istik-

rarı parlamenter sistemlere göre daha çok teşvik edebilir. Zira kimi zaman parlamenter sistemlerde görülen partiye aşırı bağımlı olma hali, parti çıkarının kamu çıkarının önüne geçebileceği gibi, uzlaşmazlıklara ve dolayısıyla istikrarsız siyasete de yol açabilir.

Temsil ve Hesap Verebilirlik

Demokrasinin en önemli iki öğesi olan halkın yönetim mekanizmalarında temsili ile yöneticilerin halka hesap verme mekanizmaları konusunda da, parlamenter sistem ve başkanlık sistemini savunan siyaset bilimciler ikiye ayrılmaktadır. Çoğunlukçu seçim sistemlerinin uygulanmasının daha elverişli olduğu başkanlık sistemlerinde, en fazla oy alan partinin başkan adayı sabit bir dönem için büyük yetkilerle başkan olarak yürütme görevine getirilir. Bu anlamda, parlamenter sistemi savunanlar, başkanlık sisteminin toplumun her kesimine hitap etmeye çalışan, demagog liderler ortaya çıkarması ve sadece büyük partilerin yarışmasına elverişli bir ortam hazırlaması bakımından demokratik temsil sürecini tehlikeye attığını söylerler. Buna karşın, koalisyon hükümetlerinin sıklıkla görülmesi ve hükümeti kurmakla görevli partilerin en az oyu almış küçük partilerle dahi müzakere etmesi bakımından parlamenter sistemi halkın taleplerini daha iyi temsil eden bir sistem olarak gösterirler.

Yine benzer tezlere göre, başkanlık sisteminde, parlamentodan bağımsız bir güce sahip, oyların çoğunluğunu alarak göreve gelmesine rağmen, tüm ulusu temsil etme güdüsü altında hareket eden bir devlet başkanının, parlamenter sistemlerdeki başbakana göre muhalefete karşı daha az tahammül gösterdiği söylenir. Kendisine karşı yapılacak eleştirilere, parlamenter sistemde sürekli sorgu altında olan başbakana oranla daha az tahammüllü olmasının kaçınılmaz olduğu savunulur. Oysa ki, parlamenter sistemde, hükümeti idare etmeye çalışan bir başbakanın yanında, devleti temsil eden, uzlaştırıcı ve partiler üstü bir cumhurbaşkanı vardır. Gerektiğinde böyle tarafsız bir kurumun varlığı, hükümetin gücünü kısıtlayabilmekte, halkın talep ettiği politikaların önünü daha rahat açabilmektedir.

Ancak bazı karşıt tezler, parlamenter sistemlerin uygulamasında, devlet başkanının o kadar da tarafsız ve uzlaştırıcı olmadığını söylemektedir. Anayasanın, cumhurbaşkanına verdiği yetkiler sonuç olarak farklı şekilde yorumlanabilir. Örneğin, cumhurbaşkanı İtalya'da hükümetin hazırladığı kanun hükmünde kararnamelere karşı imza atabilmektedir. Çek Cumhuriyeti'nde yasaları veto edebilmekte, önemli devlet makamlarına, örneğin yargıya kendi seçtiği kişileri atayabilmektedir. Devlet başkanının yetkileri arttıkça, parlamenter demokrasilerde de uyuşmazlıkların daha fazla artması mümkündür. Yine örneğin 1990'lı yıllarda Macaristan ve Slovakya gibi yeni kurulan parlamenter demokrasilerde, devlet başkanının kapsamlı yetkilerinden kaynaklanan birtakım krizler ortaya çıkmıştır (Mainwaring ve Shugart 1997).

Öte yandan, halkın taleplerinin yönetimde temsil edilmesinde hangi sistemin daha iyi olduğu konusu, siyasi kültür ile ilişkilendirilmektedir. Seçmenin çoğunluğunun ideolojik düzlemde, sağ ve sol uçlardan ziyade merkez siyaseti tercih ettiği, yani kutuplaşmanın sık görülmediği toplumlarda, başkanlık yarışının büyük sorun teşkil etmediği söylenmektedir. Sonuç olarak, ABD'de olduğu gibi, bu tür kültürlerde

toplumsal gruplar seçimlerde doğal olarak daha ılımlı partilere yönelirler. Radikal partilerin yer almadığı yasama ve yürütme organlarında, böylelikle uzlaşmanın daha kolay olması beklenir. Örneğin merkez sağı temsil eden bir yürütme ile merkez solun baskın olduğu bir yasama arasındaki farklı görüşler, büyük krizlere yol açmaz. Ancak, toplumsal ve ekonomik problemlerin derin yaralar açtığı kutuplaşmış grupları barındıran toplumların, ABD modeline benzer bir başkanlık sistemini kaldırıp kaldıramayacağı şüphelidir. Siyaset bilimci Linz'e göre (1990), bu tür bölünmeler, özellikle otoriter rejimlerden hemen sonra kurulan hassas demokratik rejimlerde bulunur. Halkın demokrasiyi tanımaya başladığı ilk dönemlerde, radikal kanatların seçimlerde yarışması söz konusudur. Başkanlık sisteminin böyle bir kültürde uygulandığını varsayarsak, radikal bir parti adayının da başkan olabilme ihtimali, hem seçmenin hem de başkan adaylarının irrasyonel kararlar almalarına yol açabilir.

Hangi sistemin halka hesap verebilirlik konusunda daha iyi olduğu konusu da karşılaştırmalı siyasette birçok farklı perspektiften tartışılmaya devam edilmektedir. Bir bakış açısına göre, başkanlık sistemi bu konuda parlamenter sisteme göre daha avantajlıdır, çünkü, kuvvetler ayrılığı ilkesine bağlı olarak, yürütmenin doğrudan halk tarafından seçilmesi, başkanlık sisteminde seçmen ve seçim sonuçları arasında oldukça açık ve net bir ilişki kurmaktadır. Seçmen istediği başkan adayına oy vermekte ve seçim sonuçlarına göre en fazla oyu alan aday başkan olmaktadır. Eğer bir sonraki seçimde tekrar seçilme olasılığı varsa, devlet başkanı görev başında olduğu süre boyunca seçmen tarafından belli bir değerlendirmeye tabi tutulur ve başarılı bulunursa tekrar seçilebilir. Bir başka deyişle, seçimler devlet başkanı ve hükümet için bir hesap sorma mekanizmasıdır. Seçmen ve politika süreçleri arasındaki ilişki ne kadar doğrudan olursa, yöneticilerin yönetilenlere karşı hesap vermesi daha kolay olmaktadır. Bu durum, hesap verilebilirlik açısından başkanlık sistemini, parlamenter sisteme göre daha üstün kıldığı tezini ortaya koyar.

Bu tezi zayıflatan bir iddia, her başkanlık sisteminde devlet başkanının yeniden seçilme olasılığının bulunmaması ile ilgilidir. Eğer kanunlar, bir başkanın tekrar seçilmesine izin vermiyorsa, o zaman devlet başkanı halka karşı sorumlu olduğunu unutabilir; bu durumda seçimler aracılığıyla hesap sorma mekanizması otomatikman etkisini kaybeder. Başkanlık sistemini eleştirenler, Latin Amerika'da geçmişte yaşanan askeri darbelerde bu durumun önemli bir rol oynadığını savunurlar (Linz 1994). Ancak başkanlık sistemini savunanlar bu iddiaya şöyle karşılık vermektedir: Bir devlet başkanının tekrar seçilmesi mümkün olmasa bile, partisi üzerindeki nüfuzu ve prestijini kaybetmemek adına devlet başkanının sorumsuzca davranması pek ihtimal dahilinde değildir. Sonuçta, böyle bir davranış, kendisi tekrar seçilmese bile, partisinin bir sonraki seçimlerdeki başarısına etki edecektir.

Parlamenter sistemlerde ise seçmenin oyu ve seçim sonuçları arasında başkanlık sistemindeki gibi doğrudan bir bağ bulunmamaktadır. Özellikle çok partili parlamenter sistemlerde, her ne kadar bir seçmen hükümetin yanlışlarından hangi partinin sorumlu olduğuna dair net bir bakış açısı elde edebilse de, kullanacağı oy ile o partinin bir sonraki hükümette yer almasını tam olarak engelleyemeyebilir veya bunun

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM).

hesabını yanlış yapabilir. Sonuçta, parlamenter sistemde hükümetler seçim aralarında sıklıkla değişmektedir, hatta seçimden sonra bile, parlamentoda koltuk sayısında azalma yaşayan partiler, tekrar hükümeti kurma yolunda davet alabilirler.

Parlamenter sistemin savunucuları ise bu iddialara şöyle cevap vermektedir: Her şeyden önce, seçim sonrası koalisyon müzakereleri sadece tek bir partinin parlamentoda çoğunluğu elde edememesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Tek bir partinin çoğunluğu yakalayamadığı durumlarda ise, genelde koalisyon müzakerelerinin kimler arasında yapılacağı seçmen tarafından tahmin edilebilir niteliktedir. Örneğin herkes ideolojik anlamda birbirinden uzakta olan partilerin müzakere masasına beraber oturmayacağını bilir. Hatta bazı partiler birbirine o kadar düşmandır ki, koalisyona ulaşılması mümkün olmadığından yeni bir seçime bile gidilebilir. Ancak bu durum her ne kadar parlamenter sistemin hesap verebilme konusunda söylendiği kadar zayıf olmadığına yönelik bir iddia olsa da, aslında yine de bir hükümet kuramama sorunu olarak kabul edilmelidir. Ayrıca, ideolojik anlamda birbirinden uzak partilerin koalisyon kurması, bu iddiayı savunanların düşündüğü gibi çok da imkânsız bir durum değildir. Ülkenin içinde bulunduğu siyasal kültür (örneğin uzlaşmanın istendiği bir kültür) veya seçim barajının yüksek olduğu bir sistem, bu tür koalisyonları pekâlâ mümkün kılabilir.

Hesap verebilirlik başlığı altında yer alan bir başka tartışma konusu ise, kamuoyuna bilgi akışının hangi sistemde daha kolay ve açık

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Parlamenter ve Başkanlık Sistemlerinin Demokrasiye Etkileri: Arjantin-Yunanistan

Arjantin ve Yunanistan, nüfusun büyüklüğü, ekonomik gelişmişlik ve demokrasi deneyimleri açısından benzerlik göstermektedir. Yunanistan, 1974 yılında askeri rejimden parlamenter demokrasiye geçmiştir. Arjantin ise, 1984 yılında yine askeri rejimden başkanlık demokrasisine geçişi gerçekleştirmiştir. Her iki sistem de kişilerin siyasi hak ve özgürlüklerinin korunması bağlamında belli bir demokratik seviyeye ulaşmış durumdadır.

1974'te demokrasiye geçişinden 2012 yılına kadar Yunanistan'da merkez sağ ve merkez sol olmak üzere iki partinin hâkim olduğu bir parti sistemi görülmektedir. 1989 yılında gerçekleştirilen seçimler haricinde, her bir seçim tek parti hükümeti ile sonuçlanmıştır. İki partili sistemin koalisyon hükümetlerini büyük ölçüde engellemesinden ötürü Yunanistan'daki parlamenter sistemin siyasi istikrarı olumsuz etkilediği söylenemez. Arjantin'in demokrasi deneyiminde ise başkanlık sisteminin başarısı şöyle özetlenebilir: Arjantin'in 1983'te başkanlık sistemi tercihinde ekonomik büyüme (özellikle ülkenin ihtiyaç duyduğu yapısal reformlar) ve siyasi istikrar beklentileri etkili olmuştur. Arjantin'de çok partili sistem görülmesine karşın, partiler seçimlere koalisyonlar oluşturarak girmektedir. İki parti koalisyonunun hâkim olduğu parti sisteminde parlamentoda yer alan her iki grubun da ileri düzeyde bir disiplin sergilemesi ve güçlü bir devlet başkanının varlığına destek vermeleri sistemin başarıya ulaşmasında etkili olmuştur (Jones 1995). Devlet yapısının merkeziyetçi değil, federal olması ise, başkanlık sisteminin çoğunlukçu özelliğinin olumsuz etkisini kapatan bir başka etkendir. Federalizm, muhalefet partilerine yerel düzeyde güç ve özerklik vermekte, demokratik sistemi desteklemelerini sağlamaktadır. Ulusal ve yerel otoriteler arasındaki güç bölüşümü, yerel otoritelerin devlet başkanının gücünü kısıtlamasına yardımcı olmuştur. 1994'te yapılan anayasa reformları ile devlet başkanının yargı üzerindeki gücü ve kanun hükmünde kararname yetkisi ayrıca kısıtlanmıştır. Yunanistan'da ise, iki partili sistem ve çoğunlukçu bir seçim sisteminin sonucu olarak, bir parlamenter demokrasiden beklenen temsilin yeterli olmadığı söylenebilir. Hükümet, parlamentoda çoğunluğu oluşturan parti içinden seçildiğinden, parlamentodan güvensizlik oyu alması oldukça zordur. Örneğin, 2011 yılında ülkede yaşanan büyük ekonomik kriz bile, başbakanın parlamentodan güvenoyu almasına engel olmamıştır. Hesap verebilirlik konusu ise, her ne kadar teoride parlamenter sistemi ve başkanlık sistemini birbirinden farklı kılsa da, Arjantin ve Yunanistan karşılaştırmasında iki sistem arasındaki bu farklılığı göz-

olduğu sorusudur. Başkanlık sistemini savunanlar, yasama ve yürütme arasındaki kuvvetler ayrılığının ve kuvvet bölünmesinin, bilginin kamuoyunda açığa çıkmasını kolaylaştırdığını ve dolayısıyla hesap verebilirliği teşvik ettiğini söylemektedir. Sonuçta, her bir erkin diğerini kontrol etme gibi anayasal bir otoritesi mevcuttur. Bu kontrol güdüsü, erklerin birbirleri ile ilgili edindikleri bilgilerin kamuoyuna ulaşmasını tetikler. Başkanlık sistemlerinde çoğulcu ve bölünmüş bir siyasetin etkili olduğu da düşünülürse, iki erk arasında herhangi bir anlaşmazlık çıktığında, siyasetçilerin bu anlaşmazlıkları kamuoyuna taşımaları kaçınılmaz olmaktadır. Sonuç olarak, halk, başkanlık sistemlerinde, siyaset ve yönetim süreçleri hak-

Yunanistan'da 2012'deki finansal krizde Atina'da yapılan bir gösteri.

lemlemek zordur. Yunanistan'da 2012'ye kadar süren iki partili sistemin bir sonucu olarak, seçmenin oyu ve seçim sonuçları arasında başkanlık sistemindekine benzer doğrudan bir bağ oluşmuştur. Ancak 2012 seçimlerinde ilk kez radikal partilerin merkez sağ ve merkez sola göre baskın olduğu bir parlamento ortaya çıkmıştır. Bu durumun ne sonuçlar getireceği henüz bilinmemektedir.

Sonuç olarak, Arjantin ve Yunanistan karşılaştırması şunu göstermektedir: Parlamenter sistem ve başkanlık sisteminin bir demokrasiye getirdikleri avantajlar veya dezavantajlar, uygulamada parti sistemi, seçim sistemi, devlet yapısı (federal veya üniter) gibi diğer kurumsal özelliklere son derece bağlıdır.

kında farklı perspektiflerden geniş çaplı bilgiye ulaşabilmektedir.

Parlamenter sistemi savunan siyaset bilimciler ise, bilginin kamuoyuna ulaşması konusunu vurgulayan bu görüşü "bilginin kalitesi" konusunda eleştirmektedir. Sonuçta her bilgi, kaliteli bilgi, hatta doğru bilgi değildir. Bu anlamda başkanlık sistemleri, halka hesap veren bir yönetim süreci yaratmaktan ziyade, bilgi kirliliğine yol açarak, halkın siyasetten soğumasına da sebep olabilir (Cox ve Kernell 1991). Parlamenter sistem savunucularına göre, özgür bir basın olduğu sürece, demokrasilerde her çeşit bilgi bulmak mümkündür; ancak önemli olan bilginin kalitesi ve halka nasıl sunulduğudur.

Hükümet Sistemlerinin Ekonomik ve İnsani Gelişime Etkisi Var mı?

Devlet mekanizmasını oluşturan bürokratik kurumlar arasında ortaya çıkabilecek eşgüdüm sorunları, siyaset bilimi içinde, yine, en temel konular arasında yer almaktadır. Sonuçta bu tür eşgüdüm sorunları, kötü yönetişime sebep olmakta; siyasi, ekonomik ve insani gelişim kapsamında verimli politikalar üretilmesini engellemektedir. Bu durumda, parlamenter sistemin ve başkanlık sisteminin bu alanlarda ne tür yönetişim süreçleri sunduğunu incelemek anlamlıdır.

Son yıllarda karşılaştırmalı siyasette yapılan bazı istatistiksel çalışmalar, parlamenter sistemin ve başkanlık sisteminin siyasi gelişim yanında, ekonomi ve insani gelişim politikalarına etkisi olup olmadığını incelemiştir. Kısaca "hangi sistem, ekonomi ve insani gelişim politikalarının uygulanmasında daha kaliteli bir yönetişim mekanizması ortaya koyuyor?" sorusu temel bir araştırma konusu olmuştur (Gerring vd. 2009). Olası değişkenleri kontrol ederek, tüm parlamenter ve başkanlık sistemlerini karşılaştıran bu araştırmanın sonuçlarına göre, uzun yıllar varlığını sürdüren parlamenter sistemlerde, başkanlık sistemlerine oranla, ekonomik ve insani gelişim seviyesinin daha yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Diğer tüm etmenler eşitlendiğinde, parlamenter sistemlerde bebek ölümlerinin daha az görüldüğü, insanın yaşama süresinin daha uzun olduğu ve ekonomik gelişimin daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, parlamenter sistemlerin başkanlık sistemlerine göre daha iyi yönetişim süreçleri sunması ile ilişkilendirilmiştir. Parlamenter sistemlerde yer alan kurumsallaşmış yönetişim mekanizmalarının, farklı fikirler arasında uzlaşma sağlanmasını daha kolay kıldığı iddia edilmiştir. Örneğin mecliste bulunan azınlık ve çoğunluk partilerinin, kurulan uzmanlık komisyonlarının, kabinenin, çeşitli bakanlıkların ve bu bakanlıklarda çalışan bürokratların ayrı birer liderlik hiyerarşisi altında hareket etmesi, politika üretim süreçlerini ve tartışmaları daha kurumsal bir çerçeveye taşımaktadır. Başkanlık sistemlerinde ise, bu tür birimler birbirinden daha bağımsız ve kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmekle beraber, bağımsız olmayan birimlerin ise (örneğin kabinenin) gücü kısıtlanmaktadır. Ancak bu demek değildir ki, gücün parçalara ayrılmış olduğu başkanlık sistemlerinde kurumlar başarılı eşgüdüm sergileyemez. Başkanlık sistemlerinde de başarılı eşgüdüm ve bunun getirdiği kaliteli yönetişim örnekleri bulunmaktadır, ancak bu tür başarılara ulaşmak, parlamenter sistemlere göre daha maliyetli, daha zor olmaktadır.

Yine de başkanlık ve parlamenter sistemlerinin karşılaştırıldığı bu geniş çaplı istatistiksel araştırmanın ve ortaya çıkardığı iddiaların birtakım zayıf yönleri vardır. Her şeyden önce, her bir ülke, hangi sistemi temsil ederse etsin, farklı tarihi, ekonomik ve sosyolojik süreçlerden geçerek belli yönetişim mekanizmalarına sahip olmuştur ve bu tür istatistiksel çalışmalar, bu süreçlerin farklılıklarına pek ışık tutmamaktadır. Öte yandan, parlamenter sistemler arasında da kötü yönetişim örnekleri bulmak zor değildir. Özellikle tek veya iki partinin hâkim olduğu parlamenter sistemlerde, azınlık gruplarının ve küçük ölçekli partilerin gücü oldukça kısıtlıdır ve yönetişim mekanizmalarında gerektiği gibi temsil edilemezler; bu durum

"insani gelişim konusunda parlamenter sistemler başkanlık sistemlerine kıyasla daha iyi sonuçlar verir" iddiasına gölge düşürmektedir.

Sonuç ve "Hangi Sistem Daha İyi?" Tartışmasına Yönelik Eleştiriler

Parlamenter sistemin ve başkanlık sisteminin siyasi, ekonomik ve toplumsal anlamda önemli sonuçları bulunmaktadır. Bu açıdan, gerek demokrasiye geçiş süreci yaşayan, gerekse sistem değişikliği tartışmalarını barındıran ülkelerde, hangi sistemin daha iyi sonuçları olacağı konuşulmaya devam edilecektir. Her ne kadar bu soruya bilimsel anlamda objektif bir cevap bulunmasa da; unutulmaması gereken, gerek parlamenter sistemin gerek başkanlık sisteminin kendine özgü bir mantığının bulunduğudur. Önemli olan bu mantığın, sözü edilen ülkenin siyasi kültürü ile ekonomik ve toplumsal yapısı ile çelişip çelişmeyeceğini düşünmektir. Başkanlık sisteminin temel mantığı, kuvvetler ayrılığı ilkesini getirerek, yasama ve yürütmenin birbirini kontrol etmesini ve aralarında denge kurmasını sağlamaktır. Gücü parçalara ayırmayı hedef alan ve siyasetin daha çok liderler etrafında işlediği bir sistemdir. Parlamenter sistemde ise, hükümetin sistemdeki en meşru kurum olan parlamentodan kaynaklanması ve yine parlamentoya siyasi açıdan sorumlu olması esastır. Siyasetin kurumsal çerçevede tartışılması söz konusudur.

Bir diğer unutulmaması gereken konu, "hangi sistem daha iyi tartışması"nın ve her iki sistemin getirdiği sonuçların, diğer etmenler gözden çıkarılırsa anlamını yitirecek olmasıdır. Örneğin, başkanlık sisteminin, parlamenter sistemine oranla çoğunlukçu demokrasiyi daha çok teşvik ettiği ve bu nedenle temsil konusunda zayıf olduğu söylense de, acaba bu durum hükümet sisteminin mi, yoksa parti veya seçim sisteminin mi bir sonucudur? Bütün olarak bakıldığında, çoğunlukçu seçim sistemlerinin bulunduğu parlamenter sistemler başkanlık sistemlerine göre daha fazla temsil sorunu yaşayabilmektedir. Yine, ABD'deki başkanlık sisteminin başarılı olmasındaki sebep, gerçekte bu sistemin parlamenter sisteme göre "daha iyi" olmasından mı kaynaklanmaktadır? Yoksa ABD toplumunun istikrarlı olarak merkeze yakın iki rakip parti arasında seçim yapması ve kurumsallaşmış bir ekonomik sisteme sahip olması ile mi ilgilidir? Ayrıca yasama organı, ABD anayasasına göre oldukça güçlü olup, Latin Amerika'daki birçok örneğin aksine, devlet başkanının gücünü kısıtlayabilecek durumdadır. Başkanlık sistemini devlet başkanına verdiği büyük güç bakımından eleştiren parlamenter sistem savunucuları, ABD örneğine bakarak, federal devlet yapısı ve iki parlamentolu sistem gibi diğer etmenlerin bu gücü sınırlayabileceğini unutmamalıdır. Bunun dışında, Latin Amerika örneklerinde görüldüğü gibi, diktatörlük rejimlerinden yeni çıkmış ve demokrasilerin yeni yerleşmekte olduğu ülkeler, güçlü liderlere alışık olduğundan başkanlık sistemini tercih edebilir. Ancak yine bu tür bir siyasi kültür gereği, yasama organının gücü devlet başkanına oranla kısıtlanırsa, başkanlık sisteminin temel ilkesi olan güçler arası kontrol ve denge tamamen zedelenmiş olur; bu anlamda demokratikleşme sürecinin önü kesilir.

Demek ki, hükümet sistemlerinin sebep olabileceği sonuçlar ancak siyasi kültür, parti sistemi, seçim sistemi, kurumsallaşmış ekonomi süreçleri gibi diğer etmenlerle beraber düşünüldüğünde anlamlı olmaktadır.

Çalışma Soruları

1. ABD ve İngiltere'nin hükümet sistemleri arasındaki temel farklar nelerdir?
2. Parlamenter sistem ve başkanlık sistemi hangi koşullar altında benzer siyasi sonuçlar doğurabilir?
3. Başkanlık sistemleri ve parlamenter sistemler hangi açılardan, neden çeşitlilik gösterir?
4. Yarı-başkanlık sistemi ülkeden ülkeye nasıl ve neden değişir? Finlandiya ve Fransa sistemleri arasındaki farklar nelerdir?
5. Başkanlık sisteminin ve parlamenter sistemin siyasi kurumlar üzerindeki genel etkileri neler olabilir?
6. Başkanlık sistemlerinde bulunduğu söylenen "çift meşruiyet sorunu" ne demektir? Başkanlık sistemini savunanlar bu eleştiriye nasıl cevap vermektedir?
7. Başkanlık sisteminin parlamenter sisteme göre daha istikrarlı siyaset çıkardığını söyleyenler, bu iddiayı neye dayandırmaktadır? Parlamenter sistemler, gerçekte başkanlık sistemine göre daha istikrarsız siyaset mi çıkarır?
8. Başkanlık sistemini savunanlar, bu sistemin parlamenter sisteme göre daha hesap verebilir siyasetçiler getirdiğini söylemektedir. Neden böyle düşünmektedirler? Parlamenter sistemi savunanlar bu iddiaya nasıl cevap vermektedir?
9. Hükümet sistemlerinin ekonomik ve insani gelişime etki ettiğini belirten çalışmalar hangi gerekçe ile bu iddiayı savunmaktadır? Bu çalışmaların ne tür zayıf yönleri vardır?
10. Başkanlık sistemleri ve parlamenter sistemler, hangi siyasi ve toplumsal koşullarda demokrasi açısından başarılı sonuçlar verebilir?

Anahtar Sözcükler

Başkanlık Sistemi, Parlamenter Sistem, **Yarı-Başkanlık Sistemi**, Kuvvetler Ayrılığı, **Yasama**, Yürütme, **Çift Meşruiyet Sorunu**, İstikrarlı Siyaset, **Temsil**, Hesap Verilebilirlik

Yararlanılan Kaynaklar

Cox, G. W. ve S. Kernell, der., *The Politics of Divided Government*, Westview, Boulder, CO, 1991.

Duverger, M. 1980. "A New Political System Model: Semipresidential Government." *European Journal of Political Research* 8: 165-87.

Duverger, M. Tarihsiz, "Yeni Bir Siyasal Sistem Modeli: Yarı-Başkanlık Hükümeti", çev. M. Turhan, der. M. Turhan, *Devlet ve Hukuk Üzerine Yazılar* içinde, Gündoğan Yayınları, Ankara.

Gerring, J., C. T. Strom ve C. Moreno, "Are Parliamentary Systems Better?" *Comparative Political Studies* 42, 2009, s. 327-59.

Jones, M. P., *Electoral Laws and the Survival of Presidential Democracy*, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 1995.

Lijphart, A., *Democracies: Patterns of Majoritarian*

and Consensus Government in Twenty-One Countries, Yale University Press, New Haven, 1984.

—, der., *Parliamentary versus Presidential Government*, Oxford University Press, Oxford, 1992.

—, *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Thirty-Six Countries*, Yale University Press, New Haven, CT, 1999.

Linz, J., "The Perils of Presidentialism", *Journal of Democracy* 1, 1990, s. 51-69.

—, "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri", der. L. Diamond ve M. F. Plattner, çev. E. Özbudun, *Demokrasinin Küresel Yükselişi* içinde, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 143-160.

—, "Başkanlık Sistemi veya Parlamenter Sistem Arasındaki Tercihin Siyasal ve Sosyal Sonuçları", çev. E. Özbudun ve L. Köker, *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı* içinde, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1993, s. 117-134.

—, "Presidential or Parliamentary Democracy: Does it Make a Difference?", der. J. Linz ve A. Valenzuela, *The Failure of Presidential Democracy* içinde, The Johns Hopkins University Press, Baltimore, 1994, s. 3-87.

Mainwaring, S. ve M. J. Shugart, "Juan Linz, Presidentialism, and Democracy", *Comparative Politics* 29, 1997, s. 449-71.

Paloheimo, H., "The Rising Power of the Prime Minister in Finland", *Scandinavian Political Studies* 26, 2003, s. 219-43.

Shugart, M. S., "The Inverse Relationship Between Party Strength and Executive Strength: A Theory of Politicians' Constitutional Choices", *British Journal of Political Science* 28, 1998, s. 1-29.

Siaroff, A., "Varieties of Parliamentarianism in the Advanced Industrial Democracies", *International Political Science Review* 24, 2003, s. 445-64.

Strøm, K., *Minority Governments and Majority Rule*, Cambridge University Press, New York, 1990.

İleri Okuma Listesi

Çınar, Y. ve T. Göksel, *Başkanlık, Yarı-Başkanlık ya da Parlamenter Sistem: Sisteme Verilecek İsim mi, Yoksa Sistemin Tasarımı ve İşleyişi mi Daha Önemli?*, TEPAV Değerlendirme Notu, Ankara, Kasım 2012.

Ergül, T., der., *Başkanlık Sistemi*, Türkiye Barolar Birliği, Ankara, 2004.

Linz, J., "Başkanlık Sistemi veya Parlamenter Sistem Arasındaki Tercihin Siyasal ve Sosyal Sonuçları", çev. E. Özbudun ve L. Köker, *BDT Ülkelerinde Demokrasiye Geçiş ve Anayasa Yapımı* içinde, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1993, s. 117-134.

—, "Başkanlık Sisteminin Tehlikeleri", der. L. Diamond ve M. F. Plattner, çev. E. Özbudun, *Demokrasinin Küresel Yükselişi* içinde, Yetkin Yayınları, Ankara, 1995, s. 143-160.

Özbudun, E., "Bölünmüş Toplumlarda Anayasalar ve Anayasa Yapımı", *Demokrasi Platformu* 7 (28), 2011, s. 1-23.

Tosun, G. E. ve Tosun, T., *Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı: Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri*, Alfa,Basım Yayım, İstanbul, 1999.

Uluşahin, N., *Anayasal Bir Tercih Olarak Baskanlık Sistemi*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1999.

Yücel, B., *Parlamenter Hükümet Sisteminin Rasyonelleştirilmesi ve Türkiye Örneği*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2009.

Çevrimiçi Kaynaklar

Başkanlık Sistemi Bilgilendirme Sitesi
http://www.baskanliksistemi.com/
Türk Anayasa Hukuku Sitesi, Hükümet Sistemleri
http://www.anayasa.gen.tr/hsistemleri.htm

10

Karşılaştırmalı Ekonomi Politik

IŞIK ÖZEL

Karşılaştırmalı Ekonomi Politiğin Kurumsal Temelleri

Kavramlar ve Kurumsal Analiz

Temel olarak ekonomiyle politikanın ilişkisi olarak ifade edilen ekonomi politik (EP) farklı dönem ve disiplinlerde farklı anlamlar içermekle birlikte 18. yüzyıldan bu yana belli başlı birkaç soru üzerinde odaklanmıştır: Toplumların refahını ne sağlar? Bu refah nasıl dağıtılır? Devletin refah üretme ve dağıtımındaki rolü nedir? Devletle piyasa birbirini ikame mi eder yoksa tamamlar mı? Örnek olarak Adam Smith için EP, bir ülkenin kısıtlı doğal kaynaklarının servet üretmek üzere kullanılmasıdır. Marx'ın yaklaşımında EP üretim araçlarının sahipliğinin tarihsel süreçleri şekillendirmesi ve "fazla"nın dağıtılması incelenmiştir. Son elli yıldan beri ise, ekonomi politik, ekonomi disiplinin araçlarının siyasi davranış, kurumlar ve bunların önayak olduğu sonuçları analiz etmekte kullanılmasına tekabül ederken, ekonomi ve siyaset bilimi disiplinleri arasında adeta bir köprü kurmakta, iktisat politikalarını belirleyen siyasi ve kurumsal etmenleri irdelemektedir. Söz konusu araçların siyaset bilimine uyarlanmasının en önemli özelliği, ele alınan temel analiz biriminin birey olması ve dolayısıyla makro olguların incelenmesinde dahi "mikro temellerin", yani bireyin davranışının, bu davranışı şekillendiren kurumlarla, bu davranışın önayak olduğu sonuçların incelenmesidir. Bu konudaki öncü çalışmalar ekonomi ve siyaset bilimi alanlarının kesişiminde ortaya çıkan "kamu seçimi" (*public choice*) yaklaşımıdır. Kenneth Arrow (1951), William Riker (1962), Mancur Olson (1965) gibi öncüler siyasi etmenler ihmal edildiğinde iktisadi

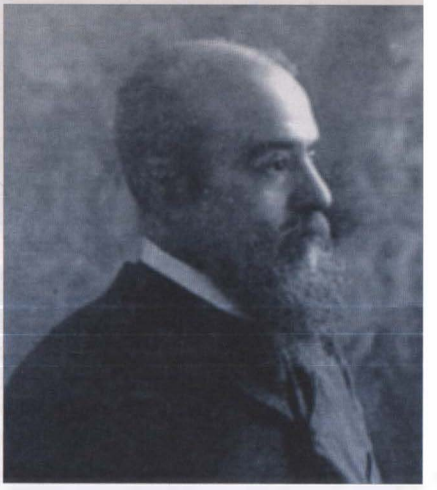

Vilfredo Pareto (1848-1923).

davranışın tam olarak açıklanamayacağını ve akılcı hareket eden bireylerin ortak kararının her zaman *Pareto optimum* sonuçlar doğurmayacağını öne sürerken kurumların önemine işaret etmişlerdir. Neoklasik iktisatçı Vilfredo Pareto (1848-1923) tarafından geliştirilmiş bu toplumsal refah tanımına göre, başka bir bireyin refahında azalma olmaksızın, bir bireyin refahını arttırma imkânı yoksa, o toplum optimum refah seviyesine ulaşmış demektir.

Ancak, kurumların belirleyici rolüne ilişkin ortak görüşe rağmen, EP alanında kurumlar farklı biçimlerde kavramsallaştırılmaktadır. Bu bölümde North'un (1990, s. 3) tanımı esas alınacaktır, bu tanıma göre kurumlar "oyunun kurallarıdır. İnsanların ilişkilerini yapılandıran ve yine insanlar tarafından tasarlanmış kısıtlardır. Formel (kural, kanun, anayasa gibi) ve enformel kısıtlardan (davranış normları, alışkan-

lıklar, kodlar gibi) ve bunların uygulanmalarına ilişkin niteliklerden oluşurlar."

Karşılaştırmalı ekonomi politik (KEP) farklı ekonomik (özellikle de kapitalist) sistemler arasındaki farklar, devletle piyasanın farklı ilişki biçimleri, devletin farklı iktisadi gruplarla ilişkisi üzerine odaklanmıştır. Son yıllarda KEP yaygın olarak farklı hukuki, siyasi ve toplumsal kurumların iktisadi davranışı nasıl etkilediği, bunun da hangi mekanizmalar üzerinden iktisadi performansı şekillendirdiğine odaklanmaktadır. Bu bağlamda ele alınan sadece formel kurumlar ve bunların hem davranış hem de ekonomik performans üzerindeki etkisi değildir. Aynı zamanda kültürel kodlar ve normları da içine alan "enformel kurumlar" ve bunların davranış ve performans üzerine etkileri de analize dahil edilmektedir.

Uluslararası ekonomi politika (UEP) ise benzer bir analizi uluslararası düzlemi de kapsayacak şekilde uygulamaktadır. UEP uluslararası iktisadi işlem ve ilişkilerin siyaseti olarak da adlandırılmakta, iktisadi çıkarlar ve siyasi süreçlerin hükümetlerin politikalarını ve uluslararası gelişmeleri; ulusal ve uluslararası kurumlar arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin iktisadi politika ve olguları nasıl şekillendirdiğini irdelemektedir. UEP'nin çalışma alanı üç ana düzlemde oluşur: Ulusal ve uluslararası oyuncular, süreçler ve etmenler arasındaki etkileşim; dış ekonomik politikayı ortaya çıkaran ulusal ve yerel siyasi süreçler; ve uluslararası düzeydeki olay ve süreçlerin analizi. Günümüzde küreselleşme bireyler, gruplar, şirketler, ulus-devletler, uluslararası ve uluslarüstü örgütler arasında her zamankinden daha fazla ve yoğun bir ilişki ağı yaratmıştır. İşte bu ilişki ağı, herhangi bir iktisadi ve/veya siyasi değişken veya olgunun uluslararası dinamikler olmaksızın değerlendirilmesini neredeyse imkânsız hale getirmektedir. Bu yüzden de, uluslararası ekonomi politik, karşılaştırmalı ekonomi politik arasındaki sınır belirsizleşmekte, uluslararası dinamik ve oyuncular KEP'e eklemlenmektedir.

Kurumlar ve Ekonomik Gelişme

Kurumsalcı analize göre kurumlar bireylerin çıkarlarını bir araya getirir. Bu analiz bireylerin davranışını temel alırken, bu davranışın en önemli belirleyicilerinden biri olarak kurumları, bu kurumların harekete geçirdiği saikleri ve bunların bireylerin tercihlerine, dolayısıyla da davranışlarına nasıl etki ettiğini araştırır. Buradaki temel varsayım, bireylerin kurumsal çerçevenin bir fonksiyonu olan bu saikler karşısında akılcı hareket edecekleri, yani maliyet ve kâr hesaplarını yapabilecekleridir. Bu bağlamda beliren en önemli sorular şunlardır: Hangi siyasi koşullarda, hangi siyasi kurumlar ekonomik gelişmeyi hızlandırır ya da yavaşlatır; hatta engel olur? Bu kurumlar ne tür koşullarda ortaya çıkar? Hangi oyuncular veya durumlar bu kurumların ortaya çıkışına önayak olur?

Genel olarak "kurumları anlamak" diye tabir edilen ve farklı bakış açılarını içinde barındıran kurumsalcı yaklaşım, "fiyatları anlamak" (Krueger 1986) diye de tabir edilen neoklasik yaklaşımın kurumların rollerini ihmal ettiğini vurgulayarak ortaya çıkmış ve neoklasik yaklaşımda egemen olan piyasaların iktisadi gelişmeyi otomatik olarak beraberinde getireceğine ilişkin varsayıma karşı eleştirel bir tutum takınmıştır. Bu yaklaşım genel olarak kurumların iktisadi gelişmeye etkisini irdelemektedir. Yeni Kurumsal Ekonomi (YKE) bu yak-

laşıma dayanarak ortaya çıkmış ve ekonomi disiplininde olduğu kadar siyaset biliminde de –özellikle karşılaştırmalı siyasette– önemli bir etkisi olmuştur. YKE, kurumsal düzenlemelerle birey temelli saiklerin ilişkilendirilmesinde kuramsal çerçeveyi belirlemiştir. YKE'nin en önemli isimlerinden North ve Weingast'e (1989, s. 808) göre, "özel mülkiyet haklarının korunmasını ve piyasaların gelişmesini sağlayacak kurumlar piyasalara eşlik etmelidir." Mülkiyet haklarının önemi neoklasik yaklaşımda da vurgulanmakla birlikte, bu hakların piyasa mekanizmaları üzerinden kendiliğinden ortaya çıktığı düşünülür, yani nasıl şekillendikleri incelenmez.

Yeni kurumsalcı yaklaşım ise, etkin kurumların ortaya çıkacağına dair hiçbir garanti bulunmadığına işaret eder. North (1981), *Ekonomi Tarihinin Yapısı ve Değişimi* başlıklı çığır açan eserinde, kurumların yerleşik gruplarla yeni ortaya çıkan gruplar arasındaki siyasi mücadele sonucunda ortaya çıktığını vurgulamıştır. North gibi Bates (1981) de neden bazı ulusların hızla gelişirken diğerlerinin durakladığını sorgulamış ve gelişmiş ülkeler yerine gelişmekte olanları incelemiştir. Bates'e (1981) göre, piyasa kendiliğinden dengesizlikleri düzeltemez, kural koyucuların ise dengesizlikleri düzeltmek ve gelişmeyi tetiklemek için somut saikleri olmayabilir. Tropik Afrika'da siyasi oyuncuların kısa vadeli çıkarlarına odaklanarak statükoyu nasıl sürdürdüklerini inceleyen Bates, siyasi oyuncuların yüz yüze olduğu teşvik mekanizmalarının önemini vurgulamıştır. Levi (1988) de siyasi ve bürokratik oyuncuların görev sürelerini ve topladıkları vergiyi maksimize etmek gibi çıkarlarının olduğunu öne sürmüştür. Kısacası devlet, ne neoklasik kuramda varsayılan tarafsız hakemdir, ne de Marksizm'de varsayılan egemen sınıfların çıkarlarının temsilcisidir. Bu anlamda YKE, sadece resmi kurumların niteliklerini inceleyen "eski kurumsalcılık"tan da farklılaşmaktadır.

YKE, bir ülkeyi yönetenlerin muhtemel fırsatçı hareketlerini sınırlayacak kurumsal düzenlemelerin iktisadi gelişmeyi desteklediğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda yapılan karşılaştırmalı tarihsel analizler, bu tür kurumların işlem maliyetini ve belirsizlikleri azalttığını ve eşgüdüm hatalarını en aza indirgediğini göstermektedir. Söz konusu literatürde mülkiyet hakları, kolektif açmazlar, inandırıcı taahhüt mekanizmaları ve hesap verebilirlik özelliklerine önayak olmuş kurumlar yaygın biçimde çalışılmıştır. Acemoglu vd.'nin (2006, s. 2) öne sürdüğü gibi, "bazı toplumların diğerlerinden daha yoksul olması bu toplumların diğerlerine göre daha kötü iktisadi kurumlara sahip olmasıyla açıklanabilir." Bardhan (2005) gelişmekte olan ülkelerde "kötü" ya da "işlevsiz" kurumların ayakta kaldığını ve bunun da geliş(eme)menin rotasını belirlediğini öne sürmüştür.

Kurumların ortaya çıkışı, değişimi; enformel ve formel kurumlar arasındaki ilişki ve bunun siyasi ve ekonomik sonuçlara etkisi; fikirler, ideoloji ve bunların siyasi kurumlarla bağlantısı tartışılagelen konular arasındadır. Kurumların "inatçı", yani değişmesi zor olduğuna ilişkin fikir birliği göz önüne alındığında, özellikle gelişmekte olan ülkelerdeki etkinliği sınırlı kurumların nasıl iktisadi gelişmeyi özendirecek etkin kurumlara dönüşebileceği hala araştırılmaktadır (Özel 2010). Kurumsalcı analiz sadece yükselen bir akademik akım olarak kalmamış, uluslararası örgütler ve siyasi karar vericilerin de öncelikli araçları haline gelmiş, akade-

mik çalışmalarla uluslararası örgütlerin çalışmaları, yaklaşımları ve kullandıkları veri setleri bağlamında güçlü bir etkileşim oluşmuştur.[1]

Demokrasi ve Ekonomik Gelişme

Kapitalist ekonomi modelinin demokrasiyle ilişkisi KEP'in ele aldığı konulardan biridir ve bu konuya ilişkin tartışmalar günümüzde de canlılığını korumaktadır. 1950'ler ve 1960'larda popüler olan modernleşme kuramı bağlamında iktisadi gelişmenin siyasi gelişmeyi, özellikle de demokratik kurumların ortaya çıkması ve yaygınlaşmasını öncellediği öne sürülmekteydi (Lipset 1959, 1975; Lipset ve Rokkan 1967; Dahl 1989). Bu görüşe göre, demokrasi talebi ekonomik gelişmenin belli bir aşamasından sonra ortaya çıkacaktı. Bunun aksine, son zamanlarda yapılan çalışmalar bu savı birkaç farklı biçimde sorgulamaktadır. Söz konusu çalışmalar, iktisadi gelişmenin bir ülkenin demokratikleşmesine (veya otoriterleşmesine) doğrudan neden olmadığını, ancak aralarında nedensellik ilişkisi bulunamamasına karşın, yüksek iktisadi gelişme gösteren ülkelerin aynı zamanda demokratik rejimlere sahip olduklarına dikkat çekmişlerdir. Bunun yanı sıra, bu çalışmalardan bazıları nedenselliğin yönünü tersine çevirip, aslında demokrasinin ekonomik gelişme için uygun koşullar sağlayabileceğini iddia etmişlerdir (Acemoglu vd. 2004). Olson'a (1997) göre, bunun nedenlerinden biri demokratik rejimlerde mülkiyet haklarının daha iyi korunması ve taahhütlerin yerine getirilme olasılığının daha yüksek olmasıdır. Bu konuya ilişkin yeni literatür, demokrasi, siyasi gücün paylaşılması ve ekonomik kurumlar arasındaki bağlantıları incelemekte, siyasi kurumlar ve siyasi gücün aktörler arasında dağılımının ekonomik kurumları şekillendirdiğini öne sürmektedir (Acemoglu ve Robinson 2006).

Devlet ve Piyasalar: Kural Koyucu mu Piyasa Oyuncusu mu?

Devletlerle piyasalar arasındaki ilişki KEP'in belli başlı konularından biridir. Aslında Adam Smith, David Ricardo, John Stuart Mill, Karl Marx, Max Weber, Polanyi'den bu yana EP'nin farklı yaklaşımlar çerçevesinde irdelenmiş bir konusudur. Polanyi'ye göre (1944), piyasalar ancak devletlerin öncülüğünde, bilfiil onların edimleri sayesinde oluşurlar ve aslında toplum ve kültürlere özgüdürler. Yeni kurumsalcı ekonomi literatüründe ise devletin çerçevesini belirlediği formel kurumların bireylere sağladığı teşvik mekanizmaları üzerinden piyasayı etkilediği iddia edilmektedir. Kurumsalcı literatür devletin kural koyucu rolü nedeniyle piyasayı şekillendirdiğini öne sürer. Dolayısıyla, neoklasik iktisatta varsayılan "asgari devlet" ampirik gerçeklikte kaçınılmaz olarak "gece bekçiliğinden" daha önemli bir role sahiptir.

19. yüzyıl liberalizminin devlete atfettiği sıfatlardan biri olan "gece bekçisi devlet," piyasalarda devlet müdahalesinin en aza indirgenmesini sembolize etmektedir, nitekim müdahale piyasaların işleyişini bozmak suretiyle toplumun refahını olumsuz etkileyecektir.

1 Örnek olarak, Dünya Bankası'nın 177 ülke, 21 sene (1975-1995) ve 108 değişkeni kapsayan Siyasi Kurumlar Veri Seti 2000-2001 yıllarında oluşturulmuş, hem uluslararası organizasyonların, hem de akademik çalışmaların erişebileceği hale gelmiştir. Bu veri seti, özellikle iktisadi gelişmeye onayak olan veya gelişmeyi yavaşlatan ve hatta engel olan siyasi kurumları araştırmak üzere toplanmıştır.

Gerschenkron (1943), geç-gelişme diye tabir edilen ve Sanayi Devrimi'ni İngiltere'nin ardından tamamlayan birçok ülkeyi içeren süreçte devlet müdahalesinin kaçınılmaz olmaktan da öteye gidip elzem olduğunu öne sürmüş, geç-gelişen ülkeler bağlamında Almanya ve Japonya'da devletin rolünü incelemiştir.

Gelişmiş Ülkelerde Devlet ve Piyasalar

İngiltere'de 18. yüzyılda başlayan sanayileşmenin en önemli sonuçlarından biri pazar ihtiyacı ve pazar arayışına giren üreticilerin serbest ticareti sınırlayan merkantilist politikaları ortadan kaldırmaya yönelik lobi faaliyetleridir. Avrupa'da 16 ve 18. yüzyıllar arasında egemen olan merkantilizme göre, bir ülkenin dış ticaret fazlası vermesi (ihracatının ithalatından fazla olması) devletin gücünü arttırır ve devlet gerektiğinde piyasalara, özellikle dış ticarete müdahale etmelidir. 19. ve 20. yüzyılda bu yaklaşım neo-merkantilizme evrilmiş, önce Almanya ve Fransa, daha sonra ise Japonya ve Güney Kore gibi "geç-gelişen" ülkelerde merkantilist politikalar uygulanmıştır.

19. yüzyıl başlarında İngiltere'de hâkim olan ticaretin serbestleşme süreci, 19. yüzyıl boyunca hemen hemen tüm gelişmiş ülkeleri, kaçınılmaz olarak sömürgeleri ve Osmanlı İmparatorluğu gibi sömürgeleşmemiş ülkeleri de içine alacak şekilde hızla yayılmış, ticaret hacmi büyük çapta genişlemiştir. Bu sürece yüzyılın ikinci yarısından itibaren sermaye hareketleri de dahil olmuş, böylece iktisadi entegrasyon, yani küreselleşme, liberal politikalar üzerinden dünyanın birçok bölgesini etkisi altına almıştır. Aşağıdaki alıntı 19. yüzyıl küreselleşmesinin günümüz küreselleşmesine ne kadar yakın olduğunu gözler önüne sermektedir (Keynes 1920):

> "Ağustos 1914'te sona eren o dönem insanlığın iktisadi ilerlemesinde ne kadar da istisnai bir dönemdi! Bir Londralı yatağında sabah çayını yudumlarken telefonuyla dünyanın herhangi bir yerinden istediği her şeyi ısmarlayabilir, tabii ki siparişinin kapısına kadar getirilmesini bekleyebilir, servetini de farklı coğrafyalardaki doğal kaynaklarla yeni işlere yatırabilirdi... Her şeyden önemlisi de, bu Londralı bu şekilde yaşamayı normal, belirli ve sürekli addeder, sadece bu koşulların daha da iyileşmesini beklerdi. Bundan herhangi bir sapma ise anormaldi, kepazelik anlamına gelirdi ve tabii ki kaçınılabilecek bir şeydi."

Devletlerin piyasalar üzerinde uyguladıkları korumacılığı değiştiren ve dünya piyasalarında özellikle altın standardının kabulüyle istikrarın artışını sembolize eden bu dönem, "küresel kapitalizmin altın çağı" diye adlandırılır. Devletlerin piyasaya müdahalesini en aza indirgemenin neredeyse ortak kabul haline geldiği küresel kapitalizmin bu ilk evresi, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasıyla sekteye uğramış, 1920'lerde tekrar toparlanma eğilimine girmiştir. Ancak, liberal politikalara ve onların yarattığı küresel piyasalara olan inanç, 1929'da nükseden Büyük Buhran sonrasında çatırdamıştır.

1929 Krizi başta Avrupa olmak üzere dünyanın birçok bölgesine bizzat küreselleşme dinamikleri (bilhassa uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri üzerinden) kısa sürede yayılmıştır. Krize ve hükümetlerin kriz karşısındaki tutumlarına ilişkin radikal tepkiler ve 1930'larda hızla sanayileşen ve büyüyen Sovyet ekonomisinin birçok toplumsal grup üze-

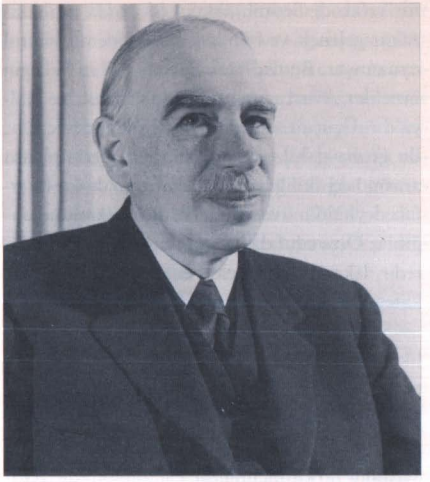

John Maynard Keynes (1883-1946).

rindeki cazibesine karşı kapitalist sistemi yeniden yapılandırma ihtiyacı belirmiştir. Krize karşı alınan önlemlerden birincisi korumacılık yoluyla içe kapanmadır. Gelişmiş ülkelerde 1930'lardan 1940'ların sonlarına kadar farklı derecelerde uygulanan korumacılık, gelişmekte olan ülkelerde 1980'lere kadar uygulanmıştır.

Tanınmış İngiliz iktisatçı John Maynard Keynes tarafından geliştirilmiş ve daha sonra Keynesçi iktisat diye adlandırılan yaklaşım kriz sonrasında ortaya çıkmış ve 1980'lere kadar egemenliğini sürdürmüştür. Bu yaklaşım, verimliliğe ve toplam refaha etkisini kabul etmekle birlikte, kapitalizmin kaçınılmaz olarak arz-fazlası krizine gireceğini öne sürmüş, 1929 Krizi'ni de bu şekilde açıklamıştır. Keynes'e göre, kapitalizmi kurtarmak için devletin bir şey yapması şarttır; devlet farklı biçimlerde ekonomiye müdahale ederek talebi yönetecektir. ABD dahil birçok ülkede modern anlamda sosyal güvenlik sisteminin ortaya çıkışı da bu döneme tekabül eder, zira işsizlik oranının % 30-40'lara ulaştığı bir dönemde kaybedenleri tazmin etmek sadece hükümetlerin geleceği için değil, aynı zamanda kapitalizmin geleceği için de gerekli kabul edilmiştir.

Sosyal Refah Devleti ve Türleri

Karşılaştırmalı ekonomi politiğin en çok üzerinde durduğu konulardan birisi devletin sosyal güvenlik sağlama konusundaki rolüdür. Birçok kurumsal değişiklikte olduğu gibi bu konuda da dış etkenler önemli rol oynamış, sosyal güvenlik kurumları ve bunun en uç aşaması olarak görülen sosyal refah devleti 1929 Krizi'ne cevap olarak ortaya çıkmış, bilhassa Batı Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşmıştır. Bu dönemde yeniden yükselmeye başlayan küreselleşme dinamiklerinin (özellikle uluslararası ticaret bağlamında) yol açtığı riskler devletin sosyal güvenlik sağlamada üstlendiği aktif rolle tazmin edilmiştir – ki bu da "savaş sonrası fikirbirliği" olarak nitelendirilmektedir (Frieden 2006).

1920'lerde İtalya'da ortaya çıkan *korporatizm*, genelde faşizmin uzantısı olarak görülmekle birlikte sol tandanslı rejimlerde de uygulanmıştır. Toplumun, bilhassa emek ve sermayenin devlet tarafından örgütlenmesini öngören bu anlayışa göre, çıkar temsili devlet kontrolünde, hiyerarşik ve rekabetçi olmayan örgütler (sendika, konfederasyon, oda, birlik) üzerinden sağlanır.

1930'larda bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde emekçi, işveren ve devlet arasında ortak hareketi içeren üç-uçlu platformlar ortaya

çıkmış, daha sonra bunlar korporatist düzenlemeler diye tabir edilen kurumsal yapının çekirdeğini oluşturmuşlardır. Bunlardan en önemlisi İsveç'te 1938'te imzalanan Saltjöbaden Anlaşması'dır. Bu tür anlaşma ve platformlar, Avrupa ve Latin Amerika'da bazı ülkelerde yaygınlaşmış, sosyal güvenlik kurumlarına ilişkin kararlar da bu tür üç-uçlu platformlarda alınmıştır. 20. yüzyılın ortasında kurumsallaşan refah devletlerinin içinde bulundukları kapitalist sistemi, devlet-toplum ilişkisini, emek piyasalarında emekçi-işveren ve emekçi-devlet ilişkisini ne kadar dönüştürdüğü uzun zamandır tartışılmaktadır. Özellikle son 20-25 yıldır bu konuya ilişkin çalışmalar refah devletine ilişkin kurumların bir ülkede varlığı ya da yokluğu yerine, "ne tür refah devleti" sorusu üzerinden ilerlemektedir. Bu konudaki en önemli çalışmalardan biri Gosta Esping-Andersen'ın (1990) *Sosyal Refah Kapitalizminin Üç Dünyası* (*The Three Worlds of Welfare Capitalism*) başlıklı kitabıdır. Esping-Andersen, farklı ülkelerde sosyal refah harcamalarına bakmak yerine, metalaşmayı ortadan kaldırma, toplumsal tabakalaşma ve istihdam bağlamında üç farklı refah devleti biçimi olduğunu öne sürmüştür: Liberal, korporatist ve evrenselci refah devletleri. Liberal refah devleti sınırlı sosyal güvenlik ve ihtiyaç temelli sosyal yardım sağlamak yoluyla toplumda belirgin bir tabakalaşma yaratmakta ve metalaşmayı sürdürmektedir. Bu tür refah devletinin en belirgin örnekleri ABD, Kanada ve Avustralya'dır.

Korporatist refah devleti ise daha geniş sosyal haklar sağlamakta ve devlet metalaştırmayı ortadan kaldırmakta önemli bir rol üstlenmektedir. Fakat gelirin yeniden dağıtılması konusunda aktif davranmamaktadır. Korporatist refah devletinin ortaya çıkışında muhafazakâr gelenek ve bilhassa kilise önemli bir rol oynamıştır. Bu tür refah devleti için en belirgin örnekler Avusturya, Almanya, Fransa ve İtalya'dır. Üçüncü tür ise evrensel refah devletidir. Bu gruba dahil olan ülkelerde devletle piyasa arasındaki ikiliği ortadan kaldırmak üzere refah devletinin avantajları nüfusun tümüne dağıtılır. Orta sınıf da bu avantajlara erişebilmektedir. İskandinav ülkeleri evrensel refah devleti kategorisi için en iyi örneklerdir.

Sosyal refah devleti küreselleşmenin özellikle de serbestleşen sermaye hareketlerinin tehdit ettiği başlıca kurumlardan biridir. Bazı yeni çalışmalar Esping-Andersen'ın kategorilerini sorgulamakta ve sosyal refah devletlerinin evrimini farklı biçimlerde ele almaktadır (Goodin vd. 2000). Bu çalışmalarda genel olarak Batı Avrupa ve İskandinav ülkelerinde sosyal refah devleti ve emeğe ilişkin kurumların küreselleşmenin yarattığı baskılara rağmen büyük ölçüde (ülkeler arasında farklılaşan derecelerde) korunduğu ileri sürülmektedir (Mosley 2000, Kuş 2006). Sosyal refah devletlerinin sadece çok yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerde ortaya çıkması tesadüfi değildir. Sosyal refah devleti maliyeti çok yüksek bir kurumsal yapı olduğundan bunun finansmanı ancak yüksek gelirli ülkelerde toplanan yüksek vergilerle karşılanabilir. Günümüzde küreselleşmenin, özellikle kısa vadeli akışkan sermayenin tehdit etmekte olduğu en önemli araç vergidir. Sermaye hareketlerinin kontrol edilmediği yerlerde yüksek vergi caydırıcı unsur olarak sermayenin karşısına çıkmaktadır. Bu da "dibe-kadar-yarış" (*race-to-the bottom*) ilkesinin kısmen daha fazla hâkimiyeti altına aldığı gelişmekte olan ülkelerde (bilhassa bu ül-

kelerin daha yoksul olanlarında) önemli bir etmendir. Nitekim, birçok yeni çalışma gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında sosyal refah kurumlarına ilişkin halihazırda var olan ayrışmanın, artan küreselleşme sürecinde daha da yoğunlaştığını, sosyal güvenlik sistemlerinin birçok ülkede sınırlandığını göstermektedir (Rudra 2002). Rodrik (2000) bu süreci "küreselleşmenin çok ileri gitmesi" şeklinde ifade etmektedir.

"Kapitalizmin Türleri": Liberal ve Eşgüdümlü Piyasa Ekonomileri

"Kapitalizmin türleri" başlığı altında ortaya çıkan (Hall ve Soskice, 2001) bu yaklaşım doğrudan devletlerin niteliklerine, toplumsal gruplarla kurdukları ittifaklara odaklanmak yerine, ülkelerin karşılaştırmalı kurumsal avantajlarını incelemektedir. Bu yaklaşım şirketleri analiz birimi olarak ele alıp, özellikle gelişmiş ülkelerde şirketlerin yapısı, örgütlenme nitelikleri, emekle ilişkileri bağlamındaki kurumsal farklılıkları incelemekte, ülkeler arası karşılaştırmayı eşgüdüm sorunlarıyla başa çıkma stratejileri bağlamında uygulamaktadır. Bu çerçevede, oyuncular ve oyuncular arasındaki stratejik etkileşime odaklanmaktadır, bu etkileşimi incelerken de oyun kuramının araçlarını kullanmakta, kurumlar üzerinden devletin müzakere kapasitesini irdelemektedir. Kapitalizmin türleri yaklaşıma göre, eşgüdüm problemleri sanayi ilişkileri, mesleki eğitim, iş yönetimi, şirketler arası ilişkiler ve işveren-işçi ilişkileri gibi çeşitli alanlarda ortaya çıkabilir. Gelişmiş ülkeleri piyasa ekonomisi ana başlığı altında aynı grupta toplamak yanıltıcıdır, zira bu ülkelerin aralarında emek piyasaları, mesleki eğitim sağlama sistemleri, şirket finansmanı, şirketler arasında araştırma-geliştirme, yenilik ve diğer konulardaki işbirliği gibi konularda çok belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Bu ülkelerin çoğu iki ana grupta toplanmaktadır: Liberal ve güdümlü piyasa ekonomileri. Liberal piyasa ekonomilerinde şirketler faaliyetlerinin eşgüdümünü hiyerarşiler ve rekabetçi piyasa düzenlemeleri üzerinden sağlarlar, fiyat sinyallemesi merkezi önem taşır. Eşgüdümlü piyasa ekonomilerinde ise, şirketler eşgüdüm konusunda piyasa dışı ilişkilere daha fazla bağımlıdırlar, şirketler arasındaki stratejik etkileşim büyük önem taşır. İlişkisellik *(relationality)* ve ağlar belirgin önem taşır. Bu farklılıkların genel olarak iktisadi performans, makroekonomik politika, sosyal politika gibi birçok konuda etkisi olmaktadır. Ayrıca, farklı piyasa ekonomileri bağlamında devlet ve şirketlerin küreselleşmeyle ilişkilendirilen baskılara karşı geliştirdiği stratejiler de farklılaşacaktır.

Kapitalizmin türleri yaklaşımı, sadece gelişmiş ülkelere odaklandığı, gelişmekte olan ülkeleri ve hatta Güney Avrupa ülkelerini analiz dışında tuttuğu için çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Son yıllarda kapitalizmin türleri yaklaşımını gelişmekte olan ülkelere, özellikle de yeni gelişen (emerging) piyasalara uygulama konusunda girişimler ortaya çıkmıştır. Becker'in (yayım aşamasında) *Yeni Gelişen Piyasalarda Kapitalizmin Türleri* çalışması, liberal ve eşgüdümlü piyasa ekonomileri yerine, gelişmekte olan ülkelerdeki kapitalist oluşumları liberal, devletçi, korporatist, cemaatçi ve patrimonyal piyasa ekonomileri kategorileri üzerinden incelemektedir.

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Almanya ve ABD

Kapitalizmin türleri bağlamında Almanya ve ABD iki farklı türün tipik örnekleridir. Almanya örneği eşgüdümlü piyasa ekonomilerinin şirketler arasında nasıl eşgüdüm sağladığını göstermektedir. Birincisi, Almanya'da şirketler çeşitli ağlar (*networks*) yoluyla çalışır, karar verme mekanizmasında konsensus yöntemi yaygındır, bilgi paylaşımı için çeşitli mekanizmalar mevcuttur. İkincisi, birçok firma kalifiye işgücüyle çalışır, işte özerklik yüksektir. Firmalar çalışanların becerilerini geliştirmek için önemli kaynak aktarırlar, fakat özellikle bir iş kolu, ya da belli bir iş için geliştirilen bu becerilerin daha sonra başka iş kollarına aktarımı sorun yaratabilir. Üçüncüsü, firmalar arasında araştırma-geliştirme ve yeniliklerin adapte edilmesi konusunda güçlü ve sürekli bir işbirliği vardır. Bu da teknoloji transferinin ekonominin geneline yayılmasını sağlayan bir mekanizmadır. Dördüncüsü, devlet firmaların finansman sağlamasında kilit rol oynayabilecek mekanizmalar yaratır.

ABD ise liberal piyasa ekonomisinin tipik bir örneği olarak kabul edilmektedir. Birincisi, devlet finansman konusunda aktif rol üstlenmez, finans piyasaları firmaların çeşitli teşvik ve riskleri değerlendirmelerine önayak olur. İkincisi, şirketle çalışan arasında piyasaya dayalı bir ilişki mevcuttur. Üçüncüsü, eğitim ve beceri kazan(dır)ma genel olarak hareketliliği yüksek bir emek piyasasına denk olarak gelişir, bu bağlamda firma ya da iş koluna özgü eğitimden ziyade genel eğitim esastır. Dördüncüsü, şirketler arasındaki ilişkiler de yine piyasa mekanizmaları yoluyla oluşur ve sözleşmelerle uygulanır. Teknoloji transferi genel olarak kalifiye elemanların şirketler arasındaki (ya da özel ve kamu arasında) hareketliliği üzerinden gerçekleşir.

Gelişmekte Olan Ülkelerde Devlet ve Piyasalar: Sanayi Politikası ve Devlet Kapitalizmi

Devletin geç-gelişme diye tabir edilen, genel olarak 20. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ekonomik gelişme sürecindeki rolü 1960'lardan bu yana yaygın olarak tartışılmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde yer alan ülkemizde de bu tartışmalar hem entelektüel düzeyde, hem de politika üretme bağlamında farklı bakış açıları üzerinden tartışılagelmiştir. Buradaki temel soru, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelerin ekonomik gelişme düzeyine ulaşması için izlenmesi gereken stratejiler ve devletin üstleneceği rolün tanımlanmasıdır.

Japonya ve Asya Kaplanları (Güney Kore, Tayvan, Singapur ve Hong Kong) örneği 20. yüzyılın geç-gelişme modelinde çok önemli bir yere sahiptir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu ülkeler olağanüstü bir gelişme performansı sergilemişler ve birçok alanda gelişmiş ülkeler seviyesine erişmişlerdir. Buna rağmen, diğer gelişmekte olan ülkeler Japonya ve Asya Kaplanları'nın çok gerisinde kalmışlardır. Bu şaşırtıcı örnekler, ekonomik gelişme ve devlet-piyasa ilişkisine dair literatürde geniş yankı bulmanın yanı sıra, gelişme stratejilerine dair ön kabullerin sorgulanmasına önayak olmuştur. 1950'lerde Japonya'da uygulanmaya baş-

lanan ihracata dayalı sanayileşme stratejisi bazı farklılıkları da içermek kaydıyla 1960'lardan itibaren Güney Kore ve Tayvan'da da uygulanmıştır. "Doğu Asya Mucizesi" diye tabir edilen ve hemen hemen 20-30 yıla yayılan bu hızlı büyüme modeli, hem konuya dair akademik literatürü, hem de ekonomik gelişmeye dair siyasi kararları etkilemiştir. Bu model, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda uygulanmakta olan ve –en azından orta vadede– uluslararası piyasalardan çekilmek suretiyle kayda değer bir ekonomik gelişmenin başarılabileceği inancına dayanan İthal İkameci Sanayileşme Modeli'nin (İİS) sorgulanmasına neden olmuştur.

Türkiye gibi İİS stratejisini uygulayan ülkelerdeki döviz ihtiyacı, 1970'lerden itibaren baş gösteren iktisadi kriz ve Asya Kaplanları'nın 1970'lerdeki petrol krizlerini görece çok daha az zararla atlatmaları Doğu Asya modeline ilgiyi arttırmıştır. Uluslararası piyasalardan çekilmek yerine, bu piyasalara –öncelikli olarak ihracat yoluyla– entegre olmanın iktisadi gelişmenin motoru olacağı inancına dayanan bu modelin en önemli niteliklerinden biri devletin genel olarak piyasadaki belirleyici etkisi, gelişme stratejilerinin oluşturulması ve uygulanmasında oynadığı aktif roldür. Japonya'ya ilişkin en önemli nitelik, devletin piyasa oluşturma, dönüştürme ve piyasa oyuncularına belirgin saikler sağlama yoluyla piyasalara yön vermesidir. Bu rol gelişmeci devlet tabiriyle anılmaktadır (Johnson 1999). Bu nitelikler Gershenkron'un (1943) 19. yüzyıl Meiji Restorasyon döneminden itibaren Japon devletinin rolüne dair analiziyle örtüşmektedir. Devletin piyasaya üretim araçlarının sahipliği üzerinden müdahalesinden farklı olarak, Japon devleti sanayi politikası aracılığıyla piyasa oyuncularına seçilmiş teşvikler sağlamıştır. Benzer sanayi politikaları ve gelişme stratejileri Güney Kore ve Tayvan'da da uygulanmış, her üç ülke de kısa sürede sanayileşmekle kalmayıp aynı zamanda uluslararası piyasalarda sanayi ürünleriyle rekabet eder hale gelmiştir. Söz konusu rekabet 1970'li yılların başlarından itibaren gelişmiş ülkelerin piyasalarında etkili olmaya başlamıştır. Doğu Asya modeli Asya kapitalizmi olarak da nitelendirilmekte, bu da devlet eliyle, devletin yönlendirmesiyle kapitalist gelişmenin ortaya çıkışına ve/veya hızlandırılmasına işaret etmektedir.

Burada Asya Kaplanları'nı 1950'ler ve 1980'ler arasında İİS stratejisini uygulayan birçok gelişmekte olan ülkeden ayıran nitelik devletin müdahalesi değil, bu müdahalenin niteliğidir. Keza, İİS stratejisi devlet oyuncularını (siyasi ve bürokratik oyuncular) piyasanın kurallarını belirlemek üzere güçlendirmiştir, devletin piyasa üzerindeki müdahalesi bu stratejiyi uygulayan ülkelerde çok daha yaygın ve derin biçimde oluşmuştur. Asya Kaplanları'nın hızlı büyüme modeli yapısalcı bağımlılık kuramı ve bu kuramın temel varsayımlarını da sarsmıştır. Bu varsayımlardan biri uluslararası piyasalara entegre olmanın bu ülkelerde ekonomik gelişmeyi, bilhassa sanayileşmeyi engelleyeceği ya da geciktireceğidir (Prebisch 1950; Singer 1964). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, bireyin edim ve yetkisi yerine, kapitalist sistemin ve ülkelerin o sisteme eklemlenme biçimlerinin iktisadi gelişmeye dair sonuçları belirlediği bağımlılık kuramı, Asya Kaplanları'nın kısa bir süre içinde gelişmiş ülkeler seviyesine erişmesiyle adeta ampirik gerçeğin duvarına çarpmış,

KARŞILAŞTIRMALI VAKA İNCELEMESİ

Güney Kore ve Türkiye

Güney Kore ve Türkiye 1950'li yıllarda gelişmekte olan ülkeler grubuna dahildir. Hatta Güney Kore, gelirin de içinde bulunduğu birçok kalkınma kriteri itibariyle Türkiye'den daha düşük bir gelişme düzeyine sahiptir. İki ülke arasındaki ayrışma 1960'lı yıllardan itibaren baş göstermiştir. Şimdiki göstergelere bakıldığında Güney Kore'nin kişi başına düşen milli gelirinin (2011 itibariyle 24 bin ABD doları) Türkiye'ninkinin (11 bin ABD doları) iki katının üstünde olduğu görülmektedir.[1] Bu fark Türkiye ekonomisinin derin krizler yaşadığı 1990'lı yıllarda üç kat seviyesine de çıkmıştır. Ayrıca, tasarruf oranları, sabit sermaye yatırımları, inovasyon, araştırma ve geliştirme göstergeleri, beşeri sermaye gibi göstergeler incelendiğinde Güney Kore'nin Türkiye'den çok daha ileri düzeyde bulunduğu gözlenebilir. Güney Kore'nin 1960'lar ve 1980'ler arasında gösterdiği yüksek performans bu iki ülke arasındaki gelişme düzeyine ilişkin farkın artmasına neden olmuştur.

1910-1945 arasında Japonya'nın kolonisi olan Kore, 1948'de Birinci Cumhuriyet'ini kurmuştur. 1950-1953 Kore Savaşı sonrasında Güney Kore ekonomisi tarıma dayalı yoksul bir ülkedir. 1960'lı yılların başında askeri rejim (1961-1987) Türkiye'deki gibi ithal ikameci sanayileşme modelini uygulamaya başlamış, fakat 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren Japonya örneği diye bilinen ihracata-dayalı sanayileşme modeline geçiş yapmıştır. İlk aşamada emek-yoğun hafif sanayi ürünlerinin üretimi ve ihracatına odaklanan Güney Kore, kısa süre içinde Japonya'da olduğu gibi yüksek teknolojiye dayalı elektronik ve otomobil üretimi ve ihracatına geçiş yapmıştır. 1960'larla 1980'ler arasında Güney Kore ekonomisi % 8-9 oranında büyüme kaydetmiştir.[2] Yukarıda Asya modeli bağlamında açıklandığı gibi, Güney Kore'de de, yüksek tasarruf oranı, eğitime yapılan yatırımın yanı sıra, devletin piyasa oyuncularını yönlendirmesi, ihracata ve genel olarak kalkınmaya özendirici mekanizmalar sağlaması, uzun vadeli planlama yaparak stratejik konumlandırma yapması hızlı ekonomik gelişme sürecinde çok

1 World Development Indicators, World Bank, http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators.

2 World Development Indicators, World Bank, http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators.

bu da bağımlılık kuramının hem akademik literatürdeki, hem de siyasetteki etkisinin azalmasına yol açmıştır.

1980'lerde İİS stratejisini uygulamakta olan ülkelerde ortaya çıkan borç krizi (ki bunun asıl tetikleyicisi 1970'lerde yaşanan petrol krizleridir), Asya Kaplanları'nda yaşanan mucizevi gelişmenin irdelenmesiyle eşzamanlı olunca, Asya kapitalizminin başarısı gündeme gelmiştir. 1980'li yıllarda daha çok gelişme stratejileri arasındaki farklar üzerinden şekillenen bu tartışma (ihracata dayalı sanayileşmeye karşı ithal ikameci sanayileşme), 1990'lı yıllardan itibaren kurumsalcı analizin yaygınlaşmasının etkisiyle kurumları da içerecek biçimde genişlemiştir. Bu analiz doğrultusunda devletin piyasanın ya da piyasa oyuncularının yerine geçerek değil, onları muktedir kılmak suretiyle önemli bir rol oynadığı ileri sürülmüştür. Devletin hem piyasa oyuncuları arasında, hem de piyasa oyuncularıyla devlet arasında eşgüdüm sağladığı, bunun için kurumsal çerçe-

önemli rol oynamıştır. Devletle iş çevreleri arasındaki stratejik işbirliği ve koordinasyon, "içrek özerklik" (*embedded autonomy*) olarak tanımlanmış ve ilgili literatürde devlet-toplum ilişki bağlamında çok önemli bir kavram haline gelmiştir (Evans 1995). Elbette ki, Güney Kore örneğinde, Soğuk Savaş ortamında, kalkınma hamlesinin başında alınan ABD yardımı ve askeri rejimin ürünü olarak addedilen ucuz emek politikalarını da dikkate almak gerekir – ki özellikle bu ikincisi daha sonra demokrasi açığı olarak ele alınmış ve kalkınmaya uzun vadedeki olumsuz etkisi irdelenmiştir. Güney Kore ekonomisi 1990'larda tökezlemiş, özellikle 1997'de Tayland'da baş gösteren ve daha sonra Asya Krizi adını alan krizden çok etkilenmiştir. Her ne kadar krizler Güney Kore büyüme modelini sarsmışsa da, Güney Kore'nin hızlı kalkınma süreci ve bu sürecin belirleyicileri uzun süre tartışılmış, birçok ülkede örnek model oluşturmuştur.

Türkiye örneğinde ise, yine devletin önayak olduğu kalkınma stratejisi, 1930'lardan itibaren iç piyasaya yönelik olarak uygulanmış, ithal ikameci sanayileşme modelinin tohumları 1930'larda atılmışsa da, kurumsallaşması 1950'ler ve 1960'larda tamamlanmıştır. Yukarıda da açıklandığı üzere, bu modelde uluslararası piyasalardan çekilerek, iç piyasayı korumak suretiyle sanayileşme hamlesi gerçekleştirmek esastır. Aslında, Türkiye ekonomisi özellikle 1960-1973 arasında ortalama % 5-6 oranında büyümüştür, bu oran Güney Kore'ye göre düşük olsa da azımsanmayacak ölçüdedir.[3] Ancak, içe kapalı bu modelde ihracat tarım ürünleri ve hammaddelerle sınırlıdır, bu da sıklıkla nükseden döviz krizine neden olmuştur. Türkiye'nin kalkınma modeli 1973 Petrol Krizi sonrasında tökezlemeye başlamıştır. Enerji fiyatlarındaki artış, bunun sonucunda artan enflasyon oranı, döviz ihtiyacını derinleştirmiş, Türkiye ekonomisi derin bir krize sürüklenmiştir. Devletin kalkınmadaki rolü Güney Kore'yle karşılaştırıldığında, Türkiye'de de devletin kalkınma stratejisini belirlediği, fakat tam olarak uygulayamadığı gözlenmektedir. Ayrıca Türkiye'de, Güney Kore'dekine benzer devlet ve piyasa oyuncuları arasında eşgüdüm ve stratejik işbirliğini sağlayacak mekanizma ve kurumlar oluşturulamamış, var olan kurumlar etkin biçimde faaliyet gösterememiştir (Özel 2013). 1980 sonrasında Türkiye piyasa liberalleşmesi sürecini başlatmış, bu sürece çeşitli uluslararası ve bölgesel oyuncular da kural koyucu ve takipçi olarak dahil olmuştur. İki ülke arasında, kalkınma süreçlerine ilişkin en önemli fark sadece kalkınma modellerinin kendisi değildir, aynı zamanda devletin üstlendiği rol ve bu rolü yerine getirmekte önemli olan kapasitedir. Güney Kore ve Türkiye, hem uluslararası dinamiklerin belirleyiciliği, hem de devletin kapasitesi, yönlendirme ve eşgüdüm kabiliyeti bağlamında karşılaştırmalı bir analiz yapabilmek için önemli örneklerdir.

3 World Development Indicators, World Bank, http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators.

veyi hazırladığı ve bu kurumların oyuncuların davranışlarını belirgin saikler doğrultusunda şekillendirdiği dile getirilmiştir (Evans 1995; Johnson 1982 ve 1999). Bu bağlamda önemli olan yalnızca mülkiyet ve sözleşme haklarına dair yasal çerçeveyi belirleyen kurumlar değildir. Aynı zamanda, devlet ve toplum, bilhassa politikacılar, bürokratlar ve iş dünyası arasındaki eşgüdüm ve işbirliğini mümkün kılan ara (intermediate) kurumlardır (Özel 2003; Evans 1995). Bu kurumların bulunmadığı yerlerde eşgüdüm başarısızlıkları yaygın olarak görülmektedir – ki gelişmekte olan ülkelerin çoğunda bu tür başarısızlık çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Özetle, devletin kapitalizmin gelişmesi, büyümenin hızlanması, sanayileşmenin derinleşmesi için doğrudan rol oynadığı Doğu Asya ülkelerinde de piyasa oyuncularına sağlanan seçilmiş saikler davranışı, piyasa oyuncularının davranışı ise makro göstergeleri belirlemiştir.

Uluslararası Ekonomi Politik

Uluslararası ticaret ve sermaye hareketleri, bu dinamikler üzerinde farklı derecelerde kural koyma ve denetleme yetkisi olan uluslararası rejimler, bunların ulusal politika ve kurumlar üzerindeki etkisi UEP'nin çalışma alanları arasındadır. UEP, hem uluslararası dinamikler ve bunların değişimini ulusal düzeydeki siyasi değişkenler üzerinden; hem de ulusal dinamikleri (özellikle hükümet politikaları ve bunların değişimini) uluslararası ekonomi üzerinden açıklar. Uluslararası düzlemde artan entegrasyon, yani küreselleşme, hükümetlerin ve çıkar gruplarının tercih setlerini değiştirmekte, bunlar da politika sürecini şekillendirmektedir. Ancak, her ne kadar artan entegrasyonun hükümetlerin politikalarını etkilediği, hatta sınırladığı yaygın olarak kabul edilse de, entegrasyonun aslında tam da bu politikaların sonucu olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir. Nitekim entegrasyonu mümkün kılan ulusal politikalarla küreselleşmenin kurallarını koyan uluslararası rejimler ulusal oyuncuların bilinçli kararları sonucunda ortaya çıkmıştır. Elbette ki, bu bağlamda en önemli dönüm noktası 1944'te imzalanan Bretton Woods Anlaşması, bu anlaşmanın doğurduğu IMF, Dünya Bankası ve Tarifeler ve Ticarete İlişkin Genel Anlaşma (GATT, 1995 sonrası Dünya Ticaret Örgütü-DTÖ) gibi uluslararası organizasyonlar ve bunların koyduğu kurallardır. Savaş sonrası iktisadi düzeni meydana getiren bu uluslararası rejimler, 1930'ların içe kapanmacı politikalarının dünya savaşına yol açtığı ve barışın ancak açıklık, yani uluslararası piyasalarla eklemlenme yoluyla sağlanabileceği inancına dayanarak inşa edilmişlerdir. Örnek olarak, uluslararası ticaretin serbestleşmesi ve büyümesi sadece toplumların refahını arttırmakla kalmayıp aynı zamanda dünyaya barış getirecektir.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesine ilişkin bu inanca rağmen, savaş sonrası küreselleşme bugünkü küreselleşmeden farklıdır, çünkü kambiyo hadleri sabitlenmiş, sermaye hareketleri kontrol altına alınmıştır. IMF ise bu ilkelere dayalı parasal sistemin denetleyicisi olarak kurumsallaşmıştır. 1940'larla 1970'ler arasında hâkim olan bu fikir birliği ve bunun inşa ettiği rejimler, özellikle de Bretton Woods sistemi, 1970'lerin başından itibaren sarsılmaya başlamıştır. Sermaye hareketleri üzerindeki kontrol ABD'den başlamak üzere yavaş yavaş kaldırılmıştır. Sermayenin çeşitli formlarının (başlıca doğrudan yatırım ve portfolio yatırımı olmak üzere) akışkan hareketleri ulusal ekonomi politikalarını şekillendirir, hatta bazı durumlarda etkisiz kılar hale gelmiştir.

Uluslararası düzeyde (Soğuk Savaş bağlamında kapitalist sisteme dahil olan ülkelerle sınırlanacaktır) çok önemli bir işbirliği ve ku-

rumsallaşmayı işaret eden bu gelişmeler akademik literatürde yoğun olarak incelenmiş ve özellikle hükümetlerin neden uluslararası rejimler tarafından ellerinin bağlanmasına izin verdikleri tartışılmıştır. Farklı yaklaşımlar uluslararası siyasetin bu yeni modelini "karmaşık birbirine bağımlılık" (Keohane ve Nye 1987), "egemenin sağladığı istikrar" (Krasner 1976) gibi kuramlar yoluyla açıklamışlardır. Uluslararası düzeyi, işbirliğinin ortaya çıkışını ve sürdürülmesini irdeleyen bu kuramlar uluslararası ilişkilerle ekonomi politik alanları arasında köprü kurmuşlardır. 1960'lardan bu yana gelişen UEP alanında, derinleşen uluslararası iktisadi ilişkilerin siyasi sonuçları, siyasi süreçlerin uluslararası süreçlere etkisi ve bu bağlamda ülkeler arasında var olan farklılıklar UEP ve KEP'in temel soruları haline gelmiştir.

Dış Ekonomik Politikanın Belirleyicileri

Çıkar-Temelli Yaklaşım: Faktörler mi Sektörler mi?

UEP'nin önemli alanlarından biri dış ekonomik politikanın belirlenme süreci ve bu süreçte farklı ekonomik çıkarların rolüdür, bu da içeriden-dışarıya diye tabir edilen dinamiğe işaret eder. Dış ekonomik politikada ülkeler ve/ya farklı zaman dilimleri arasındaki farklılıkların çıkar grubu ya da kamuoyunun yarattığı baskıların nitelik ve yoğunluğuyla, hükümetlerin bu baskılara cevaben yarattığı özendirme mekanizmalarının farklılığıyla açıklanabilir. Uluslararası ticaret teorileri üzerinden uygulanan iki farklı yaklaşım birçok analize damgasını vurmuştur: Üretim faktörlerinin sahipliği doğrultusunda Stolper-Samuelson kuramı ve özel faktörlere dayalı Ricardo Viner kuramı. Stolper-Samuelson kuramı, bir ülkede nadir olan üretim faktörlerinin sahiplerinin korumacılığı tercih edeceğini, bunun tersine yoğun bulunan faktörlerin sahiplerinin ise serbestleşmeyi tercih edeceklerini, birinci grubun gelirinin korumacılık yoluyla, ikinci grubun gelirinin ise serbestleşme yoluyla artacağını öne sürmüştür. Ekonomi alanında 1950'lerden bu yana kullanılan bu teori 1980'lerden itibaren ekonomi politik alanında yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Bu yaklaşımın UEP'deki öncülerinden Rogowski (1987), siyasi tercihlerdeki bölünmeleri bir ülkenin faktör donanımı ile açıklamıştır. Dış ticaret politikasına dayalı analizinde Rogowski (1987), serbest ticaretten kazananların statükoyu devam ettirmek isteyeceklerini, kaybedenlerinse korumacılık talep edeceklerini öne sürerken, bu analizi siyasi partiler düzeyine taşır ve uluslararası ticaretten yola çıkarak siyasi sonuçları irdeler. Rogowski'ye göre faktör donanımı bağlamında dört farklı ekonomi vardır: Birincisi sermaye ve arazi zengini, emek yoksul ekonomiler. Buna en iyi örnek 1930'lar ABD'sinde emeğin güç kazanması Roosevelt'in "New Deal" politikalarıyla sonuçlanmıştır. İkincisi sermaye ve emek zengini, arazi yoksulu ekonomilerdir. Bu kategoride toprak sahipleri güç kazanır ve Batı Avrupa'da faşizmin ortaya çıkışı buna örnektir. Üçüncüsü sermaye ve emekte yoksul, toprak zengini ekonomilerdir. Burada emek ve sermaye güç kazanır. ABD, Güney Amerika ve hatta Türkiye'de popülizmin ortaya çıkışı buna örnek olarak gösterilebilir. Dördüncüsü ise sermaye ve toprak yoksulu, emek zengini ekonomiler, burada da toprak ve sermaye sahipleri güç kazanır. Asya ve

Doğu Avrupa'daki faşist eğilimler buna örnek olarak gösterilebilir. Birinci ve dördüncü kategorilerde sınıflar arası çatışma, ikinci ve üçüncü kategorilerde ise kır ve kent arasında bir çatışma öngörülür.

Ricardo-Viner kuramında ise korumacılık vs. serbestleşmeye ilişkin çıkar çatışması üretim araçları bazında olmaktan ziyade, sektörler bazında gerçekleşir. Dolayısıyla esas ayrışma ithalatın rakibi sektörlerle ihracat yapan sektörler arasında yaşanır, birinci grup korumacılıktan yana tavır alırken, ikinci grup serbestleşmeyi destekleyecek ve işverenle çalışanı bu bağlamda birleşecektir. Zira her ikisinin de geliri serbestleşme üzerinden artacaktır. Bu kuramın UEP alanında uygulaması 1980'lerden beri yaygınlaşmıştır. Frieden (1991) ve Hiscox (2001), bireylerin reel gelirlerinin çalıştıkları sektörlerin geleceğine bağlı olduğu varsayımından yola çıkarak, faktörlerin genelde varsayıldığının aksine farklı sektörler arasında hareketli olmadığı durumlarda, bireylerin dış ticaret politikasına dair tercihlerinin, gruplar ve siyasi partilerle kurdukları ittifakların nasıl şekillendiğini incelemektedir.

Faktörler vs. sektörler yaklaşımı ve bu yaklaşıma dayanarak dış ekonomik politikanın analizi özellikle uluslararası ticaret alanında çok yaygındır. Ancak bu yaklaşım başka alanlara aynı şekilde uygulanmamıştır. Örnek olarak sermaye hareketlerine dair politikalar ve bunun toplumun farklı kesimlerinin tercihleriyle uyuşması ya da çatışması üzerine pek çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca, uluslararası ticaret alanında da, ulusal kurumların iktisadi çıkarları nasıl etkilediği üzerine çalışmalar sınırlıdır. Seçim sistemi, yasama-yürütme ilişkisi, siyasi partiler ve bürokrasi ilişkisi ile var olan ortak hareket kurumları bu çıkarların nasıl başkalarıyla bir araya geldiği, bazılarının diğerlerinden daha güçlü biçimde ifade edilebildiği ve sonuçları etkileme kapasitesi önemli değişkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yaklaşımın çok eleştirilen varsayımlarından birisi, devletin kendi tercihlerinin olmadığı ve ortaya çıkan politikaların toplumsal grupların tercihlerinin demokratik bir yansıması olduğudur. Özellikle dış ekonomik politikanın devlet-temelli açıklamaları daha önce de bahsettiğimiz Asya'da devlet kapitalizmi örneğinden yola çıkarak devletteki oyuncuların ekonomik çıkar gruplarının çıkarlarından bağımsız politika tercihleri olabileceğini iddia etmişlerdir. Ayrıca, devletin politika tercihi pekâlâ azınlığın tercihini de yansıtabilir, nitekim ortak hareket ve lobi yapma kapasitesi olan özel çıkarlar (örnek olarak büyük sermaye) devletin politikasını belirlemede etkili olabilirler. Bu da, ABD'de korumacılığın arttığı Büyük Buhran sonrası dönemden bu yana tartışılagelen bir konu olmuştur (Schattschneider 1935; Alt ve Gilligan 1994). Alt ve Gilligan (1994) dış ticaret kuramlarından uyarlanmış siyasi analizlerde, bizzat siyasi etmenlerin göz ardı edildiğini öne sürmüştür. Ortak hareket maliyetinin yüksek olduğu durumlarda Stolper-Samuelson'dan esinlenen sınıf temelli ittifakların kurulmasının çok güç olacağını, fakat Ricardo-Viner ittifaklarının içerdiği esneklik itibariyle daha olası olduğunu iddia etmiş; bunları da siyasi rejim türleriyle ilişkilendirmiştir.

Dış ekonomik politikanın belirlenmesinde dış ticaret kuramlarına dayanan yaklaşım, ideolojinin dış ekonomi politikaları üzerindeki muhtemel belirleyici etkisini ihmal etmiştir. Örneğin, kuramsal olarak emek-yoğun bir ül-

kede emeğin dış ticaretin serbestleşmesini tercih edeceği beklenirken, ampirik gerçeklikte desteklememesinin ideolojik sebepleri olabilir. Ayrıca, birçok ülkede olduğu gibi, korumacılıkla birlikte uygulanan bazı başka politikalar özellikle örgütlü emeğin reel ücretinin artmasına önayak olmuştur. Örnek olarak, Türkiye'de, çeşitli faktörlerin etkisinden söz etmek mümkündür. Bunlardan biri ideoloji, diğeri örgütlü emeğin 1960'lar ve 1970'ler boyunca elde ettiği kazanımlardır. Bir ötekisi de ithal ikameci stratejinin temel unsurlarından birinin kırdan kente kaynak aktarımı olmasıdır. Asıl emek, dış ticaretin serbestleşmesinden sonra gelir kaybı yaşamıştır, elbette bunu her şeyden önce 1980 darbesi sonrası emeğin örgütlülüğünü kaybetmesiyle açıklamak mümkündür.

"Dışarıdan İçeriye" (*Outside-In*): Uluslararası Dinamiklerin Ulusal Düzlemde Etkisi

Ulusal düzeydeki ekonomik çıkarların uluslararası ekonomik politikayı belirlemesinin yanı sıra, bizzat uluslararası dinamikler de ulusal düzeydeki çıkar ve politikaları şekillendirmektedir. Bu etkileşim 1970'lerde ortaya çıkan ve birçok ekonomiyi derinden sarsan petrol krizleri sonrasında belirgin hale gelmiştir. Gourevitch (1978), KEP literatüründe çığır açacak bir analiz ortaya koyarak, uluslararası dinamiklerin (siyasi ve iktisadi krizler) önayak olduğu önemli siyasi ve toplumsal sonuçları irdelemiştir. Bu eser daha sonra karşılaştırmalı siyaset ve KEP'in uluslararası dinamikleri siyasi analize eklemlendirmeye odaklanan birçok çalışmanın öncü manifestosu olmuştur. Bu öncü literatürün diğer önemli eserinde –Katzenstein'ın (1978) *Dış Politikanın Yerel Yapı ve Stratejileri* adlı eserinde– gelişmiş ülkelerin petrol krizine verdikleri farklı tepkileri incelemiş ve bu farklılıkları ulusal kurumların farklılıklarından doğduğunu öne sürmüştür. Cameron (1978) ise beklenenin aksine, dış ticarete bağımlı sanayileşmiş ülkelerde kamu sektöründe belirgin bir büyüme gözlendiğini vurgulamıştır.

Küresel dinamikler karşısında benzeşeceği varsayılan ülkeler arasında ayrışmayı irdeleyen bu çalışmalar, küreselleşme süreçlerinin derinleşmesinin ve farklı coğrafyaları etkisi altına almasının ardından "benzeşme mi ayrışma mı" tartışmasına dönüşmüştür. Bu tartışmada temel olan, farklı ülkeleri eşzamanlı olarak etkileyen uluslararası dinamiklerin benzer sonuçlar yaratıp yaratmayacağı hususudur. Bu sonuçlar arasında hem politika düzeyindeki cevaplar, hem de farklı çıkar gruplarının güçlenmesi ya da gücünü yitirmesi, devletle ve birbirleriyle kurdukları koalisyonlar vardır. Örneğin Garrett (1998), küreselleşmeye rağmen sanayileşmiş demokratik ülkelerde ekonomi politikalarına ilişkin egemenliğin ve serbest piyasalara karşı sol alternatiflerin hâlâ ayakta olduğunu, üstüne üstlük küreselleşmenin solun siyasi gücünü ve örgütlü emekle ilişkisini daha da güçlendirdiğini öne sürer. Alvarez, Garrett ve Lange (1991) Avrupa'daki sosyal demokrat hükümetlerin makroekonomik performanslarının diğerlerinden daha iyi olduğunu iddia eder. Ancak, sol ve sağ siyasi partiler arasındaki yakınsama ve sosyal demokrat hükümetlerin pratikte sağ tandanslı politikalara eğilimi göz önüne alındığında bu savların bir kısmının gerçekliği yansıtmadığı görülür. Ayrıca, 1980'ler ve 1990'larda siyasetteki gelişmelere dayanarak

varılan bu sonuçları, günümüz Avrupası'na uygulamak güçtür.

Farklılıkların altını çizen çalışmalar, hem ülke özelinde dış etkenden önce var olan yapılar, koalisyonlar ve politikalara odaklanmakta, hem de (özellikle son dönemlerde) farklı kurumsal çerçevelerin belirleyiciliğini ve bu çerçevelerin dış etkenlere karşı adeta bir filtre işlevi gördüklerini ve bu filtreleme sonucunda siyasi, ekonomik ve toplumsal sonuçların farklılaştığını öne sürmektedir. Bu yaklaşım, sermaye ve mal hareketleri gibi serbestleşen piyasaları eş zamanlı olarak etkisi altına alan küresel dinamiklerin farklı ülkeleri farklı biçimlerde etkileme süreçlerini değerlendirmede de kullanılmaktadır.

Küreselleşme ve Devlet Egemenliği

1980'lerden itibaren yaygınlaşan –ve birbirini destekleyen– piyasa serbestleşmesi ve küreselleşme süreçleri ulusal düzeyde sadece iktisat politikalarını değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda devletlerin piyasayla ve farklı toplumsal gruplarla ilişkilerini de dönüştürmüştür. Ancak, söz konusu değişiklikler de benzer yön ve derecede olmamış, ülkeler arasında belirgin farklar ortaya çıkmıştır. Zira küreselleşme devlet politikalarının bir ürünüdür (Weiss 2003). Bu önemli ampirik gelişmeler, dış etkenlerin, özellikle de küreselleşmenin yarattığı ve/veya yoğunlaştırdığı dinamiklerin ulusal düzlemde neden olduğu etkileri inceleyen çalışmaların artmasına önayak olmuştur. Genel olarak, küreselleşme ulusal ekonomi, politikalar ve kurumları nasıl etkiler? Ekonomik çıkarlar bu süreçte nasıl şekillenir, bu çıkarlar üzerinden oluşan tepki küreselleşme dinamikleriyle nasıl kesişir ya da çatışır? Artan dış ticaret, sermaye akışı, yaygınlaşan yeni iletişim teknolojileri ve deregülasyon farklılıklarına sahip ülke ve toplumları benzeştirir mi yoksa ayrıştırır mı?

Uluslararası ekonominin, özellikle de derinleşen küreselleşmenin, ulusal yapıları nasıl şekillendirip dönüştürdüğü, bu yapılar arasında benzeşmeye mi ayrışmaya mı önayak olduğu 1970'lerden beri irdelenmektedir. ABD, Avrupa ve Asya örneklerinden yola çıkan araştırmacılar, uluslararası düzeyde artan rekabet, dış ticaret ve sermaye hareketleri, politika ve kurumların yayılması gibi süreçlerin ulusal çeşitliliği azaltıp azaltmadığını sorgulamıştır (Katzenstein 1985; Garrett 1988; Gourevitch 1986; Berger ve Dore 1996). Bu sorular aynı zamanda, özellikle ekonomi politikaları bağlamında ulusal egemenliğin ortadan kalkıp kalkmadığına ilişkin sorulara da cevap aramaktadır. Berger ve Dore (1996), artan küreselleşmenin ülkeler arasında aynılaşma ve/veya benzeşmeyi zorlayacağına ilişkin varsayıma rağmen, gerçekte özellikle gelişmiş ülkeler arasındaki kurumsal ve siyasi farklılıkların korunduğunu ileri sürmektedir.

KEP ve UEP literatüründe küreselleşme karşısında çeşitliliklerin korunduğunu ve hatta küreselleşme tehdidine karşı ayrışmanın yoğunlaştığını iddia eden birçok çalışmanın yanı sıra, ülkeler arasında belirgin bir benzeşmenin olduğu, yani çeşitliliği korumanın küreselleşme baskısı altında mümkün olmadığı da iddia edilmektedir. Günümüzde yaygın olarak tartışılan ulus-devletin egemenlik alanının kısıtlanması süreci, aslında 1960'lardan itibaren gündemdedir. Kindleberger (1969, s. 207) iktisadi birim olarak ulus-devletin yok olduğunu öne

sürmüştür. *Devletin Geriye Çekilmesi* başlıklı çalışmasında Strange (1996), dünya ekonomisini devletler yerine şirketler, uluslararası organizasyonlar ve hatta mafyanın yönettiğini iddia ederken, ulusal ekonomi politikalarının da bu oyuncular üzerinden doğrudan veya dolaylı olarak hükümetlere dayatıldığını öne sürmektedir. Ohmae (2005), ulus-devletler için "ölmeyi bekleyen dinozorlar" benzetmesini kullanmaktadır. Zira ekonomi politikaları üzerindeki yetkilerini kaybetmişlerdir. Küreselleşmeye karşı eleştirel tutumuyla tanınan Strange'in tersine Ohmae, şirketler ve bireylerin artan gücüyle oluşan yeni servet yaratım sürecini onaylamakta, adeta dinozorların yok olmasını beklemektedir.

Her ne kadar ulus-devletin egemenliğinin yok olduğu önermesi birçok eleştiriye maruz kaldıysa da, küreselleşmenin güçlendirdiği oyuncuların etkisini yok saymak da mümkün değildir. Ancak, bu etki farklı coğrafyalarda farklı biçimlerde tezahür etmektedir. Özellikle akademik literatürün çoğu, gelişmiş ülkelerin kurumları, politikaları, ittifaklarının küreselleşmeden nasıl etkilendiği üzerinedir. Gelişmekte olan ülkelerin benzer dinamiklerle etkileşimi çok daha farklı olmuştur. Elbette bu ülkeler bağlamında da büyük genellemelerden kaçınmak gerekir. Son dönemlerde bu ülkeler kendi içinde ayrıştırılarak, farklı kurumsal yapı ve kültürlerin küreselleşmenin güçlendirdiği oyuncu ve süreçlerle etkileşimini incelenmektedir (Becker vd. 2013).

Yeni çalışmalar, küreselleşmenin etkileri konusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında belirgin farklılıklar bulunduğuna işaret etmektedir. Gelişmiş ülkeler grubunda ulusal çeşitliliğin korunduğu, devletin iktisat politikalarına ilişkin egemenliğinin sınırlansa da devam ettiği yaygın görüş olarak karşımıza çıkmaktadır. Mosley (2000), "devletlerin sermaye piyasaların ne efendisi ne de kölesi" olduklarını, sermaye hareketlerinin gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik gibi yerleşik kurumlarına sınırlı bir etkisi olduğunu ileri sürmüştür. Ancak gelişmekte olan ülkelerde durum farklıdır. Devletlerin iktisat politikası seçeneklerine ilişkin hareket alanları daralmıştır. Bu da likiditenin sınırlı olduğu piyasalarda daha büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır (Mosley 2005). Ancak gelişmekte olan ülkeler arasında da ulusal kurumların direnci ve dolayısıyla farklı tepkiler oluşturması bağlamında belirgin bir çeşitlilik gözlenmektedir.

Küreselleşmenin Dinamikleri: Sermaye ve Mallar Serbest Ama, Ya İnsanlar?

Günümüz küreselleşmesinin en önemli sorunlarından biri üretim araçlarının asimetrik biçimde hareketlenmesidir. Nitekim sermaye ve malların hareketliliği ülkeler arasındaki sınırları anlamsız hale getirmişken, emeğin hareketsizliği çok ciddi bir engel oluşturmaktadır. Bazı bilim insanları 19. yüzyıl küreselleşmesinin şimdiki küreselleşmeden daha ileri gittiğini öne sürmektedirler. Nitekim 19. yüzyıl sonunda başlayıp Birinci Dünya Savaşı'yla son bulan hızlı küreselleşme hareketi emeğin, yani insanların da sınırlar arasında serbestçe hareket edebildiğini göstermişti (Frieden 2006). Günümüz küreselleşmesinde ise emeğin hareketliliği gelişmiş ülkeler arasında bile tam olarak sağlanamamaktadır. Bu çok önemli bir çelişkiye işaret etmektedir. Mallar ve sermaye serbestçe hareket ederken emek,

yani insanlar genel olarak ulus-devlet sınırlarına (AB gibi "ileriye gitmiş" uluslarüstü oluşumlara) hapsolmuştur. Bu da aslında üretim faktörlerinin hareketliliğini varsayan birçok ekonomi kuramını ve bunlardan esinlenerek üretilen KEP ve UEP yaklaşımlarını sorgulamamıza neden olmaktadır. Zira varsayımsal temel, ampirik gerçeklikle örtüşmemektedir.

Çokuluslu Şirketler

Sermayenin hareketliliğinin en önemli temsilcileri çokuluslu şirketlerdir (ÇUŞ). Yeni küreselleşmenin en önemli oyuncularından biri olan ÇUŞ'ların ilk örnekleri 16. yüzyılda, küreselleşmenin ilk dalgasına da tekabül eden sömürgeleşme döneminde kurulmuştur. ÇUŞ'ların sayısı neredeyse 900 bine ulaşmıştır; bunların 82 bini ana şirket, 820 bini ise iştiraklerdir (UNCTAD, Dünya Yatırım Raporu 2010). ÇUŞ'lar yaklaşık 80 milyon kişilik bir istihdam sağlamakta, dünya ticaretinin üçte birini ana şirketleriyle iştirakler arasında "firma-arası ticaret" denilen formda gerçekleştirmektedirler. En büyük beş ÇUŞ'un yıllık geliri en fakir 100 ülkenin milli gelirinin iki katından fazladır. Her ne kadar ÇUŞ'ların çoğu gelişmiş ülkelerde bulunsa da, gelişmekte olan ülkelerde doğan çokuluslu şirketler de dünya ekonomisinde önemli yer almaya başlamışlardır. Türkiye, Brezilya, Meksika, Çin gibi ülkeler verilebilecek örneklerdir. 2010 itibariyle, ÇUŞ'ların % 28'i gelişmekte olan ülkelerde kurulmuş ve uluslararası pazarlara yayılmıştır (UNCTAD 2010). İlginç olan, ÇUŞ'ların yarattığı doğrudan yabancı yatırımın gelişmekte olan ülkelerden çok gelişmiş ülkelerin piyasalarını tercih etmesidir. Diğer önemli bir nokta, uluslararası sistemdeki birçok alanın aksine, uluslararası yatırım alanında kural koyan ve denetleyen bir rejim ve örgütün bulunmamasıdır. Bu konudaki girişimler sonuçsuz kalmıştır. Ancak Dünya Bankası ve DTÖ'nün yatırımla ilgili bazı kuralları bulunmaktadır. ÇUŞ'larla ilgili en önemli tartışma, aktif oldukları piyasalarda birçok dinamiği etkilemeleri, özellikle sermaye ihtiyacı olan ülkelerde ÇUŞ'ları çekebilmek için ciddi bir rekabetin bulunması ve bunun da "dibekadar-yarış" diye adlandırılan süreci beraberinde getirmesidir.

Son otuz yılda ÇUŞ'ların güçlenmesi, birçok ülkede örgütlü emeğin gücünün zayıflamasıyla eşzamanlı olmuştur. Sermaye içinde de önemli bir ayrışma meydana gelmiş, sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ardından finans sermayesi hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkelerde egemen hale gelmiştir, devletlerin hareket alanlarını kısıtlamıştır. Yeni küreselleşmenin en belirgin özelliklerinden biri, finans sektörünün egemenliğidir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde finans sektörü reel sektörün önüne geçmiş, küreselleşme süreci bu sektörün öncelikleri üzerinden şekillenmeye başlamıştır.

Küreselleşme hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde hem yeni olanaklar hem de kısıtlar yaratmaktadır. Bu kısıtların bir kısmı Rodrik (2011) tarafından "küreselleşme paradoksu" olarak nitelendirilmektedir. Sabit kur, serbest sermaye hareketleri ve bağımsız para politikasının bir arada bulunamayacağını öne süren "imkânsız üçleme"yi çağrıştıran bu çelişki, siyasi üçleme açmazına işaret ederek; demokrasi, ulusal egemenlik ve iktisadi küreselleşmenin eşzamanlı olarak bir arada bulunamayacaklarına dikkat çeker. Ulus-dev-

letin ayakta olduğunu ve ulus-devletler arasındaki farklılıkların ortak bir kural ve kurumlar bütününü dayatmayı imkânsızlaştırdığını öne süren Rodrik (2011), ulusların kendi seçimlerini kendi ihtiyaç ve değerlerine dayanarak kendilerinin yapmaları gerektiğini vurgular. Ulusal düzeyde demokrasiyi tekrar güçlendirmenin dünya ekonomisi için de daha sağlıklı olacağını iddia ederken, daha iyi ve daha akıllı bir küreselleşmenin ancak böyle mümkün olabileceğine dikkat çeker.

Küreselleşme ve Gelişme Modelleri

Gelişmekte olan ülkeleri incelediğimizde, küreselleşme karşısında devlet egemenliğini korumanın kısmen güçleştiği gözümüze çarpar. Bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında daha kırılgan olmalarının sebepleri indirgemeci bir güç dengesi hesabından ibaret değildir. Bazı yapısal özellik, kurum, süreç ve mekanizmalar yoluyla bu kırılganlık ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlilerinden biri, 1970'lerde ortaya çıkan ve 1980'lerin başında ağırlaşan kriz koşullarının ardından, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların bu ülkelere sağladıkları borç ve bu borçların beraberinde getirdiği koşulluluktur. Bu politika tavsiye ve/veya koşullandırmaları genel olarak ekonomik gelişmeye ilişkin neoklasik görüşü yansıtmaktadır. 1979'da başlayan Dünya Bankası'nın Yapısal Uyum Programları (YUP) gelişmekte olan ülkelerde yapısal değişimi sağlamak üzere fon sağlama amacını güderken, iki önemli koşulu içinde barındırıyordu: IMF'nin standby anlaşmalarını imzalayarak bunlarda öngörülen önlemleri almak suretiyle piyasalarda istikrarı sağlamak. Söz konusu koşulluluk ilkesi, 1930'lardan bu yana korumacılık ve devlet müdahalesi ekseninde ithal ikameci gelişme stratejisini uygulamış gelişmekte olan ülkelerde çok radikal bir dönüşüme önayak olmuştur. Bu dönüşüm kapsamına ticaret, fiyat, finans ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi; makroekonomik istikrarı sağlamak üzere bir dizi kemer sıkma politikası ve özelleştirme dahildi. Elbette ki bu uluslararası kuruluşlar ve onların sağladıkları borçlarla bağlantılandırdıkları koşulların bu ülkelerde yaşanan dönüşümün tek belirleyicisi olduğu anlamına gelmez. Ulusal düzeyde bazı çıkar grupları da bu dönüşümde önemli rol oynamıştır. 1980'lerden bu yana gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda uygulanan YAP'lar özellikle ülkelerin özgün koşullarını, kurumsal yapılarını göz önüne almaksızın tek reçete halinde dayatıldığı için çok yaygın biçimde eleştirilmiştir. YAP'lar genel olarak Washington Fikir Birliği (*Washington Consensus*) diye adlandırılan ve özellikle Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan borç krizinden çıkmak için gerekli politika değişikliklerini kapsayan ilkelerle örtüşmüştür. Bu ortaklaşan politika yaklaşımı yaygın biçimde neo-liberalizm olarak adlandırılmıştır. Bu süreçte 1930'lardan 1980'lere, hatta 1990'lara kadar devletin etkin müdahalesiyle şekillenmiş içe kapanmacı bir politika izlemişken, 1980'lerden itibaren piyasa serbestleşmesi uygulanmıştır. Bu da birçok ulusal piyasanın uluslararası piyasalara eklemlenmesini, DTÖ gibi uluslararası organizasyonlara üye olmasını, dolayısıyla onların kurallarına tabi olmasını, küreselleşmenin yeni coğrafyalara yayılmasını ve derinleşmesini beraberinde getirmiştir. İdeolojik kapsamından bağımsız olarak, bu dönüşümler kurum-

sal altyapısı daha güçlü olan ülkelerde daha etkin biçimde uygulanabilmiştir ve kurumsal değişiklikler olmadan yapılan politika değişikliklerinin var olan problemleri çözmek yerine derinleştirdiğini göstermiştir.

Krizler ve Sonrası

Uluslararası konjonktürün de etkisiyle çok hızlı biçimde politika değişikliğine giderek sermaye hareketlerini de içeren piyasa serbestleşmesini uygulayan ülkelerin bir kısmında, 1990'lı yıllardan itibaren ciddi ekonomik krizler patlak vermiştir. Bunlardan birkaçı 1994 Türkiye ve Meksika krizi, 1997 Asya krizi, 1998-1999 Rusya ve Brezilya krizleri, 2000-2001 Arjantin ve Türkiye krizleridir. Bu krizlerin ortaya çıkardığı en önemli ders özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin beraberinde getirdiği riskler ve buna karşılık kuralların, yani kurumların önemidir. Bu krizlerin çoğu sermayenin çok hızlı biçimde bir piyasaya girip çıkabilmesi ve gelişmekte olan ülkelerin çoğunu benzer bir risk algısıyla değerlendirmesi ve bunun da krizleri bulaşıcı hale getirmesidir. 1997'de Tayland'da baş gösteren ve kısa sürede Asya ülkelerinin çoğunu etkisi altına alıp başka coğrafyaları da etkileyen Asya Krizi kısa-vadeli spekülatif sermaye hareketlerinin özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyük riskler yarattığını ortaya koymuştur (Stiglitz 2003). Bu krizden sonra doğrudan yatırım ve portföy yatırımları arasındaki fark belirginleşmiş, kısa vadeli portföy yatırımlarının gelişmekte olan ülkelerde volatiliteyi tetiklediği konusunda yaygın bir fikir oluşmuş, 1980'lerden itibaren egemen olan "sermaye hareketliliği büyümeyi tetikler" görüşü itibar kaybetmiştir.

Bu krizler sonrasında uluslararası örgütlerin görüşleri ve politika önerileri de bazı değişikliklere uğramıştır. En azından piyasa reformlarının sıralaması, kurumların önemi, iyi yönetişim, piyasalarda düzenlemenin gereği gibi ilkeler vurgulanmaya başlamıştır. Özellikle kısa vadeli sermaye hareketlerinin yarattıkları riskler daha geniş yankı bulmuştur (Krugman 2009, Stiglitz 2002, Rodrik 2011). Bu "derslerin" çoğu Washington-sonrası fikir birliği diye adlandırılan yeni ilkeler bütününe dahil edilmektedir (Rodrik 2011). Her ne kadar bu yeni fikir birliği, yaygın sosyal güvenlik, piyasalarda düzenleme, sermaye hareketlerinde tedbirli politikalar gibi ilkeleri içerse de, eleştirel tutumunun ötesinde radikal bir değişiklik yaratmamıştır.

Finansal küreselleşmenin yarattığı risklerin aslında gelişmiş ülkeler için de geçerli olduğu, 2008'de ortaya çıkan küresel ekonomik kriz sonrasında anlaşılmıştır. Bu kriz, "dizginlerinden sıyrılmış" finans piyasalarının kuralsız hareketleri ve özellikle de "zehirli varlıklar" diye adlandırılan getirisi yüksek araçlarını tetiklemesiyle ABD'de ortaya çıkmış, diğer ülkelere de kısa sürede yayılmıştır (Roubini 2008). Birçok ülkede durgunluğa, hatta küçülmeye yol açan ve kaçınılmaz olarak yüksek işsizlik oranları da dahil olmak üzere birçok toplumsal sorunu beraberinde getiren bu kriz, günümüzde uluslararası ekonominin en önemli sorunudur. Üye ülkelerin yaşadığı iktisadi sorunların ciddiyeti sebebiyle Avrupa Birliği gibi önemli uluslarüstü oluşumları bile sarsabileceği düşünülmektedir. Süregiden krizden çıkarılan en önemli derslerden biri finansal küreselleşmeye kural koyma, yani düzenleme ihtiyacıdır (Caruana 2009, Krugman 2009).

2008 krizinin en önemli sonuçlarından biri, küresel büyümenin ekseninin gelişmekte olan piyasalara doğru kayması, küreselleşmenin çok kutuplu bir sürece dönüşmekte olmasıdır (Öniş ve Güven 2011). Gelişmekte olan ülkeler arasında Brezilya, Çin, Meksika ve Türkiye gibi ülkeler yeni gelişen piyasalar adı altında yeni bir kategoriyle ifade edilip süregiden küresel kriz bağlamında büyüme eğilimlerini kısmen sürdürürken, gelişmiş ülkelerdeki durgunluk genel olarak devam etmektedir. Elbette ki bu eğilimde Çin ekonomisindeki büyüme çok önemli bir yer tutmaktadır: 2000 yılında Çin ekonomisi küresel ekonominin % 5,6'sı ilen, 2013'te % 15,6'sını oluşturması beklenmektedir. Küresel büyümeye gelişmekte olan piyasaların katkısı 2000 yılında % 52'den 2011'de % 92'ye yükselmiştir.[2] Ancak, birçok ülkenin son yıllardaki performansına dayanarak küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki etkisine dair bir genelleme yapmak hatalı olur, nitekim bu ülkeler arasında, gelişmiş ülkeler arasında olduğundan çok daha belirgin bir ayrışma göze çarpmaktadır. Bazı ülkeler etkin biçimde uluslararası piyasalara entegre olur ve bunu gelişme motoru olarak kullanırken, bazı başka ülkeler bu entegrasyondan yararlanmamıştır (Bhagwati 2004; Broner ve Ventura 2010). Ayrıca, küreselleşmeyi gelişme motoru olarak kullanan ülkelerde bile, gelir dağılımındaki eşitsizlik önemli bir sorun teşkil etmektedir (Goldberg ve Pavcnik 2007).

Sonuç Yerine: Piyasaları Kurallarla Dizginlemek

Son yirmi yılda ortaya çıkan krizler kuralsız piyasa serbestleşmesinin dünyanın her yerinde riskleri arttırdığını, krizlere yol açtığını göstermiş ve bunun sonucunda düzenleme (regülasyon) ihtiyacı belirmiştir. 1990'lardan itibaren önce gelişmiş ülkelerde, daha sonra da gelişmekte olan ülkelerde yaygınlaşan düzenleme, iktisadi yönetişimde devlet-piyasa ilişkisi ve serbest piyasanın sınırlarıyla ilgili kaydadeğer yenilikler ortaya koymuştur. Düzenleyici kapitalizm diye de adlandırılan bu süreç, dünyanın çeşitli yerlerinde farklı mekanizmalar yoluyla yayılmıştır ve piyasaların düzenlenmesine ilişkin reformları uygulamaya koymuştur (Braithwaite 2008; Jordana vd. 2011; Levi-Faur 2012). Bu süreç 1930'larda ortaya çıkan piyasaya devlet müdahalesinin gerekliliği şiarından farklı biçimde evrilmiştir, zira devlet piyasaya doğrudan değil, bağımsız kural koyucu ve denetleyici kurumlara delege etmek vasıtasıyla müdahale etmektedir. Bağımsız düzenleyici kurumlar (BDK) diye adlandırılan bu kurumlar piyasanın düzenlenmesi ve denetlenmesinde önemli rol oynamaktadır.

Düzenleyici kapitalizmin yayılma sürecinde düzenleyici devletin de farklı türleri ortaya çıkmıştır (Levi-Faur 2012). Bu türler devletlerin geleneği, kurumsal mirasları, hem devlet hem de özel sektördeki çıkar grupları arasındaki etkileşimin sonunda farklı biçimler almaktadır (Özel ve Atiyas 2011; Özel 2012; Vogel 1996). Kapitalizmin türleri yaklaşımına benzer olarak, düzenleyici devletin türlerinde de devletin kapasitesi önem taşımaktadır. Düzenleyici devletin ortaya çıkışı çok farklı biçimlerde yo-

2 World Development Indicators, World Bank, http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators

rumlanmaktadır: Bazılarına göre neoliberalizmin hegemonik duruşunu ve sosyal refah devletinin bitişini temsil etmektedir (Majone 1994). Bazılarına göre piyasalar üzerinde neo-merkantilist bir araçtır (Levi-Faur 1998); bazılarına göre toplum mühendisliğini ya da yüksek modernizmi temsil eder (Moran 2003). Delegasyon ve adem-i merkeziyetçilik mekanizmalarıyla oluşan düzenleyici kapitalizmin neoliberalizmin bir sonraki aşaması olduğuna ilişkin tartışmaların bir mitten ibaret olduğunu iddia edenler de bulunmaktadır (Weiss 2012; Braithwaite 2008).

Her ne kadar küresel kriz bağlamında devletler yeniden sahne almış görünseler de, piyasalara kural koyma mekanizmalarının siyasetten bağımsız teknokratlardan oluşan kuruluşların elinde olması demokratik meşruiyet sorularını beraberinde getirmektedir. Ayrıca, küreselleşmenin rotasının gelişmekte olan ülkelere doğru kayması sürecinde de demokrasiyle ilgili soru işaretleri ortaya çıkmakta, uzun süredir egemenliğini koruyan piyasa-demokrasi ilişkisi yeniden tartışılmaktadır. Nitekim, demokratik kurumların gelişmeye katkısına ilişkin çalışmalara rağmen, küreselleşmeye yön veren bazı ülkelerde (örnek olarak Çin) piyasalar demokrasi olmaksızın işlemektedir. İleri demokrasilerde (örnek olarak bazı AB ülkeleri) ise küresel kriz karşısında bağımsız tutum alarak, uluslararası piyasalar ve piyasa oyuncularının taleplerine uyumsuz politikalar üretilebilmektedir. Küreselleşme bağlamında demokrasi-piyasa ve devlet-piyasa arasındaki ilişkiler karşılaştırmalı ekonomi politiğin belli başlı tartışmalarından biri olmaya devam edecektir.

Çalışma Soruları

1. Kurumlar bireylerin davranışını ve ekonomik gelişmeyi nasıl etkiler?
2. Kurumsalcı analizle neoklasik analiz arasındaki temel farklar nelerdir?
3. 20. yüzyıldaki "geç-gelişme" bağlamında ne tür kalkınma stratejileri uygulanmıştır? Bunların sonuçlarını tartışınız.
4. Ülkemizde ve Asya kapitalizmi bağlamında devlet-piyasa ilişkisi nasıl biçimlenmiştir?
5. Doğrudan yabancı yatırım ve portföy yatırımı arasında ne gibi farklar vardır?
6. 1990'larda gelişmekte olan piyasalarda yaşanan krizlerin ortaya çıkış sebepleri nelerdir?
7. Washington-sonrası fikir birliği hangi prensipleri içermektedir?
8. Küreselleşmenin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin piyasalarına etkileri nelerdir?
9. Sizce küreselleşme devlet egemenliğini ne kadar sınırlandırmaktadır? Örneklerle açıklayınız.
10. Düzenleyici kapitalizm, devlet-piyasa ilişkisini hangi şekilde etkilemektedir/etkileyecektir?

Anahtar Sözcükler

Kurumlar, Uluslararası Ekonomi Politik, **Küreselleşme**, Ekonomik Gelişme, **Piyasa (ve Piyasa Ekonomisi)**, Sosyal Refah Devleti, **Kapitalizm**, Uluslararası Organizasyonlar, **Düzenleme**, Yönetişim

Yararlanılan Kaynaklar

Acemoğlu, D. ve S. Robinson, *Economic Origins of Dictatorship and Democracy*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Alt, J. E. ve M. Gilligan, "The Political Economy of Trading States: Factor Specificity, Collective Action Problems, and Domestic Political Institutions", *Journal of Political Philosophy* 2 (2), 1994, s. 165-192.

Alvarez, R. M., G. Garrett ve Lange, P., "Government Partisanship, Labor Organization and Macroeconomic Performance", *American Political Science Review* 85, 1991, s. 539-556.

Esping-Andersen, G., *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity, 1990.

Arrow, K., *Social Choice and Individual Values*, Wiley, New York, 1951.

Bardhan, P. K., *Scarcity, Conflicts and Cooperation: Essays in the Political and Institutional Economics of Development*, MIT Press, Cambridge, Mass., 2005.

Bates, R., *Markets and States in Tropical Africa*, Berkeley University Press, Berkeley, 1981.

Becker, U., der., *Varieties of Capitalism in Emerging Markets*, Routledge, Londra, yayın aşamasında.

Berger, S. ve Dore, R., der., *National Diversity and Global Capitalism*, Cornell University Press, Ithaca, 1996.

Bhagwati, J., *In Defense of Globalization*, Oxford University Press, Oxford, 2004.

Braithwaite, J., *Regulatory Capitalism: How It Works, Ideas for Making it Work*, Edward Elgar, Cheltenham, 2008.

Broner, F. A. ve J. Ventura, "Rethinking the Effects of Financial Liberalization", *NBER Working Paper*, 16640.

Cameron, D., "The Expansion of the Public Economy: A Comparative Analysis", *American Political Science Review* 72, 1978, s. 1243-61.

Caruana, J., "Lessons of the Financial Crisis for Future Regulation of Financial Institutions and Markets and for Liquidity Management", IMF Publications, 2009.

Dahl, R., *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven, 1989.

Evans, P., *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*, Princeton University Press, Princeton, 1995.

Frieden, J. A., *Global Capitalism*, Norton, New York, 2006.

Frieden, J. A., *Debt, Development and Democracy*, Princeton University Press, Princeton, 1991.

Garrett, G., *Partisan Politics in the Global Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1998.

Gerschenkron, A. C., *Economic Backwardness in Historical Perspective*, Harvard University Press, Cambridge, MA, 1962.

Goldberg, P. ve N. Pavcnik, "Distributional Effects of Globalization in Developing Countries", *Journal of Economic Literature* 45 (1), 2007, s. 39-82.

Goodin, R., B. Headey, R. Muffels ve H. J. Dirven, *The Real Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge University Press, 2000.

Gourevitch, P., *Politics in Hard Times*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 1986.

—, "The Second Image Reversed", *International Organization* 32 (4), 1978, s. 881-912.

Hall, P. A. ve D. Soskice, der., *Varieties of Capitalism, The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Hiscox, M., "Class Versus Industry Cleavages: Inter-Industry Factor Mobility and the Politics of Trade", *International Organization* 55 (1), 2001, s. 1-46.

Johnson, C., *MITI and the Japanese Miracle: The Growth of Industry Policy*, Stanford University Press, Stanford, 1982.

—, "The Developmental State: Odyssey of a Concept", der. Woo-Cumings Meredith, *The Developmental State*, Cornell University Press, Ithaca, 1999, s. 32-60.

Jordana, J., Levi-Faur, D. ve Fernandez, X., "The Global Diffusion of Regulatory Agencies & the Restructuring of the State", *Comparative Political Studies* 44 (10), 2011, s. 1343-1369.

Katzenstein, P., *Small States in World Markets*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 1985.

—, der., *Between Power and Plenty*, University of Wisconsin Press, Madison, 1978.

Keohane, R. O. ve Nye, J. S., "Power and Interdependence Revisited", *International Organization*, 41 (4), 1987, s. 725-753.

Keynes, J. M., *The Economic Consequences of the Peace*, Harcourt, Brace & Howe, New York, 1920.

Kindleberger, C., *American Business Abroad*, Londra, New Haven, 1969.

Krasner, S. D., "State Power and the Structure of International Trade", *World Politics* 28 (3), 1976, s. 317-347

Krueger, A. O., "Aid in the Development Process", *World Bank Research Observer*, 1 (1), 1986, s. 57-78.

Krugman, P., *The Return of Depression Economics and the Crisis of 2008*, WW Norton, 2009.

Kuş, B., "Neoliberalism, Institutional Change and the Welfare State: The Case of Britain and France", *International Journal of Comparative Sociology* 47 (6), 2006, s. 488-525.

Levi, D., *Of Rule and Revenue*, University of California Press, Berkeley, 1988.

Levi-Faur, D. der., *Oxford Handbook of Governance*, Oxford University Press, Oxford, 2012.

Levi-Faur, D. ve Jordana, J., "The Making of a New Regulatory Order", *The Annals of the American Academy of Political and Social Science* 598, 2005, s. 6-9.

Lipset, S. M., "Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy", *The American Political Science Review* 53 (1), 1959, s. 69-105.

Lipset, S. M. ve Rokkan, S., *Party Systems and Voter Alignments: Cross-national perspectives*, The Free Press, Toronto, 1967.

Majone, G., *Regulating Europe*, Routledge, New York ve Londra, 1996.

Moran, M., *The British Regulatory State. High Modernism and Hyper Innovation*, Oxford University Press, 2003.

Mosley, L., "Globalization and the State: Still room to Move?", *New Political Economy* 10 (3), 2005, s. 355-362.

—, "Room to Move: International Financial Markets and National Welfare States", *International Organization* 54 (4), 2000, s. 737-773.

North, D. C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

—, *Structure and Change in Economic History*, Norton, 1981.

North, D. C. ve Weingast, B. R., "Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in 17th Century England", *Journal of Economic History* 4 (4), 1989.

Ohmae, K., The *Next Global Stage: The Challenges and Opportunities in Our Borderless World*, 2005.

Olson, M., *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, Cambridge, 1965.

—, "The New Institutional Economics: The Collective Action Choice Approach to Ecoonmic Development", der. C. K. Clague, *Institutions and Economic Development: Growth and Governance in Less-Developed and Post-Socialist Countries* içinde, The Johns Hopkins Studies in Development, Baltimore ve Londra, 1997.

Öniş, Z. ve A. B. Güven, "The Global Financial Crisis and the Future of Neo-Liberal Globalization: Rupture versus Continuity", *Global Governance* 17 (4), 2011.

Özel, I., "The Politics of de-delegation: Regulatory (In) dependence in Turkey", *Regulation and Governance* 6 (1), 2012, s. 119-129.

—, "Economic Development", *The Encyclopedia of Political Science (EPS)*, CQ Press and the American Political Science Association, 2010.

—, "Beyond the Orthodox Paradox: The Break-up of State-Business Coalitions in Turkey in the 1980s", *Journal of International Affairs* 57 (1), 2003, s. 97-112.

—, *Institutions, State-Busmess Coalitions and Econo-*

mic Development, Comparative Perspectives from Mexico and Turkey, Routledge, yayın aşamasında.

Özel, I. ve I. Atiyas, "Regulatory Diffusion in Turkey: A Cross-Sectoral Assessment", der. T. Çetin ve F. Oğuz, *The Political Economy of Regulation in Turkey* içinde, Springer, 2011.

Polanyi, K., *The Great Transformation*, Beacon, Boston, 1944.

Prebish, R., *The Economic Development of Latin America and Its Principal Problems*, United Nations, New York, 1950.

Riker, W., *The Theory of Political Coalitions*, Yale University Press, New Haven, 1962.

Rodrik, D., *The Globalization Paradox, Democracy and the Future of the World Economy*, W. W. Norton, NY, 2011.

—, "Has Globalization Gone too Far?", der. Lechner ve Boli, *The Globalization Reader* içinde, 2000.

Rogowski, R., "Political Cleavages and Changing Exposure to Trade", *American Political Science Review* 81 (4), 1987, s. 1121-1137.

Roubini, N., "Financial Crises, Financial Stability, and Reform: Supervision and Regulation of Financial Systems in a World of Financial Globalization", *The Financial Development Report 2008*, World Economic Forum, 2008.

Rudra, N., "Globalization and the Decline of the Welfare State in Less-Developed Countries", *International Organization* 56 (2), 2002, s. 411-445.

Schattschneider, E. E., *Politics, Pressures and the Tariff*, Prentice-Hall, New York, 1935.

Singer, H. W., *International Development, Growth and Trade*, McGraw-Hill, New York, 1964.

Stiglitz, J. E., "Making Globalisation Work", *The Economic and Social Review* 39 (3), 2008, s. 171-190

—, "Capital Market Liberalization, Economic Growth and Instability", *World Development* 38 (8), 2003.

—, *Globalization and Its Discontents*, Allen Lane Books, New York, 2002.

Strange, S., *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*, Cambridge University Press, Cambridge, 1996.

UNCTAD, Dünya Yatırım Raporu 2010.

Vogel, S. K., *Freer Markets, More Rules: Regulatory Reform in Advanced Industrial Countries*, Cornell University Press, Ithaca ve Londra, 1996.

Weiss, L., *The Myth of the Powerless State*, Cornell University Press, Ithaca ve New York, 2012.

—, der., *States in the Global Economy: Bringing Domestic Institutions Back in*, Cambridge University Press, Cambridge, 2003.

World Bank, World Development Indicators, http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators.

Bölüm Kapakları Resim Açıklamaları

1. 20. yüzyılın önemli siyasal olaylarından biri olan Berlin Duvarı'nın yıkılışı (Kasım, 1989).

2. 2010'lu yılların başında dünya devletleri.

3. Sırbistan'da Slobodan Miloşeviç'in iktidardan düşmesini sağlayan ve Otpor adını taşıyan pasif direniş hareketini yürüten genç Sırpların gösterisi.

4. Ortadoğu'da önemli değişimlerin başlangıcı olan Arap Baharı sırasında Kahire'de yapılan bir gösteri.

5. Mısır'da 23 Haziran 1952'de ordunun krallığa son veren darbesinden sonra, önce başbakan, 1956'da da cumhurbaşkanı olan Cemal Abdül Nasır, Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi sırasında yapılan gösterilerde.

6. Fransa'da devrimden önce toplumun üç ayrı kesimini (aristokrasi, din adamları, halk) temsil eden bir çeşit meclis sayılan États Généraux'un 8 Mayıs 1789'daki toplantısını tasvir eden bir çizim.

7. Türkiye'de 23. dönem milletvekili seçimlerinde kullanılan müşterek oy pusulası.

8. 2013 yılının Haziran ayında İstanbul'da Taksim Gezi Parkı olayları sırasında Sivil Toplum Kuruluşları'nın gerçekleştirdiği bir forum.

9. Britanya'nın Westminister Palace diye de bilinen parlamento binası.

10. Karşılaştırmalı ekonomi politiği ifade eden bir grafik çalışması.

Dizin

AB (Avrupa Birliği) 19, 26, 38-44, 96, 115, 119, 120, 184, 228, 230, 232
ABD (Amerika Birleşik Devletleri) 1, 2, 6-8, 11, 14, 15, 19, 21, 27, 33, 36, 37, 41, 79, 89, 96, 102, 105, 126, 128, 146, 148, 151, 163, 165, 170, 174, 176, 177, 191, 193, 194, 199, 200, 205, 206, 215, 218, 220-224, 226, 230
Acemoğlu, Daron 212, 213
Afrika 10, 11, 13, 14, 16, 38, 44, 53, 54, 65, 76, 104, 108, 124, 127, 148, 157, 212
Akılcı seçim teorisi 16-19, 22
Almanya 7, 33, 41, 48, 49, 64, 65, 81, 89, 91, 103, 105, 113, 114, 124, 130, 134, 138-140, 142, 147, 157-159, 172, 192, 198, 214, 216, 218
Almond, Gabriel 9, 10, 22, 31, 43, 87, 88, 98, 105-108, 112, 116, 117, 119-121, 130, 142
Ampirik 8, 10, 28, 31, 34, 40, 43, 56, 104, 106, 134, 213, 219, 225, 226, 228
APSA (American Political Science Association) 6, 21, 24, 104, 121
Arap Baharı 38, 83, 84, 95
Arjantin 15, 53, 64, 68-71, 91, 163, 202, 203, 230
Arrow, Kenneth 210
Asya 10, 11, 13, 14, 16, 36, 65, 104, 108, 124, 127, 219-221, 223, 224, 226, 230, 232
Asya Kaplanları 218-220
Avrupa 1, 2, 7, 8, 11, 12-14, 17, 19, 21, 26, 31, 35, 38-40, 42, 44, 48, 53, 65, 68, 82, 87, 88, 95, 96, 103, 111, 115, 120, 121, 124-128, 131-135, 137-143, 146, 150, 153, 170, 172, 178, 179, 184, 198, 214-217, 223-226, 230
Az vak'alı çalışmalar 33, 35

Bağımlılık Teorisi 14, 15, 22, 88
Baskı grupları 169-187
Bretton Woods 222
Brezilya 53, 64, 91, 93, 94, 97, 156, 163, 228, 230, 231
Bürokratik-otoritarizm 15, 22
Büyük Buhran 64, 214, 224

Columbia Üniversitesi 6

Çıkar grupları 9, 10, 48, 109, 116, 124, 125, 129, 130, 133, 142, 170, 174, 176, 177, 197, 222, 224, 225, 229, 231
Çoğulcu sistem 174-176, 178, 187
Çoğulculuk 47, 48, 50-52, 68, 136, 137, 174, 175
Çok vak'alı çalışmalar 35, 36
Çokuluslu şirketler (ÇUŞ) 14, 228
Çözümleyici anlatı 18, 22

Dahl, Robert 59-61, 65, 71, 72, 74, 92, 98, 147, 166, 213
Davranışçı Devrim 8, 22
Denence 8, 28, 30, 32-35, 38-42
Devlet kapitalizmi 218, 224
Devlet-dışı örgütler 179
Downs, Anthony 16, 23, 125, 142
Duverger, Maurice 30, 127, 131, 135, 136, 138, 142, 160, 195, 206
Dünya Bankası 31, 41, 44, 184, 184, 213, 222, 228, 229

Easton, David 9, 22, 23, 117, 120
ECPR (European Consortium for Political Research) 21
Ekolojik yanılgı 41, 42
Ekonomik nedenselcilik 15
Entegrasyon 214, 222, 231

Federalizm 202
Feodal 87, 146
Fransa 27, 33, 41, 64, 82, 83, 89, 91, 99, 103, 109-111, 113, 119, 137, 150, 152, 172, 194-196, 206, 214, 216

GATT (General Agreements on Tariffs and Trade) 222
Geddes, Barbara 19, 23, 46, 47, 52-56, 70, 72, 73, 100
Gerrymandering 163, 166
Güçler ayrılığı 109
Güney Kore 37, 214, 218-221
Güvenoyu 190, 192, 195, 196, 198, 202

Harvard Üniversitesi 98
Hesap verebilirlik 58, 68, 190, 197, 199-202, 212
Hesap verilebilirlik 161, 177, 200, 206
Hesap verme yükümlülüğü 149
Hipotez (bkz. Denence)
Huntington, Samuel 13, 14, 23, 47, 52, 62-66, 72-74, 78, 83, 95, 96, 98
Hükümet sistemleri 57, 189-207
Başkanlık sistemi 27, 131, 150, 189-207
Parlamenter sistem 27, 57, 131, 150, 189-207
Yarı başkanlık sistemi 27, 150, 194-196, 206

IMF (International Monetary Fund) 222, 229

İngiltere 17, 27, 31, 33, 36, 41, 64, 87, 89, 100, 105, 109, 111, 119, 126, 129, 133, 135, 138-142, 146, 148, 150, 151, 154, 159-162, 167, 170, 185, 193, 194, 206, 214
İtalya 7, 21, 41, 64, 105, 115, 119, 121, 124, 126, 137, 141, 147, 155, 172, 192, 194, 199, 215, 216
İthal ikamecilik 15, 219, 220, 221, 225, 229
İzlek/patika bağımlılığı 18, 19

Japonya 12, 13, 33, 37, 64, 81, 89, 91, 99, 158, 159, 192, 198, 214, 218-220

Kabine 109, 192-194, 204
Kamu seçimi teorisi 16
Kamuoyu 9, 44, 85, 102, 105, 109, 113, 115, 119, 161, 180, 181, 201-203, 223
Kapitalizm 20, 74, 83, 87, 88, 90, 105, 118, 214-221, 224, 231, 232
Karma rejimler 46, 58, 66, 67, 69-72
Karşılaştırmalı ekonomi politik 209, 211-231
Karşılaştırmalı yöntem 1, 2, 26, 28, 32, 36, 41, 42
Kavramsal sünme 36
Keynes, John Maynard 214, 215
Kircheimer, Otto 7
Kitle mobilizasyonu 48, 50, 51
Koalisyon hükümeti 125, 129, 138, 139, 160
Kohabitasyon 195, 196
Kolombiya 91, 138
Konsolidasyon 85, 86, 90, 92, 98
Korporatizm 170, 172, 173, 176, 178, 187, 188, 215
Korumacılık 175, 214, 215, 223-225, 229
Kutuplaşma 2, 113, 125, 136, 137, 139, 141, 142, 154, 158, 160, 164, 198, 199
Kuzey İrlanda 116, 170, 179, 184, 185
Küresel kriz 231, 232
Küreselleşme 20, 38, 118, 211, 214-217, 222, 225-232

Latin Amerika 10, 11, 13-16, 19, 38, 44, 53, 64, 65, 76, 88, 95, 102, 124, 127, 163, 194, 200, 205, 216, 229
Levi, Margaret 23, 212, 231, 232
Liberalleşme 65, 66, 84-86, 94, 98, 221
Lijphart, Arend 43, 63, 73, 157, 158, 167, 190, 194, 206
Linz, Juan 47-56, 60, 61, 70-74, 76, 86, 98, 102, 103, 120, 193, 196-198, 200, 207
Lipset, Seymour Martin 73, 87, 98, 102, 103, 112, 120, 127, 141, 143, 213
Lipset-Rokkan modeli 127
Locke, John 6
Lübnan 170, 179, 184, 185, 187

Machiavelli 6, 73
Macridis, Roy 8, 23
Malta 138, 156, 160, 163
Mardin, Şerif 178, 187
Marks/Marx, Karl 6, 28, 83, 91, 102, 120, 210, 213
Marksist 14, 79, 83, 113, 140
Marksizm 212
Merkantilizm 214
Meşruiyet 46, 48, 50, 67, 94, 102-104, 107-109, 116-119, 136, 146, 149, 190, 197, 198, 206, 232
Michels, Robert 124, 134, 143
Moore, Barrington Jr. 33, 43, 89, 98, 99
Muhalefet 51, 60, 67, 68, 70, 76, 82, 84-86, 91-95, 98, 109, 135, 136, 139, 150, 152, 162, 193, 198, 199, 202

Nedensellik 29, 30, 32, 213
Neo-korporatizm 172, 173, 178, 187
Neoklasik iktisat 210, 213
NGO (Non-Governmental Organization) 179
North, Douglass 18, 19, 23, 210, 212

O'Donnell, Guillermo 15, 23, 68, 73, 86, 88, 91, 99, 100
Olabildiğince benzer sistemler tasarımı 33, 34
Olabildiğince değişik sistemler tasarımı 33, 34

Oligarşinin demir yasası 134, 142
Olson, Mancur 16, 19, 171, 188, 210, 213
Ortadoğu 10, 11, 13, 14, 35, 53, 54, 95, 184, 188
Oy verme davranışı 16, 32, 153, 160

Parsons, Talcott 121
Parti örgütleri 133-135, 197
Parti sistemleri 12, 123-143, 154, 160, 193
  Tek-parti sistemleri 136
    Gerçek tek-parti sistemleri 136
    Hegemonik tek-parti sistemleri 136
    Hakim parti sistemleri 136, 146
  İki-parti sistemleri 135, 138-141, 160, 193, 202, 203
  Çok-parti sistemleri
    Sınırlı çoğulcu parti sistemleri 137
    Aşırı çoğulcu parti sistemleri 136
    Atomlaşmış parti sistemleri 136
Parti sisteminde parçalanma 140, 164
Patrimoniyalizm 50, 217
Pozitivist 28
Princeton Üniversitesi 6,
Przeworski, Adam 19, 23, 35, 40, 43, 46, 52, 61, 62, 70, 73, 88, 92, 99

Rejim değişikliği 61, 66, 76, 77, 82, 84, 86, 88, 90, 93, 94, 97, 140
  Otoriterleşme 64, 75-99, 213
    Askeri darbeler 13, 52, 53, 64, 65, 69, 70, 76-79, 97, 200
    Devrim 8, 20, 28, 76, 78, 81-84, 89, 97, 99, 105, 186, 214
    Muhalefetin sindirilmesi 76, 84
  Demokratikleşme 1, 12, 19, 37, 46, 47, 51, 53, 55, 56, 60, 64-66, 69, 73-99, 105, 118, 124, 147, 179, 180, 205, 213
  Liberalleşme 65, 66, 84-86, 94, 98, 221
    Geçiş 47, 50, 51, 60, 65, 66, 69-71, 76, 80, 83-93, 95, 97, 105, 118, 124, 134, 153, 155, 196, 202, 205, 207, 220
    Konsolidasyon 85, 86, 90, 92, 98
Riker, William 16, 17, 24, 155, 210
Rodrik, Dani 217, 228-230
Rokkan, Stein 127, 141, 143, 213
Rustow, Dankwart A. 12, 13, 24, 44, 127, 143
Rusya 32, 33, 48, 67, 82-84, 89, 99, 158, 163, 230

Sartori, Giovanni 36, 43, 125, 127, 135-138, 142, 143, 150, 160, 167
Schmitter, Philippe C. 60-63, 73, 74, 86, 91, 99, 124, 143, 147, 167
Schumpeter, Joseph 59, 60, 62, 65, 74
Seçim barajı 140, 156-160, 163, 164, 166, 201
Seçim çevresi 154-158, 163-166
Seçim sistemleri 20, 27, 35, 36, 135, 145, 147, 149-168, 194, 199, 205
  Çoğunluk esasına dayanan seçim sistemleri 152
    Tek turlu dar bölge seçim sistemleri 138, 139, 152-154, 158-161
    Dar bölge iki turlu çoğunluk sistemleri 152
  Alternatif oy sistemi 35, 152, 153, 161
  Blok oy sistemi 152, 153
  Nisbi temsil esasına dayanan seçim sistemleri 135, 153, 166
    Liste usulü nisbi temsil sistemleri 155, 158
  Aktarılabilir tek oy sistemi 155, 156, 159, 160
    Karma seçim sistemleri 157, 158
      Sınırlı oy sistemi 158
      Aktarılamaz tek oy sistemi 158
Seçimli otoriterlik 67, 68, 71, 72
Sınıf 19, 49, 78, 83, 87-90, 92, 95, 102, 103, 110-112, 116, 131-133, 139, 146, 148, 153, 176, 212, 216, 224
Sistemler teorisi 9, 22
Sivil toplum 27, 35, 38, 51, 78, 84, 88, 92, 130, 169-188, 197
Siyasa 103, 103, 106, 109, 112, 114
Siyasal katılım 106, 108, 114, 128
Siyasal kültür 102-119, 121, 201
  Bağımlı siyasal kültür 107, 108
  Katılımcı siyasal kültür 107, 108
    Yerel siyasal kültür 107, 108
    Çatışmalı siyasal kültür 112, 119
  Oydaşmalı siyasal kültür 112-114, 119
    Siyasal alt kültür 112, 116
    Kitle kültürü 103, 112, 115, 119
  Seçkin kültürü 103, 112, 119
Siyasal sistem 63, 102-119, 121, 124, 126, 128, 129, 206
Siyasal toplumsallaşma 103, 106, 116-119
Siyasi gelişim 13, 196, 204
Siyasi istikrar 125, 140, 190, 197, 198, 202
Siyasi kalkınma 11-17, 22, 127

Siyasi kültür 9, 12, 87, 88, 170, 179, 190, 194, 199, 205
Siyasi modernleşme 12
Sekülerleşme 1, 12
Laiklik 87
Doğrusal gelişim 11, 12, 15, 64, 66, 88
Siyasi parti 9, 10, 12, 20, 28, 36, 39, 61, 76, 84, 94, 123-143, 147, 149-151, 155, 158, 160, 162, 167, 170, 177, 196, 197, 223-225
Siyasi parti türleri
Herkesi kapsayan partiler (catch-all) 132, 133, 140, 142
Kadro partileri (cadre) 131, 133, 142
Kartel partileri (cartel) 132, 133
Kitle partileri (mass) 131-134, 142
Seçkin partileri (elite) 131
Siyasi rejim 40, 45, 97, 136, 196, 224
Demokrasi 7, 12-15, 17, 19, 27, 33, 44-47, 49, 51-73, 76-80, 83-97, 102, 105-108, 113, 115, 118, 124, 125, 128-143, 147, 149, 150, 165, 182, 185, 188, 190, 196-207, 213, 221, 228, 229, 232
Minimalist demokrasi 52, 59-61, 68
Pekişmiş demokrasi 37, 47, 51, 60-62, 71, 72, 85, 124
Poliarşi 60, 65, 68, 70, 71
Diktatörlük 15, 33, 40, 46-48, 51-57, 61-72, 89, 93, 99, 172, 205
Otoriter rejimler 28, 38, 40, 47-51, 54, 56, 67, 68, 70, 73, 74, 76, 77, 79, 80, 82, 84-86, 90-98, 124, 128, 139, 146, 147, 200
Post-totaliter rejimler 49, 51
Totaliter rejimler 7, 47-50, 124
Hibrid (karma) rejimler 46, 58, 66-72
Seçimli otoriterlik 67, 68, 71, 72
Sorunlu demokrasiler 67, 68, 71, 72
Siyasi sosyalleşme 9
Skocpol, Theda 16, 24, 44, 83, 99
Smith, Adam 210, 213
Soğuk Savaş 36, 78, 79, 84, 85, 96, 103, 105, 113, 114, 116, 118, 221, 222
Sol-sağ düzlemi 137
Sosyal demokrasi 19
Sosyal refah 215-217, 232
Sosyal sermaye 171, 182, 187
Sovyetler Birliği 7, 35, 36, 49, 53, 81, 96, 124, 128, 179
Stepan, Alfred 47-52, 54, 56, 60, 61, 70-73, 86, 90, 91, 98, 99, 120
STK (Sivil Toplum Kuruluşu) 35, 36, 38, 42, 78, 84, 88, 179-187

Tarihsel sosyoloji 76, 88-90, 95, 97
Tek vaka çalışmaları 32
Temsilde adalet 158, 161, 162, 164-166, 168
Toplumsal bölünme çizgileri 164
Toplumsal hareket 20, 124, 125, 130, 142
Truman, David 170, 176, 177, 188
Türkiye 1, 2, 12, 13, 26, 28, 29, 32, 35, 36, 38-44, 47, 53, 54, 64, 68-71, 77, 80, 81, 85, 91, 99, 115, 119, 120, 127, 128, 133-135, 138, 143, 146, 148, 153, 155-157, 160, 161, 181, 186, 188, 219-221, 223, 225, 228, 230, 231

Uluslararası ekonomi politik (UEP) 211, 222-224, 226, 228

Üniter devlet 20, 131, 154

Verba, Sidney 9, 21-23, 87, 88, 98, 104, 105-108, 117, 119-121

Weber, Max 6, 50, 74, 102, 121, 213
Weimar Cumhuriyeti 7, 113, 137, 139, 140, 158
Weingast, Barry 22, 212

Yapısal işlevcilik 16, 18, 22
Yale Üniversitesi 6
Yeni kurumsal ekonomi (YKE) 211, 212
Yeni kurumsalcılık 16, 18, 19, 22
Akılcı seçim kurumsalcılığı 19
Tarihsel kurumsalcılık 18
Sosyolojik kurumsalcılık 19
Yeni Zelanda 63, 135, 138, 146, 158, 159, 162
Yönetişim 44, 128, 129, 170, 186, 190, 197, 204, 230, 231
Yurttaşlık kültürü 9, 87, 88, 98, 105, 107, 108, 119

Siyaset biliminin ana dallarından biri olan karşılaştırmalı siyaset, temel olarak dünyadaki farklı siyasal sistemlerin karşılaştırılmasını konu edinir. Son derece geniş olan bu çalışma alanı; siyasal rejimlerden (demokrasiler, otoriter ve yarı-otoriter sistemler) siyasal kurum ve süreçlere (siyasi partiler, çıkar grupları, STK'lar, siyasal kültür, seçimler, demokratikleşme vb.) ve buradan toplumların ekonomi politiğine kadar uzanan büyük bir çerçeveyi içine alır.

Siyaset biliminde karşılaştırma yaparken, siyasal olay ve toplumsal olguların ortaya çıkışı, değişimi ve sosyal olarak sonlanışı ele alınıp, süreç içinde değişkenleri tespit edilerek, bunların bireyin dolayısıyla toplumun yaşamına olan etkisi incelenir. Oysa uzun yıllar Türkiye'de yapılan karşılaştırmalı çalışmalar, sadece ülkelerin devlet kurumlarının ya da anayasal kural ve yapılarının ele alınıp, incelenmesiyle sınırlı kalmış, kapsayıcı bir nitelik kazanamamıştır.

Bu kitap ise karşılaştırmalı siyaset alanında çalışan siyaset bilimciler ile iç ve dış siyaset arasındaki etkileşimi ele alan uluslararası ilişkiler uzmanları tarafından kullanılan anahtar kavramlar ve yaklaşımlarla ilgili geniş bilgiler sağlamaktadır. Kitabın yazarları önemli ülkeleri tek tek ele almak yerine, farklı ülkelerdeki siyasi gelişmeleri değerlendirebilmek için kullanılabilecek kavramlar ile analiz yöntemlerini sunmaktadır. Siyaseti sadece devlete ilişkin olay ve olgular içine hapseden durağan ve "eskimiş" yaklaşımların dışında canlı ve farklı bir bakış açısı sunan bu eser, ülkelerinin yanısıra dünyada süregelen siyasi hayatı incelemek isteyen araştırmacılar ve öğrenciler için de önemli bir kaynak olacaktır.

SİYASET BİLİMİ

Prof. Dr. Sabri Sayarı ve Yrd. Doç. Dr. Hasret Dikici Bilgin tarafından d
Karşılaştırmalı Siyaset-Temel Konular ve Yaklaşımlar *adlı bu çalışma, T*
sayıda örneği olan çalışmalardan birisidir.

Prof. Dr. Ersin Kalaycıoğlu Sabancı

EBRU Ş. CANAN SOKULLU HASRET DİKİCİ BİLGİN **IŞIK ÖZEL**
HATİPOĞLU **PELİN AYAN MUSİL** SABRİ SAYARI **YAPRAK GÜ**
YUNUS SÖZEN **ZEYNEP ALEMDAR**

ISBN: 978-605-399-313-1

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI